2022 m. vasario 24 d. 5 val. ryto Rusija pradėjo karą prieš Ukrainą.

Mieli skaitytojai!

Jau ilgiau nei metus tęsiasi Rusijos pradėtas karas prieš Ukrainą, o drauge, jautriai išgyvendama šią demokratinės valstybės tragediją ir iš gana arti stebėdama ekonominės, socialinės ar tiesiog kasdienio gyvenimo sanklodų virsmus, kinta ir mūsų šalies visuomenė. Glaudimas ir parama tapo būtinais ir savaime suprantamais dalykais.

Remiantis kovo pirmosios savaitės duomenimis, per visą karo laikotarpį Lietuvą pasiekė kiek daugiau nei 75 tūkst. karo pabėgėlių, o iš Ukrainos atvykusių nepilnamečių skaičių jau mažiau nei pora šimtų skiria nuo 26 tūkst. ribos. Ketvirtadalis nepilnamečių (daugiau nei 6 tūkst.) yra vaikai, kurių amžius – iki 6 metų. Daugiau nei pusė Lietuvoje registruotų karo pabėgėlių – darbingo amžiaus asmenys. Vyresnieji (nuo 65 metų) sudaro apie 5 proc. visų atvykusių.

Gelbstime ne tik esančius šalia, bet ir pasilikusius karo niokojamoje šalyje, tikime laisvės ir demokratijos pergale ir suprantame, kai, Česlovo Iškausko žodžiais tariant, „vanagas vaizduoja balandį“. Nuo pat pirmos karo dienos Lietuva remia užpultą Ukrainą karo reikmenimis ir aukomis. Prisiminkime 2022 m. birželį „Vorutos“ žurnalo viršelyje buvusį kovinio bepiločio orlaivio „Bayraktar“ TB2 atvaizdą, per tris dienas surinktus 5 mln. eurų jam įsigyti ir padovanoti Ukrainos kariuomenei. Artėjant karo metinėms, nuo sausio 30 d. iki vasario 24 d. buvome kviečiami susivienyti ir dalyvauti akcijoje „Radarom!“, kurios metu surinkta 14 mln. eurų daugiafunkciams taktiniams radarams įsigyti.

Drąsiai klausdami ir diskutuodami, nenutolstame nuo savo valstybės politikos, kultūros reiškinių. Vienas iš žurnalo straipsnių autorių, Vasario 16-osios akto signataro Donato Malinausko giminaitis, gyd. Viktoras Jencius-Butautas įsiterpė į pakartotinę diskusiją dėl paminklo Prezidentui Antanui Smetonai pastatymo Vilniuje. Matome Prezidentui skirtą paminklą Palangoje, šalia Baltosios vilos, kurioje jis atostogaudavo. Pajūryje jau yra, o sostinėje dėl kaži kieno organizuotų antpuolių prieš pirmąjį Prezidentą paminklo tebelaukiame...

„Vorutos“ nuolatinis bendradarbis habil. dr. Kazimieras Garšva šiame žurnalo numeryje pateikė reikalingų ir svarbių pastabų dėl valstybinės lietuvių kalbos statuso ir vartojimo. Perskaičius lieka dėti pastangas, kad valstybinė kalba nebūtų niekinama aukščiausiu lygiu.

Minėdami Klaipėdos krašto metus, iš pradžių siūlome susipažinti su Mažosios Lietuvos reikalų tarybos pirmininko Vytauto Šilo ir daugelį dešimtmečių šį regioną tyrinėjančio dr. Martyno Purvino vertingomis pastabomis apie prieš 100-metį vykusių procesų traktuotę. Užuominą palikome viršelyje.

Kariškio Gintauto Šeikio kūrybinėse dirbtuvėse randame sutelktus svarbius archyviniais šaltiniais ir gyvąja, autentiška medžiaga pagrįstus tyrimus. Dėkojame jam už išsamiai tiriamą Lietuvos Nepriklausomybės kovų istoriją Alantos krašte.

Praėjusių metų paskutiniame žurnalo numeryje ėmę svarstyti apie 700 metų sukaktį mininčio Vilniaus istoriją, šįkart kviečiame susipažinti su prof. dr. Juozo Skiriaus publikacija „Lietuvos valdovas Gediminas – didysis kunigaikštis ar karalius?“. Pagonybės istorijos ir krikščioniškojo Vilniaus tyrinėjimus pirmąkart „Vorutoje“ pristato dr. Irma Kaplūnaitė ir dr. Rytis Jonaitis. Apie vėlyvesnį sostinės istorijos tarpsnį rašo dr. Irma Randakevičienė ir kviečia susipažinti su baronais Pilar fon Pilchau. Akivaizdu, šis tekstas – ilgo, kruopštaus darbo archyvuose, atkaklaus pasiryžimo ir žingeidumo vaisius.

Pernai Lietuva minėjo „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos“ leidybos 50-metį, apie tai buvo daug kalbama, rašoma, vyko renginiai. Vis dėlto, siekdama panaikinti klaidingas žinias, žurnalistė Daiva Červokienė skaitytojams pateikia pasakojimą apie Paulių Petronį, asmenį, sunkiais sovietiniais laikais prisidėjusį prie „Kronikos“ leidybos ir tai dariusį bedirbant Trakų r. Semeliškių ligoninėje. Prisiminimais ir liudijimais pasidalija Giedrė Mičiūnienė, o straipsnių ciklą apie Lietuvos Evangelikų Reformatų Bažnyčios istoriją tęsia Kovo 11-osios akto signatarė Irena Andrukaitienė.

Šįkart pristatome nemažai leidinių. Štai prof. dr. Vytas Urbonas pasakoja apie leidžiamą „Lietuvos žiniasklaidos enciklopediją“, kurioje vietos užteks visiems Lietuvos žurnalistams. Pasirūpinkime ir tais žurnalistais, kurių nėra tarp mūsų, pasidalykime žiniomis apie juos su enciklopedijos sudarytojais. Rašant apie periodikos istoriją, būtina paminėti išskirtinę Justino Sajausko publikaciją, daugeliui tai bus staigmena ir atradimas.

2022-uosius paskelbus Karaimų metais, VšĮ „Vorutos“ fondas išleido bene žymiausios šių laikų Lietuvos karaimų tautos atstovės, ambasadorės dr. Halinos Kobeckaitės straipsnių rinkinį „Karaimų istorijos pėdomis“. Visa istorija – vienoje knygoje lietuvių kalba, kurios leidybai lėšų skyrė Lietuvos kultūros taryba, Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Trakų rajono ir Elektrėnų savivaldybės, įvairios Trakų rajono įmonės.

Tai tik dalis publikacijų, kviečiame susipažinti su kitomis, jas rengdami autoriai negailėjo laiko ir jėgų. Dėkojame visiems skaitantiems ir prenumeruojantiems.

Irma STADALNYKAITĖ,
žurnalo redaktorė

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Kai vanagas vaizduoja balandį...

Česlovas IŠKAUSKAS,
Vilnius

Vasario pabaigoje, kai buvo rašomos šios eilutės, į mus dvelktelėjo ištisa svarbių įvykių puokštė. Sukako 365 dienos, kai Rusija užpuolė Ukrainą. Prof. habil. dr. Vytautas Landsbergis patikslina: karas tęsiasi nuo 2014-ųjų kovo, kai buvo aneksuotas Krymas ir Rusijos remiami separatistai atplėšė Donbasą. O jeigu būtume visiškai tikslūs, tai rusiškoji agresija prieš suverenias valstybes pasireiškė jau 2008 m. rugpjūtį, kai Sakartvelas (tuomet dar Gruzija) su Maskvos pagalba neteko dviejų pietinių respublikų. Likimo grimasa: šiandien kartvelai pamiršę ir 1989-ųjų balandžio pogromus Tbilisyje, kurių metu nuo sovietinių kareivių žuvo devyniolika žmonių, ir prieš keliolika metų Rusijos atplėštus kraštus, kurių iki šiol nepripažino nė viena demokratinė pasaulio šalis.

Taigi, ši vasario pabaiga ypatinga. Artėjant karo Ukrainoje metinėms, įvyko savotiška Vakarų ir Rusijos diplomatinė dvikova. Vladimiras Putinas iš praėjusio gruodžio atkėlė savo metinę kalbą Federaliniame susirinkime, o Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau – JAV) prezidentas Džo Baidenas (*Joe Biden*) netikėtai apsilankė Kyjive. 81-erių metų amžiaus Amerikos vadovo vizitas į pafrontės miestą buvo ne tik varginantis, rizikingas, bet ir privertė Kremlių nuryti karčią piliulę: visą laiką jo propagandistai, tvirtinantys, kad Vakarai pradeda neremti ukrainiečių, nes karas juos esą išsekino, dabar turėjo prikąsti liežuvį. O V. Putinas savo kalboje nepajėgė išlementi kokio nors naujo pasiūlymo ar ryžtingesnio veiksmo, išskyrus beprasmį sprendimą suspenduoti Rusijos dalyvavimą branduolinės ginkluotės mažinimo sutartyje (START II[1]). D. Bidenas bent pažadėjo suteikti papildomą 500 mln. dolerių paramą Ukrainai, o nuvykęs į Varšuvą tą patį vakarą užtikrino, jog JAV stiprins karinį saugumą visame rytiniame pasienyje su Rusija. Trečiadienį jis tai patvirtino susitikęs su „Bukarešto devintuko“ šalių lyderiais. Beje, Vengrijos atstovas taip pat pasirašė susitikime priimtą rezoliuciją, raginančią Rusiją nutraukti karą prieš Ukrainą...

Prieš 5-erius metus, 2018 m. kovo 18 d., kandidatas į prezidentus Vladimiras Putinas Lužnikuose taip pat surengė šou. Šaltinis – <https://globalmsk.ru/person/id/2#link10>

Tada V. Putinas puolė į ataką: jis priėmė Kinijos užsienio reikalų ministrą, kuris atvežė vadinamąjį „taikos planą“, kaip pasiekti paliaubas Ukrainoje. Apie jį Pekinas prakalbo prieš tai pasibaigusioje Miuncheno konferencijoje, į kurią rusų agresorius nebuvo pakviestas. Šio plano esmė mums žinoma: išsaugoti Ukrainos teritorinį vientisumą ir šalių suverenitetą, nutraukti karo veiksmus ir Vakarų ginklų tiekimą Kyjivui, o tai būtų pagrindas deryboms. Toks

[1] 1993 m. sausio 1 d. Jungtinių Amerikos Valstijų ir Rusijos prezidentai (Džordžas Herbertas Volkeris Bušas (*George Herbert Walker Bush*) ir Borisas Jelcinas (*Boris Jelcin*)) Maskvoje pasirašė START II sutartį (angl. *Strategic Arms Reduction Treaty* – Strateginės ginkluotės mažinimo sutartis), pagal kurią abi valstybės iki 2003 m. įsipareigojo sunaikinti du trečdalius savo branduolinės ginkluotės (7 000 branduolinių galvučių). JAV Kongresas START II ratifikavo 1996 m., Rusijos Valstybės Dūma – 2000 m., bet 2002 m. birželį JAV pasitraukus iš 1972 m. Priešraketinės gynybos sutarties (SALT I) Rusija paskelbė, kad START II jos neįpareigoja. Žr. „START“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. Prieiga per internetą – <https://www.vle.lt/straipsnis/start/>. *Red. pastaba.*

pats rezoliucijos projektas buvo pasiūlytas ir Jungtinėms Tautoms, tik jame Kyjivo reikalavimu įvestas naujas, atrodo, esminis punktas – išvesti Rusijos kariuomenę iš Ukrainos teritorijos.

Kinijos pretendavimas į taikdario vaidmenį, išstumiant iš šios teatralizuotos scenos Turkiją, yra noras suduoti smūgį Vašingtonui ir perimti dvipolio pasaulio iniciatyvą iš Maskvos. Paskui, kaip jau yra buvę Sovietų Sąjungos ir Kinijos tarpusavio santykių istorijoje, Rusija taps nereikalinga ir nustumta į šalį (prisiminkime kad ir 6 dešimt. pabaigą, vadinamos „kultūrinės revoliucijos“ laikus, kai 1968–1969 m. vos nekilo karas tarp dviejų valstybių). O kol kas Rusija su Kinija demonstruoja gerų santykių imitaciją. Ji gresia tolesne Rusijos karo Ukrainoje eskalacija.

Kad neliktų vien dvi valandas iš popierėlio nuobodžius grasinimus skleidžiantis ir ekonomikos pasiekimais besigiriantis Leonido Brežnevo tipo veikėjas, V. Putinas vasario 23-iosios proga (Rusijoje tądien švenčiama Liaudies vienybės diena, anksčiau buvusi Tarybinės armijos ir karinio jūrų laivyno šventė) išėjo į mases ir surengė propagandinį šou Lužnikų stadione. Šįsyk net keturias minutes (!) jis šaukė tribūnoms, kaip reikia išvaduoti „istorines rusų žemes“ ir kokie šaunūs tai darantys vaikinai (čia jis grįžtelėjo į visą eilę invalidų vežimėliuose sėdinčių „vaduotojų“).

Mes jau rašėme, kad pavasariniam Rusijos puolimui Ukrainoje sąlygos vis prastėja. Maskva priversta laikyti didžiules karines pajėgas Tolimuosiuose Rytuose ir Suomijos pasienyje. Antai Tokijas paskelbė, kad Hokaido saloje bus dislokuota viršgarsinė ginkluotė, kuri gali tapti galinga korta grąžinant Japonijai keturias Kurilų salas – Kunaširą, Iturupą, Šikotaną ir Habomajų. Maskva ne juokais susirūpino, kad į Ukrainos frontą atitrauktas pajėgas dabar teks grąžinti atgal – į Rusijos ir Japonijos pasienį.

Papildomos divizijos bei karinių pajėgumų reikės ir kitoje Rusijos pusėje – Karelijos regione.

Paradoksalu, bet šiuo atveju išauga Vilniaus vaidmuo. Juk Lietuvos sostinėje liepos 11–12 d. susirinks NATO šalių lyderiai, o iki šio viršūnių susitikimo norima užbaigti Suomijos ir Švedijos priėmimo į NATO procedūrą. Maskva nuogąstauja, kad kol kas stringantis Švedijos narystės Aljanse klausimas staiga gali virsti „žalia gatve“ dviem Skandinavijos valstybėms, jeigu Stokholmo ir Ankaros derybos baigsis abipusiu sutarimu. Reikalas subtilus, galvojama Kremliuje, ypač jei Karelijoje teks dislokuoti papildomas karines pajėgas...

Tiesa, V. Putinas yra avantiūrų meistras. Apžvalgininkai tikina, kad jis gali paskelbti dar milijono šauktinių mobilizaciją. Tuomet „patrankų mėsos“ pakaks. Bet iškyla kitas pavojus: ar ta lyg nuvargusi žalmargė vis melžiama Rusijos liaudis dar ilgai kęs šiuolaikinio caro Lževladimiro (aliuzija į jų XVII a. pradžioje buvusius net tris Lžedmitrijus; per pirmojo ir antrojo Dmitrijų Apsišaukėlių valdymą Rusią nusiaubė Abiejų Tautų Respublikos kariuomenė) šėliones?

Mieli „Vorutos“ skaitytojai ir prenumeratoriai!

Lietuvos paštuose priimama Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ **prenumerata**

2023 metams.

Prenumeratos kaina (indeksas 0135)

1 ketvirčiui	**4,48** Eur
2 ketvirčiams (pusei metų)	**8,96** Eur
3 ketvirčiams	**13,44** Eur

Prenumeratos kaina pensininkams, neįgaliesiems, moksleiviams, studentams, mokytojams (indeksas 0136)

1 ketvirčiui	**3,58** Eur
2 ketvirčiams (pusei metų)	**7,17** Eur
3 ketvirčiams	**10,75** Eur

Kasmėnesinės žurnalų prenumeratos paslaugą galima užsisakyti iki kiekvieno mėnesio 20 dienos. Gyventojų ir organizacijų užsakyti periodiniai leidiniai nurodytais adresais pristatomi kasdien, išskyrus sekmadienius, švenčių dienas ir kai kuriose kaimo vietovėse pirmadienius. Periodinių leidinių prenumeratą galima užsisakyti ir internetu – tinklalapyje *https://www.prenumeruok.lt/.*

Žodžius ne tik suprantame skirtingai

Kodėl Vilniuje nėra paminklo pirmajam Lietuvos prezidentui Antanui Smetonai ir Prancūzijos imperatoriui Napoleonui?

Viktoras JENCIUS-BUTAUTAS,
Rokiškis

Pastaruoju metu populiariomis tapusios diskusijos[1] dėl paminklo Vilniuje pirmajam Lietuvos prezidentui veda visuomenę į aklavietę. Taip yra todėl, kad žodžius ne tik suprantame skirtingai, bet ir dažnai nenorime kai kurių jų girdėti. Dar sudėtingiau yra dėl istorinių periodų vertinimo, besikeičiančio priklausomai nuo konjunktūros. Rusijai Lietuva visada buvo jos dalis. Netgi mūsų karaliai rusiškuose metraščiuose vadinami kunigaikščiais, nors vakarietiškose kronikose jie iki Vytauto Didžiojo įvardijami karaliais.

Sovietmečiu buvo tvirtinama, kad karaliaus Kęstučio sūnaus Butauto užmegzti ir šimtmečiais iki pat Antano Smetonos puoselėti valdymo kontaktai viso labo tėra tėvynės išdavystė. Sovietai turi savo imperinį napoleonmečio (1792–1815) ir Antrojo pasaulinio karo (1939–1945) vertinimus – pasak jų, Rusijos imperiją visada kas nors užpuola ir dėl tariamo pavojaus jie pradeda kariauti svetimose žemėse – prie Austerlico, Suomijoje ir t. t.

Kadangi periodų vertinimai paribio valstybėse kinta, kinta ir žinomiausių to meto asmenybių vertinimai. Ne išimtis ir pirmojo Lietuvos prezidento Antano Smetonos traktavimas postsovietinėje visuomenėje. Neigiamam vertinimui neabejotinai didelės įtakos turi sovietofilų atvira arba neatvira melaginga propaganda bei Lietuvos piliečių pasąmonėje išsaugotos sovietinės klišės. Užliūliuota ir apnuodyta rusiškosios kultūros visuomenė nesugeba įvertinti ne tik A. Smetonos, Napoleono, bet ir kitų asmenybių reikšmės Lietuvai.

Paminklo prezidentui A. Smetonai pastatymo procesas yra veikiamas įvairiais būdais, kad ir primetant visuomenei tarytum iš sovietų partinės mokyklos programos paimtas diskusijas: „vertas ar nevertas“, „pabėgo ar pasitraukė“, „demokratas ar diktatorius“. O kas išties buvo Stalinas, Napoleonas? Dėl Stalino po įvykdytų masinių trėmimų į Sibirą viskas kaip ir aišku, o koks gi buvo daugelį žavintis Napoleonas, kuriam pastatyta begalė paminklų Europoje?

Sovietai tvirtino, kad Napoleonas užpuolė Rusiją, nors tai nėra galutinė tiesa. Virginijus Savukynas rašo, kad „1812 metų birželio naktį iš 23 į 24 dieną prancūzai persikėlė per Nemuną ties Kaunu ir užpuolė Rusiją, kuriai tuo metu jau priklausė Lietuva.“[2] Taigi Napoleonas išvadavo Lietuvą iš Rusijos imperijos nelaisvės, suteikdamas viltį, kad bus atkurta Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Užpuolimo ir išvadavimo sąvokos nėra tapačios ir neleistina jų painioti. Kai laisvos valstybės piliečiai klysta jas vartodami, rodo, kiek giliai yra paveikti sovietinės propagandos ir kultūros.

Levo Tolstojaus romanas „Karas ir taika“ ir Aleksandro Puškino poezija viso labo tėra minkštoji galia, bet juk nenorime eiti Rusijos imperijos pėdomis. Štai ir Lietuvos nacionalinio muziejaus vadovė dr. Rūta Kačkutė sako, „kad kiekviena karta turėtų permąstyti ir aktualizuoti istoriją, o menas ir meninės intervencijos – puikus būdas kelti klausimus. [...]. Šiandien būtinas ne tik atvirumas ir dialogas, bet ir ginčai ar diskusijos, nes tai yra demokratiškos viešosios erdvės sąlyga.“[3]

Vilniuje turėtų atsirasti ne tik paminklas pirmajam prezidentui Antanui Smetonai, bet ir Napoleonui,

[1] Žr. Gediminas Jakavonis, „Kodėl Vilniuje reikia statyti paminklą prezidentui A. Smetonai?“, in: *Pozicija*, 2023-01-30. Prieiga per internetą – <https://www.pozicija.org/kodel-vilniuje-reikia-statyti-paminkla-prezidentui-a-smetonai/?fbclid=IwAR0C--2upl-IhgcdX-5cEvYOAQFhGqK3qK5XUQqC9cG6OSse2lLUtDibg_AA>.

[2] Virginijus Savukynas, „Jaunavedžiai, sustodami įsiamžinti su Vilniaus panorama, tęsia Napoleono tradiciją“, in: *LRT.lt*, 2020-10-04. Prieiga per internetą – <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1240202/jaunavedziai-sustodami-isiamzinti-su-vilniaus-panorama-tesia-napoleono-tradicija>.

[3] [Lietuvos nacionalinis muziejus], „Signatarų namuose veikiančios išplėstinės ekspozicijos idėja – šimtmečių susitikimas“, in: *lnm.lt*. Prieiga per internetą – <https://lnm.lt/renginiai/signataru-namuose-veikiancios-isplestines-ekspozicijos-ideja-simtmeciu-susitikimas/>.

kaip išvaduotojui ir laisvės skelbėjui. Vis dėlto, jei sumanytume sostinėje pastatyti paminklą Napoleonui, net neabejoju, kad neišvengtume diskusijos, panašios į vykusią Gdanske – statyti ar nestatyti[4].

Nepaisant kontraversiško imperatoriaus Napoleono vertinimo kai kuriose Europos valstybėse, Varšuvoje paminklas jam yra, nes jo nuopelnai Lenkijai yra neabejotini. Deja, Vilniuje net jo vardu pavadintos gatvės nėra, o juk Napoleono nuopelnai Lietuvos valstybei taip pat akivaizdūs. Visi žino apie Napoleono armijos sugrįžimą po laimėto Borodino mūšio į Vilnių, taip primenama apie tariamą caro triumfą. Bet mažai kas prisimena, kurioje Vilniaus vietoje Antrosios Respublikos laikotarpiu buvo Napoleono aikštė[5]. Napoleono biografijos prieštaringumas tik mūsų valstybėje kliudo pagerbti Prancūzijos imperatorių.

Prezidento A. Smetonos įvaizdis, įsitvirtinęs mūsų pasąmonėje, lėtina jo atminimo įamžinimo procesą. Sovietams įpiršus požiūrį į tam tikrus biografijos faktus, o Lietuvos istorikams drebinant kinkas, nepaisant Vyriausybės nutarimų, pirmasis Lietuvos prezidentas taip ir nesulaukė deramo pagerbimo Vilniuje. Paminklo statybos priešininkai naudoja keistus, dar sovietų pagarsintus teiginius bei argumentus.

Jei A. Smetona buvo diktatorius, tai kodėl neišvalė Lietuvos nuo Petro Cvirkos, Antano Venclovos, Salomėjos Nėries, generolo Vinco Vitkausko, Justo Paleckio, Liudo Giros ir kitų... Ne tik Vilniuje, bet ir kitose Lietuvos vietovėse, miesteliuose jiems yra išlikę atminimo ženklai. Deja, pamirštama, nesuspėjama ar nenorima įamžinti prezidento A. Smetonos atminimo, net ir žinant, kad jis vadovavo valstybės atkūrimui („atstatymui“) Vilniuje ir buvo pirmasis Lietuvos prezidentas. Kažkodėl užmirštama, kaip jį žemino vokiečiai. Užtenka prisiminti incidentą Štralio kavinėje 1918 metais. Eugenijus Romeris (*Eugeniusz Romer*) aprašė štai tokį nuotykį:

Mums papasakojo nuotykį, kuris atsitiko Lietuvos valstybės tarybos pirmininkui p. Smetonai; panašu, kad sėdėdamas Štralio kavinėje Vilniuje, jis, kai pradėjo groti „Dieve, kuris Lenkiją“, liepė nustoti ir uždraudė groti toliau. Už tai kažkoks buvęs kavinėje vokiečių karininkas skėlė p. Prezidentui antausį už tai, kad lenkų himnas nepageidaujamas Vilniuje. Kiek čia tiesos, nežinau. Tačiau tai pasakojo neva įvykio liudininkas.[6]

Tada reikėjo nuryti nuoskaudą. 1940 m. išduotas bendražygių ir paliktas praktiškai vienas prieš Sovietų imperiją, negalėjo leisti, kad jo pažeminimas taptų jo atkurtos valstybės pažeminimu.

Tai sunku suvokti didžiajai daliai mūsų politikų ir istorikų, kurie įvairiomis dingstimis blokuoja ir vilkina paminklo statymą pirmajam Lietuvos prezidentui A. Smetonai – tai jau laikas, tai dar ne laikas jį statyti. O ar bus geresnis laikas paribio valstybėje, niekas nežino.

■

[4] Krzysztof Kucharski „Debata napoleońska w Gdańsku: stawiać pomnik czy nie?“, in: *trojmiasto.pl*, 2020-01-14. Prieiga per internetą – <https://historia.trojmiasto.pl/Debata-napoleonska-w-Gdansku-stawiac-pomnik-czy-nie-n141350.html>.

[5] J. Kłos, *Wilno Przewodnik krajoznawczy 1923*, Wilno, Str. 189–191.

[6] Eugeniusz Romer, *Dziennik*, t. 2,Warszawa, 1995, p. 155.

Pirmojo Lietuvos prezidento Antano Smetonos dvaras, dar vadinamas Užugirio dvaru, Užulėnio kaime, Ukmergės rajone. Juozo Vercinkevičiaus nuotr.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Valstybinė kalba ir vardynas

Habil. dr. Kazimieras GARŠVA,
Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos bendraautoris, Vilnius

2022 m. parengtame Lietuvos Respublikos (toliau – LR) valstybinės kalbos konstitucinio įstatymo projekte konstitucinis statusas išlaikomas mažiau negu konstituciniu nevadintame dabartiniame valstybinės kalbos įstatyme. Projekto 5.3 , 6.2 , 9.1 , 11.1 , 17.2 straipsniais *konstitucinis valstybinės kalbos statusas leidžiamas sumažinti*. Parašymai „dokumentai gali būti sudaromi lietuvių ir šalims priimtina užsienio kalba“ suprantami dvejopai: dokumentai sudaromi abiem kalbomis arba tik viena iš jų. Juridinių asmenų pavadinimus jau leidžiama sudaryti ir *„ne lietuvių kalba* lotyniškais rašmenimis ar skaitmenimis“ (15 str.), neoficialiai numatoma *naikinti Valstybinę lietuvių kalbos komisiją* (toliau – VLKK) (18 str.), neminima ir *asmenvardžių rašyba dokumentuose*. Dalį šių problemų 2023 m. sausio 25 d. išvadoje paminėjo ir LR Seimo kanceliarijos Teisės departamentas.

Ieškoma Seimo narių palaikymo balsų „pataisytam“ tomaševskininkų **Asmenvardžių rašybos dokumentuose** projektui, kuris leistų pirmą kartą Lietuvos Respublikoje asmenvardžius rašyti ne valstybine lietuvių kalba visomis lotyniško pagrindo raidėmis. 2022 m. gruodžio 15 d. Seime šiam projektui pritarti pritrūko 13 balsų: 47 Seimo nariai balsavo „už“, tik 27 – „prieš“, 33 susilaikė.

Derinami keli **Tautinių mažumų įstatymų** projektai – pažeidžiant Konstitucijos 10, 14 str., Lietuvoje vėl bandoma įvesti teritorinę autonomiją su „regionine“ užsienio kalba. Dėl to naikinama valstybinės lietuvių kalbos viršenybė prieš kitas kalbas, siūloma priimti Europos Sąjungos regioninių arba mažumų kalbų chartiją.

Lietuvos kalbas, istoriją ypač daug tyrinėjo produktyviausias lietuvių kalbininkas akad. prof. habil. dr. Zigmas Zinkevičius (1925–2018). Jo gimimo šimtmečio proga 2025 metai skelbiami prof. Z. Zinkevičiaus metais. Iš užsienyje gyvenusių lietuvių kalbininkų darbais į jį kiek panašus dr. Algirdas Martynas Budreckis (1937–2000).

Dr. A. M. Budreckis iš kitų istorikų išsiskiria dviem ypatybėmis: 1) jis parašė darbų ne tik iš istorijos, bet ir kalbotyros, 2) atliko svarbių darbų ne tik moksle, bet ir visuomeninėje veikloje, ginant lietuvių tautą ir Lietuvos valstybę. Su juo mums daugiausia teko bendrauti 1992 m., kai gegužės 30–31 d. Vilniuje vyko paskutinis VLIK'o seimas. Jame dr. A. M. Budreckis dalyvavo kaip Vilniaus krašto lietuvių sąjungos garbės narys nuo 1964 metų. „Vilnijos“ draugijos taryba su Sąjungos nariais (ir A. M. Budreckiu) tarėsi gegužės 26 d., toliau iki birželio 9 d. lankėsi Gervėčiuose, Trakuose, susitiko su Vyriausybės įgaliotiniais Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose ir t. t.

Mums labai svarbi dr. A. M. Budreckio redaguota knyga „Rytų Lietuva“. Redaktoriaus spausdinti ji pasirašyta Bostone 1980 m. vasario 15 d. ir 1 200 egzempliorių tiražu išleista spalio 9 d. (Vilniaus dieną). 1985 m. išleistas šios knygos vertimas į anglų kalbą „Eastern Lithuania“. Dr. A. M. Budreckio daugelis svarbių dalykų aprašyti dokumentinėje studijoje „Vilniečių veikla išeivijoje“ (1995, Torontas–Čikaga–Vilnius–Trakai).

Vietovardžiai

Lietuvos Respublikos rytinė siena ir kompaktiško lietuvių kalbos ploto linijos į rytus labiau nutolusios šiaurėje ir mažiau – pietuose. Kelios lietuvių kalbos linijos iš dalies taip pat eina šiek tiek lygiagrečiai viena su kita ir su Respublikos siena.

Viena iš lietuvių kalbos ploto slavėjimo pietuose ir kitur priežasčių – atsiradęs atstumas nuo pagrindinio lietuvių kalbos ploto, kai kalbą išlaikę žmonės toje vietoje tampa mažuma arba kitakalbių izoliuota sala. Tai rodo ir lietuviškų vietovardžių skaičiaus raida sep-

tyniose parapijose, kurios 1387 m. buvo apkrikštytos kaip baltų tikybos lietuviškai kalbėję plotai. Lietuviškų oikonimų skaičius dėsningai mažėja iš šiaurės į pietryčius. Daugiausia jų buvo Ukmergės apyl. (93 %) (vietovardžius *Bartk-el-evič-iznà, Kaza-reskà, Parijà, Stanislan-uvkà* (LATSŽ 1974: 314) laikant nelietuviškais).Tolimesniuose valsčiuose lietuviškų oikonimų (gyvenamųjų vietų vardų) skaičius mažėjo taip: Maišiagala ir Nemenčinė (82 %), Krevas (33 %), Aina (16 %), Obolcai (~ 5 %). Lietuvai nebepriklausantis plotas slavėjo vis labiau.

Vietovardžių slavėjimo priežastys buvo natūralios ir prievartinės. Neįtikinanti būtų hipotezė, jog pirmiau vietoj *Pabéržės* galėjo funkcionuoti *Podbrzezie*, o vietoj, pavyzdžiui, *Naujãkiemio – Nowosiólki*, pirmiausia toje vietoje įsikūrus lenkiškai kalbantiems asmenims. Čia iki XIX a. vidurio daugiausia buvo kalbama lietuviškai, po to dar 100 metų buvo pakankamai iš seno lietuviškai kalbančių asmenų. Jei raštininkai dėl įvestos valstybinės lenkų kalbos (nuo 1697 m.) tas formas sulenkino, pirminė autentiška vietovardžio forma vartota ir užrašyta iš šnekamosios lietuvių kalbos. Yra žinoma, kad lenkai ir kiti svetimtaučiai pagal Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) statutą Lietuvoje žemės pirkti negalėjo, o buvę karo belaisviai ir kolonistai asimiliavosi. Kaimai apie Vilnių įsikūrė XIV–XVII a., kai vietiniai gyventojai čia vartojo gimtąją lietuvių kalbą.

Dr. Aloyzas Vidugiris (LR 1993: 117–127) pabrėžė, kad iki 1944 m. visas šis kraštas buvo sėte nusėtas lietuviškiausiais vietovardžiais, kurie kiekvienam lietuviškai kalbančiam buvo aiškūs ir turėjo savitą vartojimo (kaitymo ir kirčiavimo) sistemą. Tik slaviškai kalbančiųjų lietuviški vietovardžiai buvo adaptuojami: taikant prie slavų kalbų sistemos numetamos galūnės, pakeičiami kai kurie garsai, kartais lietuviški vietovardžiai pagal prasmę visai išverčiami slaviškai. Taip pat buvo adaptuojamos ir slavinamos lietuviškos pavardės. To reikalavo ir įsigalėjusi lenkų, rusų tarties bei rašto tradicija.

Vardynas Lietuvoje paprastai nebuvo „lietuvinamas“ ir tai pagal reikšmę nepanašu į slavinimą. 1969 m. pavasarį akad. prof. dr. Antanas Salys tris mėnesius dirbo Lietuvių kalbos ir literatūros institute Vilniuje ir pats dar kartą patvirtino, kad Vardyno norminimo komisijos kalbininkai 1939–1944 m. pagal vietos žmonių liudijimą greta slaviško ar suslavinto oikonimo įrašydavo iš seno vartojamą lietuvišką variantą, nurodydami jo kirčiuotę ir kitus pasitaikančius to pavadinimo atitikmenis, taip pat dvikalbėse sistemose funkcionuojančias pavardes. Tada vakarinėje Vilniaus apskrities dalyje (Pabradės, Nemenčinės, Sužionių, Paberžės, Maišiagalos, Paluknio, Kalesninkų, Eišiškių, Šalčininkų ir kitose apylinkėse) dažnai susirinkdavo po keliasdešimt vyresniojo amžiaus gerai lietuviškai mokančių asmenų, o rytinėje dalyje (apie Nemėžį, Rudaminą, Lavoriškes, Medininkus, Rukainius, Turgelius ir kt.) jų būdavo kiek mažiau. Be to, kaip ir gretimuose lietuvių kalbos plotuose, vakarinės dalies vilniškių tarmės atstovai lietuviškai dzūkuodavo tik su priebalsiais *č, dž*, o rytinės dalies – ir su *t, d* (prieš *i, y, ie*) (LR 1993: 127).

Tikslinant oikonimus naujam „Lietuvos TSR administracinio–teritorinio suskirstymo žinynui“, Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Toponimikos grupės nariai patikrino ir patikslino jų formas, sukirčiavo ir nurodė kirčiuotes (LATSŽ 1974: 3–4). Tai iš esmės padėjo toliau norminti lietuvių kalbos gyvenamųjų vietų vardus.

Pagal anksčiau minėtus penkis oikonimų slavinimo būdus pateikiame daugiau archyvuose surinktų pavyzdžių (žr. Maciejauskienė 1969: 62–64). Pirmiausia rašomas dabartinis oficialus gyvenamosios vietos vardas, toliau – 1784 m. vietovardžių sąrašuose lenkiškai užrašytas jo vardas (šaltinis autorės nenurodytas), po to – vėlesniuose šaltiniuose toliau slavinta vietovardžio forma.

1. Išlaikytas autentiškas vietovardis.

Aukštãdvaris (Vilniaus r. Sudervės apyl.) – *Auksztadwarys – Auksztodwory*, iš liet. *áukštas dvãras;*

2. Iš dalies apslavinti vietovardžiai, pakeičiant jų šaknį, priesagas, galūnes, balsius, rašybą.

Adamãvas k. (Švenčionių r., Šutų apyl.) – *Adamiszki – Adamowo Mielegiańskie* (Mielagėnų Adamavas),

Aleksandrìškis vk. (Zarasų r., Samanių apyl.) – *Alexandryszki – Aleksądrowo,*

Jõniškė k. (Švenčionių r., Labanoro apyl.) – *Janiszki – Janowo, Janopol,*

Mackìškės k. (Eišiškių r., Butrimonių apyl.) – *Mackiszki – Mackowszczyzna,*

Slùčiškės vnk. (Vilniaus r., Riešės apyl.) – *Sluziszki – Słuszczyzna,*

Vařniškės k. (Zarasų r., Avilių apyl.) – Warniszki – Woroniszki.

Šie oikonimai yra kilę iš vardų, pavardžių. 1939 m. buvo nustatyta autentiška forma *Adõmiškė* (Salys 1983: 598). „Lietuvos vietovardžių žodyno“ autoriai to nežinojo, bet, remdamiesi senesne forma *Adamiszki*, taip pat spėjo suslavinus ankstesnę lietuvišką lytį *Adomiškė* (LVŽ I 11). Šilalės r. įteisintas *Adomãvas*, Anykščių, Panevėžio, Zarasų r. yra *Adomavà* (LATSŽ 1976: 3–4, VŽ 2002:11).

3. Lietuviški vietovardžiai, vėliau išversti į lenkų kalbą.

Pagiriaĩ vnk. (Vilniaus r., Ažulaukės apyl.) – *Pogiry – Podlesie,*

Užùgiris k. (Trakų r., Bražuolės apyl.) – *Ozugiery – Zaleszczyzna.*

4. Dukart pakeisti lietuviški vietovardžiai lenkiškais.

Ažùbalis k. (Švenčionių r., Labanoro apyl.) – *Azubale – Wojciechowo,*

Dìndos k. (Ignalinos r., Zuikų apyl.) – *Dyndy – Garbuny,*

Kálniškės k. (Vilniaus r., Sužionių apyl.) – *Kalniszki – Parczew,*

Lazdė́nai k. (Trakų r., Bražuolės apyl.) – *Lozdziany – Zawiasy,*

Siūriaĩ k. (Ignalinos r., Palūšės apyl.) – *Siury – Janopol.*

Tie patys lietuviški vietovardžiai skirtinguose valsčiuose lenkų kalba buvo rašomi nevienodai. Prie pavyzdžio pateikiame valsčiaus pavadinimo sutrumpinimą ir dr. A. Salio (1983) raštų puslapio numerį:

Jõniškės – Janowo Jšn 615, *Jõniškė – Janopol* Švnčnl 595, *Jõniškis – Janiszki* Pbrž 642, *Janowo* Rdm 656, Pbrd 594, *Iwanówk*a Nmč 633; *Kálniškės – Kalniszki* Pbrž 642, Trgl 665, *Horowo* Mck 627, *Góry* Rš 650; *Pagiriaĩ – Pogiry* Rdm 658, *Dobrowola* Tr 609, *Várniškės – Warniszki* Kltn 670, Pbrž 646, Rdšk 605, Smlv 591, *Woroniszki* Eiš 578, Rš 654, Trgl 667, *Wornianka* Ignl 581.

Vardyno slavinimas ypač sustiprėjo XVIII a. (Zinkevičius 1993: 86–89, 124–126, 180). Taip Lietuvoje atsirado *Kaniūkai* (l. *koniuchi* „arklių prižiūrėtojai, šėrikai“, *Poh(g)uliánkos* (l. *pohulanka* „išgertuvės, puota“), *Zatì(ỹ)šiai* (slaviškai reiškiantys *nutylìmą*) ir t. t. Rytų Lietuvoje *Nowosiólki* atsirado dažniausiai vietoj *Naujãkiemio* (Salys 1983 – Jnš 615, Mšg 622, Rdšk 603, Pbrd 596), *Zatìšius* (*Zacisze*) – vietoj *Ramýtės* (Ignl 581, Jšn 615, Pbrd 597, Švnčnl 601). Panašiai kilo ir vandenvardžiai *Kanáuka* (plg. brus. *канаўка* „upelis vandeniui surinkti prie statybų“), *Kanavà* (iš slavizmo *kanavà* „griovys“, dar plg. pavardę *Kaniavà*), *Netẽčius* (greičiausiai iš slavizmų, reiškiančių stovintį vandenį, upelį, žr. Vanagas 1981: 146, 229).

Neturėdami labai plataus ir išsamaus, tikslaus Lietuvos slavizmų žodyno, nežinodami apie šių slavizmų atsiradimo aplinkybes negalime aiškiai pasakyti, kuriuos vietovardžius praminė apslavėję lietuviai, o kuriuos gal ir ne lietuviai. Norminant vardyną nelabai ir svarbu, kuris vietovardis kiek pirmiau atsirado – *Naujãkiemis* ar *Nowosiólki*, *Ramýtė, Ramùčiai* ar *Zatì(ỹ)šius*. Svarbiau, kad jie buvo vartojami kartu, yra etninėse lietuvių žemėse, dabar tarnauja valstybinę lietuvių kalbą vartojantiems Lietuvos Respublikos piliečiams, kurie turi teisę suprasti vietovardžių reikšmę. Kitų kalbų tikriniai vardai bendrinėje kalboje paprastai pritaikomi prie lietuviško teksto: verčiami, transkribuojami (išskyrus asmenvardžius, kai kuriuos simbolius), rašomi pagal lietuvių kalbos taisykles (Vladarskienė 2022: 177).

Iki XX a. pabaigos buvo beveik iš visų rytų Lietuvos valsčių kilusių asmenų, kurie iš seno kalbėjo lietuviškai ir vartojo lietuviškas vardyno formas, tik daugelio jų niekas neužrašė arba užrašytų dar neiššifravo iš magnetofono juostų, nesurinko į vieną vietą. Nereikia manyti, jog kuris nors Lietuvos valsčius 100 % kada nors suslavėjo ir visiškai nebemokėjo protėvių gimtosios kalbos. Per 1942 m. gyventojų surašymą Dūkšto valsčiuje buvo 95 % lietuvių, Valkininkų ir Kaltanėnų – po 94 %, Tverečiaus – 90 %, Ignalinos – 88 %, Rimšės – 85 %, Daugėliškio ir Mielagėnų – po 80 %, Varėnos, Švenčionių ir Švenčionėlių – po 75 %, Jašiūnų – 74 %, Adutiškio – 69 %, Turgelių ir Šumsko – po 60 %, Rudaminos – 57 %, N. Vilnios – 56 %, Maišiagalos – 55 %, Dieveniškių – 50 %, Mickūnų – 44 %, Paberžės – 43 %, Trakų – 41 %, Nemenčinės – 37 %, Eišiškių – 31 %, Riešės – 29 %, Rūdiškių – 27 %, Šalčininkų – 23 %, Vilniaus – 22 %, Pabradės – 9 % (Zinkevičius 1993: 208).

„Dabartinėje lietuvių kalbos gramatikoje“, kurios yra keli leidimai, du lietuvių kalbos balsiai ir aštuoni priebalsiai laikomi periferiniais, nes vartojami tik svetimos kilmės žodžiuose. Aiškiai nelietuviškus vietovardžius, asmenvardžius, kurių kamienai (šaknys, priesagos ir priešdėliai) visiškai neįeina į tradicinę lietuvių kalbos sistemą, taip pat verta laikyti periferiniais.

Asmenvardžiai

Asmenvardžius sudaro pirmiausia vardai ir pavardės. Lietuvių vardų gali būti apie 5 000, pavardžių – per 50 000 (moteriškos pavardžių formos atskirai neskaičiuojamos). Pavardės yra pastovesnės ir svarbesnės (yra paveldimos, anksčiau galėjo įeiti į gyvenamųjų vietų pavadinimus, liudija apie mūsų tautos gyventus plotus, istoriją. Lietuvių pavardės pradėjo rastis bent XV a., o visose Lietuvos vietose galutinai įsitvirtino XVIII a. Po to išaiškėjo visos asmenvardžių formos.

Tradiciniais asmenvardžiais laikome tuos, kurie Lietuvoje vartojami iš seno, t. y. turi tęstinumą, tradiciją. Lietuviškais asmenvardžiais galime laikyti tuos, kurie yra lietuvių kalbos kilmės, turi lietuvių kalbos formas, vartojami ar buvo vartojami etninėse lietuvių žemėse. Šie asmenvardžiai gali būti vartojami ar vartoti tiek dabartinės Lietuvos Respublikos teritorijoje, tiek už jos ribų buvusiame LDK plote. Asmenys, turintys ar turėję šiuos asmenvardžius, gali būti lietuviai ir praradusieji lietuvišką savimonę ar net jos neturėję.

Išimtiniais atvejais į šią grupę galima įtraukti ir tradicinius istorinius į Lietuvą atvykusių užsieniečių ar kitų valstybių atstovų asmenvardžius, kurių asmenvardžiai nėra lietuviškos kilmės, bet adaptuoti į lietuvių kalbą, turi tradicines lietuviškas formas, kurios daugelio lietuvių yra ar buvo vartojamos. Dėl ryšių su kitomis kalbomis, valstybėmis, dėl svetimkalbių raštinių mūsų vardynas patyrė gal kiek daugiau svetimos įtakos negu pati lietuvių kalba (Zinkevičius 2008: 57). Svetimomis kalbomis užrašyti ir tariami asmenvardžiai turėjo pereiti į lietuvių kalbos garsyną, linksniavimą. Detalizuodami lietuviško tradicinio

vardyno kriterijus, laikomės kalbotyros tęstinumo ir VLKK patvirtintų lietuviškų tradicinių vietovardžių kriterijų (LTV 2002: 5–7).

Rengdami „Lietuvių pavardžių žodyną“, jo autoriai nurodė: „sąvoka lietuvių pavardės pati savaime nėra visai aiški“, „nes ir pačios sąvokos „lietuvis“, „nelietuvis“, „lietuviška“, „nelietuviška“ pavardė yra reliatyvios, Lietuvoje yra lotyniškų, graikiškų, hebrajiškų, rusiškų, lenkiškų, vokiškų, totoriškų ir įvairiausių kitokios kilmės pavardžių“ (LPŽ I 13,16). Į lietuvių pavardžių žodyną nutarta dėti bemaž visas Lietuvos gyventojų pavardes, kurios yra lietuviškos, baltiškos kilmės ir kurios formaliai anksčiau buvo ir ne visai lietuviškos kilmės, plg. *Adomáitis, Juozénas, Petrónis, Morkū́nas* (pamatiniai šių pavardžių kamienai iki krikščionybės įvedimo buvo svetimos kilmės, bet jie sulietuvinti ir prie jų pridėtos lietuviškos patroniminės priesagos *-aitis, -ėnas, -onis, -ūnas*), *Almin-áuskas, Butrim-ãvičius* (kamienai lietuviški, priesagos svetimokos, bet LDK vartotos raštinės, sulietuvintos, yra ir lietuviškos galūnės), *Paul-áuskas, Petr-ãvičius* (genetiškai ne visai lietuviškos kilmės šaknys, priesagos, bet ir šios pavardės visiškai įėjo į lietuvių kalbos sistemą). Panašiai į lietuviškų tradicinių vietovardžių žodyną buvo įtraukti ir vandenvardžiai *Svalkas* (lenk. *Swalk*), *Sveckaĩ* (lenk. *Świackie*), *Ščebrà* (lenk. *Szczebra*, kaimas Lenkijoje) ir kt. (LTV 94). Vilniaus apskrityje užrašytas upelis *Ščerba* – jo kilmė greičiausiai nesena (iš asmenvardžio).

Į lietuvių pavardžių žodyną nebuvo trauktos tik negausios neseniai į Lietuvą atvykusių asmenų pavardės, turinčios ribotą vartojimo sferą ir savo fonetika, kirčiavimu ir ypač morfologija neįsiliejusios į lietuvių kalbos sistemą, plg. *Fedorènko*, iš kurios gali nebūti ir vedinių šeimos nariams (plg. *Fedorenkíenė, Fedorenkáitė* LPŽ I 15).

Skiriamas visiškai lietuviškas tautinis vardynas, pravardynas ir didesne dalimi lietuviškas krikščioniškasis vardynas. Tautinio vardyno dalis yra dvikamieniai asmenvardžiai (plg. *Sìn-tautas, Talĩ-mantas*) ir trumpiniai, vienkamieniai asmenvardžiai (*Gaidỹs, Karvẽlis, Kìškis, Kubìlius, Plìkis, Ragaĩšis, Rùdis, Šeštõkas* ir t. t. (Zinkevičius 2008: 67–608). Po krikšto lietuviams davus krikščionišką (ne lietuvišką) vardą, jis buvo dažniausiai rašomas prieš tautinį vardą. Dėl to iš krikščioniškų vardų sudarytų lietuvių pavardžių taip pat atsirado daugiau.

Dabar neseniai tradiciniais buvusių krikščioniškų lietuvių vardų (*Jono, Petro, Kazimiero, Genovaitės, Liucijos, Marijos, Onos* ir t. t.) skaičius labai sumažėjo. Vardo parinkimui iki šiol nemažą įtaką turi mados ir neretai galima atspėti, kiek metų galėtų būti *Jūratei, Daivai, Gitanai, Sauliui, Lukui*.

Vardų įvairovė dabar yra didelė ir labai tiksliai jų skaičių nurodyti būtų sudėtinga. „Lietuvių vardų kilmės žodyne“ (Kuzavinis, Savukynas, šeštoji laida, 2009: 5) nurodyta, jog „vardų turime daug, apie 4 000; jų esam turtingesni už visas kaimynines tautas“, o kapitaliniame veikale „Lietuvių asmenvardžiai“ (Zinkevičius 2008: 15) tas skaičius didesnis: „mes turime apie 10 tūkstančių dabar oficialiai vartojamų vardų. Su jų moteriškomis formomis būtų apie 20 tūkstančių, o įskaitant visus kitus tų vardų variantus, tasai skaičius péršoktų 100 tūkstančių.“ Bet pirmajame leidinyje skelbiamos ir visos dažnesnės rekomenduojamų vardų formos: vyriškos, moteriškos ir jų trumpiniai (plg. *Kazìmieras, Kazỹs, Kazìmiera, Kãzė* ir t. t.). Neskelbiamos tik mažybinės-maloninės vardų formos, kurių žodyne vardinti ir nereikia. Nėra ir vardų perdirbinių, iškraipytų, labai retų formų, išnykusių vardų. Visi vardo variantai priklauso tam pačiam vardui.

Ilga, sudėtinga Lietuvos istorija lėmė keturis žmonių vardų klodus, kurie dar skyla į nevienodas dalis (plg. Kuzavinis, Savukynas 2009: 14–38). Senieji lietuviški (baltų) vardai yra dvikamieniai (*Taũt-vydas – Výtautas* < *Vyd-tautas*, *Nór-vaišas – Vaĩš-noras* ir pan.) arba dvikamienių vardų trumpiniai (*Gìntas* < *Gìn-tautas, Kę̃stas* < *Kę̃s-tautas*), vediniai iš trumpinių (*Ram-ū́nas* < *Rãmas, Váid-otas* < *Váidas*).

Po krikščionybės įvedimo (1387 m. Aukštaitijoje, 1413 m. Žemaitijoje) lietuviams suteikti nelietuviški krikštavardžiai buvo hebrajiškos kilmės (*Jõnas, Juõzapas* > *Juõzas, Onà, Marijà* ir t. t.), graikiškos kilmės (*Andriẽjus* > *Añdrius, Pẽtras, Ãgnė, Barborà*), lotyniškos kilmės (*Ignõtas* > *Ignas, Jùlijus* > *Jùlius, Liùcija, Reginà*), slaviškos kilmės (*Bronìslovas* > *Brõnius, Vãclovas* > *Vacỹs, Stanìslova* > *Stãsė*), germaniškos kilmės (*Kãrolis, Zìgmantas* > *Zìgmas, Genováitė*).

Naujieji vardai atsirado XX a. Dauguma jų, susiję su tautiniu sąjūdžiu, yra mitologiniai (*Aušrà, Austė́ja, Gãbija, Láima, Rasà, Sáulė, Žemýna, Vaĩžgantas*), literatūriniai (*Gražinà, Dáiva, Živìlė, Šarū́nas*), etnoniminiai (*Áistė, Jõtvingė*), vietovardiniai (*Nẽringa, Nidà*), padaryti iš lietuviškų bendrinių žodžių (*Áudra, Audrỹs, Audrõnė, Audrónis, Rýtis, Rýtas, Valdõnė*), verstiniai (*Áuksė* < lot. *Aurelia, Danguõlė* (< lot. *Coelestina*), *Láimis* (< lot. *Felix*).

Šie vardai, XX a. 3 dešimt. ir vėliau išplitę senieji lietuviški ir baltiški vardai (*Álgirdas, Gedimìnas, Výtautas, Aldonà, Danùtė, Eĩmantas, Skómantas, Váidotas, Vytẽnis* ir kt.) rodo tautiečių pastangas sąmoningai ieškoti ir rasti lietuviškų vardų. Jų Lietuvoje dabar gali būti apie pusę visų lietuvių vardų. Tai ypač tinka ir teikia papildomos informacijos, kai asmens pavardė yra apslavinta (tokių apie 70 %). Pavardės ir vardai lietuvių kalbos sistemoje liko mažiau lietuviški ir dėl to, kad 500 metų nebuvo valstybinės lietuvių kalbos: apslavintas pavardes teikė lenkiškai, gudiškai, rusiškai kalbėję kunigai, valdininkai.

Tautinio vardyno likimas Lietuvoje neaiškus. Tarp dabar populiariausių 14 naujagimių vardų lietuviškos

kilmės yra tik 4. Prieš *Austėją, Liepą, Gabiją* pagal populiarumą eina *Lė́ja* < hebr. *lə̄ā* „antilopė“, *Sòfija* < graik. *Sophía* „išmintis“, *Emà* < vok. *Emma*, o po minėtų 3 lietuviškų – *Lukà* < lot. *Luca* „lukanietė, Lukanijos (Italijos srities) gyventoja“, *Kamìlė* < lot. *camillus* „patarnautojas aukojant kunigui“. Tarp paplitusių 6 vyriškų vardų lietuviškos kilmės yra tik vienas – *Ąžuola*s (pasakos „Eglė – žalčių karalienė“ Eglės vyriausiojo sūnaus vardas < liet. *ąžuola*s, tvirtumo simbolis). Už jį yra populiaresni *Heřkus* < *Heñrika*s < sen. vok. *heim* „namai“ + *rīchi* „galingas (valdovas)“. Už *Ąžuolą* kiek mažiau populiaresni *Dòma*s < Dominỹkas < lot. (*dies*) *dominicus* „gimęs Viešpaties dieną, t. y. sekmadienį“, *Mãta*s < *Motiẽju*s < hebr. „Dievo dovana“ (Kuzavinis, Savukynas 2009: 68–294). Tos pačios kilmės yra lietuvių palaimintųjų pavardės – *Jurgio Matulaičio* ir *Teofiliaus Matulionio*.

Sutrumpinimai

Eiš – Eišiškės (Šalčininkų r.),
Ignl – Ignalina (Ignalinos r.),
Jšn – Jašiūnai (Šalčininkų r.),
lenk. – lenkų,
liet. – lietuvių,
Mck – Mickūnai (Vilniaus r.),
Mšg – Maišiagala (Vilniaus r.),
Nmč – Nemenčinė (Vilniaus r.),
Pbrd – Pabradė (Švenčionių r.),
Pbrž – Paberžė (Vilniaus r.),
Rdm – Rudamina (Vilniaus r.),
Rdšk – Rūdiškės (Trakų r.),
Rš – Riešė (Vilniaus r.),
Smlv – Smalvos (Zarasų r.),
Švnč – Švenčionys (Švenčionių r.),
Švnčnl – Švenčionėliai (Švenčionių r.),
Trgl – Turgeliai (Šalčininkų r.),
Tr – Trakai (Trakų r.).

Literatūra

Kuzavinis Kazimieras, Savukynas Bronius 2009: *Lietuvių vardų kilmės žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

LATSŽ 1974: *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas*, d. 1, Vilnius: Mintis.

LATSŽ 1976: *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas*, d. 2, Vilnius: Mintis.

LPŽ 1985: *Lietuvių pavardžių žodynas*, t. 1, Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Mokslas.

LPŽ 1989: *Lietuvių pavardžių žodynas*, t. 2, Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Mokslas.

LR 1993: *Lietuvos rytai*, sud. K. Garšva, L. Grumadienė, Vilnius: Valstybinis leidybos centras.

LTV 2002: *Lietuviški tradiciniai vietovardžiai*, sud. M. Razmukaitė, A. Pangonytė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

LVŽ 2014: *Lietuvos vietovardžių žodynas*, t. 1, 2, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Maceika Juozas 2020: *Lietuvių būklė Lenkijos Respublikoje 1935–1938*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.

Vanagas Aleksandras 1981: *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius: Mintis.

VBK 2010: *Vilniaus Bernardinų kapinės 1810–2010*, Vilnius: Versus aureus.

Vladarskienė Rasuolė, Zemlevičiūtė Palmira 2022: *Lietuvių kalbos rašyba*. Taisyklės, komentarai, patarimai, Vilnius: VLKK.

VŽ 2002: *Vietovardžių žodynas*, sud. ir vyr. red. A. Pupkis, M. Razmukaitė, R. Miliūnaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Zinkevičius Zigmas 1993: *Rytų Lietuva praeityje ir dabar*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Zinkevičius Zigmas 2005: *Lietuvių tautos kilmė*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Ne prijungė, o susijungė

Vytautas ŠILAS,
Mažosios Lietuvos reikalų tarybos pirmininkas

Šiais metais minime Šiaurinės Mažosios Lietuvos dalies – Klaipėdos krašto – sukilimo prieš okupacinį krašto valdymą ir po to sekusio šio krašto susijungimo su Lietuvos valstybe 100-metį. Lietuvos Respublikos Seimas, pripažinęs išskirtinę 1923 m. Klaipėdos krašto įvykių svarbą mūsų valstybės raidai, šiuos metus paskelbė Klaipėdos krašto metais. Laukėme, kad šio tarptautinio lygio istorinio įvykio 100-metis bus iškilmingai minimas visoje Lietuvoje. Deja, dabartinė Lietuvos politinė vadžia dar nesuvokė Klaipėdos krašto įvykių svarbos Lietuvos valstybei. Gal todėl jis plačiau paminėtas tik dabartinėje Klaipėdos apskrityje. Vilniuje nieko nesurengė nei Vyriausybė, nei Prezidento tarnyba, nebuvo iškilmingo posėdžio net Klaipėdos krašto metus paskelbusiame Lietuvos Respublikos Seime.

Pastebėjau ir dar vieną negerą dalyką – etninių Mažosios Lietuvos gyventojų lietuvininkų (mažlietuvių) ignoravimą. Gal dėl to Klaipėdos krašto įtraukimas į Lietuvos valstybės sudėtį po trejus metus užtrukusio okupacinio Prancūzijos valdymo dažnokai netiksliai, net klaidinančiai, pavadinamas „Klaipėdos krašto prijungimu“. Taip sudaromas įspūdis, kad šis išlaisvinimas vyko, ko gero, prieš etninių krašto gyventojų valią. Todėl prisiminkime, kad jau 1918 m. lapkričio 30 d. Mažosios Lietuvos valsčių delegatų išrinkta Prūsų Lietuvos (t. y. Mažosios Lietuvos) tautinė taryba paskelbė testamentinę Deklaraciją (Tilžės aktą), reikalaujančią „**priglaudimą** Mažosios Lietuvos prie Didžiosios Lietuvos“. Netrukus, 1919 m. sausio 9 d., Mažosios Lietuvos lietuvių organizacijų atstovai nusiuntė „į Sanjungininkų valdžias bei į poną Prezidentą Vilsoną“ raštą, kuriuo aiškinama ir prašoma, kad „Ta šalis, kurioje Lietuvių didžiuma gyvena, yra šiaurėsp nuo Niamuno; šitas kraštas labjausiai privalo **priglaudimo**. [...] Ir ana šalis pietunlink Niamuno yra sena lietuviška, iš dalies suvokiečiuotų lietuvių apgyventa žemė, kuri etnografiškai būtinai prie Lietuvos priguli.“ Taigi visiškai suprantamas ir logiškas yra tas pretekstas, kuriuo Vokietiją nugalėjusi Antantė (kurioje dominavo Prancūzija) Klaipėdos kraštą 1919 m. atskyrė nuo jį valdžiusios Vokietijos: „Šis kraštas visada buvo lietuviškas, jo gyventojų dauguma kalbos ir kilmės atžvilgiu yra lietuviška. Tas faktas, kad Klaipėdos miestas didžia dalimi yra vokiškas, negalėtų pateisinti viso krašto palikimui Vokietijos suverenumui.“ Tiesa, tai nereiškė, kad rengtasi Klaipėdos kraštą perduoti Lietuvos valstybei. Atvirkščiai – buvo sumanyta jame įkurti Laisvąją Mėmelio valstybę – Freištatą, į kurį ateitų imperinių ambicijų turinti Lenkija.

Į 1922 m. spalio 3–4 d. Paryžiuje vykusią Antantės Ambasadorių konferencijos sesiją atvykusi Klaipėdos krašto dešimties lietuvininkų delegacija pareikalavo, kad būtų atsisakyta šiam kraštui numatomo Freištato ir kraštas būtų **sujungtas** su Lietuvos valstybe.

Nepaisant tolesnių prolenkiškos Prancūzijos ir ją parėmusios Didžiosios Britanijos pastangų įgyvendinti Freištatą, Klaipėdos kraštas tapo neatskiriama Lietuvos valstybės dalimi. Lėmė lietuvininkų inicijuotas ir juos parėmusių savanorių iš Didžiosios Lietuvos įvykdytas sukilimas, vadinamas Klaipėdos krašto sukilimu, kuris 1923 m. sausio 15 d. nuvertė okupacinę valdžią.

1923 m. sausio 19 d. Vyriausiojo Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto į Šilutę sukviestas Klaipėdos krašto seimas (per 120 rinktų delegatų) priėmė Deklaraciją: „Vienbalsiai nutarėme **prisijungti** prie Lietuvos Respublikos.“ Apie **prisijungimą**, o ne apie prijungimą kalba ir 1923 m. vasario 15 d. Ambasadorių konferencijos komisijos Klaipėdos krašto direktorijos pirmininku paskirtas Tilžės akto signataras Viktoras Gailius. Tad neignoruokime tokios pačių lietuvininkų pozicijos. Gražu, kad jai pritaria ir pagerbimo ceremonijoje prie Klaipėdos krašto sukilėlių paminklo dalyvavęs Lietuvos Respublikos Prezidentas Gitanas Nausėda, teisingai įvertinęs įvykius: **„susivienijimas“, „susijungimas“.**

Taigi 1923 m. vyko istorinės lietuvininkų žemės dalies – Klaipėdos krašto – ir Lietuvos Respublikos (pagrindinės didlietuvių žemės dalies) susivienijimas, susijungimas. Būti kartu su visa lietuvių tauta – toks buvo pačių lietuvininkų pasirinkimas!

Klaipėdos kraštas ir Lietuvos Respublika

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Dr. Martynas PURVINAS,
Kaunas

Švęsdami Mažosios Lietuvos susijungimo su Didžiąja Lietuva jubiliejų, sulaukėme nemažai viešosios informacijos apie tuos įvykius (nuo televizijos laidų iki pranešimų renginiuose ir t. t.). Galima pasidžiaugti, kad nepriklausomos Lietuvos dešimtmečiais sugebėta išnarplioti daug to meto aplinkybių, objektyviau apibūdinti anuos laikus. Vis dėlto beveik neišvengiamai tebelieka ir mažiau dėmesio susilaukiančių momentų.

Ne visada prisimenama, kad nuo 1920 m. pradžios gyvavęs Klaipėdos kraštas apstulbino tenykščius gyventojus kaip neregėta, kai kam beveik katastrofiška naujovė. Per ankstesnius šimtmečius gyventa abiejose Nemuno žemupio pakrantėse – vieningame, lietuvininkų bei kitų įsisavintame Mažosios Lietuvos regione, kuriame keliauta laisvai įvairiomis kryptimis.

Deja, kai kada (ypač Klaipėdos universitete) nevengiama samprotauti apie neva XVIII–XIX a. (ar dar anksčiau) egzistavusį Klaipėdos kraštą, neretai taip siekiant nutylėti Mažąją Lietuvą – toli į pietus besitęsusius lietuvininkų gyventus plotus. Sąžiningi istorikai ir regiono tyrėjai žino, kad įvairiais amžiais tegyvavo Klaipėdos valsčius, apskritis ir pan. – santykinai nedideli teritoriniai administraciniai vienetai, o ne kažkoks Klaipėdos kraštas. Pagėgių ar Smalininkų gyventojai nelabai ką težinojo apie kažkokią tolimąją Klaipėdą – jie lankydavosi Ragainėje ar Tilžėje, kurioms priklausė plotai dešiniajame Nemuno krante. Nemuno deltos žmonėms rūpėdavo Labguva ar valtimis nesunkiai pasiekiamas Karaliaučius.

Klaipėdos krašto gelbėjimo komitetas. Sėdi (iš kairės) J. Vanagaitis, M. Jankus, J. Stikliorius; stovi (iš kairės): A. Marcinkevičius, J. Lėbartas, V. Šaulinskis, M. Šliaža, M. Labrencas. 1923 m. Šaltinis – LCVA, P-2636

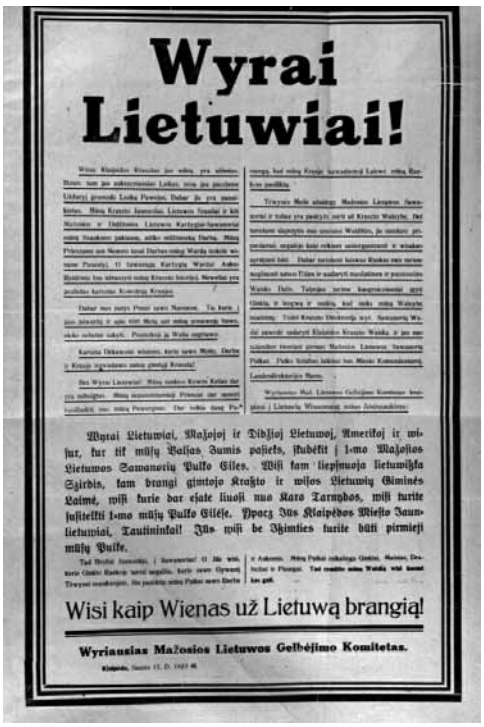
Mūsų dienomis primirštamas Pirmasis pasaulinis karas, kuris prieš šimtmetį tituluotas Didžiuoju. Tuometiniams Mažosios Lietuvos žmonėms tai buvo didis sukrėtimas – po ištiso šimtmečio ramaus gyvenimo (nuo pat napoleonmečio) į kraštą 1914 m. įsiveržė Rusijos kariuomenė, niokojusi ir grobusi užimtus plotus. Daug ką apstulbino rusų įsiveržimas į Klaipėdą 1915 m. pradžioje. Vėliau laukė ketveri sunkūs metai – gaunant žinias apie mobilizuotųjų į Vokietijos kariuomenę tragiškus likimus frontuose, grįžtant sužalotiesiems, varginant karo metų apribojimams ir prievolėms.

Neretai primirštama, kad ten karo laikais vis tik gyventa kitaip nei kaizerinės kariuomenės okupuotoje Didžiojoje Lietuvoje, kurioje patirti savi sunkumai. Tiesa, tuomet radosi savitų ryšių tarp lietuviškų kraštų. Užimtame Ostlande vokiečių okupacinė valdžia rengė įvairius pranešimus ir leidinius lietuvių kalba, kuriems pasitelkti raštingi žmonės iš Mažosios Lietuvos. Žinoma, kad Kaune ir kitur anuomet įsidarbino ne viena mergina iš lietuvininkų krašto – okupacinei valdžiai reikėjo raštininkių ir padėjėjų, išmaniusių vietos ir vokiečių kalbas. Kai kas ten ir liko – kurtos mišrios šeimos, giminiavosi įvairūs žmonės.

Būta ir visai netikėtų Didžiojo karo pasekmių. Antai, iš Vokietijos atvykę dailininkai, fotografai, žurnalistai, inžinieriai ir kiti dairėsi po egzotišką pasaulį – šimtmetį rusiškoje okupacijoje vargusią Didžiąją Lietuvą. Taip radosi piešiniai, aprašymai bei ištisi moksliniai darbai, užfiksavę anuometinius krašto ir jos gyventojų ypatumus. To laiko vokiškos knygos lietuviškas žemes atskleidė platesniam pasauliui – carinės Rusijos okupacijos šimtmečiu ten tebuvo gan menkas imperijos užkampis – nuasmenintas Šiaurės Vakarų kraštas.

1918 m. rudenį Vokietijai kapituliavus, žlugus vos pusamžį gyvavusiai tenykštei imperijai, Didžiojoje

Lietuvoje stiprėjo naujo gyvenimo viltys, bet Mažosios Lietuvos žmonės atsidūrė baisioje nežinioje. Įpratus prie gan pasiturimo gyvenimo, nusistovėjusios tvarkos ir patogumų (pavyzdžiui, visokie varguoliai gaudavo išlaikymą, sėkmingesni ūkininkai galėdavo tapti kaimo turtuoliais ar pelnyti kokį garbės titulą ir pan.), teko atsidurti prie sudužusios geldos – ankstesnė santvarka byrėjo, spaudė visokie nepritekliai, ateitis buvo visai neaiški. Pasitraukus pačiam *kaizeriui* (imperatoriui), lyg nebeliko per šimtmečius puoselėtų vertybių – ištikimybės valdovui, pareigos savajai valstybei ir t. t.

Wyrai Lietuwiai!

Wyrai Lietuwiai, Mažojoj ir Didžioj Lietuvoj, Amerikoj ir wisur, kur tik mūsų Balsas Jumis pasiekt, šiuomi kreipiamės į 1-mo Mažosios Lietuvos Šaunaraičių Pulko Gilės. Wiši tam tiesiamoja lietuwiška Širdis, tam brangi gimtojo Krašto ir wisos Lietuwių Giminės Laimė, wiši turite dar eįate linoji nuo Karo Tarnybos, wiši turite įsistelkti 1-mo mūsų Pulko Gilėje. Ypacz Jūs Klaipėdos Miesto Jaunlietuwiai, Tautininkai! Jūs wiši be Išimties turite būti pirmieji mūsų Pulke.

Wisi kaip Wienas už Lietuwą brangią!

Wyriausias Mažosios Lietuvos Gelbėjimo Komitetas.

Vyriausiojo Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto atsišaukimas, kviečiantis prisidėti prie sukilimo dalyvių. 1923 m. sausio 17 d. Šaltinis – LCVA, f. 383, ap. 7, b. 378, l. 301

1919 m. antroje pusėje sužinota, kad būsiąs kažkoks Klaipėdos kraštas, kad jo gyventojai būsią atskirti nuo pačios Vokietijos bei įprastinio gyvenimo. Dažniau prisimindami ilgaamžį krašto lietuviškumą, rečiau pagalvojame apie tenykštį ūkinį gyvenimą ir kasdienius reikalus. Galėtume sakyti, kad vietos žmones buvo išlepinęs gan vakarietiškas gyvenimas išvystytoje pramoninėje valstybėje, kur net dauguma kaimiečių galėjo apsirūpinti beveik tobulais padargais ir mechanizmais, cheminėmis trąšomis, visokiomis prekėmis ir pan. Ir šiandien stulbina anuometinių krautuvių pasiūla – net ir nedidelėse gyvenvietėse pardavinėti porceliano ir juvelyrikos dirbiniai, laikrodžiai ir dviračiai, madingi drabužiai ir skrybėlės, namų ūkio reikmenys ir t. t. Viso to beveik netekta, užgriuvus žiniomis apie Vokietijos imperijos kapituliaciją ir pan. Daug kam numatoma nauja valstybės siena Nemuno upe atrodė visišku nesusipratimu – šimtai ūkininkų naudodavo sklypus abiejose pakrantėse, nuo seno dažnai keliauta į vieną ar kitą pusę.

Derėtų prisiminti pokarinę sumaištį. Su pasitraukusiais kareiviais ar kitaip į Mažąją Lietuvą atkeliavo ginklai ir amunicija, gausėjo ramiai nebenorėjusių gyventi žmonių (nuo sužeistųjų frontuose iki netektis patyrusiųjų). Gerokai menko tvarkos saugotojų gretos, nyko jų buvęs autoritetas. Anksčiau privalomais buvę dalykai rodėsi nereikšmingi. Gausėjo įvairių konfliktų bei kitko.

Nuo 1920 m. pradžios nubrėžus valstybės sieną Nemunu – atskyrus Klaipėdos krašto naujadarą nuo Vokietijos Rytprūsių provincijos, šimtai ar tūkstančiai žmonių „atrado“ kontrabandos gabenimą, prasimanydami įvairiausių būdų nustatytos tvarkos pažeidimui. Antai, staiga suapvalėjusi moteriškė per muitinę nelegaliai pranešdavo po kelis kilogramus nedeklaruoto sviesto ir pan., paslėptų po drabužiais. Kokia suvargusi močiutė sukiužusiu laiveliu irdavosi per ištvinusį Nemuną, kad kairiajame krante brangiau parduotų kraitelę kiaušinių. Įsibėgėjus kontrabandos verslui, gausias mėgėjų gretas papildydavo rimtesnieji žmonės, per upę plukdę po kelis maišus kavos pupelių ar kt. Dar būta gyvulių varymo iš Žemaitijos į Rytprūsius, didžiulio nelegalaus alkoholio srauto ir pan. Daug kas bandė pasinaudoti naujojo krašto geografine padėtimi, dideliais kainų skirtumais. Ne viskas vykdavo kukliai ir žmoniškai – įžūlesni kontrabandos verslo veikėjai nevengdavo griebtis ginklo, būta sužeistų ir žuvusių. Alkstančiuose Rytprūsių miestuose maisto produktai neretai mainyti į kokius įdomesnius daiktelius, kurie galop atsidurdavo kokiame Didžiosios Lietuvos kaime ar Kauno valdininko bute.

Jubiliejinėmis dienomis mėgstama pasigirti, kad Klaipėdos krašto prijungimas buvęs sėkmingiausias Lietuvos Respublikos žygis. Lyg nenorima prisiminti, kad tą sėkmę lėmė ne vien jaunos valstybės atskirų veikėjų sumanumas, bet ir itin sėkmingai susiklosčiusios išorinės aplinkybės, kurias tegalėtume vadinti Apvaizdos malone.

Išlikę atsiminimų apie sėkmingas derybas Vokietijoje, kur sulaukta ne tik pritarimo žygiui į Klaipėdą, bet ir pateiktų šaunamųjų ginklų. Nesunku susivokti, kad po nesėkmingo Didžiojo karo daug įvairiausių Vokietijos veikėjų mielai palaikė galimybę bent kiek atkeršyti anuometinei nugalėtojai Prancūzijai. Ne vienas tuometinio Klaipėdos krašto veikėjas ar tvarkos palaikytojas taip pat gniaužė nuoskaudų dėl prancūzų, tad kritiniu momentu jie neskubėjo ginti nesenų priešų. Galima manyti, kad gudresnieji vokiečiai pajėgė numatyti ateitį – susivokta, kad lengviau bus atsirevanšuoti prieš silpną Lietuvą, o ne prieš galingąją Prancūziją, kad lietuvių išsišokimas galop bus naudingas jiems.

Retai paminima ir tuometinė finansinė padėtis. Mažosios Lietuvos gyventojai (kaip ir nuo jos atskirto Klaipėdos krašto žmonės) nuo seno kaupė Vokietijos imperijos markes – regis, amžiną ir visagalę valiutą. Tiesa, dar Didžiojo karo metais daugelis pastebėjo, kad viskas brangsta, o ilgai kauptos piniginės lėšos nuvertėja. Padėtis ypač sparčiai blogėjo 1922 m., kai

markės infliacija tapo akivaizdi. Finansistai galėtų teigti, kad žygiui į Klaipėdą (gal ir netyčiomis) buvo pasirinktas pats tinkamiausias momentas – daugumai krašto gyventojų panikuojant dėl prarandamų santaupų ir neaiškios ateities, nebepasitikint buvusia Vokietijos galybe.

Tuometinis lietuvių atėjimas daug kam neatrodė pati didžiausia bėda – įdėmiau sektas Vokietijos finansinis žlugimas. Beje, 1923 m. įteisinant Klaipėdos krašto priklausomybę Lietuvos Respublikai, daugelis tenykščių žmonių atrodė lyg stabo ištikti – mažai kam terūpėjo kokie bruzdėjimai ar pan. Nelyg šiandienėse sporto varžybose tada bandyta sekti, kaip „amžinoji" Vokietijos markė garma į prarają. Nelengvai kaupus dešimtinius ir šimtinius banknotus, beliko graudžiai stebėti, kaip žlugusioje imperijoje kainos pradėtos skaičiuoti šimtais tūkstančių, vėliau milijardais ir trilijonais. Iki stulbinančiai hiperinfliacijai pasiekiant visišką dugną 1923 m. spalį, mažai kas galėjo suvokti, kad kainos markėmis auga beveik kas valandą, kad viso gyvenimo taupymas staiga pavirto bereikalingu ir beprasmiu dalyku. Klaipėdos krašte ne vienas vylėsi, kad naujieji lietuvių pinigai gal būsią patikimesni už taip prigavusią Vokietijos markę. Tai buvo nemenka tuometinės Lietuvos Respublikos sėkmės sąlyga.

Dabar drąsiai atmetant „Klaipėdos sukilimo" terminą, skubama viską vaizduoti vien kaip kažkokią Lietuvos Respublikos akciją. Esą, Mažosios Lietuvos gyventojai tebuvusi kažkokia paklusnių avių banda, leidusi kitiems nuspręsti savo likimą. Surandama patogių skaičių – esą, lietuvybės rėmėjų ten buvo likę visai nedaug, jie buvę neveiksnūs ir pan.

Tenka priminti, kad visokius pokyčius dažniausiai nulemia nedidelė, bet pakankamai aktyvi visuomenės dalis, pajėgianti ne vien sutelkti daugiau šalininkų, bet ir užsitikrinti daugumos gyventojų neutralumą. Daug kas prisimintų, kad Lietuvai 1990 m. atgaunant nepriklausomybę, pakako ir permainų priešininkų, tiesa, tuomet vengusių viešumo, bet vėliau lėmusių užsitęsusius kontrrevoliucinius bruzdėjimus ir pan.

Prieš trejetą dešimtmečių man dar pavyko pabendrauti su pamariškiu Jurgiu Plonaičiu, kuris jautėsi esąs Klaipėdos atvadavimo dalyvis, kartu su bendražygiais dalyvavęs anuometiniuose įvykiuose. Dabar jau mėgstama iš to pasišaipyti – esą, tebuvusi vos saujelė susipratusių lietuvininkų, o viską lėmė vien ginkluoti Lietuvos Respublikos kariškiai ir pan. Jau iš gyvenimo pasitraukusiems Mažosios Lietuvos veikėjams buvo brangi anuometinė (kad ir kukli) lietuviška veikla – nelengvai organizuoti renginiai, visokie bandymai kažką nuveikti. Skaudžiausias likimo pervartas patyrusieji lietuvininkai savo dienų pabaigoje vis dar norėdavo išgirsti anuometinį šūkį: „Lietuviais esame mes gimę..."

Toks atsainus požiūris į vietos žmones gerokai trikdė Lietuvos Respublikos pastangas įsitvirtinti Klaipėdos krašte. Ten kasmet gausėjo visokių nuoskaudų dėl mažaraščių atvykėlių iš Kauno, kokių kvailokų nurodymų, vietos tradicijų nepaisymo ir t. t.

Gal nedaug kas anuomet (kaip ir dabar) suvokė didžiulį socialinį, ekonominį, kultūrinį ir kt. atotrūkį tarp Mažosios ir Didžiosios Lietuvos. Antai, rengiantis paminėti rinkimų į Lietuvos Respublikos Steigiamąjį Seimą jubiliejų, skelbiama, kad tai buvę pirmieji rinkimai, kad niekas nieko neišmanė apie politinę agitaciją ir pan. Patogu neprisiminti, kad Mažojoje Lietuvoje, XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje visokie rinkimai vyko jau kelis dešimtmečius, kad ten buvusios įprastos politinės varžytinės ir visa kita. Patogiau buvo iš aukšto žvelgti į „svetimą kraštą" ir jo atseit netikusius gyventojus.

Mėgstama padejuoti dėl netikėtai spartaus Vokietijos įtakos įsigalėjimo Klaipėdos krašte tais tarpukario dešimtmečiais, nenorint pasiaiškinti tenykščio gyvenimo ypatumų. Pavyzdžiui, daugelyje kaimų ir stambesnių gyvenviečių tuomet veikė įvairiausios draugijos ir bendrijos (nuo žemdirbių, žvejų, amatininkų iki mokytojų sąjungų ir karo veteranų sambūrių). Aktyviems jų veikėjams retai kada rūpėjo lietuviški dalykai. Pasakota, kad ne viename kokios draugijos susibūrime gurkšnojant alų aptarinėta, kokie esą žiopli iš Kauno atsiųstieji valdininkai ir kitokie, kaip būdavo gerai kaizerio laikais ir pan. Tokie smagūs pasisėdėjimai patraukdavo kur kas daugiau dalyvių nei pavienių entuziastų bandymai surengti kokį lietuviškos kultūros vakarą ar pan. Kaunietiška Lietuva daug kam neatrodė patraukli, opozicija jai kai kam tapdavo savotišku „sportu". Tuomet negalvota, kad smagi parama Vokietijos revanšistinėms jėgoms galop išvirs į kruviną pasaulinį karą ir krašto visišką suniokojimą.

Anuometinę padėtį Klaipėdos krašte galėtų paaiškinti šiandienė patirtis – Rusijai užpuolus Ukrainą, dabartinėje Lietuvoje, deja, nestinga asmenų, tebetikinčių agresyvia Kremliaus propaganda, iš ten sklindančia įžūliausia dezinformacija. Panašiai būta ir prieškariu, kai Vokietijoje stiprėjusios revanšistinės jėgos tapo totalitariniu nacistiniu režimu, išmaniai besinaudojusiu gan efektyvios propagandos mechanizmais. Visa tai temdė eilinių krašto žmonių protus, žadino nerealias viltis dėl esą būsimo klestėjimo atgimstančioje imperijoje. Tai galop pasibaigė visiška katastrofa, pakirtusia šimtmečius gyvavusią Mažąją Lietuvą ir tenykštį lietuviškosios kultūros variantą.

Veikiausiai, per kelis vėlesnius dešimtmečius Klaipėdos kraštas būtų buvęs labiau sulietuvintas, deja, istorija tam nesuteikė galimybių. Nedidelei Lietuvos Respublikai netrukus atsidūrus tarp dviejų agresyvių totalitarinių režimų girnų, susilaukta daugybės aukų, kažkada klestėjusių vietovių suniokojimo ir begalės kitų bėdų, kurių pasekmes narpliosime dar ilgai. ■

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Mažosios Lietuvos šiaurinio pasienio istorijos (IX)

Dr. Martynas PURVINAS,
Kaunas

Anksčiau aptarinėti gan „laukiniai“ pasienio ruožai – nuo Ramučių šiaurės link tęsėsi kalvų ir nederlingų žemių plotai, kuriuose žmonės neskubėjo kurtis. Kitaip buvo dabartinių Pėžaičių apylinkėse – žemdirbystei patogesnėse lygumose.

Žinoma, kad 1422 m. sudarant Melno taikos sutartį nustatyta labai sąlyginė riba tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) ir Ordino valstybės valdų – esą tiek ir tiek mylių nutolusi nuo Nemuno ar Kuršmarių pakrantės. Tikrovėje būta kur kas sudėtingiau – upės vaga ar marių krantas visaip vingiavo, nustatomos valstybės sienos trasoje plytėjo griovos, sraunūs upeliai, kalvynai, pelkaitės ir kitkas, dar apaugę neįžengiamų girių ir brūzgynų plotais. Senųjų laikų matininkai, bandę nužymėti ribą tarp valstybių, ne kartą susidurdavo su painiausiomis kliūtimis, tikslesnių duomenų stoka. Antai, piečiau Pėžaičių vandeningoji Aisė tekėjo Ordino (vėliau Prūsijos) valstybės pusėje, palei ją dar driekėsi neaukštas kalvagūbris. Iš šio ištekėjęs Šalteikės upelis tekėjo tolyn nuo Aisės – į pietryčius link Žemaitijos ir Veiviržo upės. Įvairiai tikslinant valstybės sienos trasą, galop suderėta zigzagais besiraičiusi riba, pakeitusi kažkada planuotą abstrakčiai tiesią sienos liniją.

Pėžaičių pašto vadovas H. Macas su žmona Marija ir sūnumi prie savo įstaigos prieškariu. Gal Vytauto Didžiojo metų proga Lietuvos Respublikos valstybinė įstaiga buvo papuošta LDK valdovo atvaizdu, Vyčiu – Lietuvos Respublikos herbu irąžuolo lapų vainikais. Nuotr. iš „Memeler Dampfboot“, 2005, Nr. 3, S. 37

XVI a. aiškesnių pasienio kaimų šiame ruože dar nebūta. Atrodo, kad dideli plotai vadinti bendrais Agluonos ar Aisės upių vardais – ten buvo išsimėčiusios anuometinių negausių valstiečių sodybos. Prie Aisės tada gyvenę Jurgis ir Simonas Pešaičiai (ar Pėžaičiai).

Antai, XVI a. viduryje minėtas Gediminas Gelžinis (veikiausiai jo palikuonys vėliau sukūrė atskirą Gelžinių kaimą). Tas ūkininkas su savo sūnumi Agluonos apylinkėse laikė 6 jaučius, 6 arklius, 8 karves su prieaugliu, 10 avių, 11 ožkų, 14 kiaulių. Ta atsikėlėlių iš Žemaitijos šeima anuomet laikė apie 60 gyvulių bandą, o du jų *bendrai* (talkininkai) – dar kelias dešimtis visokių gyvulių. Galima spėti, kad savo didžiules bandas anuometiniai valstiečiai ganydavo erdviuose girių ir kirtimų plotuose, krašto valdžiai nepajėgiant sukurti kokių taisyklingų gyvenviečių su joms priskirtais ir apribotais žemės sklypais.

Daugiau tvarkos neatnešė ir chaotiškasis XVII amžius – švedų įsiveržimai, kariuomenių žygiai ir pan. To laiko dokumentuose užsiminta, kad dabartinių Pėžaičių apylinkėse buvę Nausėdų kaimai. Matyt, nusiaubtuose ir apleistuose plotuose pamažėl kūrėsi naujakuriai – *nausėdai*, galop apgyvenę pasienį ties Aisės upeliu.

Antai, gal 1684 m. miško sargas Mikelis Ašpurvis už įvairias lėšas įsigijo pasienio dykvietės plotą ir ten įkūrė savo sodybą, tapusią Ašpurvių kaimo ir dvaro pirmtake.

Veikiausiai švedmečiu pasienyje buvo įrenginėti įvairūs įtvirtinimai, kurių pėdsakai buvo stebimi ir vėlesniais amžiais, juos vadinant Švedų pylimais ar pan.

1683 m. dokumentuose Dvyliuose paminėtas Andutis, Jokymas Žemaitis ir kiti. Pastarasis asmen-

vardis primena, kad į pasienio kaimus atsikeldavo daug žmonių iš Žemaitijos, išlaikiusių tam regionui būdingus vardus, pavardėmis virstančias pravardes (*Žemaitis* – atvykėlis iš to krašto).

1678 m. pasienyje nurodytas Jurgis Pyžius ar Pyčius, tapęs vėlesnių Pėžaičių kūrėju. Ten minėtas ir Simonas Pėžius, gal pradėjęs gretimo kaimelio gyvavimą. Vokiškuose raštuose vėliau užrašinėti įvairiausi to vietovardžio (nepatogaus svetimtaučių rašybai) variantai, primenant atskiras Jurgio ir Simono gyvenvietes.

1678 m. užrašytas vietovardis *Pasingen*. Ir dabar Žemaitijoje bei kitur žinoma pavardė Pozingis, tad ir vokiškuose raštuose vėliau dažniau rašyta *Pozingen*. Vėliau dar buvo atsiradęs gal iškraipytas vietovardis *Jerellen-Lux*, kuris irgi sietinas su baltiškais žodžiais. Sodyboms dėstantis ilgame pasienio ruože, viena jų grupė vadinta Pozingių Nausėdais, kaip naujesnė gyvenamoji vieta, kur galėjo kurtis vėlesni atsikėlėliai.

Tos žinios gali rodyti, kad pasienis buvo uoliau apgyvendinamas (gal ten sugrįžtant ir ankstesniems gyventojams), baigiantis švedmečio suirutei, atsiradus ramios egzistencijos galimybėms.

Šiame pasienio ruože gausiau gyventa XVIII a., tuomet ten buvo užrašyta daug lietuvininkų. 1711 m. paminėti ūkininkai iš Dvylių kaimo Kristupas ir Jurgė Jakėnas. Tuomet šiauriniame Pėžaičių kaimelyje (*Gergen Pehsen*) užrašyti Mikelis ir Jurgis Klimkaičiai, Kristupas Valaitis ir kiti. Gretimame kaime (*Siemon Pehsen*) minėti Mikelis ir Jurgė Šedvilai.

Pozingiuose tuomet minėti: Urbonas, Jurgė Arbonaitis, Jonys Banceris, Vilemas ir kiti. 1762 m. ten užrašytas naujakurys Martinas Klumbys. Tose gyvenvietėse, matyt, vyravo lietuvininkai ir vėlesni ateiviai iš Žemaitijos (šių galėjo daugėti XVIII a. pabaigoje žlungant Abiejų Tautų Respublikai (toliau – ATR), traukiantis nuo įsibrovusios Rusijos kariuomenės ir naujosios rusiškos okupacinės valdžios).

1772 m. užrašyta dešimt Dvylių kaimo ūkininkų: Ansas Pažėras (įsikūręs vietoje B. Peteraičio), Jurgė Andulaitis, H. ir M. Kalveliai, M. Tumaitis, Jokūbas Stansas (gal Stančius), Jonis Kukukis, Klimkus Bendikis, H. Pėteraitis, Jurgė Naugags. Sąrašas liudija, kad pasienio kaime anuomet gyveno vien baltiškos kilmės žmonės. Tada Pozingiuose užrašyti Urbonas ir Kristupas Pozingiai, Dovydas ir Jonis Tumošiai, Mikelis Klumbys ir Martinas Macaitis.

XVIII a. Priekulės bažnytinėse knygose liko daugybė įrašų apie tuometinius pasienio gyventojus.

Antai, Pėžaičių gyvenvietėse tuomet minėti lietuvininkai Anduliai ir Andulaičiai, Anužaičiai, Ašmonai ir Ašmonaičiai, Bertulaičiai, Bružaičiai, Deivikai, Gižai, Gražtai, Grigelaičiai, Juraičiai, Kalveliai, Kavoliai, Klimkaičiai, Klovaičiai, Kojelaičiai, Laukstynai, Macaičiai, Mikužaičiai, Paltinai, Preikšai, Simonaičiai, Smiltininkai, Stasiai, Sunai, Šikšniai,

Buvusios Pozingių mokyklos sodyba 2006 m. vasarą – perstatyta po 1945 m. Dr. Martyno Purvino nuotr.

Tamošiai, Viščiai, Žydaičiai, Putriai, Tamošiai ir kiti. Antai, 1798 m. kovo 16 d. pietiniuose Pėžaičiuose gyvenusiems Jonui Gliožaičiui ir Ilzei Gliožaitienei-Tamošaitytei gimė sūnus Anskis, po dviejų dienų pakrikštytas Priekulės liuteronų bažnyčioje. Tais laikais užrašinėta dešimtys naujagimių – pasienio gyventojų, tenykščiams plečiant gausias šeimas. Pažymėtina, kad tuometiniuose Pėžaičiuose neaptikta vokiškų ir kitų svetimtaučių pavardžių. Pasienio kaime anuomet gyveno vien atvykėlių iš Žemaitijos ar senųjų baltų palikuonys. Manoma, kad asmenvardžiai Deivikas, Laukstynas ir pan. sietini su senosios Prūsos, Skalvos ir pan. laikais.

Dvylių kaime tuomet minėti naujagimių susilaukę lietuvininkai Andulaičiai, Ansaičiai, Jakamaičiai, Kalveliai, Klimkaičiai, Naujokai, Peteraičiai, Stažiai, Tumaičiai, Macaičiai, Pažėrai, Šakniai, Gliožaičiai, Karaliai, Kekiai, Makiai, Matučiai ir kiti. Būta ir vokiškų pavardžių. Ne vienas atvykėlis iš Vakarų galop sulietuvėdavo. Antai, vokiečio Burgkanto palikuonys galop tapo lietuvininkais Burkantaičiais. Pavyzdžiui, 1782 m. Dvyliuose Kristupas Burkantaitis su žmona Marinke Burkantaitiene-Peteraityte susilaukė dukrelės Elzės, o 1791 m. sūnaus Anskio.

Tais laikais Pozingiuose minėti lietuvininkai Bertulaičiai, Gliožaičiai, Kavoliai, Klumbiai, Macaičiai, Mackai, Pozingiai, Ruguliai, Šikšniai, Tamošiai, Tumaičiai, Andulaičiai, Anužiai, Grigelaičiai, Juraškos, Kalveliai, Klimkaičiai, Klišiai, Kuršiai, Purvinai, Vizbarai, Žvirblaičiai, Ansaičiai ir kiti. Pavyzdžiui, 1797 m. pradžioje Dovydas Purvinas (*Purwins*) su žmona Urte Purviniene-Kavolyte susilaukė dvynukų Jurgio ir Kristupo. Kaime jau gyveno ir nemažai atvykėlių vokiečių, gal ėjusių kokias valdiškas pareigas pasienio tarnybose ir pan.

Nors Prūsijos karalystė su Rusijos bei Austrijos imperijomis XVIII a. pabaigoje užsiėmė ATR padalijimais (faktišku suverenios Europos valstybės likvidavimu), netrukus ji pati susidūrė su naujomis problemomis. Vietoje atlaidaus (neretai ir aplaidaus)

kaimyno susilaukta grėsmingos jėgos kaimynystės. Teko rūpintis savu pasieniu su Rusija. Nutolstant nuo aptariamojo ruožo, primintume šiandien neretai pamirštamą dalyką – 1795 m. Prūsijos karalystė sau prisidūrė Užnemunę (pavadintą Naujaisiais Rytprūsiais) ir turėjo rūpintis sienos Nemunu (nuo Sudargo iki Kauno ir tolyn iki Merkinės ir Gardino) įtvirtinimu. Tų rūpesčių laikais Pėžaičių apylinkės liko ramesniu užkampiu, kur valstybės siena jau seniai buvo nužymėta.

XVIII a. pabaigoje nuo Dvylių Žemaitijos link tebetekėjo Šalteikės upelis. Prie pat valstybės sienos (nužymėtos riboženkliais Nr. 313, 314, 315) stovėjo šešetas Pašalteikių kaimelio sodybų. Iš jų net keli keliukai vedė į LDK pusėje buvusią Skomantų smuklę – anuomet uoliai lankytą objektą. Toliau vakaruose plytėjo Dieglių kaimo žemės, ten buvę senieji įtvirtinimai ir Ašpurvių sodybos.

Reikšmingesnis kaimas su 14 ūkių tada buvo Dvyliai (vadinti ir kitokiais vardais) su greta besiglaudusiais smulkesniais kaimeliais ir 15 Pėžaičių sodybų grupėmis. Anuomet šiaurinė Pėžaičių dalis vadinta Jurgio Pėžiaus (*Poeszen Gerge*), o pietinė – Simono Pėžiaus (*Poeszen Siemon*) vardais, taip primenant stambesnės gyvenvietės pradininkus. Šiauriau pasieniu driekėsi kelios Pozingių sodybų grupės.

Tais laikais erdvūs pasienio girių plotai jau buvo iškirsti, karališkojo miško ruožai tebuvo likę ties Ašpurviais ir piečiau (Veiviržo link). Vis tik apgyventoje pasienio laukymėje tebevyravo krūmynais užželiančios ganyklos, drėgnų pievų ploteliai ir pan., o ariamų plotelių buvo nedaug. Veikiausiai ir tais laikais daugiau verstasi gyvulininkyste, nepajėgiant sukultūrinti ne visur derlingų žemių.

Šiauriau Pėžaičių, beveik prie sienos, Žemaitijos pusėje, glaudėsi nemažas gatvinis kaimas, vadintas Lenkiškaisiais Aisėnais. Žemaitijos seniūnijos plotai su lenkiškomis mišiomis katalikų bažnyčiose ir lenkiška vietos bajorų šnekta laikyti Lenkija, besiskyrusia nuo lietuvišką kalbą išlaikiusios Mažosios Lietuvos.

1785 m. Dvyliai (arba *Kiaunaden-Matz*) užrašyti kaip karališkasis kaimas (nepriklausęs privatiems dvarininkams) su 9 *ugniakurai*s (gyvenamomis sodybomis). Jis priklausė Įsruties žemei, Klaipėdos juridinei apygardai, Priekulės valsčiui ir parapijai.

Tada tiems patiems centrams priklausė ir *Stoltzen-Tietz* kaip laisvųjų paveldėtojų gyvenvietė su 4 *ugniakurais*, stovėjusi „Lenkijos“ pasienyje. Tame pasienyje buvo ir dvi Pėžaičių gyvenvietės: šiaurinė (*Pehszen-Gerge*) su 8 *ugniakurais* ir pietinė (*Pehszen-Simon*) su 7 *ugniakurais*. Abi jos vadintos karališkaisiais kaimais. 8 Pozingių sodybos dar vadintos *Jerellen-Lux*.

Didesni pokyčiai nuošaliame pasienyje prasidėjo po 1807 m., Prūsijos karalystėje panaikinus baudžiavą, ten kuriant žemės rinką, valstiečiams įsigyjant įvairaus dydžio žemės sklypus. Laisviau gyvenant, vis daugiau kaimiečių ieškodavo patogesnių vietų gyventi. Būta ir krašto administracijos pastangų rūpinantis teritorijų plėtra. Antai, iki XIX a. tenkintasi gausių, bet prastų lauko keliukų chaotišku tinklu. Svarbesniu laikytas senasis vieškelis Klaipėda–Tilžė, Žemaitijos link iš uostamiesčio ėjęs kelias į Gargždus. Vėliau susirūpinta papildomais vieškeliais, naujoviškų plentų statyba. Judresni keliai traukė vis naujus gyventojus, plėtėsi prie jų atsidūrusios gyvenvietės. Užsiimta ir administracine teritorine reforma – kurtos mažesnės ir gyventojams patogesnės apskritys, nauji valsčiai su savomis valdžios įstaigomis.

1817 m. valstiečių kaime Dvyliuose buvo surašyti 9 *ugniakurai* su 54 gyventojais. Apylinkės buvo priskirtos naujajai Klaipėdos apskričiai, Priekulės evangelikų liuteronų parapijai (šiai tada priklausė daugiau kaip 4 000 apylinkių gyventojų). Buvo du vokiečių kolonistų kaimeliai, turėję laisvųjų paveldėtojų statusą ir teises: *Gross Stolzentietz* su 3 *ugniakurais* ir 8 gyventojais, *Klein Stolzentietz* su 2 *ugniakurais* ir 11 gyventojų. Tokį statusą turėjo ir abu Pėžaičių kaimeliai, kuriuose iš viso buvo 14 *ugniakurų* su 56 gyventojais. Pasieniu toli šiaurėn nusidriekę Pozingiai vadinti valstiečių kaimu su 13 *ugniakurų* ir 57 gyventojais. Iš viso tame ruože priskaičiuota 41 *ugniakuras* su 186 gyventojais.

XIX a. carinė Rusija išilgai valstybės sienos linijos, kai kur visai greta jos, nutiesė kelią pasienio sargybiniams, kuriuo jodinėdavo raiti patruliai. Šiame ruože jis ėjo per Rusiškuosius Aisėnus, Šiporius ir kitus Žemaitijos kaimus. Maždaug kas kilometrą palei kelią buvo pastatyti *kordonai* – sargybinių prieglaudos. Anuomet taip tikėtasi atskirti Rusijos valdas nuo „priešiškų“ Vakarų, įrengiant „geležinės uždangos“ pirmtaką. Jei ankstesniais amžiais į Žemaitiją ir atgal vaikščiota beveik laisvai, tai Rusijos valdymo laikais pasienyje įkurdinta šimtai ir tūkstančiai sienos sargybinių, jų talkininkų – rusų kolonistų gyvenvietės.

XIX a. viduryje Dvylių kaime tebebuvo 9 gyvenamos sodybos su 88 gyventojais. Be daugumos evangelikų liuteronų ten dar gyveno vienas katalikas. Visi svarbesnieji centrai (valsčiaus teismas, pašto skyrius, evangelikų parapija) buvo Priekulėje. Dauguma kaimiečių kalbėjo lietuviškai.

Pėžaičių kaimas taip pat priklausė Priekulės centrams. Ten aptiktos 25 sodybos su 192 gyventojais, kurių dauguma kalbėjo lietuviškai. Be daugumos evangelikų dar buvo 5 katalikai. Pozingių kaime aptikta 21 sodyba su 143 gyventojais, kurių dauguma kalbėjo lietuviškai. Be daugumos evangelikų buvo 8 katalikai.

Abu *Stolzentietz* kaimeliai tada buvo priskirti naujajai Saugų evangelikų parapijai. *Gross Stolzentietz* gyvenvietėje aptiktos 4 sodybos su 25 gyventojais, kurių dauguma kalbėjo lietuviškai. *Klein Stolzentietz*

Pozingių kaime išlikusi senovinė medinė lietuvininkų troba su aukštu stogu ir žemomis sienomis 2006 m. vasarą. Dr. Martyno Purvino nuotr.

Architektė Marija Purvinienė 2006 m. vasarą Pozingių kapinėse piešia senus kryžius. Dr. Martyno Purvino nuotr.

gyvenvietėje buvo tiek pat sodybų su 24 gyventojais, kurių dauguma kalbėjo vokiškai.

Nuo Klaipėdos (Budelkiemio) jau buvo pradėtas tiesti geresnis vieškelis link Pėžaičių (nuo ten dažniau keliauta link Veiviržėnų ir Švėkšnos – augusių bažnytkaimių Žemaitijos Paprūsėje). Naujasis kelias pradėjo Pėžaičių spartesnės plėtros laikus – ten kūrėsi vis naujos pasienio įstaigos. Kartais šaipytasi, kad Pėžaičius iškėlė carinė Rusija. Mat, ankstesniais LDK ir ATR laikais per vadinamąją valstybės sieną į Žemaitiją ar iš jos vaikščiota gan laisvai, einant vienu ar kitu laukų keliuku. 1795 m. Didžiąją Lietuvą užgrobusi Rusijos imperija ėmėsi kurti „geležinę uždangą“ aplink savo valdas. Tada buvo likviduota ankstesnė daugybė keliukų, kirtusių valstybės sieną įvairiausiose vietose. Sieną leista peržengti tik griežtai nustatytose vietose su muitinės postais ir keliautojų patikra. Vienu iš nedaugelio sienos perėjimo punktų XIX a. tapo Pėžaičiai, nuo tada sutraukdavę vis daugiau lankytojų bei investicijų.

XIX a. viduryje palei valstybės sieną buvo nusidriekusios Pėžaičių, *Stolzentietz* ir Pašalteikių kaimelių sodybos. Dvylių sodybų grupės buvo išsidėsčiusios abiejuose Aisės upelio krantuose, pusiaukelėje tarp Pėžaičių ir Ašpurvių dvaro sodybos. Tuomet piečiau Dvylių kaimavietės aukštumėlėje tebebuvo žinomi senovinių įtvirtinimų pėdsakai. Tais laikais žemdirbystei naudoti pakilesni plotai abipus Aisės, o slėnyje vyravo drėgnos pievos. Greta Ašpurvių driekėsi žinoma pelkė, vakaruose plytėjo didesnis Ašpurvių miško plotas. Piečiau Pėžaičių pasieniu tęsėsi krūmokšniais apaugusios šlapios pievos – vietos kontrabandininkų pamėgta vieta nelegaliems žygiams į gretimą valstybę.

Nuo svarbiojo vieškelio (vadinamojo pašto kelio) Klaipėda–Pėžaičiai–Didžioji Lietuva (tuomet carinės Rusijos užimta teritorija) šiaurės link nuo Pėžaičių buvo nutiestas menkesnis pasienio kelias, ėjęs per Pozingių kaimo valdas. Buvęs krašto užkampis vis naujais ir geresniais keliais buvo susiejamas su svarbesniais centrais ir plentais. Tai padėjo spartesnei ruožo kaimų plėtrai, o Prūsijos valstybei leido tinkamiau prižiūrėti lig tol apleistas pasienio teritorijas.

Tuometinis Pėžaičių centras buvo susiklostęs kairiajame Aisės krante, tarp upelio ir valstybės sienos trasos, prie svarbiojo vieškelio ir kelio Dvylių sankryžos link. Ten stovėjo reikšmingiausia kaimo įstaiga – Pėžaičių *karčema,* kurioje glausdavosi išvykstantieji ir parvykstantieji. Pačiame pasienyje darbavosi dokumentų tikrintojai ir muitininkai.

1871 m. įkūrus Vokietijos imperiją, surašinėti ten gyvenę žmonės ir jų sodybos. Tuomet Klaipėdos apskrities Dvylių kaime tebebuvo 9 sodybos su 12 šeiminių butų ir 2 vienišių būstais. 1867 m. ten rasti 83 gyventojai, o 1871 m. jau 89 (43 vyrai ir 46 moterys). Dauguma jų (60 žmonių) buvo vietiniai – gimę ten pat. Visi jie buvo Prūsijos piliečiai, evangelikai liuteronai. Aptikti 22 vaikai (iki 10 metų amžiaus). Iš vyresniųjų 49 mokėjo skaityti ir rašyti, 5 nebuvo baigę mokslų, o 13 pripažinti beraščiais. Kaime glaudėsi 2 aklieji ir vienas kurčnebylys.

Tada Pėžaičiuose buvo 23 sodybos su 35 šeiminiais butais ir 3 vienišių būstais. 1867 m. ten gyveno 173 žmonės, bet 1871 m. jų teliko 161 (81 vyras ir 80 moterų). Prūsijos pilietybę turėjo 156 žmonės, o 5 buvę svetimšaliai. Be 149 evangelikų liuteronų, dar gyveno 12 žydų (palyginus gausi bendruomenė, veikiausiai, užsiėmusi prekyba ir pan.). Aptiktas 41 vaikas. Iš vyresnių 69 mokėjo skaityti ir rašyti, vienas nebuvo baigęs mokslų, o net 50 pripažinti beraščiais. Kaime glaudėsi vienas neįgalus asmuo.

Gross Stolzentietz kaimelio 3 sodybose buvo 5 šeiminiai butai. 1867 m. ten gyveno 19 žmonių, 1871 m. jų pagausėjo iki 23 (net 14 vyrų ir 9 moterys). Tik 12 iš jų buvę vietiniai. Visi kaimiečiai buvo Prūsijos piliečiai, evangelikai liuteronai. Aptikti tik 3 vaikai. Iš vyresnių 8 mokėjo skaityti ir rašyti, o 12 pripažinti beraščiais. Kaimelyje glaudėsi vienas neregys.

Klein Stolzentietz kaimelio 4 sodybose buvo 7 šeiminiai butai ir vienišiaus būstas. 1867 m. ten gyveno 24 žmonės, 1871 m. jų pagausėjo iki 29 (15 vyrų ir

14 moterų). Tik 13 iš jų buvę vietiniai. Visi kaimiečiai buvo Prūsijos piliečiai, evangelikai liuteronai. Aptikti 4 vaikai. Visi suaugusieji nebuvo baigę mokslų.

Tuomet Pozingiuose buvo 25 gyvenamos sodybos su 35 šeiminiais butais. 1867 m. kaime gyveno 169 žmonės, 1871 m. jų sumažėjo iki 161, iš kurių tik 66 tebuvo vietiniai – gimę ten pat. Suskaičiuoti 75 vyrai ir 86 moterys. Visi kaimiečiai buvo Prūsijos piliečiai. Be daugumos evangelikų dar gyveno 3 katalikai ir 4 žydai (šie, matyt, laikė vietos *karčemą*). Aptikti 49 vaikai. Iš vyresnių 84 mokėjo skaityti ir rašyti, 7 nebuvo baigę mokslų, o 21 pripažintas beraščiu. Kaime glaudėsi vienas neregys. Surašymo metu du žmonės buvo išvykę (gal uždarbiauti).

Kelis XIX a. dešimtmečius pasienio kaimuose jau veikė žemės rinka – sklypai bei ištisi ūkiai pardavinėti ir pirkti. Antai, 1878 m. skelbta apie žemės valdos pardavimą Pėžaičiuose ties vieškeliu Pėžaičiai–Budelkiemis (Klaipėda). Ten buvo 120 margų (apie 25 ha): 30 margų pievų, laukai, skirti žiemkenčiams, vasarojui ir bulvėms. Sodyboje anksčiau gyvenęs su Rusija prekiavęs pirklys. Be gyvenamojo namo dar buvę 5 ūkiniai pastatai. Reklamuota, kad būsimas pirkėjas tą nemažą valdą galės išparduoti dalimis – smulkesniais sklypeliais. Tam ūkiui įsigyti skelbtos viešos varžytinės, gal taip tikintis susilaukti geresnių pasiūlymų.

XIX a. vis atidžiau kontroliuojant Prūsijos valdas, įkurtos valdiškos įstaigos – registracijos apylinkės, fiksavusios gyventojų ir jų valdų būklės pokyčius (gimimą, mirtį, ūkio pardavimą ir t. t.). Antai, XIX a. Pozingių kaimas buvo priskirtas didelei Sakučių (prie Vilkyčių) registracijos apylinkei. Vėliau tos apylinkės smulkintos, siekiant efektyvesnės kontrolės; taip Pozingiai atiteko naujajai Vanagų registracijos apylinkei. Ten buvo kaupiama daugybė žinių apie krašto kaimus ir jų gyventojus. Deja, tie itin vertingi šaltiniai beveik visi pražuvo po 1944 m. rudens.

1885 m. Dvylių kaimas valdė 270 ha žemės (112 ha prastų arimų, 38 ha menkų pievų, 1,2 ha netikusių medynų). Kaimas priklausė Klaipėdos apskrities Kebelių valsčiui, Sakučių registracijos apylinkei, Priekulės evangelikų ir Klaipėdos katalikų parapijoms. Tebebuvo 9 sodybos su 10 būstų. Iš viso gyveno 75 žmonės (30 vyrų ir net 45 moterys), visi jie buvo evangelikai.

XX a. pradžioje paplitęs ovalus medalionas su epitafija Martinui Tamošiui (1839–1913) Pėžaičių kapinėse. 2004 m. vasara. Dr. Martyno Purvino nuotr.

Pėžaičiai tuomet valdė 289 ha žemės (tik 80 ha prastų arimų, 40 ha menkų pievų). Priklausyta Agluonėnų valsčiui, Sakučių registracijos apylinkei, Priekulės ir Klaipėdos parapijoms. Buvo 23 sodybos su 31 butu. Iš viso gyveno 157 žmonės (80 vyrų ir 77 moterys). Be daugumos evangelikų dar gyveno 2 žydai.

Gross Stozentietz kaimelis valdė 68 ha žemės (17 ha prastų arimų, 8 ha menkų pievų, 1 ha visiškai netikusių medynų). Priklausyta Kebelių valsčiui, Sakučių registracijos apylinkei, Saugų evangelikų parapijai. Buvo 3 sodybos su 3 butais. Gyveno 15 žmonių (vos 4 vyrai ir 11 moterų), visi jie buvo evangelikai.

Klein Stozentietz kaimelis valdė 113 ha žemės (48 ha prastų arimų, 9 ha menkų pievų, 2 ha blogų medynų). Priklausyta Kebelių valsčiui, Sakučių registracijos apylinkei, Priekulės evangelikų parapijai. 6 sodybose buvo 7 butai. Gyveno 38 žmonės (21 vyras, 17 moterų), visi jie buvo evangelikai.

Pozingių kaimas valdė 434 ha žemės (149 ha prastų arimų, 55 ha labai menkų pievų). Priklausyta Agluonėnų valsčiui, Sakučių registracijos apylinkei, Priekulės ir Klaipėdos parapijoms. Buvo 23 gyvenamos sodybos su 29 butais. Gyveno 141 žmogus (73 vyrai ir 68 moterys). Be daugumos evangelikų, buvo vienas katalikas.

XIX a. pabaigoje Dvyliai valdė apie 488 ha žemės. Ten buvo 26 sodybos su 42 šeiminiais butais, 2 būstais vienišiems vyrams ir 7 tokioms moterims. Iš viso surašyti 185 gyventojai (81 vyras ir 104 moterys). Be daugumos evangelikų, dar buvo 3 kitos krikščioniškos pakraipos sekėjai. Priklausyta Kebelių valsčiui, Priekulės evangelikų parapijai ir registracijos apylinkei.

Tada Pėžaičiai valdė apie 300 ha žemės. Ten buvo 24 sodybos su 31 šeiminiu butu ir vienu būstu vienišam vyrui. Iš viso gyveno 151 žmogus (61 vyras ir net 90 moterų). Be daugumos evangelikų dar buvo 4 katalikai. Priklausyta Agluonėnų valsčiui, Priekulės registracijos apylinkei, Priekulės evangelikų ir Klaipėdos katalikų parapijoms.

Pozingiai valdė apie 433 ha žemės. Ten buvo 21 sodyba (su mokyklos sodyba ir kt.), dar 3 kitokie objektai. Surašytas 31 butas, po vieną būstą vienišiems vyrui ir moteriai. Gyveno 147 žmonės (76 vyrai ir 71 moteris). Be daugumos evangelikų, dar buvo vienas katalikas. Priklausė tiems patiems centrams kaip ir Pėžaičiai.

1894 m. nedidelis *Klein Stolzentietz* kaimelis buvo prijungtas prie Dvylių kaimo ir daugiau atskirai nebeminėtas. Tada prie Dvylių buvo prijungti ir Pašalteikiai – grupė sodybų pasienyje.

XIX a. neretai fiksuota vyrų ir moterų skaičiaus disproporcija atskiruose pasienio kaimuose dažniau reiškė, kad iš skurdokų vietovių vyrai buvo išvykę uždarbiauti į miestus ar tolimus Vakarų pramonės centrus. Vidinės migracijos bei emigracijos laikais tai tapo įprastu dalyku.

Kuriant naująją Vanagų evangelikų liuteronų parapiją, nuo didžiosios senovinės Priekulės parapijos buvo atskirtas pasienio plotas su tenykščiais kaimais.

Kai kas priklausydavo nuo privačių iniciatyvų. Antai, XIX a. antroje pusėje kunigaikštis Oginskis (valdęs didelius Žemaitijos plotus) sielvartavo, kad Rusijos paštas veikė prastai. Jam tekdavo laukti pašto karietų iš Palangos ir Tauragės, kurios vykdavo vos kartą per savaitę. 1899 m. kunigaikščio rūpesčiu sukurta pasiuntinių pašto tarnyba, reikalingas siuntas iš Pėžaičių (Prūsijos valdos) pergabendavusi į gretimus Aisėnus (Rusijos valdas). Iš pastarojo kaimo (vadinto Rusiškaisiais Aisėnais) siuntos nesunkiai pasiekdavo Gargždus ir kunigaikščio Oginskio rezidencijas. Tą tarptautinę instituciją turėjo patvirtinti pats Rusijos generalpostmeisteris, derindamas su Vokietijos imperijos pašto tarnyba. Pasiuntiniai tarp gretimų kaimų keliaudavo dukart per dieną (8 ir 14 valandą) eilinėmis dienomis, o šventadieniais tik kartą. 1909 m. Rusijos valdžiai pašto skyrių iškėlus iš Rusiškųjų Aisėnų į Veiviržėnus, dešimtmetį veikęs tarptautinis pasiuntinių paštas baigė savo dienas.

Teigta, kad visuomeniniais reikalais užsiimdavęs kunigaikštis Oginskis taip pat skatino kelio Priekulė–Pėžaičiai tiesimą, pats finansavo to vieškelio tąsą Rusijos valdose. Gal jis prisidėjo ir prie tilto per Minijos upę ties Šernais statybos. Kunigaikštis gal skatinęs ir siaurojo geležinkelio iš Klaipėdos iki Pėžaičių tiesimą. Taip ši vietovė tapo reikšmingesnė ir patrauklesnė įvairiems verslams, svarbiu tranzito tarp Mažosios Lietuvos ir Didžiosios Lietuvos punktu.

Tam tikra carinės Rusijos liberalizacija XX a. pradžioje skatino ryšius tarp gretimų valstybių, pasienio prekybą ir pan. Tai vėl padėjo Pėžaičiams, prisidėjo prie nemažų investicijų į siaurojo geležinkelio link pasienio trasą.

XX a. pradžioje Dvyliai valdė per 488 ha prastos žemės. Ten buvo 29 gyvenamos sodybos su 40 šeiminių butų ir 4 būstai vienišiams. Iš viso gyveno 192 žmonės (iš jų 82 vyrai). Iš 190 evangelikų 68 kalbėjo vokiškai, 118 lietuviškai, 4 dar kalbėję kitaip (gal lenkiškai). Abu kaimo katalikai kalbėjo lietuviškai. Priklausyta naujajai Vanagų evangelikų ir Klaipėdos katalikų parapijoms, Kebelių valsčiui ir Vanagų registracijos apylinkei.

Tada Pėžaičiai valdė 301 ha prastos žemės. Buvo 27 gyvenamos sodybos ir dar viena pastatų grupė. Jose buvo 49 šeiminiai butai ir 3 būstai vienišiams. Iš viso gyveno 216 žmonių (iš jų 106 vyrai). Iš 207 vietos evangelikų 122 kalbėjo vokiškai, 70 lietuviškai, net 15 dar kita kalba. 9 kaimo katalikai kalbėjo vokiškai. Priklausyta Agluonėnų valsčiui, Vanagų evangelikų parapijai ir registracijos apylinkei, Klaipėdos katalikų parapijai.

Pozingiai valdė 434 ha prastos žemės. Ten buvo 25 gyvenamos sodybos su 30 šeiminių butų ir 2 vienišių būstais. Iš viso gyveno 142 žmonės (iš jų 72 vyrai). Iš 141 vietos evangeliko net 111 kalbėjo lietuviškai, o 30 vokiškai. Vienintelis kaimo katalikas kalbėjo kitokia kalba. Priklausyta tiems patiems centrams kaip ir Pėžaičių atveju.

Pažymėtina, kad tuometiniai Pėžaičiai tapo vis labiau miestiški – jų centrinėje dalyje radosi didesnių mūrinių pastatų, įvairiose įstaigose neretai darbavosi svetimtaučiai, atnešdavę savų papročių ir pan. Kiek nuošalesni Dvyliai buvo likę senosios lietuvybės „rezervatu“ – ten tebestovėjo daug senų medinių pastatų, kapinaitėse statyti tradiciniai mediniai kryželiai ir pan.

1906 m. spalio 20 d. pradėjo veikti siaurojo geležinkelio Klaipėda–Pėžaičiai trasa, nusitęsusi apie 35 km. Ji patogiai sujungė pasienio gyvenvietes su svarbiausiu krašto prekybos ir aptarnavimo centru, palengvino prekių gabenimą iš uostamiesčio ir atgal. Iš Pėžaičių išvažiavęs traukinukas sustodavo Ašpurviuose, Poškose, Žydeliuose, Agluonėnuose, Grabštuose, Margiuose, Stučiuose, Baičiuose, Doviliuose, Šiukštuose, Galčiuose, Lėbartuose, Šilupiuose, Mižeikiuose, Jakuose, Klausmyliuose, Klemiškėje, Barškiuose, Bakmaniškiuose, Luizenhofe. Dažni sustojimai buvo patogūs vietos ūkininkams – į siauruko vagonus būdavo prikraunama maišų su grūdais ar bulvėmis, bidonų su pienu ir kitko, kas keliaudavo į Klaipėdos turgus ar tenykščiams *perpirkliams*. Į uostamiestį vykta dėl visokių reikalų, tokias keliones itin mėgdavo vietos vaikai. Tiesa, nedidelis traukinukas ne visada pajėgdavo įveikti visokias kliūtis. Antai, žiemą stipriau pasnigus, eismas šiuo geležinkeliu sustodavo.

Tais laikais Pozingių vienkiemiai padrika juosta buvo nusitiesę pasieniu. Kaimavietės šiauriniame gale stūksojo nuo seno žinomi Švedų pylimai, sieti su XVII a. kovomis. Pėžaičių centrinės dalies sodybos glaudėsi prie plento Klaipėda–Žemaitija. Kairiajame Aisės upelio krante, pačiame pasienyje, buvo įrengti muitinės valdybos statiniai ir vėlesnė siaurojo geležinkelio galinė stotelė su aptarnavimo pastatais ir kt. Dešiniajame Aisės krante veikė Pėžaičių lentpjūvė. Kairiąja pakrante ėjo pietinis keliukas link Dvylių kaimo, palei kurį glaudėsi Pėžaičių kaimiškųjų sodybų virtinė. Gretimo Dvylių kaimo vienkiemiai buvo plačiai išsibarstę erdviame plote tarp Aisės ir valstybės sienos. Senoviniai pylimai buvę upelio dešiniajame krante, šiauriau dar stūksojęs žinomas pilkapis. Kaimo rytinėje dalyje stovėjęs vėjo malūnas. Buvusios Pašalteikių ir *Stolzentietz* sodybos buvo įjungtos į bendrą Dvylių plotą.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Pėžaičiuose buvo 270 gyventojų. Ten veikė dveji užeigos namai su įvairių prekių krautuvėmis, garo jėgainės varoma lentpjūvė. Darbavosi kepėjas ir batsiuvys. Veikė pašto ir telefono skyriai.

Tais laikais Dvyliuose aptikti 34 produktyvūs namų ūkiai (laikę naminius gyvulius ir pan.). Laikyti 68 arkliai (iš jų 56 suaugę), 140 galvijų (iš jų 89 melžiamos karvės ir pan.), 67 avys, net 245 kiaulės, 6 ožkos. Augintos 86 žąsys, 5 antys, 464 vištos su gaidžiais. Turėti 34 senesni bičių aviliai. Kaimo soduose augo 259 obelys, 92 kriaušės, 7 slyvos, 303 vyšnios.

Tuomet Pėžaičiuose buvo 36 produktyvūs namų ūkiai. Laikyti 46 arkliai (iš jų 35 suaugę), 93 galvijai (iš jų 52 melžiamos karvės ir pan.), 27 avys, 183 kiaulės, 6 ožkos. Augintos 59 žąsys, 48 antys, 525 vištos su gaidžiais, vienintelis kalakutas. Turėti 7 bičių aviliai (iš jų vienas naujoviškas). Augo 269 obelys, 72 kriaušės, 25 slyvos, 189 vyšnios.

Pozingiuose aptikti 34 produktyvūs namų ūkiai. Laikyti 68 arkliai (iš jų 50 suaugusių), 146 galvijai (iš jų 68 melžiamos karvės ir pan.), 66 avys, 193 kiaulės. Augintos 38 žąsys, 7 antys, 333 vištos su gaidžiais. Turėti 28 bičių aviliai (iš jų 15 naujoviškų). Augo 234 obelys, 47 kriaušės, 12 slyvų, 87 vyšnios, 2 riešutmedžiai.

Tuomet garsusis mokslininkas A. Becenbergeris dar spėjo paskelbti žinių apie senovinius įtvirtinimus ties Dvyliais ir Diegliais, susilaukusius archeologų dėmesio. Taip tie nuošalūs objektai pateko į proistorės mokslo akiratį.

Pirmasis pasaulinis karas sužlugdė Vokietijos imperiją, sužalojo daugybės jos gyventojų likimus. Karo nugalėtojams nusprendus nuo 1920 m. pradžios atskirti Klaipėdos kraštą kaip visai naują ir savarankišką teritoriją, vietiniams žmonėms prasidėjo nežinomybės ir painiavos laikai. Pokarinė ekonominė krizė, tuometinė sumaištis atsiliepdavo daugeliui. Būdavo visko. Antai, netolimuose Ašpurviuose 1921 m. demobilizuotas Vokietijos kareivis nužudė ūkininką Meikį su dukra. Skųstasi dėl vagysčių – Pėžaičiuose pavogti skalbiniai, iš dvaro pagrobti arkliai šiame ruože vesti per sieną. Būta šeimyninių konfliktų ir pan. Rūpintasi ir verslo reikalais – užeigos savininkas Prūsas kvietė sutikti Naujuosius metus savoje salėje, ten vėliau savą šventę surengė Vanagų veteranų bendrija ir kt. Suklestėjo kontrabanda.

Vietovės neaplenkė tuometinis nekilnojamojo turto pardavimų bumas. Antai, 1922 m. pradžioje Pėžaičių ūkininkas Martinas Tamošius pardavė žemės rėžį Pozingių ūkininkui Adomui Grigošiui; 1921 m. du sklypai Pozingiuose parduoti ūkininkui iš Vanagų Mikeliui Verksniui ir t. t. Gal būta įvairių gudravimų, perleidžiant turtą saviesiems, vengiant papildomų mokesčių ir pan. Pavyzdžiui, Pozingiuose ūkininkas Mikelis Klimkaitis žemės sklypą brangiai pardavė dukrai Evai, o kitas ūkininkas Jonis Klumbys sklypą pardavė sūnui Mikeliui.

Daug pardavimo sandėrių anuomet fiksuota Dvyliuose – prekiauta žemės sklypais, gyvuliais ir pan. 1922 m. M. Pukis pardavė 28 margų (7 ha) ūkį, Jokūbas Matutis sklypą pardavė giminaitei (?) Evai, ūkininkas H. Pukys didelį žemės rėžį brangiai pardavė Dieglių ūkininkui Martinui Klumbiui, *pirklienė* iš Saugų nemažą žemės sklypą pardavė ūkininkui Jokūbui Ruguliui iš Dvylių, ūkininkas Martinas Kačius sklypą pardavė H. Pukiui. Sklypais prekiavo ir moterys (gal ūkininkų našlės) Katrina Kalvelienė, Marta Klumbienė ir kt.

1925 m. Dvylių kaimas valdė 488 ha žemės, ten gyveno 192 žmonės. Vaikai lankė mokyklas netolimuose Dieglių ir Pozingių kaimuose. Valsčiaus centras buvo Kebeliuose, parapijos centras Vanaguose, valsčiaus teismas Priekulėje. Paštas veikė Pėžaičiuose, policijos stotis Agluonėnuose. Minėta tenykštė lietuvių draugija.

Tuomet Pėžaičių kaimas valdė 299 ha žemės, ten gyveno 231 žmogus. Valsčiaus centras ir policijos stotis veikė Agluonėnuose, parapijos centras Vanaguose, mokykla Pozingiuose, valsčiaus teismas Priekulėje. Pačiuose Pėžaičiuose buvo siaurojo geležinkelio stotis ir pašto skyrius.

Sovietmečiu per Pėžaičių kapines tiesiant aukštos įtampos elektros liniją, buvo sunaikinti tradiciniai želdiniai – aukštesni medžiai, suniokota daug įrangos. 2004 m. vasara. Dr. Martyno Purvino nuotr.

Pozingių kaimas valdė 434 ha žemės, ten gyveno 136 žmonės. Priklausyta tiems patiems vietiniams centrams kaip Pėžaičių atveju.

Tais laikais Dvyliuose minėti Žiobriai, Grigaičiai, Kuršaičiai, Redveikiai, Staigiai, Šudnagiai, Gliožaičiai, Kybrancai, Naujokai (pavyzdžiui, Elzė Naujokienė-Toleikaitė). Gausėjo ir vokiškų pavardžių – naujesnių atvykėlių.

Pozingių pelkė, plytėjusi ties Ašpurvių mišku, jau buvo gerokai įsisavinta ūkio reikalams. Vietiniai žmonės vėliau prisimindavo drėgnų miškų plotuose gausiai žėlusias mėlynes. Ašpurvių (kaip ir Blymačių) miškas ilgai buvo išlaikęs garbingą karališkojo miško vardą – tai buvę žymesni apylinkių želdynai.

Pėžaičiuose anuomet minėti verslininkai Prūsai, kepėjas Meižys, Dečkiai ir kiti. 1921 m. rašyta apie tenykštį žydų rabiną Ginzburgą (šis, be kitko, norėjo parūpinti vokiečių kalbos mokytoją Veiviržėnų mokyklai Žemaitijoje). Paštui vadovavo Macas.

1939 m. pavasarį Klaipėdos kraštą užėmęs nacistinės Vokietijos režimas ėmėsi pertvarkinėti apylinkes pagal savas nuostatas: naikintos lietuviškos organizacijos, įvesti vokiški vietovardžiai, siekta stambinti gyvenvietes, sujungiant kelis gretimus kaimus ir pan. Antai, 1940 m. Dvyliai jau buvo prijungti prie gretimo Dieglių kaimo. Kaip ir vėlesnės sovietinės okupacijos laikais siekta griežčiau valdyti kaimiškuosius plotus – didesnėse gyvenvietėse tada įkurdinti valstybės ir partijų vadovai, privalėję prižiūrėti jiems priskirtus plotus. Taip Pozingiai buvo sujungti su Pėžaičiais, ten paskirti bendri vadovai.

Sustiprintame Dvylių pasienio poste su muitine tarnavo Julius Alksnaitis, R. Grigaitis, M. Ramonas, V. Dudjonis ir kiti. Daug jų žuvo Antrojo pasaulinio karo mūšiuose ar belaisvių stovyklose.

Šios apylinkės nukentėjo 1944 m. rudenį, sovietinei kariuomenei veržiantis pajūrio ir Klaipėdos link. Tuomet naudotas nuo Pėžaičių į uostamiestį vedę plentas ir siaurasis geležinkelis – patogi trasa puolantiems kariniams daliniams. Keliems mėnesiams įstrigus Klaipėdos prieigose, Dvyliuose įrenginėtas sovietinis karinis aerodromas, šalinant visokias kliūtis – iškertant želdynus, griaunant statinius ir pan. Medienos tada reikėjo viskam, tad uoliai buvo kertamas privatus Kuršaičio miškelis, nusidriekęs iki pat istorinės sienos. Tuomet buvo iškirsti brandūs pasienio miškai. Niokojamame plote 1947 m. vasarą kilęs gaisras sunaikino didelius želdynų sklypus iki pat girininkijos.

Aisėnų dvaro žemėse anuometinis *kolchozas* „Maksimas Gorkis“ pasistatė lentpjūvę, perdirbusią daug medienos iš aplinkinių miškų. Vėlesniais dešimtmečiais krašte įkurdinti miškininkai siekė atsodinti nusiaubtus miškų plotus, mišku buvo užsodinta ir nemažai anksčiau žemdirbystei naudotų sklypų. Naikinant senąsias sodybas, Pėžaičių apylinkės vis tuštėjo.

Tradicinis antkapinis paminklas Elzei Naujokienei (1846–1920) ir Martinui Naujokui (1841–1919) Pėžaičių kapinėse 2004 m. vasarą. Dr. Martyno Purvino nuotr.

Daug pasienio kaimų vyrų Antrojo pasaulinio karo metais žuvo kaip mobilizuotieji Vokietijos kariuomenės kariai. Pražuvo trys Gižai iš Pėžaičių, o tenykštis V. Graudušius karui besibaigiant 1945 m. žuvo Piliavoje. Rusijos fronte 1942 m. žuvo J. Jakumaitis iš Pozingių, o tenykštis G. Klumbys (paimtas į darbo tarnybą) žuvo 1944 m. pradžioje. Jonis Šaknis 1940 m. dingo be žinios.

Dar daugiau pražuvo 1944–1945 m. besitraukdami į Vakarus. Manoma, kad tuomet prapuolė visa M. Karaliaus šeima iš Pėžaičių. 1945 m. Karaliaučiuje žuvo H. Kybrancas, o ten anksčiau ir Skėrys. Rytprūsių lageryje 1945 m. numirė G. Sunus. Apie daugelį to meto aukų žinių beveik neliko – sovietams Baltijos jūroje skandinant laivus su pabėgėliais ar bombarduojant jų vilkstines, neretai žūdavo ištisos šeimos, išlikusieji pokariu tegalėjo spėlioti, kur kas prapuolė. Mažai kas težinota apie pakelyje mirusius senukus, apie bado aukas sovietų užimtuose Rytprūsiuose, kur žūstantys gyvieji nevengė ir žmogėdrystės. Taip tirpte tirpo senųjų lietuvininkų palikuonys, jų likučiai pokariu pranykdavo Vakarų valstybėse ar kituose pasaulio kraštuose.

1941 m. birželį mūšiuose žuvę Vokietijos kariai buvo laidojami Pėžaičių karių kapinėse, kuriose palaidotiesiems statyti mediniai kryželiai. Tos kapinės buvo uoliai naikintos sovietinės okupacijos metais.

Į kraštą įsiveržusi sovietinė kariuomenė viską grobė ir niokojo. Kaip „vokiškieji fašistai“ naikinti užsilikę vietos gyventojai. Praeityje tvarkingos apylinkės virto nusiaubta teritorija kaip kad šiandienėje Ukrainoje.

Iš Dvylių kaimo kilęs žinomas liuteronų kunigas Martinas Klumbys (1913–2001) Antrojo pasaulinio karo pabaigoje nepasitraukė į Vakarus, besirūpindamas tikinčiaisiais sovietų okupuotame krašte. 1946 m. rudenį jis šeimos sodyboje Dvyliuose sukvietė

tikinčiųjų vakaronę. Į trečią tokį susirinkimą suėjo gal 150 žmonių iš visos apylinkės, bet tarp jų buvo ir nemažai NKVD atsiųstų agentų. Pradėjus religines apeigas ir giesmes, viskas buvo nutraukta, o susirinkusieji nuvaryti į Pėžaičius, kuriuose veikė NKVD būstinė. Kunigas ten buvo tardomas ir vėliau. Taip sovietinis režimas stengėsi užgniaužti nepageidautinas tikėjimo apraiškas, viską kontroliuoti.

Okupantai naikino ir ankstesnio gyvenimo medžiagines liekanas. Buvo nuardytas siaurasis geležinkelis, nugriautas Pėžaičių geležinkelio stoties pastatas. Buvusiose vokiečių karių kapinėse buvo įkurdinta sovietinė mašinų ir traktorių stotis, naujoji lentpjūvė. Senoji Gildės lentpjūvė buvo sunaikinta, jos vietoje 1959 m. įrengtos siloso duobės. V. Graudušiaus namas ir kitkas buvo sunaikinti dar 1944 m. lapkritį, sprogus minoms. Likusiuose ūkiniuose pastatuose pokariu šeimininkavo sovietai. Tarp tvarto ir daržinės stovėjęs didelis dyzelinis generatorius, elektros srovę tiekęs Pėžaičiams.

Prūso užeigoje ir ūkyje įsikūrė ūkio valdžia ir krautuvė, salėje demonstruoti sovietiniai kino filmai, rengti šokiai. Buvusioje P. Vestfalio krautuvėje sovietmečiu įkurta mokykla. Tokia dar veikė Bendiko namuose.

Pėžaičių *kolchozas* „Pionierius“ rūpinosi Aisės upės ištiesinimu ir pakrančių melioracija. 1956–1958 m. per upę pastatytas betoninis tiltas, išasfaltuotas kelias iki Budelkiemio, tarp Klaipėdos ir Veiviržėnų pradėjo kursuoti autobusas.

1958 m. skųstasi, kad nemažai Pozingių kaimo praeityje dirbtų žemių tapo dykvietėmis, buvusi avių ganykla prie Tašiaus miškelio verčiama eglynu. Tebegyveno senbuvių Klimkaičių šeima, o Mikelis Tamošius su šeima buvo ištremti į Sibirą. Paslapčiomis skaičiuoti pokariu krašte likę ir netrukus ten numirę žmonės (kaip kad Martinas Tamošius iš Pėžaičių, Klumbienė, Šernius ir kiti). Eva Redveikienė-Preikšaitė mirusi Sibiro tremtyje ir t. t.

1944 m. rudenį daugeliui senbuvių pasitraukus į Vakarus, apleistos sodybos niokotos ir naikintos. Kai kur kūrėsi pokariniai atvykėliai – lietuviai ir rusai. Naujoji sovietinė administracija kūrė *kolchozus*, pagal tuometines direktyvas perdirbinėjo okupuotąjį kraštą. Likvidavus tradicinį ūkininkavimą, naujoji tvarka rodė savąjį neveiksmingumą.

Apylinkėse išlikę senieji gyventojai bandė taikytis prie visiškai pasikeitusio gyvenimo, pokarinio vargo ir skurdo. Po 1957 m. atsiradus galimybei, dauguma jų išvyko į Vokietiją, bėgdami nuo sovietinio režimo ir nykaus tuometinio gyvenimo.

Vadinamoji melioracija naikino krašto praeities žymes. Pokariniai Pozingių gyventojai pasakojo, kad nukasinėjant vadinamus Švedų pylimus buvo atvažiavę kažkokie sovietiniai kariškiai, prižiūrėję darbus. Ten lyg buvo rastas kažkoks akmuo, kurį kariškiai išsivežę. Per sovietinę melioraciją buvo ištiesintos vingiuoto Aisės upelio atkarpos, naikinti natūralių pakrančių ruožai. Kaip ir kitur krašte niokotos senosios kapinaitės, daug tenykštės įrangos buvo pagrobta, kai kas tiesiog sunaikinta. Antai, per pietines Pėžaičių kapines vedant elektros liniją, buvo iškirsti senieji želdiniai, niokotos kapavietės.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, vėl pasikeitus gyvenimui, prasidėjo naujas kaimo sodybų tuštėjimo etapas. Dalis jų visai sunyko, kai kurias įsigijo miestiečiai ir kiti, ten įrenginėję savas poilsiavietes.

Algio Šveikausko ir kitų rūpesčiu tvarkytos pietinės Pėžaičių kapinaitės. Senojoje Dvylių mokykloje įsikūrusi atvykėlių Navickų šeima rūpinosi gretimomis kapinaitėmis ir senąja sodyba.

Apylinkes keitė naujieji verslai – vis plėsti žvyro karjerai, naftininkų paieškų sklypai ir kt. Vietovės gyvavimą palaikė senasis plentas Klaipėda–Veiviržėnai–Endriejavas. Dar sovietmečiu buvo pagerintas carinės Rusijos nutiestas pasienio kelias, nuo Šiūparių per Aisėnus vedantis Skomantų ir Švėkšnos link.

Prieš dešimtmetį Pozingiuose tebuvo keliolika vienkiemių, nusitęsusių buvusiuoju pasieniu. Vos kelios sodybos išliko Dvyliuose. Nuo sovietmečio daugiau gyventojų telkėsi Pėžaičiuose, praktiškai susijungusiuose su žemaitiškaisiais Aisėnais. Naujosios statybos baigia nustelbti nebegausias praeities liekanas.

Literatūra

„Abholzungen im Kreise Memel“, in: *Memeler Dampfboot*, 1959, Nr. 24, S. 334.

„Botenpost zwischen Poeszeiten und Oisiany“, in: *Memeler Dampfboot*, 1982, Nr. 7, S. 100.

„Die Jahre gehen dahin“, in: *Memeler Dampfboot*, 1954, Nr. 8, S. 3–4.

Dudjahn W., „Die Zöllner von Dwielen“, in: *Memeler Dampfboot*, 1957, Nr. 14, S. 191.

Jankus M., „Zwischen Pöszeiten und Memel“, in: *Memeler Dampfboot*, 1955, Nr. 21, S. 6.

Karallus H., „Kleinbahn von Memel nach Poeszeiten“, in: *Memeler Dampfboot*, 1996, Nr. 7, S. 104–105.

Karallus H. P., „Gedenkbuch Wannagen“, in: *Memeler Dampfboot*, 2008, Nr. 2, S. 21.

Klumbies M., „Gottes Wort war unser Trost“, in: *Memeler Dampfboot*, 1962, Nr. 13, S. 177.

„Poeszeiten unter der Sowjet herrschaft“, in: *Memeler Dampfboot*, 1961, Nr. 4, S. 44.

Purvinas M., Purvinienė M., *Mažosios Lietuvos kapinės ir antkapiniai paminklai*, kn. II, Kaunas: Technologija, 2014.

Szobries K., „Erinnerunges aus Dwielen“, in: *Memeler Dampfboot*, 1964, Nr. 22, S. 300.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Neišaiškintos paslaptys ir valstybės vizijos

Lietuvos ir Čekoslovakijos diplomatinių santykių šimtmečiui

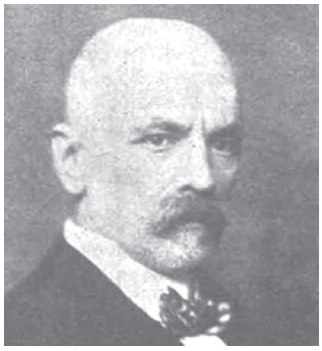

Viktoras JENCIUS-BUTAUTAS,
Rokiškis

Pradžia Nr. 4 (878)

D. Malinausko pastabos

1926 m. lapkritį D. Malinauskas „Prašyme“, rašytame iš „Italijos“ viešbučio Kaune, pastebėjo, kad Mykolo Sleževičiaus vyriausybei (II Ministrų Kabinetui, 1918-12-26–1919-03-05, ir IV Ministrų Kabinetui, 1919-04-12–1919-10-02) nepavyko užmegzti diplomatinių santykių su Čekoslovakija[97], nors bandė tai padaryti per Vokietijoje esančią Lietuvos atstovybę 1919 m. vasarį. Ernesto Galvanausko vyriausybei (1919-10-07–1920-06-15) reikėjo aiškintis galimai dėl 1919 m. gruodžio pabaigoje Jurgio Savickio pasiūlytos buvusio kurjerio Karolio Fenricho kandidatūros paskyrimo tikslingumo.

Donatas Malinauskas (1869–1942), pirmasis Lietuvos atstovas Čekoslovakijoje (1922–1923)

Prahos pasiuntinybė buvo masalas Lietuvos diplomatams. Dar Čekoslovakijai nepripažinus Lietuvos *de jure*, pasiuntinio vietą Prahoje Juozas Purickis ir Tadas Skrinikovas žadėjo Vytautui Gyliui už O. Jagomastaitės išlaisvinimą iš kalėjimo Estijoje, kur ji pateko 1920 m. rugsėjo 20 d.[98] Tiesa, toks sandėris už išlaisvinimą atrodo keistokai, turint galvoje M. Romerio teiginį, kad O. Jagomastaitė buvo V. Gylio sužadėtinė[99].

D. Malinauskas 1921 m. pradžioje kreipėsi į premjerą Kazį Grinių dėl diplomatinių santykių su Čekoslovakija užmezgimo[100]. D. Malinausko biografijoje rašoma, kad po Steigiamojo Seimo[101] suformuotos naujos vyriausybės[102] jis išvyko į Prahą 1921 m.[103] D. Malinauskas Čekoslovakijoje 1921 m. lankėsi du kartus, tai patvirtina jam tais metais išduotų pasų skaičius[104].

Oskaras Milašius, Lietuvos atstovas Paryžiuje, 1921 m. balandžio 4 d. informavo Čekoslovakijos sekretorių V. Trčką apie Lietuvos siekį gauti pripažinimą *de jure*[105]. Atstovas Estijoje Vytautas Gylys[106], susikompromitavęs gelbėjant O. Jagomastaitę, prisiminęs jam duotą Purickio pažadą, D. Malinauskui esant Prahoje, Čekoslovakijos spaudos atstovo Bohušo Autosobskio 1921 m. gegužę teiravosi: „... ar jau Čekoslovakija pripažino Lietuvos Respubliką, kad būtų galima užmegzti diplomatinius santykius ir derėtis visais atžvilgiais“, tačiau atsakymo negavo[107]. D. Malinauskas buvo tik pradėjęs darbą, bet rezultatai suaktyvino kovą dėl kėdės Prahoje, kuri tapo traukos centru. Sunku pasakyti, kas paskatino Jurgį Šaulį informuoti 1921 m. birželio 10 d. J. Purickį, kad neverta atstovu į Prahą skirti D. Malinausko[108].

97 *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 567, l. 171.

98 „Byla del šmugelio valdžios įstaigose“, in: *Naujienos = The Lithuanian Daily News*, Vol. 12, No. 53, 1925-03-04, p. 4. Prieiga per internetą – <http://www.spauda.org/naujienos/archive/1925/1925-03-04-NAUJIENOS.pdf>.

99 Romer M., *Dzienniki*, t. 4: *1920–1930*, str. 455.

100 *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 191, l. 521.

101 Steigiamojo Seimo rinkimai vyko 1920 m. balandžio 14–15 d., darbą pradėjo 1920 m. gegužės 15 d. ir baigė 1922 m. spalio 6 d. *Aut. pastaba.*

102 Kazio Griniaus vyriausybė dirbo 1920 06 19–1922 01 18. *Aut. pastaba.*

103 *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1125, l. 24.

104 *LCVA*, f. 383, ap. 3, b. 257, l. 26.

105 Dalia Bukelevičiūtė, *Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalių santykių dinamika 1918–1940 m.*, 2010, p. 27.

106 1918 m. gruodžio mėn. Lietuvos vyriausybės kanceliarijos viršininkas. 1919–1921 m. Lietuvos atstovas Suomijai, nuo 1920 m. – Estijai. 1921–1924 m. LR konsulas Karaliaučiuje, 1924–1926 m. Kopenhagoje. *Aut. pastaba.*

107 Dalia Bukelevičiūtė, *op. cit.*, p. 27.

108 *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 138, l. 31–32.

Būtina pastebėti, kad galimai V. Gylio paklausimą B. Autosobskis įvertino ir kreipėsi į Čekoslovakijos užsienio reikalų ministeriją, prašydamas paaiškinti, kaip būtų galima reaguoti į tokius Lietuvos paklausimus. Gautas atsakymas: „Pripažinimas iki šiol neįmanomas, tačiau santykius norime užmegzti, nusiųsime atstovą ir sutinkame su Lietuvos atstovo priėmimu“, rašoma 1921 m. birželio 16 d. Akivaizdu, kad D. Malinausko pastangos Prahoje nenuėjo veltui, tačiau V. Gylys asmeniškai jokio atsakymo negavo. Tokį Čekoslovakijos atsakymą lėmė O. Milašiaus veikla Paryžiuje ir D. Malinausko veikla Prahoje. 1921 m. vasarą buvo aišku, kad diplomatiniai santykiai bus užmegzti tarp Čekoslovakijos ir Lietuvos, tačiau Lietuva neskubėjo keistis atstovais.

Kodėl vėlavome?

Laikas buvo neramus, latviai veržėsi į Lietuvą ir, anot 1920 m. spalio 15 d. ELTA pranešimo, latviai „užėmė 5 valsčius: Šventėnų, Lašų, Paupynų, Kalkūnų ir Kurščių, ir sustojo 1 varsta nuo Ežerėnų“[109]. Kiek anksčiau, 1920 m. spalio 9 d., Vilnių užėmė generolas Želigovskis[110] ir pareikalavo, kad Lietuvos vyriausybės įgaliotinis ir vyresnieji valdininkai, iš viso 12 asmenų, apleistų Vilnių iki 1920 m. spalio 10 d. 14 valandos. 1920 m. spalio 19 d. internuotas advokatas Vrublevskis[111]. Kaip D. Zaunius Latvijoje atstovavo Lietuvos interesams, kalbėti netenka[112].

Nors lietuviai mėgsta deklaruoti nuo seno puoselėjamus ryšius su čekų tauta, santykiai klostėsi sudėtingai. Čekoslovakai dar iki Taikos sutarties su Sovietų Rusija pasirašymo delegavo savo konsulą J. Košeką 1921 m. balandžio 16 d. į Rygą, o spalį Prahoje buvo sutiktas Latvijos atstovas Eduardas Krastsas[113]. Į Taliną 1921 m. liepos 21 d. atvyko Čekoslovakijos atstovas F. Čechovsky po taikos sutarties su Sovietų Rusija, o 1921 m. rugsėjo 8 d. Estijos atstovu tapo Karlas Meningas, pasiuntinys Vokietijoje. Profesorius Jaroslavas Galia atvyko į Kauną 1921 m. spalį, t. y. po sutarties su Sovietų Rusija, o D. Malinauskas, tik 1922 m. kovo 7 d.[114] užsienio reikalų ministro V. Jurgučio įsakymu Nr. 50 paskirtas *Chargé d'affaires* Čekoslovakijai, kovo 25 d. įteikė savo įgaliojimus ministrui pirmininkui E. Benešui[115]. Čekoslovakijos valdžia turėjo sąsajos taškų su latviais. Rusijoje susikirto latvių šaulių ir čekoslovakų batalionų keliai. Vieni ir kiti siekė laisvės savo tautoms, o admirolas Aleksandras Kolčakas siekė nedalomos Rusijos. Demokratijos stoka nulėmė tragišką admirolo likimą. Onos Pleirytės-Puidienės rankraštis „Per aspera ad astra“ apie čekų batalionus galėtų atskleisti daug paslapčių.

Prof. Jaroslavas Galia (Jaroslav Galia, 1875–1941), Čekoslovakijos atstovas Lietuvoje

Netikėti Aleksandru Merkeliu nėra pagrindo

Lietuva, anot Aleksandro Merkelio[116], delegavo D. Malinauską į Čekoslovakiją 1921 m., kur jis iškovojo *de jure* pripažinimą, o mūsų istoriografijoje vyrauja nuomonė, kad tai padarė prof. J. Galia. Tokia priešprieša išplaukia iš nuostatos savi / nesavi, valizininkai / antivalizininkai. Dvarininkas D. Malinauskas mūsų postsovietinėje istoriografijoje yra negatyvus. Netikėti A. Merkeliu nėra pagrindo. Kodėl taip ilgai buvo vilkinama paskiriant Lietuvos atstovą Čekoslovakijoje. O gal tiesiog buvo ieškoma parankaus atstovo. Visa nelaimė, kad V. Gylys įklimpo su O. Jagomastaite. O ir kiti diplomatinių santykių su Čekoslovakija užmezgimo pionieriai, matyt, kalnų nenuvertė. 1921 m. liepos pabaigoje *ir* rugpjūčio pradžioje Paulius Medemas lankėsi Čekoslovakijoje[117], kur dalyvavo esperantų suvažiavime ir apie viešnagę paskelbė oficioze „Lietuva“[118]. Anot D. Malinausko, P. Medemas imitavo bandymą sukurti Lietuvoje Čekoslovakijos atstovybę, nors tuo klausimu buvo sutarta kur kas anksčiau. P. Medemo publikacija siekė paneigti akivaizdžius D. Malinausko nuopelnus, užmezgant diplomatinius santykius tarp Lietuvos ir Čekoslovakijos. 1921 m. liepos 22 d. A. Klimas, kaip ELTA korespondentas, išvyko į Prahos esperantų kongresą, kuris vyko nuo liepos 31 d. iki rugpjūčio 7 d.[119] Honorata Ivanauskienė 1921 m. vasarą[120] taip pat išvyko į Čekoslovakiją pas „Sakalus“. Su „Sakalais“ ieškota kontaktų ne per čekų „Sakalų“ organizacijos narį D. Malinauską. A. Rimka 1921 m. antroje pusėje lankėsi Čekoslovakijoje. Iš jo ataskaitos 1921 m. spalio 1 d. matyti, kad jis kontroliavo D. Malinausko nuveiktus darbus:

Iš pasikalbėjimų Užsienio reikalų ministerijoje ir p. Galia aš supratau, kad p. Malinauskas tenai bebū-

[109] „Paskutinės politikos valandos. Latviai eina į Lietuvą“, in: *Lietuva,* 1920-10-17, Nr. 226 (508), p. 1.

[110] Ignas Jonynas, „Kaip buvo apleistas Vilnius“, in: *Lietuva*, 1920-10-17, Nr. 226 (508), p. 2–3.

[111] „Telegramos“, in: *Lietuva,* 1920-10-21, Nr. 229 (511), p. 3; *Lietuva,* 1920-10-23, Nr. 231 (513), p. 4.

[112] „Dr. Zaunis Kaune“, in: *Lietuva*, 1920-07-01, Nr. 134 (416), p. 4.

[113] Prieiga per internetą – <https://www.mfa.gov.lv/ministrija/arlietu-dienesta-vesture/padomju-un-nacisma-okupacijas-varas-represetie-latvijas-republikas-arlietu-dienesta-darbinieki/eduards-krasts>.

[114] *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 574, l. 361.

[115] „Respublika litevska“, in: *Národní listy,* 1922 04 12; *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 281, l. 65.

[116] *Lietuvių enciklopedija*, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1959, t. 17, p. 185.

[117] R. Medemas, „Finansai, prekyba, pramonė Čecho Slovakija ir Lietuva“, in: *Lietuva*, 1921-11-20, p. 3.

[118] Viktoras Jencius-Butautas, *1918 m. Nepriklausomybės Akto signataras Donatas Malinauskas*, Trakai: Vorutos fondas, p. 208–209.

[119] „Esperantistų kongresas“, in: *Laisvė,* 1921-07-23, p. 1.

[120] Prieiga per internetą – <http://briai.ku.lt/downloads/AHUK_28/28_019-040_Vareikis.pdf>.

damas buvo prisistatęs ar bent davęs suprasti, kad jis mūsų vyriausybės yra nužymėtas būsimuoju Lietuvos atstovu Čekijoje. Čekų valdžia, kiek aš supratau, nieko prieš tokį paskyrimą neturėtų ir sutiktų palankiai (NB. Malinauskas sakėsi tenai buvęs apie tris savaites, bet Užsienio reikalų ministerijoje pasirodęs tik porą dienų prieš pat išvažiuojant, o kitose vyriausybės įstaigose jo buvimo ženklų aš nepastebėjau). Bet ar jis tiktų tenai tokiai komplikuotai ir gana atsakingai misijai – tai iš to prapuolimo ir neišpildymo duotųjų pažadų čekų vyriausybei ir net nieko nepranešimo čia, Kaune (čekų vyriausybei jis buvo žadėjęs tuojau pranešti, kada ir kaip gali atvažiuoti čekų atstovas į Kauną, tačiau daugiau kaip per tris savaites nieko nepranešė ir apskritai jokio gyvybės ženklo neparodė), – aš labai abejočiau.[121]

Apie savo darbus Čekoslovakijoje D. Malinauskas rašė:

Tamstai [Kaziui Griniui – aut. pastaba] *padėties painumą supratus ir mano sumanymus parėmus, nuvykau į Prahą. Čekoslovakijoje turėjau dar iš senų laikų daug pažįstamų tarp žymiausių valstybės vyrų. Esant geriems santykiams, pavyko bemat palenkti Čekų diplomatiją mūsų naudai. Man buvo pažadėta pripažinti Lietuvą* de jure, *nepaisant didžiųjų valstybių nusistatymo, užmegzti konsuliarinius santykius su ja ir siųsti iš kitų kandidatų pas mus konsulą p. Galią, kurį pasirinkau iš kitų kandidatų. Netrukus visa tai buvo Čekų vyriausybės įvykdyta. Pasikeitus padėčiai Lietuvos naudai, jau grįžau į Prahą kaip pasiuntinys.*[122]

Ar paskyrimą lėmė vien tik užsienio politikos pokyčiai?

Vilkinimas

Lietuvos atstovas Estijoje V. Gylys 1921 m. gegužę kreipėsi į Čekoslovakijos spaudos atstovą B. Ausobskį[123] dėl Lietuvos valstybingumo pripažinimo. O kodėl tokio atstovo tuo laiku nebuvo Lietuvoje? Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerija 1921 m. birželio 16 d. konstatavo, kad pripažinimas neįmanomas, todėl sutinka nusiųsti savo atstovą į Lietuvą ir priimti Lietuvos atstovą[124]. Akivaizdu, kad D. Malinauskas, išvykęs 1921 m. į Prahą, veikė kaip pusiau privatus asmuo, nes valstybė jam nesuteikė net atstovo statuso. Kas turėjo įvykti Lietuvoje, kad pasikeistų tikslingai 1921 m. suformuotas požiūris į signatarą. Kiek vėliau, D. Malinauskui jau dirbant pasiuntinybėje Prahoje, 1922 m. balandį į Čekoslovakiją išvykęs socialdemokratas A. Klimas (slapyvardis Kelmutis[125]) socialdemokratų laikraštyje informavo skaitytojus apie socialdemokratų ir komunistų tarpusavio santykius ir pastarųjų dalyvavimą profsąjungų veikloje. Nepamiršo paminėti kronos įvedimo, dėl kurio padidėjo kainos ir gali grėsti bedarbystė[126]. Adolfas Klimas matė pavojų įvedant savo valiutą. Kitaip savo pareigą valstybei suprato D. Malinauskas. 1922 m. gegužės 29 d. raštu Nr. 37 signataras pranešė Užsienio reikalų ministerijai apie išduotas tranzitines vizas Čekoslovakijos komunistų vadams: redaktoriui Alois'ui Muna'ui[127] ir Čekoslovakijos parlamento atstovui, teisių daktarui Bohumir'ui Šmeral'ui, kurie vyks per Lietuvą 1922 m. birželio 3–5 d. ir perspėjo dėl galimų kontaktų su vietiniais komunistais. Pranešti žvalgybai nusprendė Ernestas Galvanauskas (prierašas: „C. D.[128] Pranešti žvalgybai tiesioginiu telefonu [parašas] 3/VI. Pranešta M. A.") tik 1922 m. birželio 3 d. telefonu[129]. Rašte taip pat nurodoma: „Prie progos tenka pastebėti, kad Lietuvoje apsilankęs Čekoslovakijos pilietis teisininkas J. Križekas, sugrįžęs į Prahą, mums teigė, kad Virbalio sienos stotyje vyksta netinkama pasų kontrolė, pvz.: jo pase, kur buvo drauge prirašyta ir jo žmona, visai nežiūrėjo asmens atvaizdų, o žmoną, atsilikusią ir ėjusią vėliau, visai laisvai praleidę, nereikalaudami paso."[130] Pateikta J. Križeko informacija buvo pastebėta Lietuvos institucijų ir Užsienio reikalų ministerijos 1923 m. sausio 31 d.: „Prašome pranešti visoms mūsų atstovybėms ir konsulatams, kad ministerijoms draudžiama duoti bet kurias vizas Čekoslovakijos piliečiui Jaroslavui Križekui. Teisių departamento direktorius A. Lisauskas."[131] Kitu raštu Nr. 173 1922 m. spalio 13 d. D. Malinauskas informavo Užsienio reikalų ministeriją, kad per Lietuvą vyks komunistų frakcijos Čekoslovakijos Seime pirmininkas dr. Bohumiras Šmeralis ir komunistų organo Prahoje „Rude Pravo" redaktorius Alois'as Neurath'as dėl jų galimų kontaktų su vietiniais komunistais[132]. Lietuvos centrinio valstybės archyvo (LCVA) fonduose, deja, nepavyko rasti didesnės dalies D. Malinausko iš Čekoslovakijos pasiuntinybės rašytų pranešimų. Jų rasta kelios dešimtys, o buvo keliolika šimtų.

Pasikeitimai

Kas pasikeitė tarptautinėje arenoje, vidaus, diplomatiniuose bei karjeristiniuose karuose. Kas lėmė, kad, nežiūrint neigiamų J. Šaulio, A. Rimkos pasisakymų, į Čekoslovakiją buvo išsiųstas D. Malinauskas. Lietuvą 1921 m. pabaigoje sukrėtė „Sacharino byla", į kurią buvo įvelti beveik visi Užsienio reikalų ministerijos darbuotojai. Nuo 1921

121 *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 138, l. 204.
122 *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 567, l. 171.
123 Dalia Bukelevičiūtė, *op. cit.*, p. 27.
124 *Ibid.*
125 Kelmutis [Adolfas Klimas], „Kaip gyvuoja Čekų-Slovakų s.-d. partija", in: *Socialdemokratas*, 1922-04-27, p. 2.
126 *Ibid.*
127 „Alois Muna", in: *Ústav pro studium totalitních režimů, všechna práva vyhrazena*, http://212.24.154.104/cs/alois-muna
128 *C. D.* – diplomatinis korpusas (pranc. *corps diplomatique*). *Aut. pastaba.*
129 *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 281, p. 62.
130 *Ibid.*
131 *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 391, p. 100.
132 *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 281, p. 31.

m. pradžios visuomenė apie tai buvo informuojama laikraščiuose spausdinamomis karikatūromis apie *šmugelį* ir net sukurta poema. Petras Klimas taip pat pateko į teisingumo akiratį.

Kapsuko draugai

Kokie ryšiai siejo Oną Jagomastaitę ir Martą Zauniūtę[133], Vokietijos komunistų partijos narę? Vinco Mickevičiaus-Kapsuko draugų rate randame P. Klimą ir J. Šaulį[134]. Daug žinoma apie Mažosios Lietuvos ir Didžiosios Lietuvos ryšius XIX ir XX a. sandūroje, platinant lietuvišką spaudą. Tačiau bendros kovos su carizmu fone ieškoma pateisinimo kairiųjų darbams ir galutiniams jų siekiams. Šiandien kontroversiškai atrodo 1916 m. Vokietijoje išleista P. Klimo knygelė „Russisch-Litauen: statistisch-ethnographische Betrachtungen“. Akivaizdu, kokią Lietuvą 1916 m. matė P. Klimas. Ypač probleminis yra Rytprūsių vaidmuo XX a. 2–3 deš. sandūroje kovojant dėl Lietuvos laisvės. Šiame kontekste intriguojanti Justino Bartkaus[135] asmenybė. Informacijos apie jį pateikta Švėkšnos enciklopedijoje, rašoma, kad jis buvo lietuvis literatas, dirbęs „Komunisto“ redakcijoje. 1920 m. V. Mickevičiui-Kapsukui laikinai pasitraukus iš Lietuvos, jo rankose buvo sutelkti visi ryšiai, darbą organizavo kartu su K. Naujokaičiu[136]. Be to, CK nusprendė J. Bartkų siųsti į Prūsiją pas M. Zauniūtę ir perduoti linkėjimus nuo Vinco. Jos neradus, patarta kreiptis į jos seserį Mariją ir jokiu būdu nesikreipti į jos tėvus. J. Bartkui pavestas darbas Prūsijoje ir Lietuvoje, anot rugsėjo 15 d. rašto, siųsto į Vilnių Kazimierui[137]. K. Naujokaitis[138] buvo gydytojas, o J. Bartkus taip pat studijavo mediciną.

Kodėl jie bėgo iš Vilniaus po 1920 m. spalio 9 d.?

J. Bartkus, lenkams užėmus Vilnių, išvyko iš jo ir rudeniop įsikūrė Kaune, ten leido komunistinę literatūrą[139]. Sulėkė į laikinąją sostinę ir kiti komunistuojantys asmenys, pabūgę Andriaus Domaševičiaus, Jurgio Smolskio likimo. 1919 m. gegužės pabaigoje, išvijus bolševikus iš Lietuvos, drebėjo komunistuojantis Antanas Purėnas su žmona, revoliucinio teismo sekretore Liuda Vienožinskaite[140], netekęs pareigų sovietiniame Švietimo skyriuje Rokiškyje[141], Juozas Petrulis ir kiti. Sutuoktiniai Purėnai buvo prieš Lietuvą kovojusios bolševikinės valdžios atstovai. Neramiai pasijuto po Purėno padėjėjo, bolševiko Jurgio Smolskio sušaudymo[142]. Ilgesnio suėmimo padėjo išvengti bendraklasis Tūbelis, paskyręs A. Purėną Rokiškio gimnazijos direktoriumi vietoje prie bolševikų dirbusio dailininko Justino Vienožinskio. Tiek vilniečiai, tiek rokiškėnai puikiai žinojo, kad jų laukia areštai už bolševizmą. Kaune jie ne tik surado pastogę, bet ir ėmėsi darbo. 1920 m. L. Želigovskiui užėmus Vilnių, J. Vienožinskis metė dailės mokyklą sostinėje ir išvyko į Kauną.

P. Klimas, „Sacharino byla“ ir M. Romerio dienoraštis

O. Jagomastaitės keliones tikslus, anot M. Romerio, gaubia paslaptys, tačiau yra žinomi Lietuvos diplomatinio korpuso asmenys, su kuriais ji kontaktavo: Berlyne su Olšausku, Gailiumi, Purickiu ir Jurgiu Šauliu, Švedijoje su Aukštuoliu, Anglijoje su Tiškevičiumi, Estijoje su Gyliu, daug keliavo su Karoliu Ozeliu[143]. „Sacharino byloje“ liudininkais buvo prof. A. Voldemaras, V. Gylys, K. Ambrozaitis, V. Gailius, P. Gižas, Germanas Gauchsteinas[144], kapitonas Kazimieras Svilas[145], pulkininkas Žukas[146], pirmosios muitinės administracijos – Prekybos ir pramonės ministerijos Muitinių departamento vadovas Oskaras Baldamus[147], Baltrušaitis[148], gynybos liudytojais buvo Vincas Kalnietis (1876–1941)[149], naujasis vidaus reikalų ministras Antanas Endziulaitis, A. Lisauskas, konsulas Tilžėje Vladas Masiulis (1887–1954)[150], Lietuvos konsulas Karaliaučiuje Emilis Kremeris, P. Klimas[151].

Autoriai, rašantys apie P. Klimą, nelinkę signataro

[133] „Marta Zauniūtė“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/straipsnis/marta-zauniute/>; Daiva Kšanienė, „Marta Zauniūtė“, in: *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, <https://www.mle.lt/straipsniai/marta-zauniute>.

[134] Vincas Trumpa, „*Iš V. Kapsuko revoliucinės ir kultūrinės veiklos* 1903–1921 m.“, Vincas Trumpa, santr. angl., in: *Lituanistikos darbai*, t. 4, [Arlington (Mass.)]: Lituanistikos instituto l-kla, 1979, p. 217–249. V. Kapsuko susirašinėjimas su J. Šauliu.

[135] *Švėkšna: žmonės, kraštas, įvykiai:* enciklopedinis žinynas, parengė Petras Čeliauskas, [Kaunas]: Naujasis lankas, 2012, p. 57.

[136] *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – *LYA*), f. 73, ap. 3, b. 2, p. 11.

[137] *Ibid.*, p. 54.

[138] Kazys Naujokaitis – *aut. pastaba.*

[139] *Švėkšna: žmonės, kraštas, įvykiai:* enciklopedinis žinynas, *op. cit.*, p. 57.

[140] R. Baltrušis, *Profesorius Antanas Purėnas*, 2008, p. 52.

[141] *Ibid.*, p. 51.

[142] G. Smolski, *Mano tėvas*, sud. Jurgita Smalstytė, iš pranc. k. vertė V. Kauneckas, Vilnius: Vaga, 1967; [Rokiškio rajono savivaldybės Juozo Keliuočio viešoji biblioteka], „Smalstys–Smolskis Jurgis“. Prieiga per internetą – <https://www.rokiskis.rvb.lt/uploads/IKELIAMI_DOKUMENTAI/Krastotyra/Krastieciai/S/SMALSTYS_SMOLSKIS_JURGIS.pdf>.

[143] Michal Römer, *op. cit.,* str. 454–455.

[144] „Byla del šmugelio valdžios įstaigose“, in: *Naujienos = The Lithuanian Daily News*, Vol. 12, No. 52, 1925-03-03, p. 4. Prieiga per internetą – <http://www.spauda.org/naujienos/archive/1925/1925-03-03-NAUJIENOS.pdf>.

[145] Michal Römer, *op. cit.*, str. 442.

[146] *Ibid.*

[147] *Ibid.*

[148] *Ibid.*, str. 442–443.

[149] V. Kalnietis iki 1920 m. dirbo Talino (Estija) apygardos teisme. *Aut. pastaba.*

[150] Michal Römer, *op. cit.*, str. 445. Čia neteisingai nurodyta pavardė, turi būti Endziulaitis, o ne Andriulaitis. *Aut. pastaba.*

[151] *Ibid.* Čia neteisingai nurodyta pavardė, turi būti Endziulaitis, o ne Andriulaitis. *Aut. pastaba.*

sieti su „Sacharino byla“. M. Romeris nurodo, kad P. Klimas buvo liudytoju. Ar jis dalyvavo teisme, ar buvo apklaustas, nėra žinoma. Tačiau yra išlikęs dokumentas su P. Klimo parašu:

Sl. Bylon. Gauta iš Klimo 23/IX/23 Purickio-Vaitiekūno etc. byla Vyriausiajam Tribunolui aš įteikiau šiokį prašymą.

Be liudininkų, kurie yra nurodyti kaltinamajame akte, prašau pakviesti ir išklausyti dar šiuos liudininkus:

P. Klimą – Užsienių reikalų viceministrą, gyvenantį S.... gatvėje Nr. 14, kuris gali paliudyti, kad 1920 m. pab., kada prasidėjo diplomatiniai santykiai su Rusija, buvo žodžiu leista nuvažiuoti patikimiems Lietuvos piliečiams į Maskvą sutvarkyti savo reikalus. Taip pat dėl maisto trūkumo Rusijoje leista pasiimti su savimi maisto, truputį gi vėliau – 1921 pradžioje – priimti iš Lietuvos piliečių maisto siuntinius ir siųsti juos mūsų atstovybei Maskvoje vardu, kurį įteikdavo siuntinių adresatams.

Be to, P. Klimas kaip buvęs tiesioginis mano viršininkas ir kuriam dirbau ministerijoje nuo 1919 m. rudens gali paliudyti, kaip aš dirbau ministerijoje.

Taip pat prašau dar pašaukti p. V. Kalnietį ir buvusį. Kr. Aps. ministrą Andziulaitį.

Tatai atitinka tikrovei... Parašas P. Klimo, parašas J. Vaitekūno.

P. Klimas buvo susietas su „Sacharino byla“. Vienas iš teisiamųjų Juozas Vaitiekūnas buvo jo pavaldinys.

Autoriai, rašę apie „Sacharino bylą“, nėra užsiminę apie P. Klimo sąsajas su šia byla. P. Klimas buvo apklaustas kaip liudininkas, anot M. Romerio prisiminimų[152]. Be to, iš byloje esančių išlikusių dokumentų aiškėja, kad P. Klimas buvo tiesioginis J. Vaitiekūno viršininkas ir ne tik žinojo apie jo kelionę į Maskvą 1920 m., bet ir apie siuntinius į Maskvą 1921 metais. Minimą dokumentą teismui perdavė pats P. Klimas[153]. Kad P. Klimas buvo orientuotas apie taip vadinamąjį *šmugelį*, patvirtina ir diplomato Balučio prisiminimai[154]. P. Klimas savo prisiminimuose, parašytuose Sovietų Sąjungoje ir išleistuose JAV, kai jau visi signatarai buvo mirę, nė neužsimena apie vieną garsiausių bylų.

„Sacharino bylos“ blogiečiai Skrinikovas-Skrynius, Goldbergas, Milikovskis pasislėpė nuo teisingumo[155], todėl apie juos buvo galima kalbėti. Nors Skryniaus pavardė ne kartą skambėjo Steigiamajame Seime, jis yra dingęs iš istorikų akiračio. O. Jagomastaitė taip pat pasislėpė nuo teisingumo Rytprūsiuose, tačiau nuo 1923 m. žinoma kaip Lietuvos žvalgė[156].

[152] *Ibid.*

[153] *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 402, l. 344.

[154] Juozas Skirius, „B. K. Balučio atsiminimai apie „Sacharino bylą“, in: *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, [t.] 39 (1999), p. 41–44. Prieiga per internetą – <https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/105247/1/ISSN2029-7181_1999_V_39.PG_41-44.pdf>.

[155] Michal Römer, *op. cit.*, str. 444.

[156] *LCVA*, f. 929, ap. 2, b. 953, l. 2.

Rygoje esančiam Z. Milikovskiui[157] pagalbos per Zaunių ieškojo Šutinis (telegrama)[158].

D. Zaunius ir nesusiklostę santykiai su latviais

Dr. Dovas Zaunius (1892–1940), Lietuvos atstovas Čekoslovakijoje (1923–1925)

Kodėl susipykome su latviais? Pradžia lyg ir buvo gera. Kai Lietuvos kariuomenė persikėlė per Dauguvą 1919–1920 m., latviai atsuko patrankas į Lietuvos karius[159]. Karas – tai politikos tęsinys kitomis priemonėmis. Lietuvos užsienio reikalų ministerijai nuo 1919 m. balandžio vadovavo laikinasis valdytojas D. Zaunius, nes tuo metu A. Voldemaras, P. Klimas ir kiti buvo Paryžiuje. Šias pareigas D. Zaunius ėjo iki 1920 m. pradžios, po to perdavė A. Janulaičiui[160].

Kodėl Lietuvos atstovas 1919 m. rudenį neatvyko į Tartu dalyvauti Estijos ir Rusijos derybose ir taip suardė vieningą Baltijos valstybių frontą[161]? Zenonas Butkus nelinkęs įvardyti už tai atsakingo asmens, nors akivaizdu, kad tai D. Zaunius.

Blogi santykiai su Latvija, Užsienio reikalų ministerijos ir kitų valdžios institucijų vykdyta kontrabanda konfiskuotomis Europoje brangenybėmis rodė visišką diplomatijos fiasko. Kilus skandalui dėl „Sacharino bylos“ ir prasidėjus teisminiams procesams, neišvengta pokyčių Užsienio reikalų ministerijoje ir diplomatiniame korpuse. Atsistatydinus J. Purickiui, įvyko pasikeitimai. Užsienio reikalų ministru tapo V. Jurgutis, bandęs išsaugoti valstybės prestižo likučius. Ar tokioje situacijoje, be D. Malinausko, buvo kitas kandidatas į Lietuvos atstovo vietą Čekoslovakijoje?

Prahoje

Archyviniai dokumentai liudija, kad 1922 m. D. Malinauskui buvo išduotas diplomatinis pasas[162],

[157] Aras Lukšas, „Diplomatas, visuomenininkas, kūrėjas“, in: *Lietuvos žinios*, Nr. 89 (13514), 2013-04-19, p. 12–13. Prieigos per internetą – <https://issuu.com/lzinios/docs/lzi19/12>; <https://luksas.wordpress.com/2013/04/19/diplomatas-visuomenininkas-kurejas/>. Zacharas Milikovskis vadinamas „Atstovybės tarnautoju, pasislėpusiu dabar kaltinamuoju, [...], Vilniaus miesto žydu, buvusiu Maskvos miesto cheminės farmaceutinės fabrikos savininku.“ Žr. Bernardas Gailius, „Sacharino byla“, in: *Naujasis židinys-Aidai*, Nr. 7–8, 2003, p. 400. Prieiga per internetą – <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2003~1377006822377/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>.

[158] *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 402, l. 304.

[159] Zenonas Butkus, *Tarp Trečiojo Reicho ir Trečiosios Romos,* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019, p. 172.

[160] Aldona Gaigalaitė, *Lietuvos užsienio reikalų ministrai, 1918–1940,* Kaunas: Šviesa, 1999, p. 2.

[161] Zenonas Butkus, *op. cit.*, p. 188.

[162] *LCVA*, f. 383, ap. 3, b. 257, p. 66.

o tais pačiais metais kovą, deja, diena nenurodyta, užsienio reikalų ministro V. Jurgučio[163] įsakymu Nr. 50 p. D. Malinauskas buvo paskirtas Lietuvos *Charge d'affaires* Čekoslovakijoje nuo 1922 m. kovo 7 dienos. Įsakymą pasirašė ir Europos centro departamento direktorius Pranas Dailidė[164], vadovavęs Ypatingajam skyriui 1921 m., vykdžiusiam sutartį su Rusija. Datos nebuvimas, kaip kartais gali pasirodyti, nėra toks nekaltas dalykas.

1922 m. kovo 2 d. buvo paruoštos „Instrukcijos" Lietuvos atstovui Čekoslovakijoje D. Malinauskui:

- kuo plačiausiai dėstyti mūsų bylą su lenkais savo seniems pažįstamiems ir draugams Prahoje ir kitiems įtakingiems veikėjams;
- stengtis išgauti pripažinimą Lietuvai de jure iš Jugoslavijos ir Rumunijos;
- sudominti čekoslovakus prekyba su Lietuva. Įtikinti juos, kad, grąžinus Lietuvai Vilnių, galima bus vesti prekybą tiesioginiai, aplenkus Vokietiją, kuri dabar daro įvairius trukdymus ir neleidžia vežti per Vokietiją tų prekių, kurias pati gali pristatyti. Ekonominiais klausimais sudominti čekoslovakus, kad jie palaikytų Genujos Konferencijoje.

Išreikštas pageidavimas, kad Čekoslovakijoje rengiamą mugę aplankytų Lietuvos pramoninkai, ypač kad joje dalyvautų Krašto apsaugos, Finansų, Prekybos ir Pramonės ministerijų atstovai. Pageidaujama, kad Krašto apsaugos ministerija savo užpirkimus stengtųsi daryti Čekoslovakijoje ir kad ten būtų spausdinami mūsų pinigai.

santykiuose su rusų kolonijomis reikia elgtis labai atsargiai, neužgaunant rusų, nes pastariesiems jie simpatizuoja. Priešingai, reikėtų stengtis ir rusus patraukti į mūsų pusę;

su ukrainiečiais reikalinga stengtis palaikyti kuo geriausius santykius, reikalinga remti jų tautinius siekius atstatyti Ukrainos valstybę, nes pastaroji Lietuvai gali būti naudinga, kad susilpnins rusų valstybę iš kurios pusės mums visuomet gresia pavojus.[165]

Būtina pakeisti

Donatui Malinauskui teko išspręsti daug problemų: lietuviškų pinigų spausdinimas, vizų išdavimas, siekiant išgelbėti žmones nuo raudonojo maro, ir neišduodant vizų – Europos saugojimas nuo komunizmo eksporto. Signatarui nebuvo didelė paslaptis Lietuvos vyriausybės įgaliotojo asmens Turkijoje 1920–1922 m. Broniaus Blaveščiūno darbai, t. y. nepagrįstas vizų išdavimas. Nebuvo tai paslaptis ir P. Klimui, kad taip raudonieji veržėsi į Europą. B. Blaveščiūnas (g. 1894) bausmės išvengė. Jam 1930 m. tapus Lietuvos atstovybės Paryžiuje konsulinio skyriaus vedėju, vėl susikirto gyvenimo keliai su P. Klimu[166].

1923 m. balandžio 5 d. P. Klimas rašė iš Kauno į Paryžių p. Galvanauskui: „Aš ir Balutis manome, jog p. Norų, Milašių ir Šaulį reikia nelaukiant akredituoti ministrais. Prezidentas su tuo sutinka. Jeigu Tamsta nieko neturi prieš tai, prašome tuojau telegrafuoti. Malinauskį iš Prahos reikia tuojau atšaukti, nes jis absoliučiai nieko nedirba, o į jo vietą paskirti ministru p. Zaunių, kol dar nėra kitokio paskyrimo. Taip laukti negalima; antra **nėra ką dirbti p. Zauniui**."[167]

D. Malinausko atlikti darbai: iškovotos 10 vietų studentams Prahos universitete[168], kariškių mokslų organizavimas, pinigų išspausdinimas, patalpų ambasadai suradimas, pagaliau – prekybos sutarties pasirašymas 1923 m. balandžio 27 d. Atvyko į sutarties pasirašymą ir D. Zaunius, kuris tuo metu, t. y. 1923 m. vasario 28 d., jau buvo atsistatydinęs iš atstovo Latvijoje pareigų[169] ir, netapęs Klaipėdos krašto direktorijos pirmininku, tikrai neturėjo, ką veikti. Trumpam užsukęs į Berlyną, D. Zaunius 1923 m. balandžio 23 d. atvyko į Prahą[170] apsižvalgyti ir vadovauti prekybos sutarties pasirašymui. E. Galvanauskas, tuo metu buvęs ir užsienio reikalų ministru, atsiliepdamas į P. Klimo prašymą, ėmėsi veiksmų ir 1923 m. birželio 5 d. D. Zaunių paskyrė nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru Čekoslovakijoje[171]. Verta prisiminti, kad D. Malinauskas buvo prašęs sulyginti jo ir J. Galios statusus, bet liko neišgirstas.

Užsienio reikalų ministras E. Galvanauskas įsakymu Nr. 387 Lietuvos *charge d'affaires* Čekoslovakijoje D. Malinauską atleido iš pareigų nuo 1923 m. birželio 20 d. Nuo tos dienos priskiriamas prie Užsienio reikalų ministerijos su 450 litų per mėnesį atlyginimu. Dokumentą pasirašė ministras E. Galvanauskas ir Administracijos departamento direktorius P. Dailidė 1923 m. rugsėjo [...] d.[172]

Akivaizdu, kad D. Zaunius paskirtas eiti pareigas dar neatleidus D. Malinausko. Be to, atleidimas įforminamas atgaline data. Tai buvo suokalbis prieš Lietuvos patriotą D. Malinauską, todėl neturėtų stebinti D. Zauniaus raportai iš Prahos, šmeižiantys signatarą.

Galutinį tašką bandyta padėti ministro E. Galvanausko ir Administracijos departamento direktoriaus P. Dailidės pasirašytu 1923 m. spalio 31 d. įsakymu Nr. 339, kuriame rašoma, kad „Priskirtas prie Užsienių reikalų ministerijos D. Malinauskas atleidžiamas iš

163 1922 01 01–1922 09 28 ėjo užsienio reikalų ministro pareigas Ernesto Galvanausko vyriausybėje. *Aut. pastaba.*

164 *LCVA,* f. 383, ap. 2, b. 574, p. 361.

165 *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 262, l. 2.

166 Sandra Grigaravičiūtė, „Lietuvos karininkai diplomatinėje tarnyboje Turkijoje, Jugoslavijoje ir Bulgarijoje (1920–1922)", in: *Karo archyvas*, 2017, t. 32, p. 54–106, 379–384.

167 *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 420, p. 191.

168 *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 48, p. 116. J. Šliūpas susitiko su T. G. Masariku – *aut. pastaba.*

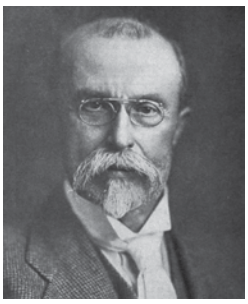
169 Aldona Gaigalaitė, *op. cit.*, p. 260.

170 *Ibid.*; *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 391, l. 83.

171 Aldona Gaigalaitė, *op. cit.*, p. 260.

172 *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 575, p. 85.

tarnybos nuo 1923 m. rugsėjo mėn. 20 d.“[173] Deja, sąskaitos dažniausiai suvedinėjamos pagal seną tradiciją rubliais, litais ir t. t. Kaip bebūtų, norėta D. Malinauską nubausti ir finansiškai, nors išlikę dokumentai nepatvirtina jo kaltės. Prahoje dirbusio sekretoriumi tragiško likimo Antano Alfredo Dėdelės (1896–1942) vaidmuo geriausiu atveju kontroversiškas. Vien šifrų valdymas ir jų pametimas daug pasako. Telieka pastebėti, kad visos telegramos patekdavo (šifruotos) P. Klimui ant stalo[174]. Be to, šifruodavo Vaižganto giminaitė, būsimoji P. Klimo žmona Bronislava Mėginaitė (susituokė 1921 m.).

Tomašas Garigas Masarikas (Tomáš Garrigue Masaryk, 1950–1937) – nepriklausomos Čekoslovakijos Respublikos pirmasis prezidentas (1918–1935)

D. Malinauską atleido iš darbo atgaline data, be to, dar ir vertė susimokėti už butą:

Lietuvos Respublika, Ministerių Kabinetas, Reikalų Vedėjas Nr. 2788 Kaunas, 1925 m. gruodžio mėn. 23 d. 1925 metų gruodžio mėnesio 22 dieną Ministerių Kabinetas nutarė leisti Užsienio Reikalų Ministerijai padengti p. Malinausko Prahos atstovybei skolą 8820,64 lt. pašalpos formoje iš Užsienio Reikalų Ministerijos kreditų, skola už naudojimąsi valdišku butu nutarta neišieškoti. Ministerių Kabineto Reikalų Vedėjas. Ponui Užsienio Reikalų Ministeriui. Ponui valstybės kontrolieriui.[175]

Ir vis dėlto... Kodėl buvo pašalintas D. Malinauskas iš Prahos?

1923 m. balandžio 13 d. D. Malinauską priėmė prezidentas T. G. Masarikas ir kalbėjosi su juo apie valandą. 1923 m. balandžio 17 d. Lietuvos šaulių sąjungos centro valdyba kreipėsi į Užsienio reikalų ministerijos administratyvinio departamento direktorių (visiškai slaptai, asmeniškai): „Sąryšį su išvykimu į Prahą diplomatinio kurjerio Juliaus Jurevičiaus, Šaulių sąjunga prašo Tamstos parėdymo Lietuvos atstovybėms Prahoje ir Berlyne duoti galimybės minimam Jurevičiui reikalingus sąjungai daiktus pergabenti į Kauną valdiškuose paketuose. Lietuvos Šaulių sąjungos viršininkas Klimaitis.“[176]

P. Dailidė 1923 m. balandžio 21 d. davė parėdymą panelei Magdelenai Avietėnaitei pasiųsti šifruotą žinią į Prahą D. Malinauskui ir į Berlyną: „Pristatytus Jurevičiumi daiktus siųsti kurjeriu leidžiam. Dailidė.“[177] Užsienio reikalų ministerijos administracinio departamento direktorių P. Dailidė 1923 m. balandžio 24 d. buvo informuotas:

Dėl Tamstos šio mėn. 22 d. telegrama Nr. 371 duotojo nurodymo, galint padaryti diplomatinį siuntinį p. Jurevičiui, šiuo turiu garbę pranešti, kad šio mėn. 19 d. minėtasis p. Jurevičius, atnešęs atstovybėn ministerijos siųstąjį diplomatinį siuntinį, prašė antspauduoti kaip mūsų siuntinį jo atsineštus daiktus. Neturėdami dėl to jokio nurodymo iš Tamstų, nenorėjome patys imtis atsakomybės patikėti vien jo žodžiais ir žadėjome tai padaryti tik tuomet, jei jis parodys mums savo siuntinio turinį. P. Jurevičius vis dėlto atsisakė tai padaryti, aiškindamas pradžioje neva laiko stoka, o pagaliau pasakęs, kad atstovybei pravarčiau būsią nesiimt atsakomybės ir nedėt savo antspaudo, negu kad jis rodytų savo daiktus. Dėl to atstovybė ir nepadarė jo atsineštojo siuntinio diplomatiniu. Reiškiu Tamstai, ponui direktoriui didelę pagarbą. Atstovo D. Malinausko parašas.[178]

1923 m. gegužės 9 d. Lietuvos vyriausybė raštu Nr. 7853 informavo D. Malinauską, kad jam numatyta pasiūlyti kitą atstovo vietą. Deja, grįžęs į Kauną (grįžimo data nėra žinoma), signataras taip ir nesulaukė oficialaus Ministro Pirmininko ir užsienio reikalų ministro E. Galvanausko pranešimo apie naują paskyrimą atstovu[179]. Tik pavesta su juo atsiskaityti ir jį atleisti[180].

Už pareigingumą ir patriotizmą D. Malinauskas sumokėjo šeimos ramybe. Karas nesibaigė...

Pabaiga

[173] *Ibid.*, p. 58.

[174] Juozas Skirius, „B. K. Balučio atsiminimai apie „Sacharino bylą“, *op. cit.*, p. 41–44. Prieiga per internetą – <https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/105247/1/ISSN2029-7181_1999_V_39.PG_41-44.pdf>.

[175] *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 422, p. 29.

[176] *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 391, l. 107.

[177] *Ibid.*, l. 106.

[178] *Ibid.*, l. 105.

[179] *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 567a, l. 172 a. p.

[180] *Ibid.*

Atitaisymas

„Vorutos“ Nr. 4 (878), 2022 m. gruodis, išspausdintame straipsnyje „Neišaiškintos paslaptys ir valstybės vizijos“ (29 puslapio pirmoje skiltyje) rašoma:

Kodėl Lietuva neprisijungė prie estų derybose su sovietų Rusija, nors estai kvietė ne kartą, o derybose dėl sienų su latviais LietuRusijos komunistų partijos (bolševikų)[57] suvažiavime 1921 m. kovo 14 d. priimtas nutarimas dėl NEP'o[58], tikintis gyventojus aprūpinti maistu ir pralaužti ekonominę blokadą.

Turėtų būti:

Kodėl Lietuva neprisijungė prie estų derybose su sovietų Rusija, nors estai kvietė ne kartą, o derybose dėl sienų su latviais Lietuva buvo nualinta [praleista išnaša].

Rusijos komunistų partijos (bolševikų)[57] suvažiavime 1921 m. kovo 14 d. priimtas nutarimas dėl NEP'o[58], tikintis gyventojus aprūpinti maistu ir pralaužti ekonominę blokadą.

Praleistos išnašos tekstas: E. Jakobsons, „Dvilypė taktika: Latvijos požiūris į lietuvių ir lenkų santykius“, in: *Darbai ir dienos,* Nr. 40, 2004, p. 277–285.

Atsiprašome autoriaus ir skaitytojų.

Redakcija

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Kovos su bolševikais Alantos ir Pakalnių apylinkėse 1919 m.

Gintautas ŠEIKIS,
Alanta, Molėtų r.

1918–1920 m. kovos už nepriklausomybę Lietuvos istorijoje buvo svarbios, nes turėjo įtakos tolesniam valstybės vystymuisi – atkurta Lietuvos kariuomenė sugebėjo atremti priešus ir išsaugoti Lietuvos valstybingumą bei suverenitetą.

1919 m. pradžioje Lietuvos kariuomenė, atrėmusi keletą bolševikų puolimų, pamažu perėmė iniciatyvą ir pradėjo stambesnius puolamuosius veiksmus. Intensyvūs mūšiai su bolševikų kariuomene vyko Alantos, Kurklių bei Pakalnių apylinkėse[1]. Alantos išvadavimas iš bolševikų buvo karinės Kurklių operacijos dalis. Jį atliko Lietuvos didžiojo kunigaikščio (toliau – Ldk) Gedimino 1-asis pėstininkų pulkas, vadovaujamas karininko Kazio Ladygos. 1919 m. gegužės 22 d. Vinco Šaudzio vadovaujama Ldk Gedimino 1-ojo pėstininkų pulko 6-oji kuopa išstūmė bolševikus iš Alantos. Jie be mūšio pasitraukė į Kazlų, Runionių, Kaniūkų kaimus. Bolševikai dar bandė atsiimti Alantą ir ją puolė nuo Kazlų kaimo, bet buvo atmušti. Alantoje sustabdyta Alantos bolševikinio revoliucinio komiteto veikla, komiteto narys B. Staškūnas sušaudytas. Tą pačią dieną V. Šaudzio vadovaujama kuopa, atžygiavusi nuo Miškiniškių, užėmė Pakalnius, bet už miestelio sutiko atkaklų apkasuose įsitvirtinusių bolševikų pasipriešinimą. Bolševikų pėstininkų batalionas ir jų kavalerijos eskadronas ėmė supti lietuvių kuopos dešinįjį sparną. Kuopa buvo priversta trauktis. Mūšio metu sužeistas kuopos vadas V. Šaudzis kurį laiką vadovavo kuopai ir išvedė ją iš apsupties. Paskirto naujo kuopos vado Juozo Plento vadovaujama kuopa buvo priversta atsitraukti per Mokylius, Svobiškį į Mindučių kaimą.

Vykdydama vyriausiojo kariuomenės vado generolo S. Žukausko 1919 m. gegužės 24 d. įsakymą, Ukmergės rinktinė nuo Alantos gegužės 30 d. pradėjo puolimą Utenos kryptimi. Pasiekusi Motiejūnų kaimą, vora iš Žybėčių ir Kaniūkų kaimų aukštumų buvo bolševikų iš pabūklų stipriai apšaudyta ir turėjo atsitraukti Alantos link. Gegužės 31 d. persigrupavusiai ir susitelkusiai Lietuvos kariuomenei pavyko pralaužti bolševikų gynybinius įtvirtinimus ir užimti Kaniūkų aukštumą, o vėliau – ir Pakalnius. Po sunkių mūšių Lietuvos kariuomenė nustūmė bolševikus link Utenos, kuri nuo jų buvo išlaisvinta birželio 2 d. Sunkios kautynės su Sovietų Rusijos kariuomene 1919 m. gegužės pabaigoje ties Pakalniais ir Kaniūkais iš Lietuvos kariuomenės pareikalavo aukų: žuvo Ldk Gedimino 1-ojo pėstininkų pulko 6-osios kuopos

Prisiminimų autorius Jurgis Murinas (kairėje) su kovų draugais. Šaltinis – Vilius Kavaliauskas, Lietuvos karžygiai. Vyties Kryžiaus kavalieriai (1918–1940), d. 4: M-Po, 2012

[1] Žr. Gintautas Šeikis, „Alantos kraštas ir jo žmonės Nepriklausomybės kovų verpetuose 1918–1920 m.“, in: *Voruta*, 2017 m. vasario 25 d., Nr. 2 (832); 2017 m. kovo 25 d., Nr. 3 (833).

kariai savanoriai: skyrininkas Kazys Radzevičius, eiliniai Vincas Bruzbartas, Petras Didžiulis, Kazys Račkauskas ir skyrininkas Kazys Radzevičius. Mūšių metu sužeistas 6-osios kuopos vadas V. Šaudzis, taip pat Mykolas Kvinta, Stasys Jakimavičius, Juozas Šimukonis ir dar kelios dešimtys karių.

Kovų su bolševikais Alantos ir Pakalnių krašte epizodai ilgam įstrigo Lietuvos karių savanorių atmintyje, atskiri momentai buvo atspindėti tapyboje. Šiems įvykiams atminti tarpukariu dailininkas Vytautas Mackevičius nutapė paveikslą „Mūšis prie Alantos“, o vokiečių kilmės dailininkas Hopas Ignas Rudolfas, tarpukariu tarnavęs Lietuvos kariuomenės 2-ajame kunigaikščio Algirdo pėstininkų pulke, be kitų darbų, skirtų Nepriklausomybės kovoms 1918–1920 m., 1923 m. nutapė paveikslą „Lietuvių kariai triuškina bolševikus ties Alunta“. Tačiau geriausiai šių kovų epizodai atsispindi tiesioginių tų kovų dalyvių prisiminimuose.

Su skaitytojais noriu pasidalyti 1937 m. užrašytais ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje (f. 193) saugomais Lietuvos karių, puskarininkio vilkaviškiečio Prano Kemėžos, raseiniškio Juozo Buškaus ir punskiečio Jurgio Murino prisiminimais apie kovas Alantos, Kaniūkų, Pakalnių apylinkėse, sunkius išgyvenimus nelaisvėje.

◆◆◆

Pakelyje iš Ukmergė[s] *į Utena turėjome smarkesniu kautynių su bolševikais Gelvonų dvaro ir Kurklių miestelio rajone, ten kautynės tęsėsi net keletą dienų, o būnant mūšiams teko išbūti po pora naktų be miego ir maisto, nes pas vietinius gyventojus nebuvo laiko prašyti, o pristatyti nebuvo kam. Šiose kautynėse bolševikus atmušėme, paimdami keletą į nelaisvę ir daug kitokio grobio. Gegužės mėn. vakarą netoli Kurklių dvaro (kaimo nepamenu) aš, berods Jutmanas ir Bauža išėjom žvalgybon, kaip tai nejučiomis užėjome bolševikus, kurių buvo apie 10 asmenų. Pasipriešinimas prieš trigubai didesnį priešo skaičių buvo neįmanomas, todėl turėjom pasiduoti į nelaisvę ir vėliau sudarius planą veikti ieškant išeities.*

Bolševikai mus uždarė vieno ūkininko svirne ir pastatė vieną sargybinį, o kiti ilsėjosi pas tą ūkininką troboje. Mūsų šautuvus jie padėjo priesvirnyje. Užėjus nakčiai nutarėme bėgti ir kas svarbiausiai, kad pabandžius duris pasirodė jog neužrakintos, atidarius duris pamatėme, kad pastatytas mus saugoti sargybinis, miegojo. Šokom nuginkluoti sargybinį, bet nežinia kokiais sumetimais, ar tai norėdamas mus išleisti ar kit, minėtasis sargybinis nebuvo užrakinęs durų ir prie nuginklavimo prašė jam nieko nedaryti, nes ir jis bėgsiąs drauge su mumis. Pasiėmėme savo ginklus, kurie kaip minėjau, buvo sargybinio žinioje ir leidomės bėgti, pabėgėjus keliolika metrų, pajuto bolševikai ir pradėjo mus vytis, tuo tarpu atsiliko nuo mūsų ir minėtas sargybinis, bet kadangi buvo tamsi naktis tai mums pavyko pasiekti artimus krūmokšnius ir nuo besivejančių bolševikų pasislėpti, jų siųstos į mus kulkos dėl

„Mūšis prie Alantos“, dail. Vytautas Mackevičius. Šaltinis – Lietuvos nepriklausomybės kovų (1918–1920) atspindžiai tapyboje, Kaunas: Vytauto Didžiojo karo muziejus, 2016

tamsos į mus nepataikė. Po to pasiekėme didesnį mišką ir besislapstydami per pora dienų grįžom į savo dalį. 1919 m. gegužės mėn. 18 d. paskyrė mane prie 7-tos kuopos, kaipo kulkosvaidininką. Tuomet žygiavome Aluntos link, kelionė sekėsi gerai, nuo Aluntos miestelio pasuko Utenos kryptimi, čia susidūrėme su bolševikų būriais, kuriuos pastūmėjome į priekį. Netoli Aluntos, viename kaime (pavadinimo neprisimenu), kuris buvo prie ežero, pasirinkus pozicijos vietą išstatėme kulkosvaidžius ir sugulėme už kalniuko. Bolševikai buvo už kokio kilometro nuo mūsų ir žymiai skaitlingesni už mus. Dešinėje buvo ežeras, už kurio tęsėsi miškelis. Minėtame miškelyje stovėjo bolševikų raiteliai. Kadangi bolševikai mus pradėjo supt, tai mes nieko nebegalvodami atidarėme ugnį. Pirmiausia pradėjo šaudyti mūsų baterija. Bolševikai pajutę pavojų pasipylė grandinėmis į savo apkasus, kurie buvo prieš mūsų pozicijas šioje pusėje sekančio kaimo, kuriame buvo apsistoję bolševikai. Mūsų kuopos vadas (pavardės nepamenu) nedavė įsakymo šaudyti. Aš matydamas, kad mums gresia pavojus, tuo laiku būdamas prie kulkosvaidžio Nr. 1, atidariau ugnį, bet jau buvo neįmanoma atremti. Bolševikai pradėjo smarkiai šaudyti iš patrankų į mūsų apkasus. Tuo momentu sugedo mūsų vienas kulkosvaidis, vadas kažin kur dingo, likau aš su kulkosvaidžiu, keli kareiviai sveiki ir keletas sužeistų. Bolševikai pradėjo mus supti, kitos išeities nebuvo kaipo trauktis atgal. Tuo laiku visi kareiviai pradėjo bėgti, vieną mano draugą sužeidė ar užmušė, tikrai nežinau. Palikau vienas prie kulkosvaidžio, atsišaudžiau kol galėjau. Gal būt ir aš būčiau pabėgęs kaip kiti, jeigu nebūčiau norėjęs išgelbėti kulkosvaidžio, bet pagaliau užvirė kulkosvaidyje vanduo ir toliau gintis netūrėjau galimumo. Pastebėjau, kad mūsų kareivių jau nėra, o bolševikai artėja, todėl pradėjau traukti savo jėgomis kulkosvaidį, tuo laiku iš bolševikų pusės patrankų sviediniai krito be pertraukos. Kulkosvaidį, nenorėdamas palikti priešams, pritempiau prie ežero ir įmečiau į vandenį, o maniau, kai grįšime atgal, tuomet paimsim, o pats norėjau pabėgti, bet nespėjus perbėgti kalnelio, už kurio buvau numatęs pasislėpti, bolševikų leistas sviedinys sprogo netoli manęs ir sužeidė, atsipeikėjau, kai tik prisiartino bolševikai, kurie pareiškė „guli belagvardeicas, reikia jis užmušti“, bet kiti kareiviai atkalbėjo Po to pribuvo sanitarinis vežimas ir mane nuvežė į Uteną. Utenoje padarė perrišimą

ir išvežė į Zarasus, o iš ten į Daugpilį, ir vėliau traukiniu į Petrtapilį, kame išgulėjau ligoninėje apie 10 mėnesių, bet jau kiek pasveikusį tai iš Petrapilio išvežė į Pskovos, ten dvare dar laikė kol visai pasveikom gerai.

Iš ten visus belaisvius išsiuntė į Staryj Rusy miestą ir uždarė į kalėjimą, kuriame buvo laikoma į įvairių tautybių belaisvai. Minėtame kalėjime maisto beveik negaudavome, o kad ir duodavo tai padarytas iš bulvių žievių ar panašiai. Daugumas tokio gyvenimo panešti neįstengė ir išmirė iš bado arba ligų. Išėjus į kiemą pasivaikščiojimams iš nusilpimo savo jėgomis į kazematus grįžti negalėdavo, tuomet susitarėme ir padavėme komendantui skundą, dėl nepakenčiamos būklės. Į skundą komendantas reagavo ir atvažiavęs davė parėdymą sveikus išvežti į Smolenską, o ligonius patalpinti į ligonines (buvo paplitusi šiltinės epidemija) Smolensko kalėjime neilgai pabuvus mus išsiuntė į Vladimiro kalėjimą o iš ten 1920 m. balandžio mėn. išgabeno į Tambovo guberniją, apgyvendino dvare ir skirdavo darbams miško kirtimo. [...] *Dirbti reikėjo daug ir sunkiai, o maistas buvo labai blogas ir todėl darėm planą kaip apleisti šaltą Sibirą. Esant tokiai padėčiai laukėm pavasario ir planavom kaip pasiekti savo tėvynę Lietuvą. Ir štai 1921 m. balandžio mėn 2 d. rytą sekmadienį leidomės į kelionę. Kelionė buvo labai sunki ir pavojinga, nes geležinkeliu važiuoti negalėjau, kaipo pabėgęs belaisvis, o antro vertus neturėjau nei pinigų, kad nepaklydus kelio stengiausi eiti geležinkelio ruožais, maistu tai aprūpindavo Dievas... nes buvau valgęs ir nevalgęs, visiems žinoma koki būna kelionė belaisvio. Kelionėje iki Maskvos turėjau taip pat pabėgęs Lenkų belaisvis Vilnietis, bet nuo Maskvos išsiskyrėme. Nakvynė buvo po atviru dangumi, šieno kupetose, miškuose, medyje įsilipus ir panašiai. Iki Vitebsko daėjau laimingai ir niekieno nepastebėtas. Prie Vitebsko reikėjo pereiti upę, kuri buvo pločiu, kaip Nemunas. Per tiltą sargyba stovėjo, suradau iš akmens tvenkinį ir pasiryžau bristi, buvo naktis nematyti akmenų gerai, dabridus iki pusę vandens ir įkritau tarp akmenų į vandenį srovė ir pats išsigelbėti negalėjau, teko šauktis pagalbos. Į pagalbos riksmą atplaukė su valtimi kareiviai ir mane išgelbėję suėmė kaipo dezertyrą ir pristatė stoties komendantui, kuris savo arešto namuose uždarė., kuris buvo pareiškęs, kad rytoj busi paleistas, bet tas namas be langų, vėjas pučia pro langus, kurie buvo išpintas spygliuotomis vielomis, sargybinio nesimatė, pamažu atpyniau vielas, pasidariau skylę ir išlindau; apsidairiau niekur nieko nesimatė. Šokau į daržą, kur buvo sodas ir dumiau savo keliu. Iš Vitebsko pabėgęs, nukeliavau virš 40 kilometrų, saulei leidžiantis užėjau pas vieną ūkininką ir apsinakvojau. Išsikalbėjus pasirodė jog minėtasis ūkininkas esąs lietuvis. Pas jį pasilikau kelioms dienoms pailsėti, nes pats ūkininkas buvo labai malonus ir mielai mane priėmė. Iš jo po kelių dienų išvykau tolimesnėn kelionėn Lietuvių rubežiaus link. Nuo čia kelionė pasidarė sunkiausia, nes toje apylinkėje buvo daug bolševikų. Taigi, turėjau keliauti slapstydamasis ir tai tik naktimis. Be to, keliais taip pat negalėjau eiti, nes visur buvo išstatytos bolševikų sargybos. Keliavau prisidengdamas krūmokšniais bei raistais, tose vietose tai buvo sunkiausia ir pavojingiausia, nes buvo ežerai ir balos, nakties metu tai tikras pavojus, jau maniau, kad čia bus galas gyvenimo, bet su dievo pagalba, nors ir daug vargo ir alkio pakėliau, bet savo tikslą pasiekiau., tai yra praėjau rusų teritoriją ir atsidūriau Latvijoje. Latvių teritorijoje sulaikius mane, latvių kareiviai ir pristatė į štabą, kuriame jų karininkai mane apklausė. Aš jiems išpasakojau viską nemeluodamas, nes supratau, kad būsiu laisvas. Iš jų, t. y. latvių gavau maistą ir rūkalų, vėliau pasiuntė į pirtį, išdavė švarius baltinius bei rūbus ir apnakvindino. Po poros dienų pristatė mane į lietuvių pabėgėlių šaloną, iš kur atvežė į Obelių katrantiną. Iš ten nuvėjau į 1-jį pėst. Pulką, kame mane nenorėjo pripažinti esančiu gyvu, nes visuose dokumentuose buvo pažymėta, kad aš 1919 m. gegužės mėn. 21 d. buvau nukautas ir apie tai jau buvo pranešta į mano tėviškę ir Raseinių apskrities komendantui. Vėliau dokumentai buvo atitaisyti.*

Pranas Kemėža,
g. 1899 m. Šakių apskr., Barzdų vlsč., Ropgalių k.

◆◆◆

Toliau vyko dažni susirėmimai su bolševikais, bet didžiausi mūšiai mūsų kuopai ((1-as pėstininkų pulkas 6 kuopa) teko Aluntos apylinkėje Pakalnių miškelyje. 1919 m. gegužės 22 dieną. saulei patekėjus kada prisiartinome visiškai arti prie priešo ir pradėjo smarkiai priešas mušti nors kuopos vadas Šaulys buvo smarkus ir gerai vedė, bet staiga vadą sužeidė ir turėjo kuopą apleisti pasidarė visiems panika ir pradėjo smarkiai visi trauktis atgal. Tą rytą 15 kareivių sužeidė, priskaitant kuopos vadą ir 4 mirtinai nušovė. Iš tų visų atmenu tiktai žuvusių nuo Liubavo apylinkių Radzevičių, jaun. puskarininką, Brusbartą vyr. puskarininką ir nuo Punsko apylinkių Petrą Didžiulį. Taigi jie visi žuvo už tėvynę Pakalnių miškelyje. O kaip pats [...] *nenustojau vilties ir nebuvo baisi mirtis už Lietuvos garbę ir laisvę Kaip jaun. puskarininkas būdamas stojom priešui trise ir sulaikėm šūvius ir mūsų kariuomenė turėjo progos atsitraukti kuopą ir paimti sužeistuosius ir kulkosvaidžius. Jeigu nebūtų pasiryžimo, būtų žuvę sužeisti ir kuopos turtas su kulkosvaidžiais. Taigi mano paraginimu būdami 4 kareiviai karo lauke sulaikėm galingą priešą ir apsaugojom visą kuopą.*

Jurgis Murinas,
g. Seinų apskr., Punsko vlsč., Agurkių k.

Šaltiniai ir literatūra

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), f. 394, f. 843, f. 1021.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 193.

Lesčius Vytautas, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918–1920*, Vilnius, 2004.

Surgailis Gintautas, *Pirmasis pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas*, Vilnius, 2011.

Iškilmingai perlaidoti 1920 m. žuvusių lietuvių ir lenkų karių palaikai

Sausio 27 d. Vievio Šv. Onos bažnyčioje vyko 1920 m. žuvusių lietuvių ir lenkų karių perlaidojimo ceremonija.

Šv. Mišių liturgijai vadovavo J. E. Vilniaus arkivyskupas metropolitas Gintaras Grušas. Po šv. Mišių atsisveikinimo kalbas sakė Lietuvos Respublikos krašto apsaugos viceministras Žilvinas Tomkus, J. E. Lenkijos Respublikos ambasadorė Lietuvoje Uršula Doroševska (*Urszula Doroszewska*), Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro generalinio direktoriaus pavaduotojas Vytas Lukšys, Lenkijos nacionalinės atminties instituto viceprezidentas Kšyštofas Švagžykas (*Krzysztof Szwagrzyk*). Lenkijos Respublikos nacionalinės gynybos viceministro Voicecho Skurkevičiaus (*Wojciech Skurkiewicz*) kalbą perskaitė Lenkijos Respublikos kariuomenės sausumos, jūrų ir oro gynybos atašė Lietuvoje plk. Slavomiras Pavlikovskis (*Slawomir Pawlikowski*).

Į susirinkusiuosius kreipėsi Elektrėnų savivaldybės meras Kęstutis Vaitukaitis:

Šiandien atvykome atlikti šventos pareigos – pagerbti žuvusiųjų už Tėvynę. Prieš daugiau nei šimtą metų šie vyrai padėjo galvas už savo tuomet dar naujai atsikūrusių valstybių interesus ir šiandien jie atguls į amžinojo poilsio vietą Elektrėnų savivaldybės Kurkliškių kapinėse. Labai liūdna, tačiau net praėjus šimtmečiui nuo nepriklausomybės kovų pabaigos, mes vis dar turime pamirštų karių laidojimo vietų, apleistų didvyrių kapų. Pamiršti buvo ir šie kariai. Tragiška Lietuvos ir Lenkijos istorijos verpetuose šių vyrų auka ir palaidojimo vieta nugrimzdo į užmarštį. Džiaugiuosi, kad mums kartu pavyko įgyvendinti labai svarbią misiją ir ištaisyti šią istorinę skriaudą. Bendromis Lenkijos Respublikos ambasados, Lenkijos Respublikos tautinės atminties instituto ir Elektrėnų savivaldybės pastangomis atliktas nelengvas darbas. 2019 m. kilusi karių suradimo ir perlaidojimo iniciatyva sėkme vainikuota tik 2022 m. rudenį. Tam, kad šiandien galėtume susirinkti kartu ir deramai pagerbti šiuos karius, dirbo visi: istorikai, archeologai, mokslininkai, politikai, valstybės tarnautojai, ypač dėkoju Marijanui ir Vaidui. Kol kas nežinome šių karių vardų ar tautybės. Mes nežinome, kuris iš jų lietuvis ar lenkas. Nežinome, kur jie gimė, augo, jų profesiją, išsilavinimo. Ar šie vyrai turėjo savo šeimas, ar buvo vieniši? Mes nežinome, ką jie mylėjo ir kas juos mylėjo,

Iškilmingai nešami karstai su 1920 m. žuvusių Lietuvos ir Lenkijos karių palaikais. Rasos Bartkevičienės nuotr.

Elektrėnų savivaldybės meras Kęstutis Vaitukaitis. Rasos Bartkevičienės nuotr.

Šv. Mišių Vievio Šv. Onos bažnyčioje akimirka. Iš kairės: Elektrėnų dekanas, monsinjoras Jonas Sabaliauskas, Kaišiadorių vyskupas Jonas Ivanauskas, J. E. Vilniaus arkivyskupas metropolitas Gintaras Grušas, vikaras Povilas Tekorius, Tomašas Miencickis (Tomasz Miencicki). Rasos Bartkevičienės nuotr.

ir kodėl jie vieną dieną nusprendė viską palikti ir eiti ginklu ginti atsikuriančių Lietuvos ir Lenkijos valstybių. Tai klausimai, į kuriuos ateityje atsakys mokslininkai ir istorikai. Tai buvo pirmos tokio masto karių laidojimo vietos paieškos mūsų savivaldybės istorijoje. Viliuosi, kad nepaskutinės ne tik pas mus, bet ir visoje Lietuvoje. Šis kilnus darbas turi būti tęsiamas tol, kol neliks nė vieno nežinomo kapo. Tikiu, kad ši, kaip ir kiekviena būsima Lietuvos ir Lenkijos karių amžinojo poilsio vieta, taps mūsų tautų taikos simboliu.

Po valstybių ir institucijų atstovų jautrių atsisveikinimo kalbų Lietuvos ir Lenkijos karių karstai išnešti iš Vievio Šv. Onos bažnyčios, gedulingos procesijos išlydėti į Kurkliškių kapines ir iškilmingai palaidoti.

Karių palaikus šalia Lazdėnų kaimo 2022 m. surado Lenkijos Respublikos tautinės atminties instituto Paieškų ir identifikacijos biuras, bendradarbiaudamas su Elektrėnų savivaldybės meru ir Savivaldybės administracija.

Rugsėjo pradžioje šalia Lazdėnų k. geležinkelių infrastruktūros kelių ir jų įrenginių apsaugos zonoje surasta Lietuvos ir Lenkijos karių kapavietė. Archeologai ir Lenkijos nacionalinės atminties instituto specialistai karių kaulus surinko ir išvežė į Vilniaus universitetą tyrimams.

Pasibaigus archeologinių darbų etapui, pradėtas organizuoti karių perlaidojimas. Rugsėjo 21 d. Elektrėnų savivaldybėje lankėsi ir su jos vadovais bei Administracijos specialistais susitiko Lenkijos ambasados Konsulinio ir Polonijos skyriaus vedėja, konsulė Irmina Šmalec (*Irmina Szmalec*), Lenkijos ambasados gynybos atašė plk. Slavomiras Pavlikovskis, Lenkijos ambasados Konsulinio ir Polonijos skyriaus referentas Marianas Sokalskis (*Marian Sokalski*), Lenkijos nacionalinės atminties instituto specialistas Pavelas Novikas (*Paweł Nowik*), Lietuvos kariuomenės atstovai kpt. Ignas Stankus ir Egidijus Kabašinskas. Susitikime aptartas karių perlaidojimo ceremonialas, perlaidojimo vietos įamžinimas ir kiti organizaciniai klausimai.

2020 m. meras K. Vaitukaitis kartu su Lenkijos Respublikos ambasados Lietuvoje atstovais sutarė, kad surasti 1920 m. žuvusių karių palaikai bus perlaidoti Kurkliškių kapinėse (Vievio sen.). Karių kapavietės paieškos buvo pradėtos 2021 m. rudenį. Archeologiniai kasinėjimai tuomet buvo nesėkmingi, tačiau nauji archyviniai duomenys padėjo 2022 m. surasti kapavietę.

Elektrėnų savivaldybės tarybos
ir mero sekretoriato informacija

Šalia Lazdėnų kaimo (Vievio sen., Elektrėnų sav.) surasti 1920 m. žuvusių karių palaikai perlaidoti taip pat Vievio seniūnijoje esančiose Kurkliškių kapinėse. Rasos Bartkevičienės nuotr.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Stanislavas Šuškevičius – prie SSRS žlugimo prisidėjęs pirmasis nepriklausomos Baltarusijos vadovas

Dr. Aleksandras ADAMKAVIČIUS,
Vilnius

Stanislavas Stanislavovičius Šuškevičius (*Станіслаў Шушкевіч*, g. 1934 m. gruodžio 15 d. Minske, Baltarusijoje, m. 2022 m. gegužės 3 d. Minske, Baltarusija) – Sovietų Sąjungos ir Baltarusijos valstybės veikėjas ir politikas, Baltarusijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas 1991–1994 m., 1991 m. pasirašęs Belovežo susitarimą, patvirtinusį SSRS iširimą.

Stanislavas Šuškevičius. Nuotr. iš socialinių tinklų

Ankstyvieji metai ir mokslinė veikla

Stanislavas Šuškevičius gimė 1934 m. gruodžio 15 d. Minske. Tėvai buvo mokytojai. Tėvas – Stanislavas Piotrovičius Šuškevičius, valstietis, rašytojas, 1930-aisiais represuotas, išleistas į laisvę 1956 m. Motina – Aliona Ludvikovna Romanovskaja, nuskurdusio Lenkijos bajoro, geležinkelio darbuotojo dukra, rašytoja.

1951 m. S. Šuškevičius baigė mokyklą sidabro medaliu, 1956 m. – Baltarusijos valstybinio universiteto (BVU) Fizikos-matematikos fakultetą, o 1959 m. – Baltarusijos TSSR mokslų akademijos Fizikos institutą, radiospektroskopijos specialybę. S. Šuškevičiaus sukurta sistema ir 1961–1963 m. pramonės pasiekimai užsienyje buvo pastebėti tik aštuntojo dešimtmečio pradžioje.

1963 m. S. Šuškevičius BVU apsigynė fizikos ir matematikos mokslų daktaro disertaciją tema „Fizikiniai aptikimo imtuvų aptikimo principai“. 1963–1965 m. – BVU Branduolinės fizikos katedros docentas. 1966–1970 m. – Minsko radijo technikos instituto mokslinio darbo prorektorius. 1970 m. visasąjunginiame moksliniame-tiriamajame optinių ir fizikinių matavimų institute (VNIIOFI) apsigynė daktaro disertaciją „Signalų informaciniai parametrai“. Nuo 1971 m. – BVU Branduolinės fizikos katedros vedėjas. 1972 m. gavo profesoriaus vardą. 1982 m. jam suteiktas BSSR nusipelniusio mokslo ir technikos darbuotojo vardas. 1991 m. buvo išrinktas BSSR mokslų akademijos nariu korespondentu. S. Šuškevičius parengė 33 fizikos ir matematikos mokslų kandidatus, buvo 5 daktaro disertacijų vadovas.

Profesorius buvo kviečiamas skaityti paskaitas Vokietijos Demokratinėje Respublikoje (VDR, Jenskyje – 1976 ir 1978 m.), Jugoslavijoje (Liublianske – 1966 m.), Lenkijoje (Jogailos u-te – 1974, 1994 ir 1997 m.), JAV (Harvarde – 2000 m.; Jeilyje – 2001 m.). 1999–2000 m. dirbo Wood Wilson tyrimų centre Vašingtone.

Visuomeninė, politinė ir valstybinė veikla (1986–1991)

1989 m. Baltarusijos valstybinio universiteto visuotiniame susirinkime iškeltas kandidatu į SSRS

liaudies deputatus, laimėjo rinkimus. 1990 m. gegužę jis paliko Sovietų Sąjungos komunistų partiją (SSKP). 1990 m. buvo išrinktas Baltarusijos SSR Aukščiausiosios Tarybos deputatu. 1990 m. lapkričio 24 d. tapo „Demokratų srauto“ deputatų grupės koordinatoriumi BSSR Aukščiausiojoje Taryboje. 1990 m. gegužės 19 d. S. Šuškevičius buvo išrinktas į Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pirmojo pavaduotojo postą.

1991 m. rugpjūčio 19–21 d. Maskvoje įvyko rugpjūčio pučas, kai nemažai aukštų sovietų vadovybės pareigūnų bandė surengti valstybės perversmą. Prasidėjus pučui, S. Šuškevičius pareikalavo skubiai sušaukti Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumą ir neeilinę sesiją. Tačiau Aukščiausiosios Tarybos vadovybė nenorėjo pučistų veiksmų pripažinti neteisėtais, o tai iš tikrųjų reiškė jų veiksmų palaikymą. Esant tokiai situacijai, S. Šuškevičius ir Baltarusijos liaudies fronto (BNF) parlamentinės opozicijos lyderis Zianonas Pazniakas pradėjo rinkti deputatų parašus dėl neeilinės Aukščiausiosios Tarybos sesijos sušaukimo.

1991 m. rugpjūčio 24–25 d. įvyko neeilinė Aukščiausiosios Tarybos 5-oji sesija. 1991 m. rugpjūčio 25 d., žlugus Valstybinio ypatingosios padėties komiteto (GKČP) pučui, Baltarusijos Aukščiausios Tarybos pirmininkas Nikolajus Dementėjus buvo priverstas atsistatydinti iš parlamento pirmininko pareigų. Atsistatydinęs S. Šuškevičius laikinai ėjo Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pareigas. Svarbiausi šioje sesijoje parlamento priimti teisės aktai buvo įstatymas „Konstitucinio įstatymo statuso suteikimas Baltarusijos TSR Aukščiausiosios Tarybos deklaracijai dėl Baltarusijos TSR valstybinio suvereniteto“ ir potvarkis „Konstitucinio įstatymo statuso suteikimas Baltarusijos TSR Aukščiausiosios Tarybos deklaracijai dėl Baltarusijos TSR valstybinio suvereniteto. Baltarusijos TSR politinė ir ekonominė nepriklausomybė“.

Baltarusijos vadovas (1991–1994)

1991–1994 m. laikotarpį, vykstantį Baltarusijos Respublikos politinės sistemos pertvarkos procese, galima apibūdinti kaip „kovos dėl valdžios ir valdžios tipo pasirinkimo laikotarpį“.

1991–1994 m. Baltarusijos politinis gyvenimas buvo sutelktas į tautos ir valstybės kūrimo klausimus. Sprendžiant šiuos klausimus, susidūrė dvi vizijos: nomenklatūrinė ir nacionalinė, pabrėžianti suvereniteto vertę, būtinybę užtikrinti nepriklausomybę nuo Rusijos, baltarusizaciją ir tautinio tapatumo atkūrimą. Požiūris į tautinę problemą, istoriją ir kalbą skirstė politinio gyvenimo dalyvius pagal priklausomybę ekspartinei nomenklatūrai ir opozicijai.

Netrukus po to, kai atsistatydino iš Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pareigų, S. Šuškevičius savo bendravimą su parlamento dauguma apibūdino taip: „Man netinka šio parlamento dauguma. Nesinori kurti naujos visuomenės, dauguma dabartinių deputatų nori grįžti į senąją. Iki šiol nesuprantu, kaip man pavyko tapti Aukščiausiosios Tarybos vadovu. 1991 m. rugpjūtį komunistų dauguma patyrė fantastišką išgąstį, o mano išrinkimas tapo „didžiuliu sutapimu“, o ne dėsningumu.

Pagal pasaulėžiūrą S. Šuškevičius gali būti laikomas nuosaikiu nacionalistu, o jo pozicija dėl baltarusių tautinio ir kultūrinio atgimimo buvo identiška BNF parlamentinės opozicijos pozicijai. Kalbėtojo ir opozicijos nesutarimai buvo susiję su politinių ir ekonominių reformų Baltarusijoje tempu.

Baltarusijai atgavus valstybinę nepriklausomybę, BNF parlamentinė opozicija pareikalavo Aukščiausiosios Tarybos deputatų daugumos priimti įstatymus dėl nacionalinės valiutos ir finansų bei kredito sistemos, kariuomenės, muitų sistemos ir sienų bei tarptautinių santykių ambasadų lygmenyje. Be to, BNF pasisakė už tarybų likvidavimą ir perėjimą prie savivaldybių valdymo sistemos, ekonomikos reformos rinkos pagrindu, tautinės kultūros ir tautinės tapatybės atgaivinimo. Tačiau Baltarusijos parlamentas lėtai kūrė atitinkamą teisinę bazę.

Baltarusijos liaudies fronto įkūrėjas Z. Pazniakas, charakterizuodamas daugelį 1990-ųjų pradžios Baltarusijos vadovybės atstovų, įskaitant S. Šuškevičių, teigia, kad jie „susikūrė komunistinėje sistemoje, paliko ją spaudžiant aplinkybėms, bet niekada neatsisveikino su jos įpročiais ir psichologija, liko viena koja – Minske, kita – Maskvoje“.

S. Šuškevičiaus nesutarimus su opozicija pirmiausia lėmė klausimas dėl Baltarusijos nepriklausomybės. 1991 m. gegužės 21 d. S. Šuškevičius nepritarė Z. Pazniako siūlymui 1990 m. liepos 27 d. BSSR valstybinio suvereniteto deklaracijai suteikti konstitucinio įstatymo statusą.

1991 m. gruodžio 5 d., Belovežo susitarimo pasirašymo išvakarėse, S. Šuškevičius savo kabinete susitiko su BNF opozicija. Kartu opozicija prašė įtikinti parlamento pirmininką, kad reikia įvesti nacionalinę valiutą ir sukurti Baltarusijos kariuomenę. Tačiau S. Šuškevičius nenorėjo imtis šios iniciatyvos ir patarė opozicijai pirmiausia kreiptis į atitinkamas Aukščiausiosios Tarybos komisijas.

1992 m., priešingai BNF opozicijos lūkesčiams, S. Šuškevičius dėjo visas pastangas, kad referendumas dėl pirmalaikių Aukščiausiosios Tarybos rinkimų neįvyktų. Opozicija pranešėjui neatleido referendumo nesėkmės, bet buvo priversta jį palaikyti jau vien dėl to, kad valstybės vadovas pasisakė prieš Baltarusijos patekimą į Nepriklausomų Valstybių Sandraugos (NVS) šalių kolektyvinio saugumo sistemą. Todėl, kai 1993 m. vasarą S. Šuškevičiui iškilo reali balsavimo dėl nepasitikėjimo grėsmė, Baltarusijos populiariojo fronto (BPF) frakcija energingai gynė Aukščiausiosios Tarybos pirmininką. Opozicija sukėlė chaosą Šuškevi-

čiaus oponentų, kurių dėka jis liko savo poste, gretose. Didelį vaidmenį suvaidino ir tai, kad Buhalterinės apskaitos komisijos nariai Aleksandras Šutas ir Igoris Hermenčukas atsisakė pasirašyti galutinį protokolą, nurodydami daugybę procedūrinių pažeidimų. 1994 m. sausį, kai Baltarusijos parlamente buvo iškeltas Aukščiausiosios Tarybos pirmininko atsistatydinimo klausimas, opozicija vėl stojo ginti S. Šuškevičių, tačiau nesėkmingai.

S. Šuškevičiui einant Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pareigas, buvo padėti Baltarusijos Respublikos nacionalinės ir valstybinės politikos kūrimo pamatai.

1992 m. lapkričio 3 d. Baltarusijos parlamentas priėmė įstatymus „Dėl gynybos“ ir „Dėl Baltarusijos Respublikos ginkluotųjų pajėgų“. 1992 m. lapkričio 4 d. buvo patvirtintas įstatymas „Dėl Baltarusijos Respublikos valstybės sienos“.

Be to, vadovaujant S. Šuškevičiui, parlamentas priėmė svarbius įstatymus šalies kultūrinio ir socialinio gyvenimo srityse: „Dėl tautinių mažumų Baltarusijos Respublikoje“ 1992 m. lapkričio 11 d., „Dėl istorijos ir kultūros paveldo apsaugos“ 1992 m. lapkričio 13 d., „Dėl sąžinės laisvės ir religinių organizacijų“ 1992 m. gruodžio 17 d.

Taip pat S. Šuškevičiaus valdymo laikotarpis yra susijęs su nepriklausomos Baltarusijos atėjimu į tarptautinę areną. 1992 m. balandžio 24 d. Seimas priėmė nutarimus „Dėl Baltarusijos Respublikos narystės Europos rekonstrukcijos ir plėtros banke“ ir „Dėl Baltarusijos Respublikos narystės Tarptautiniame valiutos fonde, Tarptautiniame rekonstrukcijos ir plėtros banke, Tarptautinėje finansų korporacijoje, Tarptautinėje plėtros asociacijoje ir Daugiašalėje investicijų garantijų agentūroje“. 1992 m. sausio 4 d. Aukščiausioji Taryba patvirtino nutarimą „Dėl Baltarusijos Respublikos prisijungimo prie 1968 m. liepos 1 d. Branduolinio ginklo neplatinimo sutarties“, 1992 m. birželio 3 d. „Baltarusijos Respublikos teisinis paveldėjimas buvusios Sovietų Sąjungos tarptautinių sutarčių atžvilgiu“, 1992 m. spalio 21 d. – „Dėl 1990 m. lapkričio 19 d. Konvencijos dėl įprastinių ginkluotųjų pajėgų Europoje ratifikavimo ir Susitarimo dėl principų ir šios 1992 m. gegužės 15 d. Sutarties įgyvendinimo tvarka“.

Apskritai per savo veiklos laikotarpį XII šaukimo Aukščiausioji Taryba (1990–1995) priėmė apie 500 teisės aktų.

Užsienio politikos kursas

Dešimtojo dešimtmečio pradžioje pagrindinės Baltarusijos Respublikos užsienio politikos kryptys buvo: tikrojo suvereniteto ir nepriklausomybės stiprinimas, bendradarbiavimas su NVS šalimis, gerų kaimyninių santykių su kaimyninėmis šalimis užmezgimas, Baltarusijos pavertimas nebranduoline ir neutralia valstybe, „sugrįžimas į Europą“ ir santykių su kitomis Vakarų šalimis plėtojimas, tarptautinė pagalba likviduojant Černobylio atominės elektrinės avarijos padarinius.

S. Šuškevičius karinio klausimo sprendimą laikė konstitucine teise Baltarusiją paversti nebranduoline zona ir neutralia šalimi. Jis manė, kad Baltarusijos Respublika turėtų tik laikinai likti blokų sistemoje ir pasilikti branduolinius ginklus. Galutinis Baltarusijos tikslas, jo nuomone, buvo integracija į Europą be branduolinių medžiagų, neutralumas, dalyvavimas kolektyviniame saugume JT rėmuose.

Iki dešimtojo dešimtmečio vidurio ypatingi rezultatai Baltarusijos Respublikos užsienio politikoje buvo pasiekti branduolinio nusiginklavimo ir ginklų kontrolės srityje. Iš SSRS paveldėta Baltarusija gavo didžiausią pasaulyje karinio personalo koncentraciją: 1 karškis – 43 civiliams. Pagal Sutartį dėl įprastinių ginkluotųjų pajėgų Europoje (CFE), prie kurios 1992 m. prisijungė Baltarusija, šalis sunaikino 10 % ginklų ir įrangos, kurią likvidavo visos 30 valstybių – CFE dalyvių. Tais pačiais 1992 m. iš šalies buvo išvežti taktiniai branduoliniai ginklai. 1993 m. Baltarusijos parlamentas ratifikavo Strateginių puolamųjų ginklų sutartį (START-1) ir 1992 m. Lisabonos protokolą, numatantį Baltarusijos, kaip branduolinio ginklo neplatinimo valstybės, prisijungimą prie Branduolinio ginklo neplatinimo sutarties. 1996 m. lapkritį iš Baltarusijos teritorijos buvo išvežti strateginiai branduoliniai ginklai ir taip ji tapo valstybe be branduolinių medžiagų. Nuosekli Baltarusijos Respublikos politika branduolinio nusiginklavimo srityje sulaukė didelio tarptautinio pripažinimo.

1993 m. liepos 21 d. Vašingtone įvyko oficialus S. Šuškevičiaus ir JAV prezidento Bilo Klintono susitikimas. Šuškevičius tapo pirmuoju buvusios SSRS valstybių vadovu, apsilankiusiu Vašingtone oficialiam susitikimui su prezidentu Klintonu.

Šuškevičiaus vizito JAV metu buvo priimta „Jungtinių Amerikos Valstijų ir Baltarusijos Respublikos santykių bendra deklaracija“. Remdamasi deklaracijos tekstu, JAV išreiškė visišką paramą Baltarusijos Respublikos ketinimui pasiekti nuolatinį neutralų statusą ir vykdyti neutralią užsienio politiką. Be to, pagal dokumentą Baltarusijos Respublika patvirtino esanti pasirengusi struktūrinėms rinkos ekonomikos reformoms ir sąlygų investuotojams modernizuoti ir atstatyti savo ekonomiką sudarymui.

Minskas, paskelbęs neutralumo ir branduolinio ginklo neturėjimo kursą, iškėlė reikalavimus surasti naujus užsienio politikos prioritetus. Neatsisakydama strateginio visapusiško bendradarbiavimo su Rusija ir kitomis NVS šalimis, Baltarusijos vadovybė, pirmiausia S. Šuškevičius, ieškojo naujos vietos Baltarusijos ir Europos politiniame žemėlapyje tarp Rytų ir Vakarų.

Vieninteliai S. Šuškevičius ir užsienio reikalų ministras Petras Kravčenka siekė susilpninti Baltarusijos ekonominę, politinę ir karinę priklausomybę nuo Rusijos ir kartu stiprinti politinius bei prekybinius ryšius su Vidurio ir Vakarų Europos šalimis bei JAV.

Belovežo susitarimo pasirašymas

1991 m. gruodžio 7–8 d. Belovežo girioje (Viskuliuose) S. Šuškevičius dalyvavo Rusijos ir Ukrainos prezidentų Boriso Jelcino ir Leonido Kravčuko susitikime, kuriame buvo priimtas sprendimas likviduoti SSRS ir sukurti NVS. Būdamas respublikos vadovu, jis pasirašė Belovežo susitarimą. 1991 m. gruodžio 10 d. Baltarusijos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimai „Sutarties dėl Nepriklausomų Valstybių Sandraugos sudarymo ratifikavimo“ ir „Dėl 1922 m. Sovietų socialistinės respublikos sutarčių denonsavimo“ buvo priimtos.

Politinės konfrontacijos stadijoje (1992–1994)

1989–1992 m. laikotarpis – BNF triumfų metas, kurio metu pavyko įgyvendinti visus savo tikslus: pasiekti Baltarusijos nepriklausomybės, paskelbti baltarusių kalbą vienintele valstybine kalba, įvesti baltarusinimo programą, patvirtinti nacionalinį simbolį valstybės simboliu, uždrausti SSKP. Tačiau visi šie laimėjimai buvo ne fronto veiklos, o veiksnių ir jėgų už Baltarusijos ribų veikimo rezultatas.

Pirmoji didelė BPF nesėkmė įvyko 1992 m. rudenį, kai Aukščiausioji Taryba atsisakė surengti pirmalaikius parlamento rinkimus. Nuo šio momento baigėsi nomenklatūros traukimosi laikotarpis. Pergrupavusi savo pajėgas, ji pradėjo ryžtingą puolimą į nacionaldemokratų iškovotas pozicijas. Aukščiausiojoje Taryboje sustiprėjo išpuoliai prieš pagrindines valstybės vertybes: pilietybę, valstybinę kalbą, herbą ir vėliavą, neutralitetą, suverenitetą, rinkos reformas, privačią žemės nuosavybę.

Visus 1993 m. Baltarusijos politinė konfrontacija daugiausia buvo susijusi su nacionalinio suvereniteto formų ir jo stiprinimo metodų, o kartu ir santykių su Rusija, klausimu. Politinės ir ekonominės sistemos reforma tam tikra prasme pasitraukė į antrą planą.

1993 m. vasario 4 d. Baltarusijos parlamentas atšaukė 1991 m. rugpjūčio 25 d. sprendimą dėl laikino SSKP veiklos sustabdymo. Siūlymą atkurti komunistų partijos veiklą pristatė deputatas iš veteranų frakcijos „Sojuz“ Michailas Kachanas. Jis tvirtino, kad buvo pažeistos 800 000 Baltarusijos komunistų ir daugiau nei 1 milijono piliečių, kartu ir jų šeimų, teisės. S. Šuškevičius teigė, kad laikinai SSKP veiklos sustabdymo atšaukimas leis išvengti „nerimo visuomenėje“.

1993 m. Baltarusijoje įsigalėjusi ekonominė krizė prisidėjo prie galios krizės stiprėjimo ir politinės konfrontacijos augimo. Šalies vadovybė vienintelę išeitį iš sunkios padėties matė ekonominėje sąjungoje su Rusija – Baltarusijos įstojime į NVS šalių kolektyvinio saugumo sistemą. 1993 m. balandžio 9 d. 11-ojoje neeilinėje parlamento sesijoje buvo priimtas nutarimas, pagal kurį Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui buvo pavesta Baltarusijos Respublikos vardu pasirašyti NVS šalių kolektyvinio saugumo sutartį. Tada buvo planuota NVS paversti konfederacija.

Paaštrėjusi vidaus politinė padėtis Baltarusijoje privedė prie politinio centro sunaikinimo. Pirmasis šio proceso požymis buvo valdžios pozicijų suartėjimas, „Baltarusijos“ frakcija su prokomunistiniu politinio spektro sparnu, susijungusiu į Baltarusijos liaudies sąjūdį (vadovas – Serhijus Gaidukevičius). Minėtų jėgų konvergencija pasireiškė bendrose pozicijose dėl santykių su Rusija ir NVS šalimis, taip pat reikalavimu nušalinti S. Šuškevičių iš Aukščiausiosios Tarybos pirmininko posto.

1993 m. vasarą, kai respublika išgyveno ūmią energetinę krizę, sustiprėjo slapta politinė Ministrų Tarybos ir prokomunistinio Baltarusijos liaudies

Pasirašomas Belovežo susitarimas, Viskuliai, 1991 m. gruodžio 8 d. Tarp sėdinčių – Leonidas Kravčukas (antras iš kairės), Stanislavas Šuškevičius (trečias iš kairės), Borisas Jelcinas (antras iš dešinės). Šaltinis – RIA Novosti archive / U. Ivanov / CC-BY-SA 3.0

judėjimo sąjunga. Vyriausybės propagandinėje kampanijoje atsirado naujas niuansas. Jei prieš tai buvo kalbama apie ekonominę sąjungą su Rusija ir kitomis NVS šalimis, tai dabar pradėjo plisti mintis apie Sandraugos konfederaciją ir Belovežo susitarimo denonsavimą. Aukščiausią tašką šis procesas pasiekė 1993 m. rugpjūtį–rugsėjį.

Atsistatydinimo procedūra

Neigiama S. Šuškevičiaus laikysena dėl Baltarusijos Respublikos prisijungimo prie NVS šalių kolektyvinio saugumo sutarties smarkiai išjudino jo postą Aukščiausiojoje Taryboje. Parlamento daugumos, visų pirma provyriausybinės frakcijos „Baltarusija“ atstovai ėmė atvirai reikalauti pirmininko atsistatydinimo. Be to, deputatų nepasitenkinimas peržengė Taškento susitarimo ribas ir paveikė visą Aukščiausiosios Tarybos pirmininko veiklą.

1994 m. sausio 15 d. Lietuvos specialiųjų tarnybų nariai Baltarusijos teritorijoje suėmė du svarbiausius Lietuvos komunistų partijos lyderius – Mykolą Burokevičių ir Juozą Jermalavičių, kurie dalyvavo organizuojant 1991 m. sausio mėnesio įvykius Lietuvoje. Įtikinus Baltarusijos teisėsaugos institucijas ir pasieniečius, abu lietuviai be trukdžių buvo vežami per Kamenyj Logo kontrolės punktą. Dėl to Aukščiausioji Taryba surengė vardinį pasitikėjimo balsavimą pareigūnais: generaliniu prokuroru, vidaus reikalų ministru, KGB pirmininku. Remiantis 1994 m. sausio 25 d. vardinio balsavimo rezultatais, vidaus reikalų ministras Vladimiras Jegorovas ir KGB pirmininkas Eduardas Širkovskis buvo atleisti. Tačiau minimalus deputatų skaičius išreiškė nepasitikėjimą Vasilijumi Šolodonovu.

Deputatai, susidoroję su Jegorovu ir Širkovskiu, pareikalavo S. Šuškevičiaus atsistatydinimo. Tam tikslui Petro Prokopovičiaus vadovaujama grupė surinko 100 parlamentarų (Kebicho šalininkų) parašų, kad parengtų nutarimo projektą dėl kalbėtojo atšaukimo. S. Šuškevičius buvo oficialiai apkaltintas nekuklumu, veiksmingų antikorupcinių priemonių nesiėmimu, netinkamu žemės sklypų skyrimu.

Po atsistatydinimo

1994 m. kovo 29 d. Baltarusijos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė įstatymą „Dėl Baltarusijos Respublikos prezidento rinkimų“, o 1994 m. kovo 30 d. – nutarimą „Dėl Baltarusijos Respublikos prezidento rinkimų vykdymo“, pagal kurį Baltarusijos Respublikos prezidento rinkimų diena nustatyta 1994 m. birželio 23-ioji. 1994 m. kovo 22 d. Jungtinių demokratinių jėgų „Pavasaris-94“ koordinacinis komitetas nusprendė paremti S. Šuškevičiaus kandidatūrą į prezidentus. Iš viso iniciatyvinė grupė surinko 123 552 rinkėjų parašus.

Tačiau BNF partija nepalaikė Šuškevičiaus kandidatūros ir į rinkimus išėjo savarankiškai. BNF vadovybė tikėjosi Z. Pazniako pergalės, už kurį ateityje bus surinkta daugiau rinkėjų parašų nei už Šuškevičių. S. Šuškevičiaus ir Z. Pazniako skirtumai buvo pagrįsti skirtingais požiūriais į baltarusių tautinės savimonės brandą, skirtingu supratimu apie tolesnio baltarusizavimo politikos vykdymo tempą ir metodus, taip pat politinę ir ekonominę reformaciją šalies sąlygomis.

Pirmasis prezidento rinkimų turas įvyko 1994 m. birželio 23 d.. Šuškevičius užėmė ketvirtą vietą, surinkęs 9,91 % balsavime dalyvavusiųjų balsų.

Baltarusijos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatas

1995 m. S. Šuškevičius išrinktas į XIII šaukimo Baltarusijos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą, tapo Seimo Ekonominės politikos ir reformų komisijos nariu. Per 1996 m. politinę krizę jis pasirašė prašymą Baltarusijos Respublikos Konstituciniam Teismui dėl prezidento Lukašenkos apkaltos. Jis nepripažino lapkričio mėnesio referendumo dėl Baltarusijos Konstitucijos pakeitimo rezultatų ir atsisakė patekti į Baltarusijos Respublikos Nacionalinės Asamblėjos Atstovų rūmus, sudarytus remiantis referendumo rezultatais. Dalyvavo opozicinės Aukščiausiosios Tarybos, kurios įgaliojimai baigėsi 2001 m. vasario 22 d., darbe.

Liga ir mirtis

2022 m. pavasarį S. Šuškevičius susirgo COVID-19, balandžio 26 d. buvo paguldytas į ligoninę, pateko į reanimaciją, tačiau po kelių dienų buvo išleistas. Stanislavas Stanislavovičius Šuškevičius mirė Minske 2022 m. gegužės 4-osios naktį (politiko žmonos teigimu – gegužės 3 d., 23.35 val. Minsko laiku), sulaukęs 87 metų, nuo koronavirusinės infekcijos pasekmių. Iš pradžių buvo numatyta atsisveikinti su S. Šuškevičiumi Nepriklausomybės aikštėje esančioje Šventųjų Simeono ir Elenos bažnyčioje (taip pat žinomos liaudišku pavadinimu „Raudonoji bažnyčia“), tačiau galiausiai atsisveikinimas su politiku įvyko gegužės 7 dieną Arkikatedroje, Švč. Mergelės Marijos Vardo, pagrindinėje Minsko katalikų bažnyčioje Laisvės aikštėje. Atsisveikinimo ceremonijoje dalyvavo keli šimtai žmonių, o pati bažnyčia buvo pilna žmonių. Išnešant karstą, bažnyčioje susirinkusieji nepertraukiamai plojo kelias minutes. Jis buvo palaidotas Šiaurinėse kapinėse, netoli motinos kapo. ■

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Skardus „Trimitas“

Justinas SAJAUSKAS,
Marijampolė

„XXVII knygos mėgėjų metraščio“ VII numeryje rašiau apie mūsų dienomis Suvalkijoje aptiktą Geležinio Vilko pulko partizanų nelegalų laikraštėlį „Miško aidas“. Išliko du jo numeriai, abu išspausdinti 1945 m. Tikėtina, kad tai buvo vienas pirmųjų Suvalkijos partizanų pogrindinių leidinių.

Šiandien galiu pašnekėti apie dar vieną nelegalios partizaniškos spaudos retenybę – apie kitą laisvės kovotojų leidinėlį. Jis buvo aptiktas atsitiktinai, visai kaip Vasario 16-osios aktas, kurį – svarbiausią moderniosios Lietuvos dokumentą – mūsų istorijos korifėjai paprasčiausiai ignoravo. Žinojo, kad toks yra, ir to buvo gana. Matyti, turėjo svarbesnių darbų.

Neieškojau savo dokumento nei aš. Nepasakyčiau, kad tuo didžiuojuosi.

Tas dokumentas – tai nedidelis, delnu uždengiamas 16-os puslapių leidinėlis, parašytas spausdinimo mašinėle.

Viršuje:

„LAISVĖS TRIMITAS“
/ “KOVOS TRIMITAS“
Lygumai – 1941-VII-6 – Nr. 8

Toliau nurodyti visi šio leidinėlio numeriai (Nr. 8 – paskutinis), jų tiražas ir detaliai aptariama ką tik pasibaigusi pirmoji sovietinė okupacija – laikraštėlis išleistas pirmomis vokiečių okupacijos dienomis.

Man šio „Laivės Trimito“ / „Kovos Trimito“ pavadinimas buvo negirdėtas. Žinau tik vieną knygą, kurios ieškau tokiais atvejais ir kuria viena pasitikiu – Alberto Ruzgo okupacijų metų leidinių sąvadą „Rezistentų pogrindiniai periodiniai leidiniai. Okupacijų metai, 1940–1989“ (2010). Susirandu lentynoje šį Sąvadą ir beveik išsyk aptinku tai, ko ieškau: „Laisvės Trimitas“ (1940–1941). Ėjo Lygumuose (Pakruojo r.) nuo 1940 m. gruodžio mėn. iki pirmosios sovietinės okupacijos pabaigos. Leido ir redagavo Stasys Jarmala kartu su Aleksandru Keniausiu (pastarasis 1944 m. vasarą pasitraukė į Vakarus). Leidinys nerastas.“

Po įrašu nurodytas ir Alberto Ruzgo žinių šaltinis: Jarmalaitė-Pauliukonienė D., „Audrūnas: Kęstučio apygardos štabo narys, mokytojas Stasys Jarmala (Vincas Ulevičius) – Šarūnas, Briedis, Audrūnas“, in: *Laisvės kovų archyvas*, t. 32 (2002), p. 60.

Danutė Jarmalaitė-Pauliukonienė (g. 1941) – S. Jarmalos duktė. Subendrinus tėvo ir dukters žinias, pradeda aiškėti tokie pirmųjų Lietuvos okupacijų pogrindžio spaudos faktai, apie kuriuos tyrinėtojams iki šiol buvo galima tik pasvajoti.

„Daugiausia pogrindinių leidinių išleido Lietuvos partizanai“, – rašo A. Ruzgas savo knygos pratarmėje. Kitoje vietoje: „Nuostabūs yra politinių kalinių ir tremtinių laikraštėliai: juos leido išbadėję, sušalę mirtinai išvargę mūsų tautiečiai, čekistų ir jų pakalikų terorizuojami, neturėdami nei spausdinimo priemonių, net nei popieriaus [...] Ir nacių okupacijos metais, ir sovietmečiu nė viena tauta neturėjo tiek pogrindinių leidinių, kiek jų turėjo lietuviai.“

Po tokių apibendrinimų seka konkretūs skaičiai: Albertas Ruzgas priskaičiavo sovietmečiu ėjus 241 nelegalų lietuvišką leidinį. 9 iš jų buvo leidžiami pirmuoju sovietmečiu, t. y. 1940–1941 m. (nuo pirmos sovietinės okupacijos pradžios iki vokiečių okupacijos). Tikėtina, kad „Laisvės Trimitas“ / „Kovos Trimitas“ buvo vienas iš tų 9.

Lietuvos okupacijų pradžioje slaptą žurnaliuką „Šešupės bangos“ leido dar ir Kalvarijos gimnazistai; Kampinių k. prie Kalvarijos gyvenusi Elena Čiuplytė (g. 1935) matė jį vyresniojo brolio gimnazisto Jeronimo Čiuplio (1928–1999) rankose. Nei vienas iš p. A. Ruzgo devyniukės iki šiandieninio straipsnio nebuvo surastas. Niekas nematė nei „Šešupės bangų“.

Grįžkime prie partizano dukters. „Laisvės kovų archyvo“ Nr. 32 Danutė Jarmalaitė-Pauliukonienė rašo, kad jos tėvas, gimęs 1908 m. Alytaus vlsč., Bakšių k., buvo aktyvus ir drąsus, dalyvavo 1941 m. birželio sukilime ir atkuriant Nepriklausomos Lietuvos savivaldos organizacijas Šiaulių apskr., Pakruojo vlsč., Lygumuose, partizanavo (kuriantis partizanų apygardoms, Lygumai atsidūrė Kęstučio apygardos ribose). Gerai valdydamas plunksną, inicijavo ne vieno nelegalaus partizaniško

leidinio išspausdinimą, rašė į juos straipsnius. Atrastąjį „Laisvės Trimitą“ / „Kovos Trimitą“ su dviem draugais jis redagavo nuo 1940 m. gruodžio 20 d. iki 1941 m. liepos 16 d. (spausdinant suklysta: parašyta, kad „Laisvės Trimitas“ Nr. 1 buvo pradėtas spausdinti 1941 m. gruodžio 20 d., turėtų būti 1940 m. gruodžio 20 d.).

Beliko parašyti žodį kitą apie keistą „Laisvės Trimito“/ „Kovos Trimito pavadinimą. Kam jo tokio prireikė – dvigubo? Leidinėlis vienas, o pavadinimai du?

O gal – ne du, gal ir pavadinimas vienas, tik šiek tiek pakeistas? – šmėsteli mintis. Ko tik nesugalvosi, kad išliktum neramiais okupacijų laikais.

Paskaitykime: „Šiauliai – partizanai! Sveikinu nusikračius raudonojo jungo proga. Nuo šiol mes kursime laimingą ir gražią Lietuvą. Tiktai dirbkime, susiklausykime ir būkime žmoniški. Šis mažasis mokyklos palėpėse ėjęs „Kovos Trimitas“ teskamba mūsų širdyse visur ir visada.“[1]

Kodėl „Laisvės Trimito“ skaitytojams primenamas kitas „Trimitas“? Kodėl raginama jo neužmiršti „visur ir visada“? Ar ne todėl, kad „Laisvės Trimitas“ – tai tas pats mokyklos palėpėse ėjęs laikraštėlis, kurio pavadinimas, pasikeitus aplinkybėms, buvo šiek tiek modifikuotas; žodis KOVOS pakeistas į žodį LAISVĖS, o senasis pavadinimas parašytas smulkesniu šriftu? Kam reikia – supras. Įtikinama? Man – taip.

Radinys, žinoma, neeilinis. Ne vien dėl laikraštyje pateiktų pirmojo sovietmečio (1940–1941) ar 1941 m. birželio 22 d. prasidėjusios nacių okupacijos vaizdų, bet ir dėl dar vieno, mano supratimu, svarbiausio fakto: kol kas „Laisvės Trimitas“ / „Kovos Trimitas“ – **seniausias žinomas nelegalus Lietuvos partizanų laikraštis**.

Norėčiau būti paneigtas. Arba, kalbant kultūringiau, būčiau dėkingas, jei kas praneštų apie dar senesnį nelegalų partizanišką leidinį. Juk tai – mūsų istorija. Perskaitykime vieną kitą jos puslapį.

„LAISVĖS TRIMITAS“
/ “KOVOS TRIMITAS“ /
Lygumai. – 1941-VII-6 – Nr. 8
Atsisveikinant.

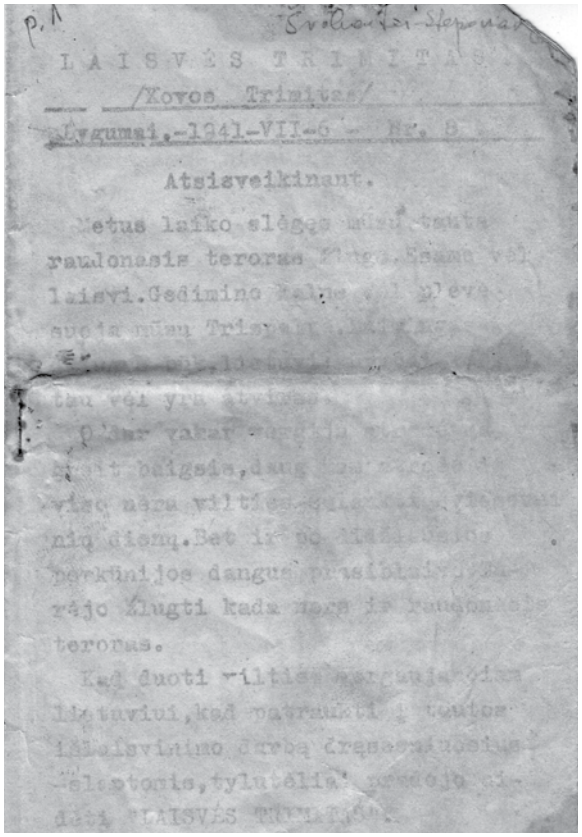
Metus laiko slėgęs mūsų tautą, raudonasis teroras žlugo. Esame vėl laisvi. Gedimino kalne vėl plevėsuoja mūsų Trispalvė. Laimingas, džiugus būk, lietuvi; kūrybai [...] tau vėl yra atviros.

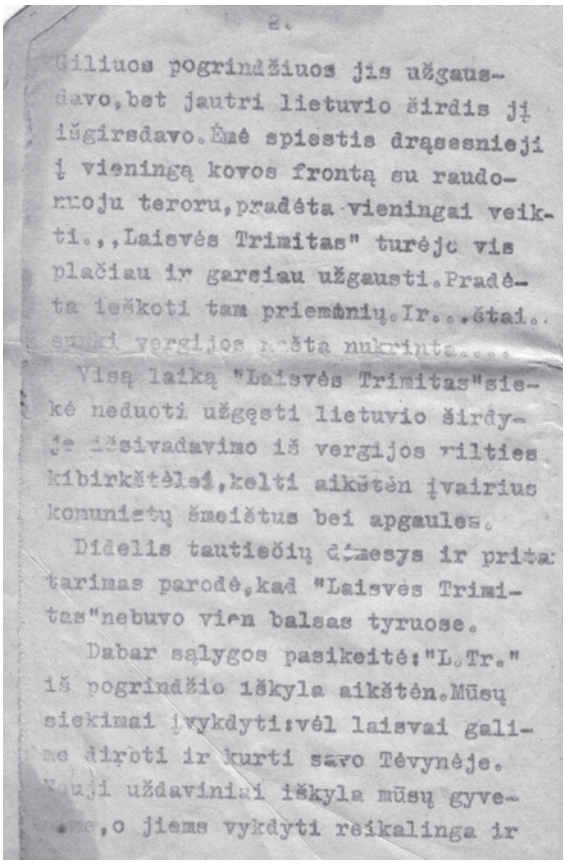
O dar vakar vergija atrodė negreit baigsis, daug kam atrodė: iš viso nėra vilties sulaukti šviesesnių dienų. Bet ir po didžiausios perkūnijos dangus prasiblaivo. Turėjo žlugti kada nors ir raudonasis teroras.

Kad duoti vilties vergaujančiam lietuviui, kad patraukti į tautos išlaisvinimo darbą drąsesniuosius – slaptomis, tylutėliai pradėjo eiti „LAISVĖS TRIMITAS“.

Giliuos požemiuos jis užgausdavo, bet jautri lietuvio širdis jį išgirsdavo. Ėmė spiestis drąsesnieji į vieningą kovos frontą su raudonuoju teroru, pradėta vieningai veikti... „LAISVĖS TRIMITAS“ turėjo vis plačiau ir garsiau užgausti. Pradėta ieškoti tam priemonių. Ir... štai sunki vergijos našta nukrinta...

Visą laiką. „LAISVĖS TRIMITAS“ siekė ne-

p.1
LAISVĖS TRIMITAS
/Kovos Trimitas/
Lygumai.-1941-VII-6 – Nr. 8
Atsisveikinant.

Giliuos požemiuos jis užgausdavo,bet jautri lietuvio širdis jį išgirsdavo.Ėmė spiestis drąsesnieji į vieningą kovos frontą su raudonuoju teroru,pradėta vieningai veikti.,,Laisvės Trimitas" turėjo vis plačiau ir garsiau užgausti.Pradėta ieškoti tam priemonių.Ir...štai...
Visą laiką "Laisvės Trimitas"siekė neduoti užgęsti lietuvio širdyje išsivadavimo iš vergijos vilties kibirkštėlei,kelti aikštėn įvairius konuniztų šmeižtus bei apgaules.
Didelis tautiečių dėmesys ir pritarimas parodė,kad "Laisvės Trimitas"nebuvo vien balsas tyruose.
Dabar sąlygos pasikeitė:"L.Tr." iš pogrindžio iškyla aikštėn.Mūsų siekimai įvykdyti:vėl laisvai galime dirbti ir kurti savo Tėvynėje.

[1] *Laisvės Trimitas*, p. 16.

duoti užgesti lietuvio širdyje išsivadavimo iš vergijos vilties kibirkštėlei, kelti aikštėn įvairius komunistų šmeižtus bei apgaules. Didelis tautiečių dėmesys ir pritarimas parodė, kad „LAISVĖS TRIMITAS“ nebuvo vien balsas tyriuose.

Dabar sąlygos pasikeitė: „L. TR.“. Iš pogrindžio iškyla aikštėn.. Mūsų siekimai įvykdyti: vėl laisvai galime dirbti ir kurti savo Tėvynėje. Nauji uždaviniai iškyla mūsų gyvenime, o jiems vykdyti reikalinga ir naujos priemonės. „LAISVĖS TRIMITAS“ šiuo savo Nr. atsisveikina su maloniais savo talkininkais ir bendradarbiais. Redakcija tvirtai tiki, kad visi taurūs lietuviai, mūsų bendradarbiai ir ateity pasiliks tvirti savo nusistatymuose ir dvasia, pasiryžę visuomet veikti ir (bus) drąsūs kovoje už Tautos Nepriklausomybę.

Šiandieniniai mūsų uždaviniai – kuo greičiau atstatyti tai, ką priešai sugriovė, nusikratyti visomis vergijos liekanomis, apvalyti tautą nuo jos parazitų ir išgamų ir sukelti visą tautą į garbingą Naujosios Lietuvos kūrimo darbą.

„LAISVĖS TRIMITO“ talkininkai ir bendradarbiai be abejonės ir toliau stovės priekyje „Naujosios Lietuvos“ kūrybiniame darbe.

„L. tr.“
redakcija.

Redakcijos pastabos.

„LAISVĖS TRIMITO“ Nr.1 išspausdinta(s) 1941 [1940 – *J. S.*] m. gruodžio mėn. 20 dn. Ėjo reguliariai kartą į mėnesį. Viso išėjo 6 nr. Birželio mėn. 14 dn. būtų pasirodęs „L. tr.“ Nr.7, bet, pradėjus siausti raudonajam terorui visų savo šėtonišku dūkimu, atsargumo dėliai visa šiam Nr. parengta medžiaga buvo sudeginta ir skaitytojams nepateko. Dėliai šios priežasties šį paskutinį „L. tr.“ Nr. žymime eilės Nr. 8.

„LAISVĖS TRIMITO“ iš viso išleista šis egzempliorių skaičius:

Nr. 1 – 30 egz.
Nr. 2 – 35 –„-
Nr. 3 – 35 –„-
Nr. 4 – 40 –„-
Nr. 5 – 45 –„-
Nr. 6 – 50 –„-
Nr. 7 – sunaikintas pradėjus spausdinti
Nr. 8 – 60 –„-

Viso: 295 egz.

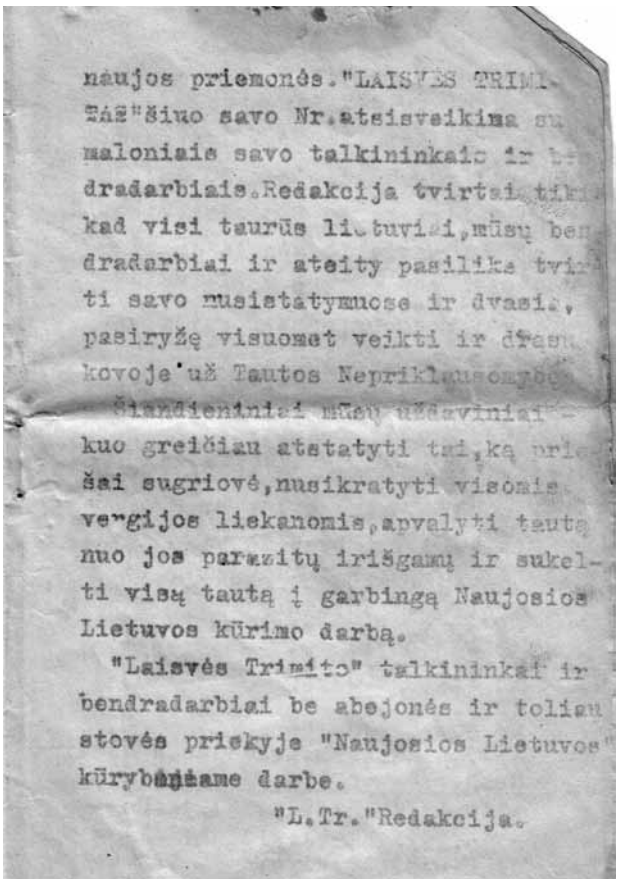
Be to išleista atsišaukimų:

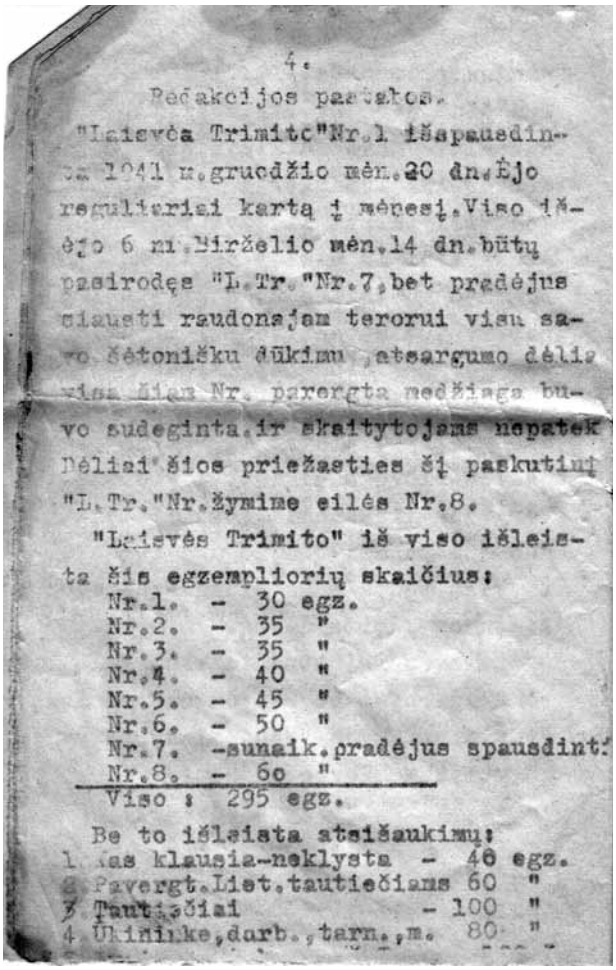
1. Kas klausia – neklysta – 40 egz.
2. Pavergt. Liet. tautiečiams – 60 egz.
3. Tautiečiai – 100 egz.
4. Ūkininke, darb., tarn., m. – 80 egz.
5. Įvairios pastab. Geguž.1 proga - 120 egz.

Viso: 400 egz.

„LAISVĖS TRIMITO“ bendradarbiai ir “L. tr.“ talkininkai.

Redakcinę komisiją sudarė:

naujos priemonės."LAISVĖS TRIMI-
TAS"šiuo savo Nr.atsisveikina su
maloniais savo talkininkais ir b
dradarbiais.Redakcija tvirtai tik
kad visi taurūs lietuviai,mūsų be
dradarbiai ir ateity pasiliks tvir
ti savo nusistatymuose ir dvasia,
pasiryžę visuomet veikti ir drąs
kovoje už Tautos Nepriklausomybę.
Šiandieniniai mūsų uždaviniai –
kuo greičiau atstatyti tai,ką prie
šai sugriovė,nusikratyti visomis
vergijos liekanomis,apvalyti tautą
nuo jos parazitų ir išgamų ir suke
ti visą tautą į garbingą Naujosios
Lietuvos kūrimo darbą.
"Laisvės Trimito" talkininkai ir
bendradarbiai be abejonės ir toliau
stovės priekyje "Naujosios Lietuvos"
kūrybiniame darbe.
"L.Tr."Redakcija.

4.
Redakcijos pastabos.
"Laisvės Trimito"Nr.1 išspausdin-
ta 1941 m.gruodžio mėn.20 dn.Ėjo
reguliariai kartą į mėnesį.Viso iš-
ėjo 6 nr.Birželio mėn.14 dn.būtų
pasirodęs "L.Tr."Nr.7,bet pradėjus
siausti raudonajam terorui visu sa-
vo šėtonišku dūkimu ,atsargumo dėlis
visa šiam Nr. parengta medžiaga bu-
vo sudeginta.ir skaitytojams nepatek
Dėliai šios priežasties šį paskutinį
"L.Tr."Nr.žymime eilės Nr.8.
"Laisvės Trimito" iš viso išleis-
ta šis egzempliorių skaičius:
Nr.1. - 30 egz.
Nr.2. - 35 "
Nr.3. - 35 "
Nr.4. - 40 "
Nr.5. - 45 "
Nr.6. - 50 "
Nr.7. -sunaik.pradėjus spausdint
Nr.8. - 60 "
Viso : 295 egz.
Be to išleista atsišaukimų:
1 Kas klausia-neklysta - 40 egz.
2 Pavergt.Liet.tautiečiams 60 "
3 Tautiečiai - 100 "
4 Ūkininke,darb.,tarn.,m. 80 "

St. Jarmala, Al. Keniausis, Vyt. Remeika.

Bendradarbiais – talkininkais buvo šie asmenys:

Švoba Jonas, gyv. Norvaišių km.
Žuv. VI/23 d. nuo išdaviko r.
Barčiauskas Jonas, Bitaičių km.
Balzaris Kaz., gyv. Lygumų mst.
Bulzgis Vyt., gyv. Pamūšio dv.
Aleksierius St., Beinoraičių km.
Daukša Aleks., Aleknaičių km.
Kuncaitė Ona, gyv. Lygumų km.
Jarašiūnas Povil., Vėbarių km.
Miškūnas?, gyv. Janiškaičių km.
Stasiūnas? gyv. Bereikių km
Spulginas Ant., Vaigailių km.

Per šiuos asmenis pasklisdavo literatūra visame valsčiuje ir buvo palaikoma sąryšis su apylinkės gyventojais. Minėtieji asmenys savo apylinkėse turėjo dar savo talkininkų būrelius, su kuriais išvien veikdavo. Jų pavardžių čia neminime, nes ne visus Redakcija žino.

Gerbiam. Kovos draugams.

Žydiškajam bolševizmui valdant mūsų kraštą, buvo stengiamasi kuo griežčiausiomis priemonėmis nuslopinti bet kokį lietuvių patriotinį pasireiškimą. Ypatingai žandariškom priemonėm būdavo sustiprinta mūsų tautai brangiomis dienomis, kaip Vasario 16 ir pan. Nežiūrint to, vis tik mūsų tautiečių troškimai ir mintys parsiverždavo aikštėn net ir pro kiečiausią bei griežčiausią priežiūrą ir priespaudą. Dabar, slėgusiam mūsų tautą terorui kritus, įdomu bus visiems prisiminti tos kovos būdus bei priemones, kuriais būdavo pareiškiami mūsų tautiečių nusistatymai ir valia. Be to, svarbesnieji kovos momentai net ir naudinga ir svarbu yra užrašyti, kad nebūtų pamiršta labai įdomi ir svarbi istorinė medžiaga.

„L. TRIMITO“ Redakcija nori šį darbą atlikti: surinkti visą medžiagą ir išleisti ją atskiru leidiniu ar sunaudoti panašiam tikslui. Todėl geb. savo bendradarbius ir talkininkus maloniai kviečia į talką: rašyti savo pergyvenimus, slaptai vedamą kovą su žydiškuoju bolševizmu ir prisiųsti redakcijai.

Šis darbas reikia atlikti kuo skubiau ir kruopščiau, kad niekas neliktų pamiršta. Aprašyti reikia visi įvykiai, nieko neslepiant ir nieko neperdedant, turį sąryšio su priešbolševistiniu veikimu. Redakcija gautą medžiagą sutvarkiusi, atitinkamai ją sunaudos. Talkininkams už sunaudotą medžiagą kiek bus galima, redakcija atsilygins.

Aprašymus įteikti mokyt. Jarmalai Stasiui, Lygumų pšt. Redakcija tikisi šiame darbe sulaukti malonaus savo talkininkų pritarimo ir jų kruopštaus darbo, už ką ji iš anksto nuoširdžiai dėkoja.

„L.tr.“ Redakcija

Trys nauji kapai.

Graži 1941 m. liepos mėn. 1-ji. Lygumų mietely būriuojasi daugybė žmonių ir traukia bažnyčios link. Visų veidai rimti, susikaupę. Lietuvaitės apsitaisiusios tautiniais drabužiais. Bažnyčioje vidury stovi ant katafalko trys karstai. Aplink daugybė gėlių ir vainikų. Iš šalių šaulių – partizanų garbės sargyba. Vainikų kaspinuose skaitome: A. A. Jonas Švoba, A. A. Viktoras Ūsas, A. A. Petras Stanislovaitis.

Tai žmonės, likimo skirti pasiaukoti dėl mūsų visų laisvės. Jie žuvo už mūsų Tėvynę. Garbė Jiems.

Vienos po kitų seka trejos gedulingos pamaldos už žuvusiuosius.

Sakykloje pasirodo gerb. dekanas, Lygumų p. klebonas, kun. Vincas Byla. Pasako gražų pamokslą apie žuvusius šiuos tris didvyrius.

11.30 gedulinga eisena nukrypsta kapinių link, kur išpuošta kapo duobė laukia didvyrių kūnų. Karstai nuleidžiami į duobę. Paskutinį atsisveikinimo žodį taria bendraminčiai, kovos draugai: mok. Jarmala Stasys, Bačanskis Jonas, Švoba Juozas, mok, Keniausis Al.

Po kalbų, gausiai krintant gėlėms, užpilami Laisvos Lietuvos žemele didvyrių karstai. Išdygsta trys nauji kapai, vainikuose ir gėlėse paskendę. Kiekviena kova reikalauja aukų. Tas laisvės nevertas, kas negina jos.

Ilsėkitės, brangūs kovos draugai. Teteikia Jums ramybę laisva Tėvynės žemė. Jūsų kapai primins mums, gyviesiems per amžius mūsų didžiausią pareigą savo Tėvynei – ginti ir išsaugoti Jos laisvę.

Vyt. Remeika

Žodis apie žuvusius.

A. A. Jonas Švaba gimė 1917 m. rugsėjo mėn. 15 dn. Norvaišių km. Lygumų vlsč. ūkininko šeimoje. Baigęs Lygumų pradžios mokyklą, visą laiką dirbo savo tėvo ūkyje. Brolių neturėjo, o po tėvo mirties nebuvo kam ūkį bevesti. Būdamas 20 m. amžiaus, išėjo į kariuomenę savanoriu. Čia, kaip gabus vyras, buvo paskirtas į ryšių bataliono mokomąją kuopą, kur įsigijo karo radijisto-telegrafisto specialybę. Grįžęs iš kariuomenės, visą laiką dirbo ūkyje.

A. A. Jonas Švoba nepasiliko nuošaliai nuo visuomeninio darbo: buvo veiklus pavasarininkas, šaulys. Ypatingai aktyviai pradėjo dirbti slaptą prieškomunistinį darbą per visą bolševikų okupacijos metą. Sąryšyje su tuo jis ir atkreipė į save raudonųjų žmogžudžių dėmesį ir laike vieno eilinio pasitarimo buvo bolševikų užkluptas drauge su kitais kovotojais ir tragiškai nuo išgamos parsidavėlio rankos žuvo.

Tai buvo 1941 m. birželio mėn. 23 d. 1 val. naktį. Pasitarimas vyko Lygumų beržynėly, apie kurį, matyt, buvo išdaviko raudoniesiems kraugeriams pranešta iš anksto.

A. Viktoras Ūsas.

Gimė 1910 met. sausio mėn. 17 dn. Miniūnų km. Lygumų valsč, ūkininko šeimoje. Būdamas 8 met., pradėjo lankyti Lygumų pradž. mokyklą, kurią baigęs, iki karinės prievolės atlikimo dirbo tėviškės ūkyje. Karinę prievolę atliko nuo 1931 met. DLK Birutės 2-jam ulonų pulke ir išsitarnavo jaun. pusk. laipsnį. Grįžęs iš kariuomenės, metus dar išbuvo tėviškėje, o nuo 1933 met. pabaigos buvo priimtas į policijos rezervą Kaune. Nuo 1934 met. buvo perkeltas į Valstybės Saugumo policiją ir čia

ištarnavo iki 1939 met., t. y. kol susirgo. Kaipo ligonį iš tarnybos išleido su pensija, kurią tik „teisingieji" bolševikai skaitė nereikalinga mokėti ir nuo š.m. sausio mėn. 1 d. nutraukė. Neturėdamas kito pragyvenimo šaltinio, stengėsi gauti darbo nors kooperatyve, kur po didelių pastangų ir gavo vesti Lygumų kooperatyvo Aleknaičių krautuvę. Čia dirbo iki pat savo suėmimo dienos.

Raudonųjų budelių siautimo dieną 1941 met. birželio mėn. 24 d. buvo pas savo uošvį Aleknaičių km. Pamatę atvažiuojant raudonųjų žmogžudžių prisėdusius sunkvežimius, suprato, kokiu tikslu jie važiuoja ir drauge su švogeriu ir kitais ten buvusiais partizanais ėmė bėgti į laukus. Bet likimo, matyt, buvo skirta sudėti dar vieną auką ant tėvynės laisvės aukuro. Jį sugavo ir tos pačios dienos naktį, t. y. iš 24 d. į 25 d. be jokio teismo ir kaltės įrodymų nušovė.

Paliko liūdinčią žmoną su 6 mėn. amž. sūneliu, seną motiną, 3 brolius ir 3 seseris. Vienas brolis savanoris žuvo kovose (už) Nepriklausomybę 1919 met. birželio mėn. 19 d.

Vyt. Remeika

Laisvai atsikvėpus.

Lygiai vienus metus ir 12 dienų trukęs raudonasis jungas, engęs mūsų Tėvynę, pranyko. Dingo negrįžtamai, net nerodydamas rimtesnio pasipriešinimo. Pasirodo, kad visa jų galybe tebuvo vien išpūstas muilo burbulas, kuris sprogo nuo pirmo sutrenkimo. Prisimenant tų „raudonųjų draugų" kalbas ir svaičiojimus, ateina mintis apie žvirblį, kuris vis čirškė ir čirškė esąs vyras, kol pamatęs vanagas. Ir mūsų „draugai" buvo drąsūs, vežė moteris, vaikus į Sibirą, šaudė vyrus čia pat. Taip besiramindami tokiomis azijatiškomis pramogomis ir besidžiaugdami užimtu Karaliaučiu, pamatė, kad „Raudonoji nenugalimoji armija" netekusi galvų, didžiausioj panikoj sprunka atgal. Netenka galvos ir mūsų „raudonieji didvyriai": žudo žmones , plėšia svetimą turtą, meta įstaigas, palikdami jas didžiausioj betvarkėj. Žinoma, neužmiršdami ištuštinti kasas, ir traukia pas savo raudonąjį tėvą. Bet „tėvelis" lengviausiai išsižada savo „vaikų", neįsileidžia jų nė vieno į savo „rojų". Ir štai po kelių dienų matome draugus po vienas kito grįžtant atgal. Bet /.../ rodos ne tie žmonės, tik veidai tie patys. Jeigu tikėti jų žodžiams, tai jie yra kuo švariausios sąžinės ir už ankstyvesnį veikimą (žmonių šaudymą, išdavinėjimą, plėšikavimus) reikalingi padėkos. Bet sunku išvengti užsitarnautos bausmės.

Sic transit gloria mundi.

Raudonasis jungas krito. Nors daug blogo padarė, bet dabar, atsikvėpę, pilna krūtine, kibsime į išsilaisvinusios tėvynės atstatymo darbą ir padarytą blogį kuo veikiausiai išlyginsime.

Pabuvome sovietiškame „rojuje" vienus metus, ir užteko jo mums, net perdaug užteko. /.../ O vis tai buvo. ...)

Baisusis metas praėjo, slogutis dingo. Laisvai galime kurti sau gražų rytojų.

Valio Nepriklausomoji Lietuva, mūsų brangi Tėvynė.

Vyt. Remeika

Šiandieninės mintys.

Raudonasis jungas nuvirto. Sunkus jis buvo mūsų tautai, sunkus šimtams tautų, milijonams žmonių. Norėta žmoniją pertvarkyti naujais pagrindais ir sukurta žemėje pragaras: žmogus tapo tik paprasta materijos dalelė, (ne) žmogumi , vertinga būtybe. Dirbta dėl naginės ir duonos kąsnio – kitų reikalų nebuvo, bet ir to dar trūko. Gyvenimas sustojo, ne – nesustojo, bet pradėjo grįžti atgal... Fanatikų bukapročių būrelis norėjo visus tokiais paversti. Bet nerami žmogaus dvasia amžiais sugriaudavo tai, kas ją varžo. Turėjo ir kruvinasis bolševizmas griūti. To gyvenimo liudininkais ir mes esam. Vėl gyvenimo kelius tiesiame amžiais nekintančiais žmonijos dėsniais. Žmonija turi žengti į priekį, kultūrėti, tobulėti – štai į kur ji turi eiti. O kuris kelias ten veda: kerštas, neapykanta ar broliška meilė, užuojauta, pagalba klystančiam?

„Kas be nuodėmės – temeta pirmas akmeniu" – atmintini šiandien visiems žodžiai. Žmogus gyvena ir klysta. Ne už klaidas, bet už nesitaisymą turime bausti.

Neturime teisės žmogui atimti progą pasitaisyti. Paklydėliai šiandien nebaisūs – patsai gyvenimas juos įtikins klaidingais keliais ėjus. Teisdami juos, nesinaudokite jų metodais, jų priemonėmis. Jiems žmogus - medžiagos dalelė, mums žmogus – vertinga būtybė. Sprendimuose būkime santūrūs, nepasiduodą momento suerzintai nuotaikai.

Išdavinėjimai, skundimai, kerštavimai, asmeninių sąskaitų suvedinėjimai, naudojantis einamojo momento aplinkybėmis, yra žemi, kuriais naujo gyvenimo nesukursime. Tik naujai atgimusia dvasia sukursime naują gyvenimą. Kas keršto, pykčio, neapykantos perdaug prisigėręs – naujų laikų dvasios dar nepraregi, nepramato. Tam reikalinga dar prablaivėti, bet neveikti, kad nebūtų sutepta naujo gyvenimo kūrybos pradžia.

Gyvenimas tėra proga geriau pasireikšti – štai mūsų kiekvieno kasdieninis ramstis. Jo neužmirškime.

St. Jarmala

Šiauliai – partizanai!

Sveikinu nusikračius raudonojo jungo proga. Nuo šiol mes kursime laimingą ir gražią Lietuvą. Tiktai dirbkime, susiklausykime ir būkime žmoniški. Šis mažasis mokyklos palėpėje ėjęs „Kovos Trimitas" teskamba mūsų Širdyse visur ir visada.

Žuvusiųjų bendradarbių pasiryžimas ir kova tebūna Jums visada pavyzdžiu

Jaun. leiten. Al. Keniausis

„Laisvės Trimito" Redakcija maloniai prašo gerb. talkininkų, kas turi dar „Laisvės Trimito Nr. 1, grąžinti jį Redakcijai arba bent paskolinti kuriam laikui.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Krikščionys pagoniškame Vilniuje

Dr. Rytis JONAITIS,
Lietuvos istorijos instituto mokslo darbuotojas,

Dr. Irma KAPLŪNAITĖ,
Lietuvos istorijos instituto mokslo darbuotoja

XIII–XIV a. Lietuvos kaimynai buvo krikščionys: rytuose stačiatikiai, šiaurėje ir pietuose katalikai. Šių dviejų krikščioniškų srovių atstovai susidūrė pagoniškame, bet jau svyruojančiame tarp naujo tikėjimo pasirinkimo, Vilniuje. Stačiatikiai buvo artimi kaimynai, į Lietuvą einantys taikiai, kaip didžiųjų kunigaikščių pavaldiniai. O štai katalikai visų pirma siejami su „ugnimi ir kalaviju“. Iš pirmo žvilgsnio krikščioniškas bendruomenes Vilniuje jungia tik atvykėlių statusas. Iškyla klausimas, ar jos pagoniškame XIII a. pab.–XIV a. Vilniuje tikrai buvo tokios skirtingos, ar vis dėlto galima rasti šių bendruomenių sąlyčio taškų?

Pirmieji lietuvių kontaktai su krikščionybe siekia laikus dar iki valstybės susidarymo. Kaip ir su kiekvienais kaimynais, santykius lydėjo kariniai žygiai, taikos sutartys ir nuolatiniai prekybiniai bei kultūriniai ryšiai. XI–XII a. šių santykių tarp stačiatikių ir lietuvių pagonių pagrindą sudarė kariniai konfliktai iš abiejų pusių, o nuo XIII a. prasidėjo taikos sutarčių prieš bendrus priešus sudarymo etapas[1]. Tačiau šiuo laikotarpiu gausesnei stačiatikių bendruomenei apsigyventi pagoniškame krašte dar nebuvo nei sąlygų, nei poreikio. Besikurianti šalis, esanti toliau nuo pagrindinių prekybos kelių, nebuvo patraukli kurtis atvykėliams krikščionims, be to, Lietuvos valdovai dar nejautė didesnio svetimšalių poreikio. Kontaktai su katalikais buvo ne mažiau sudėtingi. Tai gerai iliustruoja jau paties pirmo Lietuvos vardo paminėjimo 1009 m. smurtinis kontekstas. Ir vėlesniais laikais katalikai pirmiausiai siejami su kryžiaus žygiais ir agresyviu veržimusi į šalį. Tačiau buvo ir taikioji santykių pusė.

Gausesnio atvykėlių srauto reikia ieškoti tik su miestų kūrimosi procesais, t. y. nuo XIII a. III ketv. Tuo laikotarpiu krikščionys „priartėjo“ prie Vilniaus. Nors rašytiniai šaltiniai Vilniaus miesto atsiradimą leidžia datuoti tik 1323 m., istorinis kontekstas ir archeologiniai duomenys šio darinio šaknų leidžia ieškoti dar XIII a. II pusėje. Stačiatikybė buvo santykinai populiari tarp lietuvių[2], ypač palyginti su agresyvia Vokiečių ordino ir jo atšakos Livonijoje krikščionybės skleidimo politika. Vilniuje ankstyvą stačiatikių kūrimąsi liudija šios bendruomenės laidojimo paminklo – kapinyno Bokšto g. 6 – datavimo, naudojant radioaktyviosios anglies metodą, duomenys[3]. Jais remiantis, laidoti čia pradėta jau XIII a. III ketv., o katalikų kūrimasis Vilniuje gali būti datuojamas ne anksčiau kaip XIII a. paskutiniu dešimtmečiu. Manoma, kad 1298 metų Lietuvos didžiojo kunigaikščio (toliau – Ldk) Vytenio pasiuntinių vizito į Rygą

[1] Plačiau žr. L. Kurila, „Lietuvių etninė riba rytuose IX–XII a. (2. Rašytinių šaltinių duomenys)“, in: *Lietuvos archeologija*, t. 28, Vilnius, 2005, p. 121–132; T. Baranauskas, *Lietuvos valstybės ištakos,* Vilnius, 2000, p. 177.

[2] A. Nikžentaitis, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. 5: Nuo Daumanto iki Gedimino. Ikikrikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai, Klaipėda, 1996, p. 22.

[3] Kapinynas Bokšto g. 6, Vilniuje, tirtas 2005–2014 m., pagal lokalizaciją ir kontekstą jis priskirtinas stačiatikiams. Kapinyno tyrimų medžiaga susisteminta R. Jonaitis, I. Kaplūnaitė, *Senkapis Vilniuje, Bokšto gatvėje: XIII–XV a., laidosenos Lietuvoje bruožai,* Vilnius, 2020.

tikslas buvo gauti pranciškonų vienuolių jau esančiai bažnyčiai Vilniuje[4].

Besikuriantis Vilnius su atvykėlių naudą suvokiančiais valdovais tapo traukos centru naujakuriams. Į miestą pirmiausiai vyko amatininkai, pirkliai ir dvasininkai, tiek stačiatikiai, tiek katalikai. Didiesiems kunigaikščiams svetimšaliai, stačiatikiai ir katalikai, buvo naudingi kaip žmonės, galintys pagyvinti prekybą, sustiprinti amatų lygį (pvz., metalo apdirbimo technikų), įdiegti naujas žinias (pvz., mūro statybą), tvarkyti raštinės reikalus. Čia reikia pabrėžti, kad, kitaip nei kaimyninėse šalyse, krikščionių atvykimo į Vilnių priežastys buvo ekonominės ir politinės, o ne religinės. Krikščionių pasirodymas sietinas su poreikiu kelti besikuriančios valstybės ekonomikos, prekybos, karybos lygį, o ne skleisti tikėjimą. Katalikams reikėjo valdovo kvietimo, kurį ir randame Ldk Gedimino laiškuose. Jiems reikėjo tam tikrų garantijų: Rygos teisės, savo tikėjimo išpažinimo laisvės ir pan. Tuo metu stačiatikiai galėjo atvykti ir be oficialaus kvietimo – kaip valdovo pavaldiniai, jo šeimynykščiai. Žinoma, kad valdant Ldk Gediminui į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) įtaką pateko dalis Rusios žemių – Vitebskas, Voluinė, Pskovas, Kijevas ir pan.[5]

Besikuriančio Vilniaus topografinė padėtis buvo labai patogi plėtoti atskiras zonas, kuriose nepriklausomai viena nuo kitos galėjo kurtis atskirų socialinių sluoksnių bei konfesijų bendruomenės (žr. 1 pav.). Viena iš tokių zonų yra Altarijos kalvynas[6]. Kita zona buvo Gedimino kalno pietvakarių papėdė, užimanti apie 1,7 ha teritoriją. Nuo XIII–XIV a. sandūros ji siejama su negausia katalikų bendruomene – vienuoliais pranciškonais ir amatininkais[7]. Dar viena zona – tai anksčiausiai dabartinio Vilniaus senamiesčio teritorijoje apgyvendinta vieta, įsikūrusi šalia prekybos kelių, vedančių į rytus, prie brastos per Vilnios upę. Čia, taip vadinamame Rusų mieste (*Civitas Rutenica*), apsigyveno stačiatikiai[8].

Krikščioniškų darinių kūrimasis Vilniuje atspindi pačių bendruomenių poreikį patogiai gyventi, tačiau kartu rodo skirtingą kūrimosi pobūdį. Stačiatikiai jau XIV a. pr. pradėjo kurti atskirą priemiestį: įsisavino dabartinio Vilniaus senamiesčio rytinę dalį ir per ateinančius dešimtmečius vis plėtė savo teritoriją. Katalikai pradžioje kūrėsi papilyje ir tik XIV a. III

1 pav. Vilniaus zonavimas XIV a. 1. Aukštutinė pilis; 2. Kreivasis miestas; 3. Žemutinė pilis (su ankstyviausia katalikų misija); 4. Pagonių teritorijos; 5. Civitas Rutenica; 6. Vokiečių miestas. Iliustr. iš Google Earth Pro. Dr. Irmos Kaplūnaitės papildymai

ketv. susiklostė sąlygos jiems formuoti atskirą priemiestį toliau nuo valdovo dvaro. Taigi, bendruomenių lokalizacija buvo labai veikiama jų užimamos (ir besikeičiančios) padėties. Šiuos skirtumus tarp krikščionių turėjo lemti valdovo požiūris, jo planai kiekvienai iš bendruomenių, svyravimai tarp rytų ir vakarų krikšto pasirinkimo. Stačiatikių galėjo būti daugiau. Jie iš karto kūrė savo priemiestį, o katalikams tokia galimybė atsirado tik kartu su demografiniais, politiniais ir ekonominiais pokyčiais į valdžią atėjus Ldk Jogailai. Būtent nuo tada Vilniuje jau galime kalbėti apie du krikščioniškus priemiesčius – rytinėje dalyje *Civitas Rutenica*, vakarinėje Vokiečių miestą.

XIV a. III ketv. Vilniuje, prieš pat oficialų katalikišką krikštą, jau buvo apgyvendinta gana didelė dabartinio senamiesčio dalis. Rytinėje dalyje apie 12 ha dydžio teritoriją buvo užėmęs *Civitas Rutenica*, vakarinėje pusėje kūrėsi apie 6 ha dydžio Vokiečių miestas. Be krikščioniškų bendruomenių, mieste, žinoma, gyveno vietiniai lietuviai. Šiuo laikotarpiu jie kūrėsi Kreivosios pilies aplinkoje, aplink valdovo dvarą, dabartinio Bernardinų sodo teritorijoje, aplink Šv. Jonų bažnyčią, taip pat greičiausiai palei Rūdininkų krypties kelią. Taip formavosi keli priemiesčiai, kuriems ilgainiui susijungus išaugo Vilniaus miestas. Priemiesčiai artėjo vienas prie kito, tačiau galutinai susipynė tik pastačius Vilniaus gynybinę sieną XVI a. I ketv.

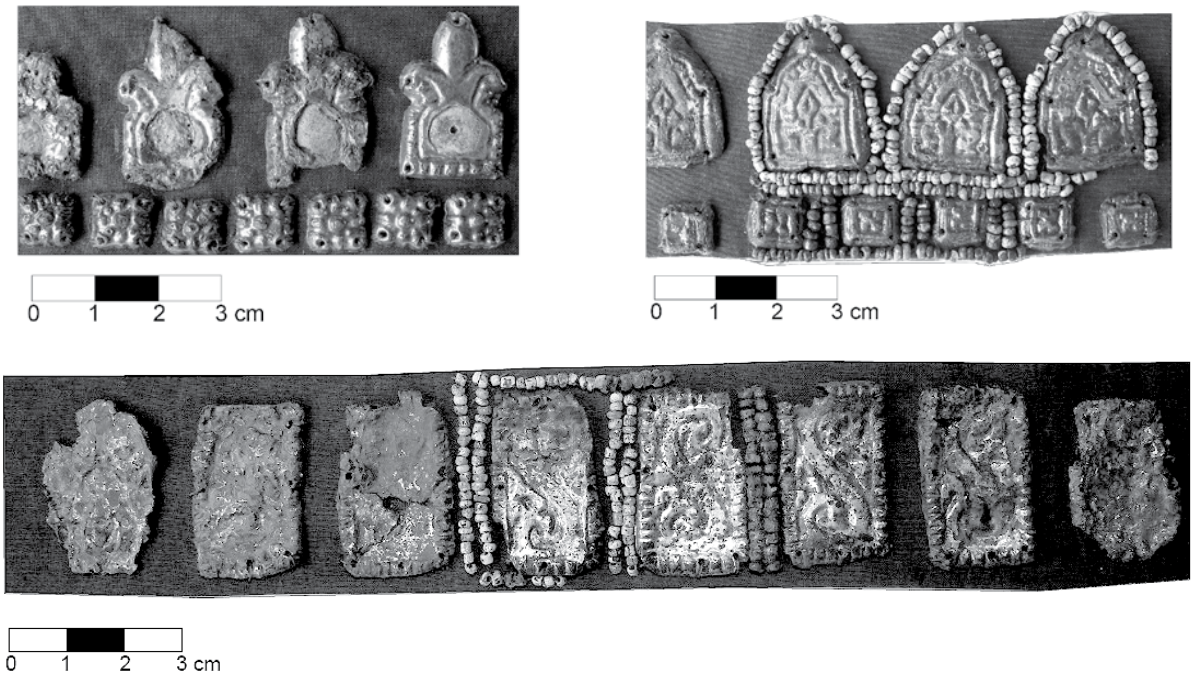
4 Pvz., G. Vaitkevičius, *Vilniaus sąsiuviniai*, t. 1: Vilniaus įkūrimas, Vilnius, 2010.

5 Plačiau – C. S. Rowell, *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva. Pagonių imperija Rytų ir Vidurio Europoje, 1295–1345,* Vilnius, 2001, p. 89–93.

6 S. Sarcevičius, „Dainų slėnio paslaptys“, in: *Lietuvos pilys*, t. 4,V ilnius, 2008, p. 91.

7 Plačiau žr. I. Kaplūnaitė, *Vilniaus miesto katalikiškoji dalis XIV–XVI amžiaus pradžioje. Hum. m. daktaro disertacija,* Klaipėda, 2015, p. 42–46.

8 R. Jonaitis, *Civitas Rutenica Vilniuje XIII–XV a. Hum. m. daktaro disertacija,* Klaipėda, 2013, p. 29–30.

2 pav. Apgalviai, rasti kapinyne Bokšto g. Dr. Ryčio Jonaičio ir dr. Irmos Kaplūnaitės nuotr.

Apsigyvenę pagoniškame mieste, stačiatikiai ir katalikai neišvengiamai atliko tam tikrus vaidmenis socialinėje, konfesinėje, politinėje, ekonominėje erdvėje ir urbanistinėje struktūroje – miesto plane. Jei katalikų pirklius ir amatininkus reikėjo kviesti, tai stačiatikių atvykimas buvo valdovų vykdomos Rytų politikos pasekmė. Todėl galima sakyti, kad besikuriančiame Vilniuje stačiatikiai jautėsi laisviau. Nors stačiatikiškoji christianizacija XIV a. I pusėje nebuvo, bent oficialiai, skatinama, ji vyko per kasdienį gyvenimą. Pirmųjų etninės Lietuvos centrų Kernavės ir Vilniaus kapinynuose (Kriveikiškio ir Bokšto g.) aptikta įkapių su krikščioniškais simboliais. Taigi, matyti, kad dar iki oficialaus Lietuvos krikšto vyko ir stačiatikiškoji christianizacija.

Besikuriantis stačiatikiškasis priemiestis turėjo įtakos miesto planui. *Civitas Rutenica* atsiradimas keitė gatvių tinklą, tapo nauju traukos centru, kurio link vystėsi miestas. Čia buvo ir seniausias žinomas Vilniaus kapinynas bei turgavietė. Teritorijoje buvo gausu cerkvių, o tai taip pat turėjo įtakos miesto erdvėms. Atvykdami į Vilnių stačiatikiai su savimi atsinešė amatininkystės žinias. Ypač tai ryšku juvelyrikoje, visų pirma, naujų spalvotųjų metalų apdirbimo technologijų paplitime. Kartu su stačiatikių atėjimu Lietuvoje pradėta naudoti metalo spaudimo technika. Naudojant šią techniką pagamintų dirbinių (apgalvių plokštelių) aptikta Kernavės Kriveikiškio, Bokšto gatvės Vilniuje (žr. 2a, b, c pav.) bei periferiniuose Lietuvos kapinynuose.

Katalikų bendruomenės pasirodymas Vilniuje susijęs su Lietuvos didžiųjų kunigaikščių vykdyta krašto modernizacijos politika. Savitas bruožas yra tai, kad katalikų apgyvendinimo priežastys čia buvo ekonominės ir politinės, o ne karinės ar religinės kaip kaimyniniuose kraštuose, kur katalikai buvo kviečiami siekiant šalies christianizacijos. Katalikų bendruomenė Vilniuje įsiliejo į miesto gyvenimą (per santuokas, prekybinius ryšius ir pan.), tapo besiformuojančio miestiečių luomo dalimi. Katalikai pagoniškame mieste atstovavo savo tikėjimui. Ne prievarta, bet per kontaktus ir matomą pavyzdį šį tikėjimą neišvengiamai perėmė ir dalis pagonių. Besikuriantis Vokiečių miestas formavo vakarinę dabartinio Vilniaus senamiesčio dalį, veikė jos infrastruktūrą. Kartu su katalikais ir mūro technika Vilnių pasiekė gotikinė architektūra (pirmoji mūrinė gotikinė bažnyčia Smėlynėje buvo Šv. Mikalojaus).

Krikščioniškosioms bendruomenėms augant, jos tapo vis mažiau priklausomos nuo didžiųjų kunigaikščių. Ir taip laikotarpiu prieš pat katalikišką Lietuvos krikštą jau buvo susiformavę priemiesčiai dabartiniame Vilniaus senamiestyje – stačiatikiškasis *Civitas Rutenica* ir katalikiškasis Vokiečių miestas. Krikščionybės atstovai, iš pradžių buvę atvykėliai pagoniškame Vilniuje, ilgainiui virto tiesiog miestiečiais, prisidėjusiais prie to, kad miestas taptų toks, koks yra.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Lietuvos valdovas Gediminas – didysis kunigaikštis ar karalius?

Ar atkursime tikruosius istorinius Lietuvos valdovų titulus?

Dr. Juozas SKIRIUS,
Vytauto Didžiojo universiteto profesorius

Lietuvai švenčiant Vilniaus miesto, prieš 700 metų pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose paminėto, jubiliejų, yra puiki proga prisiminti ir Vilniaus miesto, Lietuvos sostinės, įkūrėją valdovą Gediminą. Verta prisiminti ir tai, kokius titulus nešiojo Lietuvos valdovai iki Gedimino ir po Gedimino? Ar jie buvo tituluojami tik Lietuvos didžiaisiais kunigaikščiais? Ar Lietuva turėjo daugiau karalių?.. Tiesa, tai nėra nauji klausimai. Jie kas kartą iškildavo ir anksčiau.

Lietuvos valdovo Gedimino atvaizdas (estampas, aut. Adamas Boca, XIX a. I p.). Šaltinis – Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, pirm. apsk. nr. ED 131664, inv. nr. G 1519

Jeigu dėl karaliaus Mindaugo titulo niekas nesiginčija, tai dėl kitų valdovų statuso nevienareikšmiškai pasisakoma. Dar 2009 m., švenčiant Lietuvos tūkstantmetį, dr. Rasa Gečaitė paskelbė drąsų, dokumentais paremtą straipsnį „Išniekinta Lietuvos karalystė ir karaliai“[1]. Vien per paskutinį dešimtmetį tuo klausimu sukaupta nemažai informacijos. Lietuvos mokslų akademijos Humanitarinių ir socialinių mokslų skyrius 2013 m. spalio 4-ąją surengė seminarą „Lietuvos karaliai arba Lietuvos valstybės statusas XIII–XIV a.“. Ta proga istorikė Auksė Ūsienė parengė 10-ies puslapių lankstinuką, kuriame argumentuotai aptarė Lietuvos valdovų statusą[2] . Prof. habil. dr. Alvydas Butkus 2018 m. publikavo straipsnį „Lietuvos valstybingumo pobūdžiai ir jų interpretacijos“[3], išdėstydamas valdovų titulatūros klausimą. Beje, straipsnis buvo parengtas pagal Garbės daktaro vardo suteikimo autoriui proga Daugpilio universitete skaitytą pranešimą. Tais pačiais metais minimu klausimu buvo publikuotas solidus darbas – dr. Algimanto Bučio didelės apimties knyga „Lietuvių karaliai ir Lietuvos karalystė *de facto* ir *de jure* Viduramžių Europoje“, kuri jau kitais metais sulaukė antro pakartotinio leidimo. Knyga skirta senovės Lietuvos valdovų (iki XV a. pradžios) istorinių titulų analizei. Atliktos jo tyrimo išvados griauna nusenusį mitą apie vienintelį Lietuvos karalių Mindaugą. Įdomu ir tai, kad autorius rašo, jog šv. Brunonas Bonifacijus 1009 m. pakrikštijo lietuvių karalių Netimerą. Straipsnių ir nuomonių titulų klausimu galime surasti ir daugiau. Tiesa, reikia pridurti, kad išeivijoje Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau – JAV) lietuviai istorikai (Jonas Dainauskas, Rimantas Kunčas-Žemaitaitis, Violeta Rutkauskienė ir kt.) vienareikšmiškai pasisakė ir pasisako, kad Lietuvą iki XV a. pradžios valdė karaliai. Taigi, nors atrodytų,

[1] Rasa Gečaitė, „Išniekinta Lietuvos karalystė ir karaliai“, in: *Atgimimas*, 2009 m. vasario 27 d. Prieiga per internetą – <https://www.delfi.lt/archive/print.php?id=20758150>.

[2] *Lietuvos karaliai arba Lietuvos valstybės statusas XIII–XIV a.*, ats. red. Auksė Ūsienė, Vilnius: Krašto apsaugos ministerija. Prieiga per internetą – <kam.lt/wp-content/uploads/2022/03/lietuvos-karaliai.pdf>.

[3] Alvydas Butkus, „Lietuvos valstybingumo pobūdžiai ir jų interpretacijos“, in: *Alkas.lt*, 2018 m. gegužės 5 d. Prieiga per internetą – <http://alkas.lt/2018/05/05/a-butkus-lietuvos-valstybingumo-pobudziai-ir-ju-interpretacijos>.

kad yra pakankamai tyrinėjimų ir šaltinių, bet iki šiol akademinėje bendruomenėje vis dar dominuoja „tradicinis“ vertinimas; mokykliniuose vadovėliuose mokiniai randa Lietuvos valdovus – didžiuosius kunigaikščius. Kodėl? Vieną priežastį man dar 1998 m. stažuotės metu Čikagoje bandė paaiškinti istorikas Jonas Dainauskas (1904–2000), kuris, kaip pats pasididžiavo, 40 metų tyrinėjo Lietuvos ir Lenkijos santykius. Paaiškinimas nebuvo iš maloniausių. Mat jis, atsiliepdamas apie senųjų laikų Lietuvos tyrinėtojus pasakė, kad lietuvius istorikus stipriai veikia lenkų istoriografija. Norint geriau suprasti, ką turėjo omenyje JAV lietuvių istorikas, tenka dar kartą prisiminti tą klausimą, pasiremti minėtų autorių tekstais.

Lietuvos istoriografijoje yra įsigalėjusi nuomonė, kad Lietuva turėjo vienintelį karalių Mindaugą (1200 (?)–1263), o jo valdoma Lietuvos karalystė tegyvavo apie 7-erius metus. Vis dėlto ne visus besidominčius senųjų laikų istorija, tai įtikina. Keistai atrodo, kad Lietuvos valstybė greičiausiai yra vienintelė Europos valstybė, kuri po savo valdovo Mindaugo mirties ne žlugo, o stiprėjo ir jos teritorija didėjo. Bet ši karalystė kažkaip ir kažkieno buvo „pervadinta“ Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste (toliau – LDK), o jos valdovai – didžiaisiais kunigaikščiais?! Dar įdomiau yra tai, kad XIII–XIV a. (iki Vytauto valdymo pradžios), kaip pažymi kai kurie istorikai, nėra nė vieno rašytinio dokumento (išskyrus slavų metraščius), kuris paliudytų buvusią LDK. Visuose to meto dokumentuose (Mindaugo ir Gedimino laiškai, jų sutartys, popiežių laiškai ir bulės, Livonijos ordino, P. Dusburgiečio kronikos ir t. t.) minima Lietuvos karalystė ir jos karaliai (lot. *Rex*, vok. *Kunig*). Tik Jogaila, vedęs karalaitę Jadvygą, Lietuvos karaliaus titulą pakeitė į Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulą. Tai pirmas tokio įvardijimo liudijimas. Tai kodėl Lietuvos valdovai istorikų buvo vadinami ir vis dar vadinami didžiaisiais kunigaikščiais (rus. *velikij kniaz*)? Atsakymas gali būti trumpas – mat buvo stipriai įsigalėjęs teiginys, kad tik popiežiaus palaiminti krikščionių valdovai turėjo teisę būti vadinami *karaliais*. Tokia tradicija siekia VIII a., kai popiežius palaimino karaliumi frankų valdovą Pipiną Trumpąjį, būsimo garsaus imperatoriaus Karolio Didžiojo tėvą. Tačiau, deja, šis argumentas neišlaiko kritikos, nes tai paneigia pačių popiežių raštai, kuriuose Lietuvos valdovai yra vadinami karaliais, o Lietuva – karalyste. Štai, pavyzdžiui, Petro Dusburgiečio kronikoje XIV a. pradžioje Lietuva daug kartų įvardijama kaip karalystė, o Vytenis ir Gediminas minimi kaip Lietuvos karaliai. P. Dusburgietis aprašo popiežiaus Jono XXII norą 1324 m. apkrikštyti „lietuvių ir daugelio rusų garsų karalių“ Gediminą. Tačiau šis atsisakė. Nepaisant šios aplinkybės, Gediminas vis vien kronikoje vadinamas karaliumi. Be to, P. Dusburgietis mini ir Lietuvos karalių Pukuverą, kurio sūnus yra Vytenis. Taip pat ir Treniotą – Lietuvos karaliaus sūnų. Taigi, netgi priešiškai nusiteikę kalavijuočių ir kryžiuočių ordinų riteriai-vienuoliai, kaip ir nesėkmingai Lietuvos krikšto siekę popiežiai ir kiti oficialūs asmenys, tikrai neturėjo tikslo aukštinti mūsų valdovų. Bet juos, matyti, įvardijo tikraisiais titulais. Todėl ir minėtus dokumentus reikėtų vertinti kaip neginčytinus teisinius įrodymus vadinti Lietuvą karalyste, o jos valdovus – karaliais. Tai ne smulkmena, o esminis dalykas, nes karalystės pervadinimas į LDK „ištrina“ valstybingumo statusą ir įteisina tam tikrą žemių sąjungą bei pavaldumą kitai valstybei, t. y. karalystei. Juk visi Lietuvos valdovai iki Vytauto Didžiojo „virš savo galvos“ neturėjo jokio kito valdovo, nebuvo kažkieno vasalai ar submonarchai.

Pasak vieno žymiausio šių laikų lietuvių kalbos istoriko, akademiko, prof. habil. dr. Zigmo Zinkevičiaus (1925–2018), „karaliai yra dviejų rūšių“: 1) Valdovai, neturintys virš savęs siuzereno, taigi niekam nepriklausantys, jie patys save laikė karaliais ir taip juos vadino kitų šalių valdovai, net popiežiai (kažkas panašaus buvo su ikikrikščioniškais skandinavais ir germanais); 2) valdovai – popiežiaus „pateptieji“ karaliai, taip kaip Mindaugas, kuris 1251 m. priėmė krikščionybę, o 1253 m. buvo vainikuotas karaliumi.

Kyla klausimas – iš kur atsirado kunigaikščio ir didžiojo kunigaikščio titulai ir kodėl jie Lietuvoje prigijo? Pirmiausia reikia pasakyti, kad mes nežinome, kaip Lietuvos valdovus titulavo patys lietuviai. Neabejotinų žinių neturime. Gali būti, kad tai buvo *kunigas*, *vadas*, *valdovas* ar *viešpats*, nes tik taip galima versti kanceliarine slavų kalba rašytuose raštuose vartojamą Lietuvos valdovo titulą *Hospodar*. Suprantama, kad tokia padėtis apsunkina tyrinėtojų darbą. Antra, viena iš priežasčių, kodėl mūsų valdovai vadinami didžiaisiais kunigaikščiais, galėtų būti tai, kad nuo XIV a. pradžios lietuviai pradėjo sėkmingą karinę ekspansiją į Rytus, prisijungdami slavų-rusėnų žemes, iki tol pavaldžias mongolų-totorių Aukso ordos chanams. Slavų žemių valdovai buvo vadinami *kniaziais* (kunigaikščiais) ir slavai natūraliai lietuvių valdovus įvardijo sau suprantamais titulais. Tačiau tuo metu šis titulas slavų žemėse reiškė chanų vietininko titulą. Chanai skyrė ir vyriausią vietininką – didįjį kunigaikštį (*velikij kniaz*), kuris buvo pavaldus siuzerenui chanui. Lotyniškai skamba *Magnus Dux*. Taigi, klaidingai Lietuvos valdovus įvardijus „didžiaisiais kunigaikščiais“, vėliau juos pradėta suvokti kaip vasalinius valdovus (?). Slavų metraščiuose apie Mindaugą rašo kaip apie *velikij kniaz,* nors yra tiksliai žinoma, kad Mindaugas tuo metu jau buvo karalius. Taigi, istorikai, ypač rusų, sąmoningai arba nesąmoningai pasidavė slavų metraščių įtakai.

Didžiausią įtaką padarė Lenkijos politikai, o vėliau ir lenkų istorikai, pradėdami Lietuvos valdovams taikyti Lietuvos didžiųjų kunigaikščių titulą nuo

lenkų kronikininko Jano Dlugošo laikų, t. y. nuo XV a. antros pusės. Jų pastangų tikslas – parodyti pasauliui, kad praeityje Lietuva buvo tik kunigaikštystė, o Lenkija – karalystė. Griežtai laikėsi tos linijos ir mokslo leidiniuose. Pavyzdžiui, 1845 m. Vroclave išleistame senų dokumentų rinkinyje „Codex Diplomaticus Lithuaniae...“, kuriame publikuojamuose dokumentuose Lietuvos valdovai tituluojami karaliais, bet tų dokumentų komentaruose tuos pačius valdovus-karalius rinkinio sudarytojas Edvardas Račynskis (*Edward Raczyński*) komentaruose pabrėžtinai tituluoja tik kunigaikščiais. Kitas pavyzdys – muziejininkas, numizmatas Marianas Gumovskis (*Marian Gumowski*) savo veikale apie antspaudus taip pat klastojo informaciją: nežiūrint to, kad kiekvieno Lietuvos valdovo antspaude yra titulas karalius, antraštėje šis istorikas rašė, kad tai yra Lietuvos kunigaikščio antspaudas[4]. Taigi, nuo to laiko nuosekliai buvo kalamas iškraipytas titulavimas ir visuomenė buvo pratinama prie „kunigaikščių“ Gedimino, Algirdo, Kęstučio, Jogailos ir ankstesnių valdovų. Tiesa, J. Dlugošas buvo bene pirmas pavadinęs Jogailą didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Pats Jogaila to titulo nevartojo. Jo antspauduose buvo įrašytas *Lietuvos karalius*.

Kai Jogaila tapo Lenkijos karaliumi 1386 m., valdžią Lietuvoje pamažu teko perduoti (1392–1401) savo pusbroliui Vytautui kaip savo vietininkui-vasalui. 1401 m. Vytautas tapo Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu ir nuo Lenkijos buvo tik nominali priklausomybė. Vilniaus–Radomo susitarimu galutinai įtvirtintas LDK statusas. Vytautas, siekdamas Lietuvai visiško savarankiškumo, formaliai siekė karaliaus iš popiežiaus patvirtinimo. Jam reikėjo civilizuotai nutraukti *de jure* sutartį su Jogaila, kai tuo metu *de facto* jis valdė vieną didžiausių Europos valstybių. Labai gražiai 1414 m. savo dienyne rašė Burgundijos riteris ir diplomatas Žiliberas de Lanua (*Ghillebert de Lannoy*), formuluodamas Lietuvos ir jos valdovo titulą: „Atvykau aplankyti Lietuvos karalystės ir josios karalių kunigaikštį Vytautą.“ Mat Lietuvos karalius buvo Jogaila, bet jis gyveno Lenkijoje, o Lietuvos karalių reprezentavo, buvo karaliumi kunigaikštis Vytautas[5]. Dar būtina pastebėti, kad Vilniaus katedroje, Šv. Kazimiero koplyčioje (XVII a.), pastatyta Vytauto skulptūra yra ne su didžiojo kunigaikščio, o su karaliaus karūna, panašia kaip ir Jogailos skulptūros karūna. Esmė ta, kad jie abu vaizduojami ir traktuojami kaip karaliai. Įdomiausia, kad į tai dėmesį pirmas atkreipė JAV istorikas Stefanas Ternbulis (*Stephen Turnbull*) savo knygoje „Tannenberg 1410, Disaster for Teutonic Knight“[6].

Baigiant, ko gero, tikslinga prisiminti dr. Rasos Gečaitės žodžius: „Galima tik spėlioti, kada mokiniams bus pateikti neiškraipyti istoriniai XIII–XIV a. faktai, juos grindžiant autentiškais dokumentais, o ne sukurtomis teorijomis. O gal nūdienos istorikai vis dar atgailauja už pagonišką praeitį ir savanoriškai neša užsikrautą bausmės kryžių virš išniekintų Lietuvos karalių kapų. Mirusieji žino tiesą, galėtų žinoti ir gyvieji.“ Atkreiptinas dėmesys, kad visuomenei kai kurie istorikai jau pateikia aukso vidurio vertinimą – dažniau kalbama ne apie Lietuvos didžiuosius kunigaikščius, o apie Lietuvos valdovus. Tai jau šis tas. Be to, mokykliniai istorijos vadovėliai nuolat atnaujinami ir, reikia tikėtis, kad atsiras vadovėlių autorius ar autorė, kurie mokiniams pateiks dokumentais pagrįstus mūsų valdovų titulus. Tikėkimės!

[4] Jonas Dainauskas, *Lietuvos bei lietuvių krikštas ir 1387-ji metai*, Chicago, 1991, p. 43–44.

[5] *Ibid*., p. 44.

[6] Gedimino Zemlicko pokalbis su istorike Violeta Rutkauskiene, „Kas sieja slibiną ir dvigubąjį kryžių“, in: *Mokslo Lietuva*, 2009 m. balandžio 23 d., nr. 8, p. 9.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Baronai Pilar fon Pilchau ir jų giminystės ryšiai

Dr. Irma RANDAKEVIČIENĖ,
Vilnius

Visai šalia Vilniaus, Lavoriškių parapijoje, stovėjo Mickūnų dvaras, XVII–XVIII a. priklausęs Vilniaus vyskupijos kapitulai. 1802 m. liepos 22 d. šiame dvare gimė buvusio Abiejų Tautų Respublikos karaliaus šambeliono Apolinaro Moravskio ir Marijonos Semaškaitės sūnus, gydytojas, rašytojas, filantropas Stanislovas Moravskis, vėliau parašęs prisiminimus apie savo jaunystės metus Vilniuje ir Trakų (Jiezno, Nemajūnų, Birštono ir aplinkinių kraštų) bajoriją. Tuo metu dvaras kartu su Mickų kaimu priklausė jo motinos giminei – Semaškoms. Vienuose šaltiniuose teigiama, kad po Semaškų Mickūnų dvarą įsigijo Vilniaus universiteto profesorius medicinos mokslų daktaras Augustas Liudvikas Bekiu (*August Ludwik Bécu*), kituose rašoma, jog dvarą pirko baronų Pilar fon Pilchau šeima. Abu teiginiai yra teisingi, nes prof. A. L. Bekiu buvo glaudžiai susijęs su baronais Pilar fon Pilchau.

Baronų Pilar fon Pilchau giminė kildinama iš Silezijos ir žinoma nuo XVI amžiaus. XVII a. pab. šios giminės ainiai persikėlė gyventi į Švediją, iš jos – į Estiją. Estijoje 1734 m. gimė baronas Magnusas Vilhelmas Pilar fon Pilchau. Jis 1754 m. Taline susituokė su Kotryna Elena fon Tauzas. Teigiama, kad iš viso šiai porai gimė 18 vaikų. Paminėtina, jog baronai Pilar fon Pilchau tarnavo Lenkijos Karalystės kariuomenėje ir turėjo įvairius karinius laipsnius. Magnuso Viljamo sūnus Magnusas Fabijonas Pilar fon Pilchau (g. 1768) kažkuriuo metu persikėlė į Vilnių. Vilniuje jis gyveno su šeima, jo žmona buvo Marija Cecilija Bekiu, tikėtina, prof. A. L. Bekiu sesuo. Sprendžiant pagal jos vyriausiojo sūnaus gimimo datą, Marija Cecilija Bekiu turėjo būti gimusi apie 1780 metus.

Augustas Liudvikas Bekiu (grafika, XIX a., Marcelinas Januševičius pagal Joną Rustemą). Šaltinis – Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, pirm. apsk. nr. ED 136064, inv. nr. G 3823

Su žmona Cecilija M. F. Pilar fon Pilchau susilaukė dviejų sūnų – 1802 m. gimusio Aleksandro Karlo ir 1818 m. gimusio Henriko Edvardo. Taip pat šeimoje augo dvi dukterys – Izabelė (pagal vyrą Kulvinskienė) ir Julija. Duktė Julija Pilar fon Pilchau mirė netekėjusi, būdama 27 metų. Iš jaunesniojo sūnaus Henriko Edvardo krikšto metriko matyti, kad Vilniaus Šv. Jonų bažnyčioje įvykusiose krikštynose dalyvavo krikštatėvis prof. A. L. Bekiu, krikštamotė Konstancija Sniadeckienė (prof. Andriaus Sniadeckio žmona), asistavo Jokūbas Bekiu (tikėtina, A. L. Bekiu brolis) su Sofija Sniadeckaite (prof. A. Sniadeckio dukterimi), taip pat dalyvavo vyresnėlis naujagimio brolis Aleksandras Pilar fon Pilchau, prof. A. L. Bekiu duktė Hersilija Liucija Kotryna, prof. A. Sniadeckio sūnus Juozapas Sniadeckis ir Aleksandra Bekiu, prof. A. L. Bekiu duktė, vėliau ištekėjusi už Vilniaus universiteto prof. Juozapo Mianovskio, pirmojo atkurto Varšuvos universiteto rektoriaus. Pati vaiko krikštynų puota galėjo vykti Mickūnų dvare.

Deja, po metų, t. y. 1819 m., tuose pačiuose Mickūnuose mirė M. F. Pilar fon Pilchau žmona Cecilija Bekiu. Ji buvo palaidota Bernardinų kapinėse. Nėra aišku, kas tėvui padėjo auginti be motinos likusius vaikus, tačiau, kaip matyti iš poeto Julijaus Slovackio, kurį užaugino jo įtėvis prof. A. L. Bekiu, prisiminimų, J. Slovackis labai šiltai atsiliepė apie vaikystės dienas, praleistas Mickūnų dvare. Beje, J. Slovackis buvo pakrikštytas jau būdamas jaunuoliu kartu su Hersilija Liucija Kotryna Bekiu Vilniaus Šv. Jonų bažnyčioje

1827 m., jau po tėvo Euzebijaus Slovackio ir po įtėvio A. L. Bekiu mirties.

Prof. A. L. Bekiu Vilniaus universitete dėstė bendrąją patologiją. Jis pirmasis Vilniuje ėmė skiepyti žmones nuo raupų. 1803 m. apie raupus ir jų skiepus išleido knygelę. 1808 m. kartu su prof. Jozefu Franku Vilniuje įkūrė Vakcinacijos institutą. Pasak Adomo Kirkoro, A. L. Bekiu mirė 1824 m. rugpjūčio 26 d. antrą valandą po pietų nutrenktas žaibo, per stogą ir lubas jam pataikius į namo kambarį, kuriame profesorius tuo metu miegojo. Tuo metu jis gyveno name Pilies gatvėje.

Rimvydas Čaplinskas savo knygoje yra aprašęs šį įvykį:

Vilniuje vykstant filomatų ir filaretų teismo procesui, A. Bekiu 1824 m. rugpjūčio 26 d. nutrenkė perkūnas. Po tvankios dienos prasidėjo smarki audra. Daktaras Bekiu snaudė kabinete ant sofos. Tarp sofos ir praviro lango stovėjo mažas staliukas su chirurginiais įrankiais. Į pastato stogą trenkė žaibas ir vienas ugnies kamuolys įsmuko vidun. Ponia Salomėja, įbėgusi į kabinetą, pamatė vyrą jau nekvėpuojantį, jo veidą dengusią skarelę išdegintą. Žaibas, metalinių įrankių pritrauktas, nutrenkė buto šeimininką ir spintoje ištirpdė kelis sidabrinius rublius. Sklido kalbos, kad čia ne šiaip nelaimingas atsitikimas, o Dievo bausmė už negarbingą dalyvavimą filomatų ir filaretų byloje. Be to, po poros mėnesių staiga mirė vienas aktyviausių tardymo komisijos narių, gubernijos patarėjas Vincentas Lavrinovičius, po penkerių metų, vykdamas pas sužadėtinę, netikėtai mirė dar vienas aktyvus šio proceso dalyvis – prokuroras Leonas Boikovas.[1]

Prof. A. L. Bekiu krikštasūnis ir jo sesers Cecilijos sūnus Henrikas Edvardas Pilar fon Pilchau gyveno Vilniuje. Su žmona Felicija Marija, kilusia iš bajorų Bieliauskų (lenk. *Bielawski*) giminės, jis susilaukė trijų dukterų, kurių jauniausioji Marija ištekėjo už bajoraičio, Saratovo pulko kapitono Bronislovo Leonardo Želskio. Duktė Vilūnė mirė kūdikystėje. Duktė Aleksandra mirė netekėjusi 1901 m. savo sesers Marijos Želskos name, stovėjusiame Polocko gatvėje. Tėvas H. E. Pilar fon Pilchau mirė 1876 m. birželį ir buvo palaidotas Bernardinų kapinėse. Jo antkapinis paminklas neišliko, tačiau Bernardinų kapinėse yra išlikusi baronų Pilar fon Pilchau tvorele aptverta kapavietė, kurioje stovi ir antkapinis paminklas 1904 m. mirusiai Henriko žmonai Felicijai Marijai iš Bieliauskų.

Šiame baronų šeimos kape taip pat palaidota Henriko Edvardo vyresniojo brolio Aleksandro Karlo žmona Johana Pilar fon Pilchau (m. 1876), kilusi iš Kulvinskių. Šaltiniuose nurodoma, jog abu broliai Aleksandras Karlas ir Henrikas Edvardas kartu valdė Mickūnų dvarą. Aleksandras Karlas Pilar fon Pilchau 1827 m. su žmona Johana susilaukė sūnaus

Baronų Pilar fon Pilchau šeimos kapavietė Bernardinų kapinėse. Dr. Irmos Randakevičienės nuotr.

Stanislovo, kuris Mickūnų dvarą paveldėjo. Užaugęs baronaitis Stanislovas Pilar fon Pilchau susituokė su Sofija Januševska, Sankt Peterburgo geležinkelininkų aukštosios mokyklos prof. Ignoto Januševskio dukra.

Prof. I. Januševkis Vilniuje turėjo namą, kuriame gyveno jo šeima. Januševskiai buvo susilaukę ir daugiau dukterų. Vyriausioji baronienės Sofijos Pilar fon Pilchau sesuo Emilija (iš pirmosios santuokos likusi našlė) buvo susituokusi su Feliksu Zavadskiu, žinomo Vilniaus spaustuvininko Juozapo Zavadskio sūnumi. Emilija numirė Zavadskių name, stovėjusiame tuometiniame Pilies skersgatvyje 1881 metais. Su vyru ji buvo sulaukusi dviejų sūnų Juozapo ir Felikso bei dukters Jadvygos.

Dar viena iš Ignoto Januševskio dukterų Elena Julija ištekėjo už smulkaus bajoro, mokytojo Edmundo Rufino Dzeržinskio, kilusio iš Ašmenos apskrities. Jiedu susilaukė devynių vaikų, iš kurių žinomiausias – 1877 m. Dzeržinovo dvare (Minsko apskrityje) gimęs ketvirtas vaikas Feliksas Dzeržinskis, gavęs laimingojo Felikso vardą, nes gimė neišnešiotas. Teigiama, jog vaikystėje tėvo šautuvu F. Dzeržinskis (pagal kitus šaltinius – jo brolis Stanislovas) nušovė jaunesniąją dvylikametę ar keturiolikmetę sesutę Vandą. Galbūt šis įvykis paveikė tolesnę F. Dzeržinskio brandos eigą. Jam pačiam tuo metu buvo 15 metų. F. Dzeržinskis buvo nukreiptas mokytis į Vilniaus berniukų gimnaziją, tačiau iš jos buvo pašalintas už dalyvavimą socialistų partijos veikloje. Vienas iš jo ketinimų jaunystėje buvo tapti kunigu, tačiau juo F. Dzeržinskis netapo.

Elena Julija Dzeržinskienė po vyro Edmundo Rufino mirties 1887 m. (mirė nuo tuberkuliozės) su visais vaikais buvo apsigyvenusi Vilniuje. Vida Girininkienė savo knygoje rašo, jog Dzeržinskienė vilniečių buvo gerbiama dėl inteligencijos ir rūpinimosi savo vaikais. Ypač prie jos buvo prisirišęs netekęs tėvo

[1] Antanas Rimvydas Čaplinskas, *Vilniaus gatvių istorija. Pilies gatvė*, Vilnius: Charibdė, 2015, p. 86.

sūnus Feliksas, vėliau ją slaugęs ir vežiojęs gydyti pas garsųjį Varšuvos psichiatrą Rapolą Radzivilovičių[2].

F. Dzeržinskio motina E. J. Dzeržinskienė labai išgyveno dėl sūnaus Felikso socialistinės veiklos, ji mirė 1896 m. sausio 14 d. Tvorkof (lenk. *Szpital Tworkowski*) psichiatrijos ligoninėje Varšuvos apskrityje. Šią ligoninę 1891 m. įsteigė profesorius psichiatras Adolfas Rothe kartu su gydytoju psichiatru Jonu Balinskiu, kilusiu iš Jašiūnų dvaro. J. Balinskis buvo žinomo istoriko Mykolo Balinskio ir prof. Andriaus Sniadeckio dukros Sofijos Sniadeckytės sūnus. J. Balinskis kažkiek metų dirbo minėtoje Tvorkof psichiatrinėje ligoninėje. Ligoninė buvo pastatyta eklektišku stiliumi, t. y. į jos kompleksą įėjo katalikų koplyčia, stačiatikių (armėnų) cerkvė ir ligoninės paviljonai. Nežinia, kiek ligoninėje meldėsi ir kiek ilgai gydėsi E. J. Dzeržinskienė, tačiau jai mirus, Varšuvos gubernatoriaus leidimu, jos palaikai buvo pargabenti į Vilnių ir 1896 m. sausio 22 d. palaidoti Bernardinų kapinėse, II kvartale. Vis dėlto ji buvo palaidota atskirai, o ne baronų Pilar fon Pilchau kapavietėje, kurioje amžino poilsio atgulė jos sesuo baronienė Sofija Pilar fon Pilchau.

Apie bolševiko, čekistų vado, pasmerkusio daugybę žmonių mirčiai ir kankinimams, raudonojo, geležinio Felikso Dzeržinskio biografiją ir veiklą plačiau nepasakotina. Paminėtina, jog F. Dzeržinskis kartu su barono Stanislovo Pilar fon Pilchau vaikaičiu taip pat socialistu Romualdu Pilar fon Pilchau ne kartą lankėsi Mickūnų dvare. Apie tai esą ir šiais laikais pasakodavę Mickūnų gyventojai.

Teigiama, jog Dzeržinskių šeimos likimas susiklostė tragiškai. 1917 m. Felikso brolis Stanislovas tėvų dvare buvo nužudytas nežinomų užpuolikų. Kitas brolis Kazimieras kartu su šeima 1943 m. buvo sušaudytas nacistų. Jauniausias brolis Vladislovas, tapęs profesoriumi, neurologu, dirbęs Varšuvoje, taip pat 1943 m. buvo sušaudytas nacistų. Iš Dzeržinskių

profesoriaus Augusto Liudviko Bekiu šeimos antkapis Rasų kapinėse. Nuotraukos šaltinis - vikipedija. Dr. Irmos randakevičienės nuotr.

Marijos Felicijos Pilar fon Pilchau iš Bielawskių antkapis bernardinų kapinėse. Dr. Irmos randakevičienės nuotr.

šeimos ilgiausiai išgyveno Felikso sesuo Aldona Bulhakova-Kojalavičienė, su kuria jis palaikė glaudžius ryšius. Ji buvo gimusi Taganrogo mieste 1869 m., o pakrikštyta Maišiagalos bažnyčioje. Tai liudija apie Dzeržinskių šeimos nuolatinį kilnojimąsi iš vienos vietos į kitą dėl tėvo Rufino Edmundo paskyrimų. A. Bulhakova po pirmojo vyro mirties 1938 m. susituokė Vilniuje su našliu Artūru Kojalavičiumi ir vėliau išvyko gyventi į Lenkiją. Ji išleido savo atsiminimus.

Literatūra

Čaplinskas Antanas Rimvydas, *Vilniaus atminimo knyga. Mieste įamžintos asmenybės*, Vilnius: Charibdė, 2011. *ISBN 978-9955-739-36-4*.

Čaplinskas Antanas Rimvydas, *Vilniaus gatvių istorija. Pilies gatvė*, Vilnius: Charibdė, 2015. *ISBN 978-9986-745-89-1*.

Girininkienė Vida, *Bernardinų kapinės. 1810–2010,* Vilnius: Versus Aureus, 2010. *ISBN 978-9955-34-278-6*.

„Historia“, in: *Mazowieckie Specjalistyczne Centrum Zdrowia*. Prieiga per internetą – <https://tworki.eu/historia/>.

Jašiūnų dvaras – kultūros židinys, sud. Aurelija Arlauskaitė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016. *ISBN 978-609-459-599-8*.

Kirkoras Adomas Honoris, *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes*, iš lenkų k. vertė Kazys Uscila, Vilnius: Mintis, 2012. *ISBN 978-5-417-01035-4*.

Materialien zu einer ehstländischen Adelsgeschichte, nach der bey der lezten Matrikul-Commission angenommenen Ordnung. Nebst andern kürzern Aufsätzen etc:

[2] Vida Girininkienė, *Bernardinų kapinės 1810–2010*, Vilnius: Versus Aureus, 2010, p. 258–259.

18.19, Verlag Johann Friedrich Hartknoch, 1789, Original von Österreichische Nationalbibliothek, Digitalisiert 10. Okt. 2012. Prieiga per internetą – <https://books.google.de/books?id=_GVTAAAAcAAJ&pg=PA316#v=onepage&q&f=false>.

Michalovskis Vitalijus, „F. Dzeržinskis: nuo mitingų Karoliniškėse iki kruvino teroro“, in: *Lrytas.lt,* 2014. Prieiga per internetą – <https://www.lrytas.lt/kultura/istorija/2014/11/25/news/f-dzerzinskis-nuo-mitingu-karoliniskese-iki-kruvino-teroro-2721266/>.

Moravskis Stanislovas, *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje: atsiskyrėlio atsiminimai*, iš lenkų k. vertė Reda Griškaitė, Vilnius: Mintis, 1994. *ISBN 5-417-00676-9*.

„O Wilnie, Wileńszczyźnie i nie tylko – Mickuny“. Prieiga per internetą – <https://zw.lt/wilno-wilenszczyzna/o-wilnie-wilenszczyznie-i-nie-tylko-mickuny/>.

Vilniaus universiteto istorija 1579–1994, red. Rolandas Pavilionis, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994. *ISBN 9986-09-047-4*.

Savukynas Virginijus, „Istorijos detektyvai“: žiauriausi bolševikai, kilę iš Lietuvos“, in: *Delfi.lt*, 2016. Prieiga per internetą – <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/istorijos-detektyvai-ziauriausi-bolsevikai-kile-is-lietuvos.d?id=70446722>.

„Tworki“, in: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, T. XII. Prieiga per internetą – <http://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_XII/685>.

Venclova Tomas, *Vilniaus vardai,* Vilnius: R. Paknio leidykla, 2017. *ISBN 978-995-57367-21*.

Пилляр Р. А., Петров Н. В., Скоркин К. В., *Кто руководил НКВД, 1934–1941: справочник*, Под ред. Н. Г. Охотина и А. Б. Рогинского, М.: Звенья, 1999, с. 502.

Ratkovsky I. S. Ph. D. in History, Associate Professor, Saint-Petersburg State University. „Health of Felix Dzerzhinsky“, in: *Научный журнал КубГАУ*, No. 98(04), 2014 года.

Ровенский Георгий. РОДОСЛОВНАЯ рода баронов ПИЛАР фон ПИЛЬХАУ (по материалам ЦВИА и государственных архивов Эстонии и Латвии, семейных архивов и другим источникам). Prieiga per internetą – <http://wgd.ru/story>.

Šaltiniai

Vilniaus bažnyčių gimimo, santuokų ir mirčių metrikai:

Stanislovo Moravskio krikšto metrikas 1802 m., Lavoriškių RKB gimimo metrikų knyga 1802–1818 m. (*Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVIA*), f. 604, ap. 10, b. 52); Henriko Edvardo Pilar fon Pilchau krikšto metrikas 1818 m., Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios RKB gimimo metrikų knyga, 1818 m. (*LVIA,* f. 604, ap. 10, b. 240); Henriko Edvardo Pilar fon Pilchau mirties metrikas 1876 m., Vilniaus Bernardinų bažnyčios RKB mirties metrikų knyga 1876 m. (*LVIA*, f. 604, ap. 20, b. 194); Marijos Cecilijos Pilar fon Pilchau iš Bekiu mirties metrikas 1819 m., Vilniaus Bernardinų bažnyčios RKB mirties metrikų knyga 1819 m. (*LVIA*, f. 604, ap. 10, b. 251); Aleksandro Pilar fon Pilchau ir Johanos Kulvinskos santuokos metrikas 1826 m., Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios RKB santuokos metrikų knyga 1826 m. (*LVIA*, f. 604, ap. 10, b. 222); Johanos Pilar fon Pilchau iš Kulvinskių mirties metrikas 1876 m., Vilniaus Bernardinų bažnyčios RKB mirties metrikų knyga 1876 m. (*LVIA*, f. 604, ap. 20, b. 194); Marijos Pilar fon Pilchau ir Bronislovo Leonardo Želskio santuokos metrikas 1881 m., Vilniaus Bernardinų bažnyčios RKB santuokos metrikų knyga 1881 m. (*LVIA,* f. 604, ap. 20, b. 209); Stanislovo Mykolo Pilar fon Pilchau krikšto metrikas 1827 m., Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios RKG gimimo metrikų knyga 1827 m. (*LVIA*, f. 604, ap. 10, b. 240); Sofijos Pilar fon Pilchau iš Januševskių mirties metrikas 1898 m., Vilniaus Bernardinų bažnyčios RKB mirties metrikų knyga 1898 m. (*LVIA*, f. 604, ap. 20, b. 283); Aleksandro Ignoto Stanislovo Pilar fon Pilchau ir Elenos Johanos Krzyviec santuokos metrikas 1890 m., Vilniaus Šv. Dvasios ir Dominikonų bažnyčios santuokos metrikų knyga 1890 m. (*LVIA*, f. 604, ap. 20, b. 240); Emilijos Januševskos Zavadskienės mirties metrikas 1883 m. (*LVIA*, f. 604, ap. 20, b. 211); Elenos Julijos Dzeržinskienės mirties metrikas 1896, Vilniaus Bernardinų bažnyčios RKB mirties metrikų knyga 1883 m. (*LVIA*, f. 604, ap. 20, b. 279); Aldonos Eugenijos Dzeržinskaitės krikšto metrikas 1870 m.; Maišiagalos bažnyčios RKB gimimo metrikų knyga 1870 m. (*LVIA*, f. 604, ap. 20, b. 132); Aldonos Eugenijos Dzeržinskaitės Bulhakovos ir Artūro Kojalavičiaus santuokos metrikas 1938 m.; Vilniaus Visų Šventųjų RKB santuokos metrikų knyga 1938 m. (*LVIA*, f. 1668, ap. 1, b. 74); Izabelės Pilar fon Pilchau Kulvinskienės mirties metrikas 1891 m., Vilniaus Bernardinų bažnyčios RKB mirties metrikų knyga 1891 m. (*LVIA*, f. 604, ap. 20, b. 241–242); Julijaus Vladislovo Slovackio krikšto metrikas 1827 m., Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios RKB gimimo metrikų knyga 1827 m. (*LVIA*, f. 604, ap. 10, b. 240); Hersilijos Liucijos Kotrynos krikšto metrikas 1827 m., Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios RKB gimimo metrikų knyga 1827 m. (*LVIA*, f. 604, ap. 10, b. 240); Aleksandros Bekiu ir Juozapo Mianovskio santuokos metrikas 1831 m., Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios RKB santuokos metrikų knyga 1831 m. (*LVIA*, f. 604, ap. 10, b. 257, 269).

Pilar fon Pilchau šeimos antkapių epitafijos Vilniaus Bernardinų kapinėse.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Švobiškio evangelikų reformatų parapija istorijos vingiuose

Irena ANDRUKAITIENĖ,
Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarė, Anykščiai

Evangelikų reformatų bažnyčios, XVI a. 4 dešimt. pradėjusios kurtis kartu su Reformacijos atėjimu į Lietuvą, ne kartą išgyvenusios stichines ar religinių kovų laikais tyčinių veiksmų sukeltas nelaimes, išliko santūrios, atkakliai saugojusios gyvą tikėjimo dvasią ir ilgainiui tapusios svarbiais bažnytinės istorijos ženklais.

Negausiai evangelikų reformatų parapijai, įsikūrusiai nedideliame Švobiškio miestelyje ir aplinkiniuose kaimuose prie Mūšos upės (Pasvalio r.), ir jos kukliai bažnyčiai XX a. pradžioje susiklosčiusios aplinkybės lėmė išskirtinę misiją.

Švobiškis istoriniuose šaltiniuose minimas nuo 1567 m. Parapijos įsteigimas siejamas su bajoro Martyno Švobos vardu. 1606 m. Upytės pavieto bajoras M. Švoba, valdęs Švobiškio dvarą ir didžiulius žemių plotus Joniškėlio, Vaškų, Linkuvos, Saločių valsčiuose, Švobiškyje įsteigė evangelikų reformatų parapiją, kuri, matyt, pamaldoms naudojosi katalikų bažnyčia. Tais pačiais metais M. Švoba parašė testamentą, kuriuo visus savo didelius turtus paliko „Dievo garbei ir Švobiškio bažnyčios naudai“, nurodydamas, kad „Švobiškyje turi būti pastatyta nauja bažnyčia senosios bažnyčios vietoje“ ir šalia jos atidaryta mokykla, kurioje mokiniai turėjo būti mokomi nemokamai. Testamento vykdytoju M. Švoba paskyrė kaimyną, Plonėnų dvaro savininką Joną Puziną.

Parapijos gyvavimo pradžia buvo nelengva – evangelikų reformatų Sinodas kunigą Chžestovskį paskyrė tik 1613 m. J. Puzinas aplaidžiai vykdė testamentą: ne tik kad nesirūpino naujos bažnyčios statyba, bet sumažino bažnyčios ir mokyklos išlaikymu testatoriaus numatytas lėšas, tinkamai neprižiūrėjo bažnyčios ūkio. 1616 m. kilus dideliam gaisrui sudegė klebonija, parapiją vėl liko be kunigo, ją aptarnauti buvo paskirtas atvažiuojantis pamokslininkas Rychlickis. 1622 m. jis skundėsi Sinodui, kad J. Puzinas nemoka jam algos, kad sumažinta mokytojo alga.

Evangelikų reformatų Sinodas, susirūpinęs dėl tokio padėties, 1636 m. nusprendė išnuomoti Švobiškio bažnyčios nuosavybę, bet su nuomininkais irgi nesisekė. Jie nesirūpino nei bažnyčia, nei mokykla, nuolat kildavo konfliktai.

Galiausiai Švobiškio dvaro lėšomis atstačius kleboniją, parapija vėl gauna kunigą ir pamažu dvasinis parapijos gyvenimas atgyja. Kunigai, tiesa, ilgai neužsibūdavo, dažnai keitėsi, nes nesutarimai su dvaro valdytojais nesibaigė. Nuo 1622 m. iki XVIII a. pabaigos Švobiškio parapijoje dvasinę tarnystę ėjo vienuolika kunigų. Archyvinės medžiagos stoka kol kas neleidžia plačiau apibūdinti jų indėlio į parapijos bendruomenės augimą.

Parapijos dvasinis gyvenimas neatpažįstamai pasikeitė, kai 1782 m. į Švobiškį buvo paskirtas jaunas,

Evangelikų reformatų bažnyčia Švobiškyje (Pasvalio r.). Irenos Andrukaitienės nuotr.

energingas, iš tos pačios parapijos kilęs kunigas Adomas Močiulskis. Jis atsakingai ėmėsi savo pareigų – rūpinosi parapijiečių sielovada, stengėsi gaivinti ir diegti evangeliškąsias tradicijas. Nepamiršo ir bažnyčios ūkio. Jo rūpesčiu 1784 m. pastatyta nauja klebonija, sutvarkyti kiti apleisti bažnytiniai pastatai. Tik bažnytėlė kol kas liko ta pati – sena, šiaudais dengta, sukrypusi, į žemę smenganti.

Kun. A. Močiulskis išsirūpino, kad būtų pradėtas vykdyti M. Švobos testamento priesakas dėl naujos bažnyčios. 1785 m. Sinode nuspręsta Švobiškyje pradėti statybas, numatytos lėšos, kunigui į pagalbą paskirtas statybų kuratorius Jonas Bukauskas. Per kitus metus parapijiečiai suvežė visą statybai reikalingą medžiagą, rinko aukas. 1787 m. (pagal E. Cherner – kertinis akmuo įmūrytas 1788 m. gegužės 15 d.) pradėta mūrinės bažnyčios statyba, o 1789 m. spalio 11 d. naujoji bažnyčia buvo pašventinta. Šias apeigas atliko Užnerio distrikto superintendentas Martynas Labovskis, dalyvaujant vicesuperintendentui, Papilio klebonui Aleksandrui Kopickiui, Biržų klebonui Mykolui Ceraskiui, Nemunėlio Radviliškio klebonui Stanislovui Stankarai, teologijos kandidatui Aleksandrui Labovskiui ir kuratoriui Jonui Bukauskui.

Bažnyčia buvo mūrinė, o stogui, matyt, tuomet pritrūko pinigų - uždengė šiaudais. Neilgai jie atlaikė, nes 1797 m. stogą teko perdengti. Stengtasi išsiversti pigiau, todėl dengta vėl šiaudais (Švobiškio dvaro nuomininkas S. Grotkovskis paaukojo 1800 kūlių šiaudų), o lėšas dengimo išlaidoms skyrė Sinodas.

1795 m. (pagal E. Cherner – 1794 m., per Kuršo gubernijoje kilusius neramumus T. Kosciuškos sukilimo metu) Švobiškio klebonija buvo visiškai apiplėšta. Pagrobti joje buvę sidabriniai bažnytiniai indai, ką tik pargabenti iš Rygos, kur jie buvo saugomi kartu su kitų evangelikų reformatų parapijų bažnytinėmis brangenybėmis. Atgauti jų nepavyko, Sinodas parapijai bažnytinius indus parūpino iš kitų parapijų, kurios turėjo atliekamų.

1796 m. Kelmės evangelikų reformatų bažnyčiai likus be kunigo, jos globėjai – Gruževskių šeima – kreipėsi į Sinodą prašydama, kad mišriakalbei parapijai būtų paskirtas kun. A. Močiulskis, puikiai mokantis lietuvių ir vokiečių kalbas. Sinodas patenkino Kelmės bažnyčios globėjų prašymą, bet kun. A. Močiulskis dar metus laiko liko Švobiškio parapijoje, kartu administruodamas ir Kelmės bažnyčią. Iš Švobiškio išvyko tik 1797 m.

Tais pačiais metais į Švobiškį paskirtas ką tik ordinuotas į kunigus Gabrielius Balčiauskas, prieš tai keletą metų dirbęs Nemunėlio Radviliškyje vargonininku ir parapijinės mokyklos vedėju Biržuose. Paskirtas į Švobiškį, G. Balčiauskas nė karto (retas atvejis tarp evangelikų reformatų kunigų) nebuvo perkeltas į kitą parapiją ir ištarnavo čia iki gyvenimo pabaigos – iki 1840 m.

Švobiškio parapija, buvusi viena mažiausių Užnerio distrikte (1815 m. ji turėjo tik 100 parapijiečių), kun. G. Balčiausko pasiaukojamos tarnystės dėka išaugo ir 1827 m. jau turėjo 807 parapijiečius.

Bendromis kun. G. Balčiausko ir seniūno S. Grotkovskio pastangomis 1816 m. buvo pradėtas kapitalinis bažnyčios remontas, čerpėmis perdengtas iki tol buvęs šiaudinis stogas, perstatyti kiti bažnytiniai ir jau gerokai pakrypę ūkiniai pastatai bei vargonininko namas. Paremontuota prie bažnyčios veikusi mokykla, kuri glaudėsi viename pastate kartu su špitole. Mokykloje kaip kuriais metais mokėsi nuo keturių iki dvylikos vaikų.

Kun. G. Balčiauskas pareigingai vykdė visas savo, kaip ganytojo, priedermes. Ypač rūpinosi kaimo žmonių švietimo ir knygos gimtąja kalba prieinamumu. Parapijiečiai jautė jo tėvišką globą, todėl kunigą labai gerbė ir mylėjo. Kun. G. Balčiauskas parengė ir pateikė Sinodui pasiūlymus dėl jaunimo rengimo konfirmacijai sistemos pakeitimų, parengė bažnytinių žemių perdavimo valstiečiams projektą (panašų buvo parengęs ir Lydos apskrities bajorų maršalka grafas Laurynas Putkameris). Kunigo pastoracinė veikla, profesionalumas, visuomeniškumas buvo įvertinti: 1920 m. jis buvo išrinktas Sinodo Edukacinės – ekonominės komisijos dvasiniu vadovu, 1830 m. – Baltarusijos distrikto, o 1833 m. – Vilniaus distrikto vicesuperintendentu. Jo sūnus Aleksandras tapo dvasininku, o dukra Konstancija Sofija ištekėjo už kun. Aleksandro Paškevičiaus, kuris po G. Balčiausko mirties 1841 m. (palaidotas Švobiškio kapinėse) perėmė šią parapiją ir atidavė jai 17 tarnystės metų.

Jam kunigaujant visą laiką teko vargti su bažnytinių pastatų ir bažnyčios remontais. Lėšų nuolat trūko, bet įstengta pastatyti naują kleboniją, o senąją, statytą kun. A. Močiulskio, perstatyti į parapijos mokyklą ir butą vargonininkui. 1850 m. Žemaitijos distrikto superintendentas A. Močiulskis kun. A. Paškevičių ordinavo garbės superintendentu, o po penkerių metų jis buvo išrinktas Žemaičių distrikto vicesuperintendentu. 1857 m. mirė ir palaidotas Švobiškio kapinėse.

Po kun. A. Paškevičiaus mirties į parapiją paskiriamas prancūzų kilmės kunigas Konstantinas Jungas. Išbuvo trumpai, iš parapijos buvo iškeltas 1860 m., bet per tą laiką spėjo aptverti šventorių mūrine tvora vietoj buvusios medinės.

1860 m. į parapiją iš Nemunėlio Radviliškio atkeliamas kun. Augustas Meškauskas, būsimojo generalinio superintendento Vilhelmo Meškausko tėvas. Jis kunigavo vienuolika metų. Prie kun. A. Meškausko parapija pergyveno, kaip tuo metu buvo vadinama, lenkmetį – 1863 m. sukilimą. Kun. P. Jašinskas liudija, kad lenkų sukilėliai apiplėšė kun. A. Meškauską, kai kuriuos parapijonis mirtinai nukankino, kad nesidėjo prie sukilimo. Po lenkmečio klebonas susirgo džiova, trūko jėgų rūpintis parapijos ūkio reikalais, parapija nukentėjo, nes matininkams dalinant žemes, buvo paimta dalis ir bažnytinės žemės. Rūpesčiai pakirto

kunigo sveikatą 1871 m. jis mirė, palaidotas Švobiškio kapinėse.

Po A. Meškausko mirties trejetą metų Švobiškyje nebuvo nuolatinio kunigo, parapiją aptarnaudavo iš Biržų atvažiuojantys kunigai – Konstantinas Močiulskis, Oskaras Kurnatauskas, Nemunėlio Radviliškio klebonas Martynas Cumftas ir Papilio kunigas Andrius Kaderas.

1874 m. Sinodas į Švobiškį paskiria jauną, ką tik ordinuotą kunigą Adolfą Neimaną, kuris pora metų jau buvo tarnavęs Biržuose ir kartu tobulinęs lietuvių kalbos įgūdžius. Kadangi Biržų parapijos kunigas O. Kurnatauskas tuo metu turėjo išsikelti į Mintaują, A. Neimanui teko dar likti Biržuose. Į Švobiškį išvyko tik po dviejų metų – 1876 m.

Švobiškyje A. Neimanas kunigavo dvidešimt metų. Jis parūpino bažnyčiai naujus vargonus, pastatė pavargėliams prieglaudą, iškilo nauji klebonijos ūkio pastatai. Didžioji A. Neimano pastoracinio darbo dalis buvo skirta bendravimui su parapija, stengiantis palaikyti tikėjimo dvasią. Sunkiai sekėsi parapijiečių dvarininkų širdyse atgaivinti jų protėvių uolumą tikėjimo dalykuose ir bažnyčios reikaluose.

Neimaną 1894 m. perkėlus į Papilio parapiją, į Švobiškį paskiriamas Jonas Šepetys - jaunas, energingas lietuvis, kilęs nuo Biržų. Nedelsdamas imasi parapijos reikalų: rūpinasi bažnyčios interjero gražinimu (puošniai išdekoruojamas vidus, pakeičiami langai, įstatomi spalvoti stiklai), su žmona per keletą metų išpuoselėja klebonijos aplinką (pasodina didžiulį sodą, kiemą išpuošia spalvingais gėlynais), pasiaukojamu darbu užsitarnauja parapijiečių pagarbą. Šalia pastoracinio darbo, jis visą savo energiją skyrė bendruomenės telkimui, skatino kultūrinę veiklą. Klebonija tampa apylinkės lietuvių inteligentų, šviesuolių sambūrio vieta, draudžiamų lietuviškų raštų platinimo židiniu. Į knygnešystės sąjūdį klebonas įtraukė daug parapijiečių.

Prasidėjus 1905–1907 m. revoliuciniam judėjimui Rusijoje, ir šiek tiek atlaisvėjus jos gniaužtams Lietuvoje, J. Šepetys tuoj pat iš parapijos mokyklos pašalina rusą mokytoją, nors jam dėl to ir teko nukentėti. Jo žmona Klara Šepetienė, kilimo vokietė, tobulai išmokusi lietuvių kalbą, talkino mokykloje - kaimo mergaites mokė skaityti ir rašyti, skatino imtis rankdarbių.

J. Šepetys, suprasdamas spausdinto žodžio svarbą, 1911 m. imasi vienas savo lėšomis leisti pirmą Lietuvos evangelikų reformatų periodinį leidinį „Pasiuntinys“, kuris ėjo iki 1913 m. Tai buvo daug jėgų reikalaujantis ir daug laiko atimantis darbas, nes J. Šepetys ne tik rengė medžiagą laikraščiui, bet ir rūpinosi spausdinimu, atgabenimu iš Kauno spaustuvės. Žinant tuometines susisiekimo sąlygas, prenumeratos platinimas buvo sudėtingas darbas. Šią naštą prisiėmė žmona - ištikima bendražygė.

Po aštuoniolikos pasiaukojamo pastoracinio darbo metų J. Šepečiui 1912 m. teko palikti Švobiškį ir perimti Nemunėlio Radviliškio parapiją, nes 1911 m. vėlyvą rudenį mirus klebonui Adomui Cumftui, ji liko be ganytojo.

Į Švobiškį Sinodas 1913 m. birželio 23 d. klebonu paskiria ką tik teologijos studijas Dorpate baigusį jauną kunigą Adomą Šerną, būsimojo Vasario 16-osios akto signataro Jokūbo Šerno brolį. Deja, Švobiškyje dirbti teko neilgai, nes, prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, caro valdžios nurodymu evangelikų reformatų dvasininkai 1915 m. antroje pusėje buvo priversti palikti namus ir trauktis į Rusijos gilumą, nes valdžia baiminosi, kad jie, puikiai mokėdami vokiečių kalbą, gali bendradarbiauti su vokiečiais.

Švobiškio, kaip ir kitas šio krašto evangelikų reformatų parapijas, aptarnavo vokiečių okupacinės vyriausybės paskirtas evangelikų kunigas Alfredas Miuleris, gyvenęs Biržuose ir šalia pastoracinio darbo Biržų gimnazijoje reformatams dėstęs tikybą, be to, mokinius skatinęs rinkti ir užrašinėti tautosaką.

Dar nesibaigus karui 1917 m. pavasarį kunigas A. Šernas iš Rusijos sugrįžo į Lietuvą ir parvyko į savo parapiją Švobiškyje.

Karo metu Sinodai nevyko, nes dalis reformatų kunigų buvo išblaškyti po Rusiją, tik keletui jų pavyko išvengti tos tremties, jie liko savo parapijose. Dalis Unitas Lithuaniae Kolegijos Vilniaus gubernatoriaus Piotro Veriovkino nurodymu evakuota į Slucką (Baltarusija) – svarbų evangelikų reformatų religinį, kultūrinį ir švietimo centrą. Iš Biržų į Slucką su šeima atvyko ir generalinis superintendentas Vilhelmas Meškauskas.

Pasibaigus karui ir reformatų kunigams sugrįžus į Lietuvą, Vilniuje 1918 lapkričio 18 d., po daugiau nei trejų metų pertraukos, įvyko pirmasis pokarinis Unitas Lithuaniae Sinodas, kuriame, remiantis generalinio superintendento V. Meškausko prašymu, nuspręsta jį laikinai paskirti į Švobiškio parapiją, jos kleboną Adomą Šerną perkeliant į Papilį.

Šio Sinodo dokumentai kalba apie strateginius evangelikų reformatų Bažnyčios planus atkuriant dvasininkijos pajėgas, atstatant karo metu suardytas Unitas Lithuaniae struktūras, sugriautą parapijų ūkį, atgaivinant okupacijos meto dvasiškai nualintas bendruomenes. Į kitą Sinodą numatyta susirinkti ateinančių metų birželio pirmoje pusėje Vilniuje, nors Biržų ir Nemunėlio Radviliškio parapijos, primindamos seną tradiciją Sinodus rengti ir kitose distriktų parapijose, prašė kitų metų Sinodą surengti Biržuose. Tačiau istorinės aplinkybės lėmė taip, kad kitas Unitas Lithuaniae Sinodas Vilniuje įvyko tik 1940 m. pradžioje.

Pradėtą darnų atkuriamąjį evangelikų reformatų bendruomenės darbą nutraukė Lenkija, okupavusi Vilniaus kraštą ir *Unitas Lithuaniae* padalinusi į dvi dalis. Todėl 1919 m. Sinodas įvyko pavėluotai – rugpjūčio 15–17 d. ir ne Vilniuje, o Švobiškyje, kur tuo metu dvasinę tarnystę ėjo generalinis superintendentas V. Meškauskas. Įvyko be Vilniaus krašto evangelikų

reformatų atstovų. Sinodo memorialuose su apgailestavimu konstatuota, kad „negalėjo į Sinodą atvykti kaip dvasininkai, taip Sinodo kuratoriai iš lenkų okupuoto Lietuvos krašto."

Sinode dalyvavo tik keturi dvasininkai (generalinis superintendentas, Švobiškio parapijos klebonas Vilhelmas Meškauskas bei trijų parapijų – Biržų, Papilio ir Kelmės – klebonai Povilas Jakubėnas, filosofijos dr. Konstantinas Kurnatauskas ir Adomas Šernas), du kuratoriai (buvęs švietimo ministras Jonas Yčas ir bankininkas Jonas Dagys – „vyriausias iždininkas Valstybės iždo") bei penkiolika delegatų iš šešių parapijų (Biržų, Papilio, Nemunėlio Radviliškio, Švobiškio, Aukštelkų ir Kelmės).

Sinodo posėdžiuose priimta penki kanonai ir dvidešimt penki memorialai.

Pirmuoju kanonu pasirūpinta tomis parapijomis, kurios neturėjo dvasininko. Kun. A. Šernas, Papilio parapijos klebonas, skiriamas Salamiesčio ir Naujamiesčio parapijų administratoriumi, o kun. K. Kurnatauskas skirtas administruoti Deltuvos ir Seirijų parapijas.

Sinodo metu dvasininkų bendruomenę papildė ką tik baigęs Dorpato universiteto Teologijos fakultetą čekų kilmės teologas Vilhelmas Fibichas, kuris, gavęs puikias kunigo dr. K. Kurnatausko rekomendacijas, paskutinę Sinodo dieną generalinio superintendento kun. V. Meškausko buvo įšventintas į diakonus ir laikinai paskirtas Kelmės klebono K. Kurnatausko pagalbininku, o nuo 1920 m. pradžios – Seirijų parapijos klebonu.

Istorinių aplinkybių verčiamas, Sinodas priėmė netradicinį sprendimą – trečiuoju kanonu įkuria atskirą Evangelikų reformatų Kolegiją, „kadangi lenkams Vilnių užgrobus, susisiekti su Lietuvos Evangelikų reformatų vykdomąja įstaiga Vilniaus Kolegija nebegalima, Sinodas nusprendė įkurti tokią vykdomąją įstaigą – Kolegiją Biržuose." Kolegijos prezidentu išrinktas Jo Ekscelencija Vyriausias Superintendentas V. Meškauskas, viceprezidentu – kun. P. Jakubėnas, Kolegijos nariais tampa Biržų gimnazijos direktorius Petras Šernas ir Biržų burmistras Povilas Klybas, mokytojas Jonas Dilys išrenkamas generalinių sekretoriumi, kun. A. Šernas – prokuratoriumi.

Ketvirtajame kanone pateiktas išaiškinimas dėl kryžiaus: „Caro laikuose Sinodo kunigai gaudavo iš rusų valdžios kaip dovaną aukso kryžių su mūka ir užrašu rusų kalba ant bažnytinių rūbų nešioti. [...] Pripažindami, jog tokių kryžių vartojimas nesutampa su mūsų Bažnyčios tradicija, Sinodas vistik leidžia savo kunigams nešioti paprastą krikščionybės simbolį reiškiančius aukso kryžius be mūkos." Sinodas numatė, kad tokie kryžiai bus įteikiami kunigams įšventinimo metu tos apeigos atminimui ir kaip kunigystės ženklas.

Sinodo posėdžiuose buvo įvertinta pokarinė situacija parapijose, aptarti svarbiausi Evangelikų reformatų bendruomenės tolesnio telkimosi keliai. Išklausęs pranešimus, „Sinodas su širdies gailesčiu ir nuliūdimu pažymi, jog vokiečių okupantai savo pasielgimu labai nužemino doros stovį", o nuo karo padarinių nukentėjusių bažnyčių ir parapijų ūkio būklė kėlė didelį rūpestį – net devyni memorialai skirti ūkio atstatymo būtiniausioms reikmėms.

Nauja valstybės gyvenimo sankloda reikalavo neatidėliotinų pokyčių ir juridiniuose dokumentuose. Sinodas įpareigojo Kolegiją sudaryti komisiją parapijų įstatų atnaujinimui „prisitaikant prie šio laiko demokratizmo reikalavimų". Pradėta nuo parapijų, kaip vieno svarbiausių Evangelikų reformatų Bažnyčios sandų.

Susirūpinta dėl religinės literatūros stygiaus. 1910 m. Kauno spaustuvėje išėjęs Stanislovo Dagilio „Giesmyno" leidimas jau buvo pasibaigęs, o 1915 m. Biržų spaustuvėje pradėta leisti septintoji „Giesmyno" laida dėl prasidėjusio karo buvo tik įpusėta, be to, dalis egzempliorių pražuvo jau po karo kovų su bolševikais metu. Kolegija įpareigota neatidėliojant rasti lėšų tolesniam „Giesmyno" spausdinimui.

Karo sumaištis visada kelia grėsmę kultūros vertybėms, dalis jų pragaišindama negrįžtamai. Sinodo direktoriaus J. Yčo per posėdį pranešta žinia, kad karo metu okupantų išgrobstytas Evangelikų reformatų dvasinis turtas pamažu atgaunamas – iš Kėdainių bažnyčios į Berlyną vokiečių išvežta Brastos Biblija jau susigrąžinta – buvo džiaugsmingai sutikta.

Istorinis 1919 m. Sinodas, priėmęs sprendimus, sudariusius sąlygas Bažnyčiai ne tik atsigauti po karo sukeltų negandų, bet ir lėmusius nuolatinį Evangelikų reformatų bendruomenės stiprėjimą, baigdamas darbą padėkojo svetingai Švobiškio parapijai už susitelkimą, svetingumą ir visokeriopą pagalbą rengiant Sinodą šiuo Lietuvos Evangelikams reformatams skaudžiu atskirties metu. Švobiškis, atlikęs garbingą misiją, tolimesnę Sinodų tradiciją perdavė Biržams, kurie ją išlaikė iki šių dienų.

Šaltiniai ir literatūra

Cherner Ewa, *Słownik biograficzny duchownych Ewangelicko – reformowanych. Jednota Litewska i Jednota Wileńska 1815–1939*, Warszawa, 2017.

Copia Funduszu Szwabiszek na Zbór, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Retų knygų ir rankraščių skyrius, F 93-5.

Jašinskas Povilas, kun., „Švobiškis", in: *Sėjėja*s, Nr. 4 (347), 1940; Nr. 5 (348), 1940; Nr. 7 (350), 1940.

Lietuvių enciklopedija, t. 30, Bostonas, 1965.

Memorialy Synodu Wileńskiego Ewangelicko reformowanego od 1914, 1918, 1924–1927, 1929–1939, Wilno, Biržų krašto muziejus „Sėla", GEK 18352/$_1$.

1919–1939 m. Sinodų kanonai, Biržų krašto muziejus „Sėla", GEK 18351/$_7$.

1919–1939 m. Sinodų memorialai, Biržų krašto muziejus „Sėla", GEK 18352/$_2$.

Акты канонов Евангедическо – Реформатского Синода, производившего в Вильне 1868–1914, 1918, Biržų krašto muziejus „Sėla", GEK 18351/$_6$.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Arkivysk. dr. P. A. Rajičius: „Visada gera būti Šiauliuose...“

Apaštalinis nuncijus Baltijos šalims arkivyskupas dr. Petaras Antunas Rajičius (Petar Antun Rajič) *per vyskupijos Šeimų šventę Šiaulių arenoje tokiu akcentu pradėjo homiliją*

Dalia BUKONTIENĖ,
Vilnius

Apaštalinis nuncijus toliau kalbėjo: „Džiaugiuosi būdamas čia su jumis šiandieną ir švęsdamas šv. Mišias su jūsų ganytoju vyskupu Eugenijumi Bartuliu ir kitais čia esančiais vyskupais – Jonu Kaunecku, Linu Vodopjanovu, Arūnu Poniškaičiu, arkivyskupu Lionginu Virbalu ir visais koncelebruojančiais kunigais. Eucharistiją aukojame už jus, visus čia dalyvaujančius, už jūsų ir visos Lietuvos katalikiškas ir krikščioniškas šeimas. Be to, šiose Mišiose melskimės ir už neseniai mirusio mylimo Popiežiaus Benedikto XVI sielą.“

Apaštalinis nuncijus arkivyskupas dr. Petaras Antunas Rajičius (Petar Antun Rajič) Šiaulių arenoje 2023 m. sausio 8 d. Artūro Staponkaus nuotr.

Šiemet 23-ioji Šeimų šventė sutapo su Kristaus Krikštu. Apaštalinis nuncijus Jėzaus Krikštą Jordano upėje siejo su nūdiena, primindamas, jog tai galinga žinia mūsų gyvenimui ir mūsų šeimoms. Jis prasmingai atskleidė keturis ano meto svarbius momentus, pirmasis – Jėzaus apsisprendimas. Jis atėjus metui turėjo palikti namus, įsiklausyti į Jono Krikštytojo pamokslavimą ir pradėti vykdyti Dievo skirtą ypatingą misiją. „Lygiai taip, kaip ir mes, tam tikru gyvenimo momentu turime priimti svarbius sprendimus, – kalbėjo Nuncijus, – dėl mokslo, darbo, šeimos, gyvenimo pašaukimo ar karjeros ir taip toliau. Kartais jaunimas nerimauja, blaškosi, neranda tinkamo pasirinkimo. Nuolatinis kažko ieškojimas veda į laiko švaistymą ir nenaudingą gyvenimą. Ateina metas, kai kiekvienas iš mūsų turime atlikti „tikėjimo šuolį“ ir suprasti mums siunčiamus Dievo ženklus.“

Antrasis Jėzaus Krikšto momentas, anot Nuncijaus, yra savęs atpažinimo, trečiasis – patvirtinimo, kai iš Aukštybių išgirstamas Dangiškojo Tėvo balsas: „Šitas yra mano mylimasis Sūnus, kuriuo aš gėriuosi“, ketvirtasis – įgalinimo, kai Jėzus gavo Šventąją Dvasią, kuri nusileido ant Jo balandžio pavidalu. Balandis – švelnumo ir tyrumo simbolis, taigi Jėzaus pergalė – meilės ir švelnumo laimėjimas prieš visą nuodėmės blogį ir tamsą.

„Pamąstykime apie mūsų pačių krikšto pažadus, – tęsė Šventojo Sosto įgaliotinis, – kai buvome pakrikštyti, nežinojome, kas vyksta. Mūsų tėvai prisiėmė pareigą auginti mus tikinčius. Dabar, būdami jau suaugę tikintieji, esame tokioje pačioje situacijoje,

kaip Jėzus buvo krikšto metu. Mes nuolat susiduriame su savo sprendimu: sekti Kristų ir identifikuoti save pačius su Juo ir Jo pasiaukojančios meilės misija ar ne. Jei nusprendžiame sekti Kristaus pėdomis, turime rimtai apsvarstyti Jo prašymus, kurie gali būti sudėtingi, net reikalaujantys sunkumų, kryžiaus ir skausmo. Tačiau mūsų gyvenimas įgyja naują tikslą, kai tikėdami suprantame, jog Dievas yra mumyse per Šventąją Dvasią. Jis siunčia mus pirmyn į gyvenimą kaip savo mylimus vaikus ir liudytojus pasaulyje. Mūsų bendro pašaukimo džiaugsmas – tai, jog Dievas yra su mumis, kuris, pašventinęs mus per krikštą, remiasi mumis savo darbui pasaulyje. Ypač šiandien – mūsų Lietuvos miestuose ir kaimuose! Todėl tenelieka šeimose ir visuomenėje baimės ar dvejonės, teatsiranda vietos tikėjimui, vilčiai ir meilei. Tegul Dievas būna gailestingas mums visiems ir telaimina visas katalikiškas Lietuvos šeimas.“

Jaudinanti Šeimų šventės akimirka, kai per šv. Mišias atnaujinamas Santuokos sakramentas, kai visi čia dalyvaujantys sutuoktiniai iš naujo stoja prieš Dievo altorių ir žvelgdami vienas kitam į akis prisiekia amžiną Meilę.

Ypatingo sakralumo ir džiugesio suteikė per šv. Mišias giedantis Šv. Apaštalų Petro ir Pauliaus katedros choras „Džiaugsmas“, kuriam vadovauja Romualdas Juzukonis. Paskutinis akordas – kalėdinės giesmės sužibo Betliejaus žvaigždės šviesa.

Įsišakniję meilėje...

Po šv. Mišių pakalbinau šventės globėją Šiaulių vyskupą **Eugenijų Bartulį**.

Jūsų Ekscelencija, šiemet šventės šaukiniu buvo pasirinkti žodžiai iš šv. Pauliaus laiško efeziečiams Apaštalo maldos: „Įsišakniję ir įsitvirtinę meilėje“ (EF 3, 17). Ką reikštų „Įsišakniję meilėje“?

Šiaulių vyskupas Eugenijus Bartulis laimina šventės dalyvius, greta – vyskupijos kancleris Rimantas Žaromskis. Leono Nekrašo nuotr.

Medis be šaknų negali augti. Apaštalas Paulius visa tai išreiškė „Himne meilei“ (1 Kor 13, 1–8). Prisiminkime antrąją eilutę: „... jei turėčiau pranašystės dovaną ir pažinčiau visas paslaptis ir visą mokslą; jei turėčiau visą tikėjimą, kad galėčiau net kalnus kilnoti, tačiau neturėčiau meilės, aš būčiau niekas.“

Pažvelkime į nūdienos realybę: nemaža dalis jaunų žmonių gyvena nesusituokę: be Santuokos sakramento ir be Civilinės metrikacijos registro. Tačiau jie myli vienas kitą, sutaria... Ką į tai atsakytumėte?

Tikrai meilei reikia įsipareigoti. Meilė nėra žaidimas. Tai yra svarbi atsakomybė už ištartą žodį „Myliu“, atsakomybė, glaudžiai susijusi su pagarba ir abipusiu saugumu. Moteris turi būti saugi ir žinoti, kad vyras ją gerbs, mylės ir iki mirties jos neapleis. Ar vargas suspaus, ar ligos suims, jie vienas kitam padės ir nepaliks. Tokį saugumą sutuoktiniai įgyja, kai prisiekia Dievo akivaizdoje ar bent užregistruoja santuoką Civilinės metrikacijos skyriuje.

Taip. Bet jeigu vienas iš jų augo be tikėjimo dvasios ir jam nesvarbus pažadas Dievo akivaizdoje, tai lieka tik spaudas dokumente...

Jei žmogus neturi tikėjimo, jam nėra lengva įsipareigojus ištesėti meilės pažadą, nes gyvenimo kelionėje gausu išbandymų ir netikėtumų. Žinant, jog Dievo akivaizdoje prisiekei, yra lengviau ištesėti, nes malda ir pasitikėjimas Dievo pagalba labai padeda.

Pastaruoju metu per žiniasklaidos priemones tenka išgirsti keistas jaunųjų priesaikas – niekada neturėti vaikų dėl demografinės pasaulio padėties. Kaip Jūs pakomentuotumėte?

Nesu girdėjęs tokių priesaikų. Tačiau jei besituokiantieji taip prisiektų, jų santuoka Dievo akivaizdoje yra negaliojanti.

Neseniai per vieną savo homiliją Katedroje tarsi paklausėte: „Jei šiandien išeitų nuodėmė iš mūsų širdžių?..“

Iš tiesų, viso blogio šaknys yra nuodėmė. Jei žmogus gyventų tiesoje ir meilėje, tuomet pasitrauktų blogis, užleisdamas vietą taikai ir ramybei, kurios taip trokšta pats Dievas. Neužmirškime Kristaus žodžių: „AŠ esu vymmedis, o jūs šakelės. Kas pasilieka manyje ir aš jame, tas duoda daug vaisių; nuo manęs atsiskyrę, jūs negalite nieko nuveikti“ (Jn 15, 5).

Dėkoju už pasidalijimą mintimis.

Popiežius Benediktas XVI enciklikoje „Deus Caritas est“ apie krikščionišką meilę rašė: „Kaip gyventi meile, kad visiškai išsipildytų jos žmogiškasis bei dieviškasis pažadas? Pirmą svarbią nuorodą galime aptikti „Giesmių giesmėje“, vienoje iš Senojo

Testamento knygų, gerai žinomoje mistikams. Pasak šiandien vyraujančio aiškinimo, į šią knygą įtrauktos eilės iš pradžių buvo meilės giesmės, galbūt skirtos žydų vestuvių šventei, kurioje turėjusios aukštinti santuokinę meilę... Taip, meilė yra „ekstazė“, tačiau ne akimirksnio apgirtimo prasme, bet kaip kelias, kaip nuolatinis ėjimas iš savęs į savo išsilaisvinimą, dovanojant save patį, ir būtent per tai – ėjimas į savęs atradimą, maža to, Dievo atradimą.“ Filosofijos profesorius Piteris Kryftas (*Peter Kreeft*) knygoje „Suprasti Bibliją“ teigė: „Šis kūrinys maitino didžių šventųjų sielas, tokių kaip šv. Bernardas, šv. Kryžiaus Jonas, šv. Tomas Akvinietis ir kt. Tad neabejotinai jis bus peno šaltinis ir mažoms mūsų sieloms. Tačiau yra viena gudrybė – giesmė suprantama tik mylintiems. Kad ją suprastum, reikia tuo gyventi. „Kas nori vykdyti Jo valią, supras, ar tas mokslas iš Dievo“ (Jn 7,17).

Unikali šventė

Antroji renginio dalis kaip ir kasmet prasidėjo menine programa. Paprastai į Šeimų šventes būdavo kviečiami profesionalūs ir žinomi atlikėjai iš didžiųjų Lietuvos miestų ar netgi kitų šalių. Tenka pripažinti, jog šiemet maloniai nustebino kaimynų, Tauragės krašto gospelo choro „Glorija“ atlikėjai. Galingai nuskambėjo jų atliekama oratorija „Mesijas“, parašyta norvegų kompozitoriaus Torės Vilhelmo Oso (*Tore Wilhelm Aas*). Oratorijoje Kristaus darbai Žemėje perteikiami nuo jo Gimimo iki Prisikėlimo, kūrinys atliekamas anglų kalba, lietuviškai skaitomos ištraukos iš Evangelijos pagal Joną, fone rodomi filmo kadrai iš Jėzaus gyvenimo. Jėzaus Kristaus vaidmenį solo atliko Ovidijus Budginas. Choro įkūrėja ir vadovė Rasa Levickaitė-Šerpytienė sakė: „Esu labai laiminga, kad gyvenu Tauragėje, mūsų choras – tai vieninga šeima, šlovinanti Viešpatį per šiuolaikinę muziką. Tarp mūsų nėra jokios prievartos ar išskaičiavimų. Mes ne profesionalai ir tik keletas iš mūsų moka skaityti natas, mūsų varomoji jėga tikrai ne pinigai, susibūrėme ir esame laimingi todėl, kad

Šiaulių vyskupijos Šeimų šventės akimirka. Leono Nekrašo nuotr.

Santuokos sakramentą atnaujina kauniečiai Virginija ir Raimundas Sacevičiai. Leono Nekrašo nuotr.

kitiems galime dovanoti puikią nuotaiką.“ Audringi plojimai patvirtino vadovės žodžius.

Tradicinė ir tokia gausi vyskupijos Šeimų šventė įsišaknijo tik Šiauliuose, todėl į ją suvažiuoja nemažai žmonių iš visos Lietuvos, visada dalyvauja miesto ir rajono valdžia, atvyksta Lietuvos Respublikos Seimo bei kitų valstybės institucijų atstovai. Pirmoji šventė buvo surengta 2000 metais. Vysk. E. Bartulis dalyvavo Pasauliniame šeimų susitikime Romoje ir iš ten parsivežė idėją. Vyskupui būdinga savo sumanymus įgyvendinti. Tačiau tokių švenčių neatsiranda plyname lauke. Šventė – tai metų kruopštaus darbo vainikavimas. Ne ruošimosi šventei, o tiesiog kasdienio, nuoseklaus darbo su šeimomis: laimingomis ir likimo sudaužytomis. Baigiantis kalėdiniam laikotarpiui, į kurį įeina Šventosios Šeimos minėjimas, šventei pasirinktas pirmasis sekmadienis po Naujųjų metų. Pirmosios šventės prasidėdavo šv. Mišiomis Katedroje, o meninei daliai visi eidavo į tuometinį „Saulės“ kino teatrą. 2008 m. buvo pastatyta Šiaulių arena ir nuo tada Šeimų šventei atsivėrė plačios ir patogios erdvės, dalyvių skaičius išaugo nuo keleto šimtų iki keleto tūkstančių. Šeimos čia susiburia pasidžiaugti dvasinio gyvenimo šviesa.

Vyskupijos šeimos centras, jau ilgus metus vadovaujamas Editos Gulbinienės, lyg vynmedžio šakelės auga ir skleidžiasi visuose vyskupijos dekanatuose. Su šeimomis dirba ne tik dvasininkai, bet ir turintys gerą išsimokslinimą bei patirtį psichologai, psichoterapeutai, pedagogikos bei filosofijos mokslus baigę specialistai. Centro misija – ugdyti ir palaikyti šeimas, vadovaujantis katalikiškos moralės principais. Čia apstu įvairaus pobūdžio užsiėmimų – rekolekcijos, seminarai, pašnekesiai, piligriminiai žygiai ir kt. Mokoma suprasti ir priimti vienam kito netobulumus, vertybes ir dorybes, analizuojama santuokos prasmė ir atskleidžiamos beprasmybės pasekmės. Diskutuojama apie melą santykiuose ir melą sau. Tėvai mokomi, kaip suprasti vaikus, ypač paauglystės metais, o vaikai – kaip gerbti ir mylėti savo tėvus, visa tai lydi praktiniai užsiėmimai, asmeniniai liudijimai, užduotys.

Ypatingas dėmesys skiriamas sužadėtiniams. Tokiu keliu ateinama į metų Šeimų šventę.

„Viskas yra malonė“

Palendrių Šv. Benedikto vienuolynas, kurio kertinį akmenį pašventino vysk. E. Bartulis, šiandien taip pat yra dvasinė mokykla ir atrama Šiaulių vyskupijoje. Jo durys atviros kiekvienai pavargusiai sielai, čia „sulipdyta“ ir naujam gyvenimui prikelta ne viena šeima, suteikiama viltis į neviltį puolusiems.

Neseniai Palendrių tėvai benediktinai išleido knygą „Tik į priekį“. Tai pasakojimai, padrąsinimai, prisiminimai tėvui Žerarui (*Gerard de Martel*, 1940–1965–1971–2021) atminti. Vienam vienuolyno steigėjų, atvykusiam čia iš Prancūzijos Solemo vienuolyno, per trumpą laiką išmokusiam lietuvių kalbą ir tapusiam ypatingu dvasios tėvu daugeliui sūnų ir dukterų. Knygoje pateikiami kai kurių liudijimai. Vienas jų – Ugniaus! Jis mano žurnalistinėje atmintyje išniro tarsi degantis saulės diskas virš Egipto dykumos. Ugniaus prabudimas labai simbolinis – jį, nežinia, iš kokios būsenos, tuomet prikėlė gaudžiantys Šiaulių katedros varpai. Tai buvo Velykų rytas... Nuo tada ir prasidėjo kelionė.

Knygoje „Tik į priekį“ Ugnius liudija: „Su tėvu Žeraru bendravome daug metų. Kiek susitikimų! Mano šeima buvo iširusi ir daug metų bandėme eiti santarvės link, dažnai nusvirdavo rankos ir tada važiuodavau į Palendrius. Vieną kartą po ilgai užsitęsusių audrų maniau priėjęs ribą, kai toliau nebėra kur. Nuvykau pas tėvą Žerarą. Geras penkiolika minučių liejau susikaupusias nuoskaudas, neviltį. Tėvas kaip visuomet tyliai klausėsi, jo veide atsispindėjo liūdesys – taip būdavo visada apie kito patiriamą skausmą, bet baigus pasakoti jis pakėlė akis. Žvilgsnis buvo šviesus ir šiltas, jis tyliai tarė: „Turėkite kantrybės... Ji giliai sužeista.“ Mane tai stipriai palietė, kažkaip tuo momentu viskas tapo paprasta. Tiesiog turėk kantrybės mylėti. Grįžau namo, pabučiavau žmoną ir gyvenom toliau. Kantrybė. Tėvas tikrai jos turėjo, jos ir mokė, nes mano nesklandumai šeimoje tęsėsi metai iš metų, ir aš vis atvykdavau ir atvykdavau, o jis visad ramiai išklausydavo bei rasdavo tą žodį, kuris mane dar kartą įkvėpdavo, kaip jis mėgo sakyti: „Naujai pradžiai“. Po daugelio metų su žmona vėl susituokėme. Mūsų naujų, sakramentinių, vestuvių rytą tėvas Žeraras parašė žinutę: „Viskas yra malonė.“

Apmąstant šventines Apaštalinio nuncijaus P. A. Rajičiaus homilijos mintis, norėtųsi paliudyti. Ugnius į krikštą ėjo daugelį metų. Ir jį, sąmoningai apsisprendusį, pakrikštijo Šiaulių vyskupas E. Bartulis, kuris šiandien į jaunas šeimas kreipiasi: „Būtų gera, kad visi užgimę kūdikiai patirtų Krikšto sakramento malonės veikimą ir augtų Dievo meilės bei tikėjimo šviesoje. Tuomet tėvai galėtų džiaugtis vaiko ateitimi, visas viltis sudėję į Kristų, kuris yra mūsų Kelias, Tiesa ir Gyvenimas.“

„Vorutos“ fondo išleistas knygas galima įsigyti internetu –

Patogupirkti knygos.lt

„Vorutos“ fondo knygos internetu

- Viktoras Jencius, *1918 m. Nepriklausomybės Akto signataras Donatas Malinauskas*, Trakai: *Voruta*, 2011.
- Pranas Bieliauskas, *Iš Slabados kaimo – į Vilniaus katedrą,* Trakai: *Voruta*, 2013.
- *Trakų Dievo Motinos stebuklai*, Trakai: *Voruta*, 2013.
- *Mokėkime augti ir laukti. Kardinolo Vincento Sladkevičiaus asmenybės ir veiklos bruožai* (sud. Juozas Vercinkevičius), Trakai: *Voruta*, 2014.
- Martynas Purvinas, *Mažosios Lietuvos panemuniais ir pamariais (I knyga)*, Trakai: *Voruta*, 2015.
- Vytautas Valentinas Česnulis, *Kanauninkas Klemensas Maliukevičius*, Trakai: *Voruta*, 2016.
- Juozas Vercinkevičius, *Laisvi su laisvais, lygūs su lygiais*, Trakai: *Voruta*, 2016.
- Martynas Purvinas, *Mažosios Lietuvos panemuniais ir pamariais (II knyga)*, Trakai: *Voruta*, 2017.
- Juozas Vercinkevičius, *Mūsų Trakų žemė,* kn. 1, Trakai: *Voruta*, 2017.
- Juozas Vercinkevičius, *Mūsų Trakų žemė,* kn. 2, Trakai: *Voruta*, 2020.
- Vytautas Vilkišius, *Laisvės kibirkštėlė*, Trakai: *Voruta*, 2020.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

„Kronikos“ platintojas P. Petronis ir jo pėdsakai Semeliškėse

Daiva ČERVOKIENĖ,
Vilnius

Praėję 2022-ieji Lietuvos Respublikos Seimo buvo paskelbti „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos“ metais, atkreipus dėmesį į išskirtinį leidinį, kuris pogrindžio sąlygomis, persekiojamas sovietinio saugumo buvo leidžiamas net 17 metų ir tapo kovos už tikėjimo laisvę, ištvermės ir išradingumo simboliu. Ta proga prisiminti ir prisidėjusieji prie „Kronikos“ leidybos ir platinimo. Vienas tokių yra šviesaus atminimo felčeris, politinis kalinys, saleziečių vienuolijos idėjų ir katalikiškos literatūros leidėjas ir platintojas Povilas (Paulius) Petronis (1916–2003). Šios asmenybės biografija neblogai žinoma, apie jį plačiai rašoma, tačiau daugelyje publikuotų straipsnių pateikiama klaidingų P. Petronio gyvenimo faktų. Daug kur teigiama, esą praėjusio šimtmečio šeštąjį dešimtmetį jis apie ketvertą metų dirbo Vievyje, Sanitarinės epidemiologijos stotyje. Iš tiesų, P. Petronis 1954–1961 m. dirbo felčeriu Semeliškių miestelyje veikusioje ligoninėje. Beje, tada Semeliškės priklausė buvusiam Vievio rajonui.

Spalvinga biografija

Povilas (Paulius) Petronis, Antano, gimė Vabalninko parapijos Gumbelių kaime Biržų rajone. Tėvai teturėjo 2 hektarus žemės, gyveno skurdžiai, šeimoje augo keturi vaikai. Mama mirė anksti, namuose šeimininkavo pamotė, vaikystėje ir paauglystėje Petroniui teko piemenauti. Jis labai svajojo mokytis, bet šis malonumas šeimai buvo ne pagal kišenę. Piemenaudamas pas šviesuolius ūkininkus Povilas gaudavo pasiskaityti įdomių knygų, taip sužinojo apie kunigą Joną Boską (*Giovanni Melchior Bosco*) ir jo įsteigtas saleziečių mokyklas, kad jose neturtingieji priimami mokytis nemokamai. Ši žinia jam tapo kelrode nuvykti į Italiją. Nusipirko Europos žemėlapį, kompasą ir patraukė pėsčias į Italiją. Per vargus pasiekė Turiną, mokėsi su panašaus amžiaus jaunuoliais iš įvairių šalių ir svajojo baigęs mokslus darbuotis kur nors misijose. Tačiau susirgęs po metų grįžo į Lietuvą, rado vietelę Vytėnų saleziečių vienuolyne. Čia jį 1940 m. užklupo sovietų okupacija, vienuoliams buvo įsakyta per 24 valandas išvykti iš Vytėnų.

P. Petronis Kauno karmelitų bažnyčioje dirbo zakristijonu, baigė gimnaziją. Vokiečių okupacijos metais saleziečiai vėl susirinkę Vytėnuose įsteigė progimnaziją, P. Petronis joje dėstė tikybą. Grįžę sovietai kurį laiką leido seleziečiams gyvuoti ir net veikti jų gimnazijai, tačiau 1948 m. vasarą jiems buvo liepta per 6 valandas išvykti iš Vytėnų. P. Petronis grįžo pas artimuosius į Kupiškį ir įsidarbino Sveikatos apsaugos skyriuje sanitarinio švietimo instruktoriumi, netrukus baigė ir medicinos felčerių mokyklą.

1954 m. P. Petronis buvo priimtas dirbti į tuometinio Vievio r. Semeliškių ligoninę sanitarijos felčeriu, kurioje dirbo iki 1961 m. rugpjūčio 14 d. Taip rašoma jo biografijoje, saugomoje Lietuvos ypatingajame archyve.

Vėliau P. Petronis patraukė arčiau didžiųjų miestų, dirbo Kauno r. Viršužiglio felčerio-akušerio punkto vedėju, Kosciukiškių felčerinio-akušerinio punkto vedėju. Tuo metu jis periodikoje paskelbė straipsnių apie alkoholizmo poveikį žmogaus organizmui ir jo daromą žalą asmenybei bei visuomenei.

Pėdsakai Semeliškėse

Maždaug apie 1960 m., dar dirbdamas Semeliškėse, P. Petronis įsitraukė į švietėjišką veiklą, katalikiškos literatūros platinimą, pradėjo organizuoti jos spausdinimą. Iš pradžių perrašinėjo auklėjamojo ir religinio turinio knygeles ir veikalus rašomąja mašinėle, o netrukus suorganizavo pogrindinių spaustuvių tinklą visoje Lietuvoje ir ėmėsi jo vadovo pareigų.

Pirmąją linotipinę spaustuvę jie įrengė drauge su Antanu Rimkumi-Šlinskiu bei giminaičiu Steponu Girčiu. Pagamintus antspaudus siųsdavo į „liejimo cechą“ Kaišiadorių rajone, Antakalnyje. Tokios spaustuvėlės veikė Vilniuje, Kaune, Zapyškyje, Viršužiglyje ir kitur, jų buvo daugiau kaip dešimt. Jose tūkstantiniais tiražais spausdintos knygelės „Jėzus ir aš“, „Aukštyn širdys“, „Katechetinis vadovėlis“, T. Thoto knygelės, tikybos vadovėlis „Jaunos sielos religinis auklėjimas“ (šios knygelės autorius – pats P. Petronis) ir kita. Vienoje vietoje spaustuvėlės veikdavo keletą metų. Per devynerius metus buvo išspausdinta ir išplatinta daugiau kaip 300 tūkst. religinio turinio knygelių. Jas platinti padėdavo kunigai, ypač būsimasis kardinolas Sigitas Tamkevičius ir vienas žymiausių XX a. pokario disidentų ir kovotojų už tikinčiųjų teises kunigas Juozas Zdebskis.

Semeliškėse P. Petronis nuomojosi kam**barį** Semeliškių bažnyčioje zakristijonu dirbusio **Juozo ir jo žmonos Marijonos** Kopūstų namuose miestelio pakraštyje. Dabar čia tebegyvenanti šviesios atminties J. ir M. Kopūstų dukra Aldona pasakojo, kad P. Petronis klausė Vatikano radijo ausį priglaudęs prie pat radijo aparato nepaisydamas trukdymų, nuspėdamas dalį teksto. Nors toks žmogus galėjo padaryti nemalonumų, nekilo mintis paprašyti to labai gero ir religingo žmogaus išsikraustyti. Čia jis atsiveždavo pilnus portfelius religinės literatūros ir maldaknygių, nešdavo kunigams ir platindavo. Buvo labai įdomus pašnekovas: pasakodavo apie kunigus, savo studijas Italijoje, kartais prabildavo tarmiškai, uždainuodavo kupiškėnų dainų. Lengvai susikalbėdavo ir su vaikais, ir su senukais, pas jį lankydavosi daug žmonių.

Vyriausieji Semeliškių miestelio gyventojai puikiai tebeprisimena, kad P. Petronis giedojo **Semeliškių bažnyčios chore ir buvo labai religingas, kone šventas žmogus**.

Ilgamečio Semeliškių valsčiaus sekretoriaus Alfonso Radžiūno sūnus Rimantas Algimantas Radžiūnas teigė, kad P. Petronis labai pagerino miestelio sanitarinę būklę. Netoli bažnyčios, prie malūno ir prie pat Strėvos, buvo arklių stovėjimo aikštelė, ją felčerio iniciatyva iškėlė, kad srutos netekėtų į vandenį. Netoliese vairuotojai plaudavo ir sunkvežimius – tai daryti uždraudė, kad neteršty upės. Semeliškėse P. Petronis stengėsi padėti represuotųjų šeimoms, sunkiau besiverčiantiems, taip pat ir jiems.

R. A. Radžiūnas ir Semeliškių ligoninės sanitarė Vanda Gliaudelienė prisiminė, kad į P. Petronio, kaip felčerio, pareigas įėjo ir pareiga padaryti abortus, bet, pasak jų, šios nuodėmės jis nedarė – sugebėdavo įtikinti naujos gyvybės atsisakyti norėjusias moteris pakeisti savo nuostatas, po to jomis ilgai ir nuoširdžiai rūpinosi. Taip padėjo ne vienai nėščiai moteriai apsispręsti gimdyti. Iš felčerio žmonės parsinešdavo ir katekizmą, religinės literatūros. V. Gliaudelienė pastebėjo, kad P. Petronis ir bendradarbiams dažnai dovanodavo šventųjų paveikslėlius ar religines knygeles. Moteris tebesaugo kelis iš jo gautus šventųjų paveikslėlius.

A. Kopūstaitės sūnus Juozas Saladžius sakė, kad jam atrodė, jog **P. Petroniui vasaromis atvykus į Semeliškes, jo buvo pilnas miestelis. Nors P. Petronis buvo aktyvus k**ovotojas prieš girtavimą, miestelyje jis noriai pasikalbėdavo ir su visais girtuoklėliais.

Byla nr. 395 ir krata pas Kopūstus

Dar šviesaus atminimo Aldona Kopūstaitė (1949–2013) šio straipsnio autorei pasakojo, kad apie 1972–1973 m. buvo galvota pogrindinę spaustuvę įkurti ir Semeliškėse, Kopūstų namuose. Apžiūrėti šios vietovės ir jos įvertinti buvo atvažiavęs ir P. Petronio bendražygis Jonas Stašaitis, kurio namuose, studijuodama Vilniaus medicinos mokykloje, gyveno Aldona. Tačiau šio sumanymo buvo atsisakyta – vieta pasirodė esanti pernelyg atvira, greitai galinti patraukti nereikalingo dėmesio. Šviesaus atminimo A. **Kopūstaitė** buvo atsivežusi namo ir poligrafinių dažų bei tekstui spausdinti reikalingų detalių. Šias laikė po senoviška spinta su kojelėmis.

Kai suėmė P. Petronį, kratą darė ir **pas Kopūstus Semeliškėse. V**ersdami spintą neprašyti svečiai stalčiuje aptiko namo šeimininkų pinigus, pradėjo juos skaičiuoti ir kitkuo nesidomėjo. Nusileidę į namo rūsį dariusieji kratą pamatė poligrafinius dažus, tačiau

Paulius Petronis (sėdi centre) su Semeliškių ligoninės darbuotojais. Antra iš kairės pirmoje eilėje – Nadiežda Gliaudelytė-Černiauskienė, liudijusi byloje nr. 395, antroje eilėje (kiek į dešinę) už Pauliaus Petronio – Vanda Gliaudelienė. Nuotr. iš Zitos Kopūstaitės ir Vandos Gliaudelienės asmeninio albumo

kažkuris ištarė, kad tai dažai namui dažyti (tuo metu namas kaip tik buvo dažomas), ir kiti nesidomėjo. Semeliškių bažnyčios klebonas Jonas Vaišnoras tai vadino vienu iš miestelyje įvykusių stebuklų.

P. Petronis dėl religinės literatūros bei „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos“ spausdinimo ir platinimo buvo suimtas 1973 m. Kaune. Vilniuje Saugumo rūsiuose buvo išlaikytas daugiau kaip metus.

Maldaknygių, religinės literatūros bei „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos“ gaminimo ir platinimo byla nr. 395 1974 m. rugsėjo 3 d. buvo perduota LSSR Aukščiausiajam Teismui. Kaltinamieji: Povilas (Paulius) Petronis, Jonas Stašaitis, Virgilijus Jaugelis, Juozas Gražys, Nijolė Sadūnaitė. P. Petronis teistas 1974 m. gruodžio 24-ąją, Kūčių dieną, drauge su Petru Plumpa, J. Stašaičiu, Virgilijumi Jaugeliu ir Antanu Patriubavičiumi. Šis teismo procesas aprašytas „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikoje“.

P. Petronis, atsakydamas į kaltinimą, kodėl nedirbęs visuomenei naudingo darbo, sakė, kad nuo aštuonerių metų tarnavo pas ūkininkus, paskui mokėsi įvairiose mokyklose ir tuo pačiu metu dirbo. Baigęs felčerių mokyklą, dirbo pagal specialybę. Iki 1968 m. išdirbo 41-erius metus. Sveikatai sušlubavus, metė darbą ir nutarė likusias jėgas skirti tikinčiųjų reikalams.

Su „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika“ teigė susipažinęs atsitiktinai 1972 m. vasarą, jos numeriuose nieko antitarybiško nepastebėjęs. Iš viso „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos“ išplatinęs apie 40 egz.

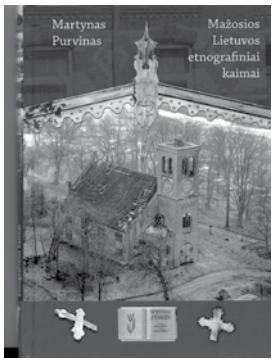

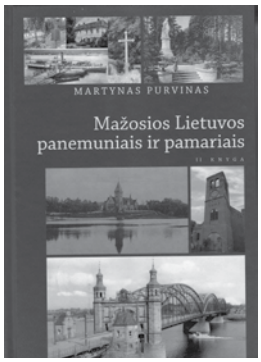
Paulius Petronis (kairėje) pas Kopūstus 1989 m. Dešinėje stovi **Marijona** *Kopūstienė, centre – jos vaikaitė Jovita su vyru Dariumi ir vaikaitė Edita su savo sūnumi Laurynu.* Nuotr. iš Zitos Kopūstaitės ir Vandos Gliaudelienės asmeninio albumo

Maldaknygių **P. Petronis** pagaminęs daugiau nei 20 tūkst., o išspausdinęs apie 16 tūkst. Už maldaknyges gaunamas pajamas skirdavęs atsilyginti žmonėms už darbą, popieriui įsigyti ir pan.

Byloje liudijo ir semeliškietė Nadiežda Gliaudelytė-Černiauskienė, su P. Petroniu Semeliškių ligoninėje dirbusi 1956–1961 m. Moteris apie teisiamąjį kalbėjo tik teigiamai, teigė, kad P. Petronis buvo išsilavinęs ir geras darbuotojas, nuoširdžiai rūpinosi, padėdavo vargo prispaustiems žmonėms.

Dr. Martynas PURVINAS

Mažosios Lietuvos etnografiniai kaimai (Trakai: Voruta, 2011),

Mažosios Lietuvos panemuniais ir pamariais. I knyga (Trakai: Voruta, 2015),

Mažosios Lietuvos panemuniais ir pamariais. II knyga (Trakai: Voruta, 2017).

„Martynas Purvinas, docentas, humanitarinių mokslų daktaras (architektūra ir menotyra), yra vienas iš ryškiausių Lietuvos kultūros paveldo tyrėjų, daugiau nei keturiasdešimt metų paskyręs Lietuvos senųjų kaimų, liaudies architektūros, kraštovaizdžio ir urbanistikos tyrimams.

Nuo 1980 m. iki šiol M. Purvinas tiria Mažosios Lietuvos, kaip nedalomo etninio regiono, apimančio ne tik Klaipėdos kraštą, bet ir kitas Karaliaučiaus krašto baltiškąsias žemes, šiuo metu esančias už Lietuvos ribų, kultūros paveldo likimą. Neatsitiktinai šis kraštas, XVI a. tapęs svarbiu lietuviškosios raštijos bei kultūros židiniu ir išlikęs juo iki XX a. pradžios, nusipelnė išskirtinio mokslininko dėmesio“.

Irena ANDRUKAITIENĖ,
Kovo 11-osios akto signatarė

Knygas galima įsigyti internetu – https://www.patogupirkti.lt/, https://www.knygos.lt/.

knygos.lt patogu pirkti.lt

Laiškas, grąžinęs į praeitį

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Giedrė MIČIŪNIENĖ,
Zarasai

„Vorutai“ išspausdinus straipsnį „Kardinolas, paženklintas gerumu“[1], Dusetų Švč. Trejybės parapijos klebonas kanauninkas Stanislovas Krumpliauskas sulaukė žmogaus, kuris ieškojo duomenų apie savo senelio seserį vienuolę Antaniną Norkutę, laiško.

„Labai gražu ir prasminga rūpintis savo genealogijos medžiu – savo giminės atmintimi. Žinau, buvo laikas, kai dauguma bijojo kalbėti – galėjo netekti darbo, nukentėti visa šeima, todėl giminėse lieka baltųjų dėmių, kurias užpildyti iš tiesų yra sunku, o kartais beveik ir neįmanoma, kai nebelieka net ko paklausti“, – sako kan. S. Krumpliauskas, šiandien besidalijąs prisiminimais apie tris širdietes: Antaniną Norkutę (1909–1992), Emiliją Lomanaitę (1901–1999) ir Teofilę Beliunaitę (1898–1926–1990), gyvenusias Biržuose (kai kurios prisiminimų detalės spausdintos knygoje „Kunigas – žmogus“[2]).

„Biržuose (Basanavičiaus g. 6) gyveno trys širdietės, taip vadintos Jėzaus Švč. Širdies kongregacijos seserys – vienuolės. Jos kreipėsi į vyriausiąją seselę, gyvenusią Pasvalyje, kad būtų leista s. Teofilei gaminti maistą vikarui (nei dekanas, nei vikaras neturėjo šeimininkės). Jos manęs visada laukdavo: namelyje buvo jauku, čia ateidavau papietauti, o kartais – užsukdavau pusryčių, šiaip apsilankydavau pabendrauti. Tiesioginė mano šeimininkė buvo Teofilė Beliūnaitė“, – pasakoja klebonas. Mat Biržų Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia – pirmoji kan. Stanislovo Krumpliausko kunigavimo vieta (1974–1977). Žemiau spausdinami kan. S. Krumpliausko prisiminimai.

❖❖❖

Jos jau buvo pensininkės, tačiau dar galėdamos dirbti, mielai talkininkavo ir prisidėjo savo įvairia veikla. Seselės, skleidusios ypatingą tikėjimo šviesą, buvo didelė pagalba bažnyčiai. Visos trys buvo kaip mamos – gražiai sutardavome, buvo rūpestingos, globojančios. Mielai pasikviesdavau seseles važiuodamas į kunigų primicijas, vykdamas į atlaidus (viena kažkuri būtinai likdavo namuose). Reikalui esant, nusiveždavau ir jas į Nemunėlio Radviliškį pas Vyskupėlį (taip vadino vyskupą Vincentą Sladkevičių to krašto žmonės), jam būnant tremtyje. Pabendravęs su jomis, Vyskupėlis palaimindavo. Grįždavome visi laimingi.

Prieš šv. Velykas važiuodavome į Latviją, už Rygos esantį kolūkį, kuris augindavo hortenzijas (šios gėlės liaudyje vadinamos gyvenimu). Pirkdavome ne tik savo bažnyčiai, bet ir kitoms. Prieš šventes prisipirkdavome Rygos halėse jūros gėrybių.

Kuriais metais Biržuose tame namelyje apsigyveno vienuolės – nežinau. Iš pradžių jos gyveno dviese: s. Veronika Žukaitė (1900–1973) ir s. Teofilė Beliūnaitė. Vienuolės negalėdavo gyventi po vieną – visada skirdavo antrą, kad padėtų viena kitai; kad būtų saugiau.

s. Veronika ir s. Teofilė buvo geros draugės – susibendravusios. Veronika dirbo sunkius fizinius darbus, o Teofilė ruošdavo sakramentams vaikus, puošdavo altorius, vadovavo procesijoms. 1973 metais s. Veronikai mirus, s. Teofilei buvo skirtos kitos seserys – s. Emilija ir s. Antanina.

Paminklinis akmuo prie Švč. Jėzaus Širdies tarnaičių kongregacijos vienuolių Elenos Davidonytės (1905–1938), Veronikos Žukaitės (1900–1973), Antaninos Norkutės (1909–1992) ir Teofilės Beliūnaitės kapo Biržų miesto kapinėse (Kęstučio g.). Giedrės Mičiūnienės nuotr.

[1] Giedrė Mičiūnienė, „Kardinolas, paženklintas gerumu“, in: *Voruta*, Nr. 3 (873), 2021 m. rugsėjis, p. 64–67.

[2] Stanislovas Krumpliauskas, Giedrė Mičiūnienė, *Kunigas – žmogus*, Utena: Utenos Indra, 2022, p. 544. *ISBN 978-609-455-599-2.*

S. Emilija LOMANAITĖ *(1911–1999) – buvo Lietuvoje žinomo filosofo, teologo kun. Juozo Lomano (1899–1959) sesuo. Antalieptės karmelitų vienuolyne, kuriame įsikūrusios vienuolės širdietės, mergaites mokė namų ruošos specialybės: siuvimo ir siuvinėjimo meno.*

Puikiai išmanydama bažnytinių rūbų specifiką ir puošybą, s. Emilija pati siuvo ir siuvinėjo įvairius liturginius rūbus, puikiai restauruodavo senus, vertingus arnotus ir visa, kas reikalinga liturgijai. Kad padėtų joms „prisidurti“ rublį prie pensijos, įvairių parapijų kunigai užsakydavo ne tik pasiūti liturginius rūbus, bažnytines vėliavas, arnotus, kapas, baldakimus, bet ir išsiuvinėti naujus liturginius rūbus. Ji turėjo daug trafaretų pavyzdžių, pakviesdavo pasitarti, kokie ornamentai labiau tinka. Turėjo specialiai padarytą prietaisą, kuris laikydavo ištemptą siuvinėjamą audinį, drabužį, kad būtų patogiau siuvinėti ir nesiglamžytų audinys. Tuo metu buvo sunku gauti neblunkančių mulinė siūlų (taip vadinami siuvinėjimui skirti siūlai).

Seselė Emilija buvo meniškos prigimties, šviesi asmenybė, truputį melancholiška. Mėgo padiskutuoti įvairiais religiniais klausimais.

Kasmet seselės turėjo atlikti savaitines rekolekcijas – dvasinės pratybos vykdavo slaptai. Rinkdavosi ir važiuodavo į jau numatytas vietas. Iš jų grįžus, diskutuodavome, kalbėdavome konferencijų ir mąstymų medžiagų temomis (apie Švč. Trejybę, vienuolišką gyvenimą, Švč. Mergelės Marijos kultą), pasakodavo, kokie kunigai jas vesdavo. Rekolekcijas atlikdavome ir mes, kunigai. Joms buvo įdomu, kokiomis temomis kalbama, kokie kunigai ar vienuoliai veda.

*Antrąją seselę – **Antaniną NORKUTĘ** dažnai vadindavau „plunksnos vedėja“. Puikiai įvaldžiusi spausdinimo (rašomąją) mašinėlę, buvo mano rašymo pagalbininkė. Ji ne tik surinkdavo tekstus, taisė mano vertimus iš lenkų į lietuvių kalbą (versdamas iš lenkų kalbos, rašydavau popieriuje – ji pakoreguodavo: rašė be gramatinių ir stiliaus klaidų. Žinau, kad ne tik surinkdavo, bet ir koreguodavo vertėjų išverstus tekstus, ji prisidėjusi ir prie „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos“ spausdinimo. Šiam darbui buvo renkami ypač atsargūs, patikimi, sąžiningi ir atsakingi asmenys. Seselė Antanina – buvo viena iš tokių. Rašydavo dažniausiai dienomis – namelis buvo prie gatvės – tokiu būdu nesigirdėdavo rašomosios mašinėlės taukšėjimo.*

Pas mane dažnai lankydavosi svečiai – kunigai, klierikai. Seselė Antanina mielai patarnaudavo, padėdavo s. Teofilei namų ruošoje. Tuometinis dekanas Bronius Strazdas (1923–1947–1996) neturėjo šeimininkės, kartais jis irgi ateidavo papietauti pas seseles.

Biržiečiai vienuoles mylėjo, parūpindavo joms įvairių naminių maisto produktų.

S. Antanina dirbo ligoninėje, regis, buhaltere. Kadangi vyko ryškūs tikinčiųjų, ypač kunigų ir vienuolių, persekiojimai, niekada nesigilindavome į jų šeimų gyvenimo istorijas ir praeitį.

Antanina buvo uždaresnio būdo (nors kartais irgi linksmai nusijuokdavo), gamtos žmogus. Turėdama laiko, mielai eidavo pasivaikščioti prie išgriautos Biržų pilies. Ji mielai bendraudavo su Četvergų šeima, kuri prižiūrėdavo didžiulius gėlynų plotus, buvusius priešais pilį. Pati stengėsi auginti daržely gėlių, kuriomis s. Teofilė puošdavo bažnyčią. Nedideliame žemės plote, esančiame prie jų namo, s. Antanina sėdavo morkas, agurkus, pomidorus – laistė, prižiūrėjo.

Tais laikais buvo importinių vaistų problema. S. Antaninai dažnai skaudėdavo galvą (ji sirgo arterine skleroze). Kadangi turėjau giminių Lenkijoje – atveždavo vaistų, kuriuos duodavau s. Antaninai ir kitoms.

Puikiai prisimenu atvejį, kai buvo pablogėjusi s. Antaninos sveikata. Iš namų s. Antanina buvo išvežta greitąja į Biržų ligoninę. Kitą dieną nuėjau aplankyti kaip ligonės. Apie mano apsilankymą greitai buvo informuotas ligoninės vyr. gydytojas, kuris liepė ją išrašyti iš ligoninės, nes kunigas be vyr. gydytojo leidimo suteikti sakramento negali (iš tiesų buvau atėjęs tik aplankyti ligonės).

Džiugu, kad tai radau 1976 m. užfiksuotą net „Bažnyčios Kronikoje“[3]. Po to atvejo jos sveikata rūpinosi Felicija Balbierytė (vėliau – Karpalova) – mums pažįstama gydytoja, studijas baigusi tremtyje.

BIRŽAI
Sveikatos apsaugos Ministrui
pil. Antaninos Norkutės,
gyv. Biržų m., Basanavičiaus 6,
P A R E I Š K I M A S

1975 m. gruodžio 28 d. staiga susirgau ir patekau į Biržų ligoninės I-jį vidaus ligų skyrių. 1976 m. sausio 3 d. atėjęs į palatą gyd. Janulis pasakė: „Kadangi tu vakar kvietei kunigą, vyr. gydytojas Dauguvietis liepė tave iš ligoninės išrašyti“. Tai girdėjo su manimi palatoje gulėjusios moterys. Naktį mano sveikata dar pablogėjo.

Atsidūriau namuose. Gydymas buvo nutrauktas. Sveikata silpnėjo. Jokios pagalbos. Tai mane sukrėtė. Juk ir didžiausi nusikaltėliai, kai jie suserga, būna gydomi. O kuo aš nusikaltau? Aš pati daugelį metų dirbau medicinos įstaigose. Dabar gaunu pensiją. O štai dabar atsirado gydytojų, kurie niekina žmogaus teises ir net drįsta žaisti žmogaus gyvybe. Vyr. gyd. Dauguvietis, prieš išmesdamas mane iš ligoninės, net nepaklausė, ar aš tikrai buvau pasikvietusi kunigą. Iš tikro aš jokio kunigo nekviečiau. Bet jei kas ir kviečia, ar tai būna nusikaltimas?

Toks gydytojo elgesys nėra atsitiktinis. Tai charakteringa bendrai gyd. Dauguviečio asmeniui ir jo veiklai. Ligoniai dėl to kenčia, piktinasi, o jei ir nutyli, tai dėl to, kadangi bijo dar liūdnesnių pasekmių. Kiti nesusigaudo, kas daryti ir kur kreiptis.

[3] Šį straipsnį kitą dieną per „Amerikos balsą“ ir Vatikano radiją galėjo išgirsti visas pasaulis. Jį spausdino ir Amerikos spauda. *Aut. pastaba.*

Sunku įsivaizduoti, kokia grėsmė yra med. darbuotojams, jei kas išdrįstų praleisti kunigą pas ligonį, net pas mirštantį. Daugybė nemalonumų laukia tuos ligonius, kurie išdrįsta paprašyti religinių patarnavimų. Kad tai tiesa, nereikia daug įrodinėti. Pati esu gyvas pavyzdys. Visi supranta, kad tai daroma vykdant ateistų nurodymus. Bet argi ligoninė yra sergančių ir mirštančių žmonių perauklėjimo įstaiga? Ar kitos įstaigos nežino, kas dedasi Biržų ligoninėje? Dėl ko leidžiama kai kuriems asmenims sauvaliauti?

Šį pareiškimą rašau, kad būtų aišku, dėl ko Jums 1976.1.3 siunčiau telegramą, kad paaiškėtų, dėl ko aš nukentėjau. Supratau, kad telegramą gavote, nes 1976.1.4 aplankė mane gydytojas ir gydymą tęsė namuose. Už suteiktą pagalbą labai dėkoju, kitaip abejoju, ar būčiau likusi gyva. Reikia tikėtis, kad bus sutvarkytos ir kitos esančios ligoninėje negerovės.

Biržai. Jums dėkinga A. Norkutė 1976.1.12.[4]

Trečioji seselė – mano šeimininkutė – ***Teofilė BELIUNAITĖ*** *(1898–1926–1990), mane lydėjusi nuo Biržų iki pat Papilio, nuostabus žmogus ir šeimininkė, kilusi iš Suvalkijos – Marijampolės. Mokytojaudama Antalieptės mergaičių ūkio mokykloje, kurią globojo Š. Š. Jėzaus širdies tarnaičių seserų kongregacija, dėstė mergaitėms namų ruošą. Ji prisimindavo arkivyskupą Mečislovą Reinį (1884–1907–1926–1953), kankinį arkivyskupą Teofilių Matulionį (1873–1900–1929–1962), kunigus, atvykdavusius atostogų sveikatai pataisyti į Antalieptę: teka Šventoji, gražūs pušynai, grynas oras, rami vieta, aplinkui yra ežerų. Karui prasidėjus, vykstant bombardavimui, jai teko slėptis Biržų bažnyčios rūsiuose. Ji minėdavo čia vikaravusius kunigus Albiną Pipirą (1925–1949–1922), Juozą Laniauską (1892–1915–1976), Steponą Galvydį (1916–1941–1999), kuriam peršovė koją.*

Seselė Teofilė tvarkė Biržų Šv. Jono Krikštytojo bažnyčią, komponuodavo ypatingas puokštes. Būdama sangvinike, mokėjo puikiai bendrauti su vaikais, jaunimu, tėvais, nuoširdžiai rūpinosi procesija (tuo metu audėja išaudė tautinius drabužius moterims, nešdavusioms vėliavų kaspinus; mergaitėms, barstančioms gėles, pasiūtos gražios suknelės, o vaikams – kamžos).

Biržų parapijoje vikaru buvau tik trejus metus: iškėlė į Kupiškį. Seselė Teofilė manęs neapleido – lydėjo ir toliau: Vyresnioji seselė leido jai važiuoti – ruošti maistą. Buvau laimingas, kad su manimi kartu vyko rūpestinga, nuoširdi šeimininkė.

1977 m. *buvau perkeltas į Kupiškio Kristaus Žengimo į Dangų bažnyčią. Kleboną kun. Klemensą Gutauską (1915–1941–2002) pažinojau jau anksčiau. Gavosi įdomus labirintas: mano draugo kun. Marijono Savicko (g. 1950, įšv. 1977) klebonas buvo kun. Steponas Galvydis, kurio kurso draugas kun. Klemensas Gutauskas – mano klebonas. Mano šeimininkutė s. Teofilė patarnavo kun. Galvydžiui, kai jis vikaravo Biržuose. Su kun. Marijonu tapome tarsi broliais.*

1977 m. birželį Traupio Šv. Onos bažnyčioje vyko kun. Marijono Savicko primicijos. Levaniškyje, ant Nevėžio upės kranto, pastatyta palapinė: prie stalo susėdo daugiau nei 300 žmonių. Biržų jaunimas dengė stalus ir nešiojo maistą, už kurį atsakinga seselė Teofilė – mano šeimininkutė.

Kupiškyje visiems kunigams daug pasitarnavo rūpestinga Aldonos ir Kazimiero Pranskūnų šeima. Dvi Kazimiero seserys širdietės Anelė ir Genovaitė gerai pažinojo šeimininkutę s. Teofilę. Neretai jis sakydavo, kad s. Teofilę laikąs savo seserimi.

1982 m. buvau perkeltas į Papilį. *Apsigyvenau name (anksčiau gyvenęs kun. Petras Budriūnas (1935–1965–2015). Čia gyvenimo sąlygos buvo prastos: butas – du maži kambariukai ir virtuvytė, kurioje apsigyveno s. Teofilė. Per tiek metų ji man tapo savu žmogumi – artima kaip sesuo, rūpestinga kaip motina. Vėl džiaugiausi, kad vyresnioji seselė leido Jai ir toliau man padėti: s. Teofilės rūpestingumas buvo begalinis. Viešpaties vedimą stiprino maloni vienuolių širdiečių globa.*

Sunku buvo matyti, kad s. Teofilės, kuri daug metų man ruošė maistą, rūpinosi, sveikata prastėjo, jėgos silpo. Jai pasidarė sudėtinga atlikti kasdienius darbus: gaminti, tvarkytis. Rūpestingos rankos, tarnavusios geriems darbams, pavargo. Jai pačiai jau reikėjo pagalbos. Vyresniosios prašymu, s. Teofilė sugrįžo į savo namus, esančius Biržuose, ją globojo seselės širdietės.

Laidojant Ją senosiose Biržų kapinėse Kūčių dieną, sakiau pamokslą: „Jos gyvenimo credo – buvo gerumas. Kaip Jėzaus širdies sužadėtinė ir savo širdį dalijo kitiems. [...] gyvenime, sujungtame su Gėriu – skleidė gėrį kitiems. Kaip vaikelis džiaugėsi, kai gavo Šv. Tėvo palaiminimą 60 metų amžinųjų įžadų proga.“[5]

Nuo 2012 metų kunigauju *tėviškėje – Zarasų rajone, paskirtas dviem – Dusetų Švč. Trejybės ir Antalieptės Šv. Kryžiaus atradimo parapijoms.*

Prisiminimais grįžtu atgal: vaikystėje teko patarnauti kunigaujant kun. Pranui Sabaliauskui, OPT *(1923–1948–2017) šv. Mišioms Antalieptėje (stebino bažnyčios didumas ir laiptai prie altoriaus). Jam šeimininkavo vienuolė širdietė.*

1969–1981 m. Dusetų Švč. Trejybės parapijos klebonu buvo Vincentas Arlauskas (1911–1938–1986). Čia patarnavo 2 širdietės vienuolės: viena tvarkė bažnyčią, kita šeimininkavo namuose. Į Dusetas at-

[4] Šis pareiškimas spausdintas „Bažnyčios kronikoje“ – žr. *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*: Pogrindžio leidinys, t. 4, Nr. 23–31, 1976–1978, p. 65). Prieiga per internetą – <https://lkbkronika.lt/index.php/23-kronika-1976-m/1037-zinios-is-vyskupiju>, <http://scriptum.cz/soubory//scriptum/%5Bnode%5D/kronika_lit_23-31_ocr.pdf>, taip pat išversta į vok. ir angl. k.: <https://lkbkronika.lt/index.php/de/chronik-nr-23/1064-nachrichten-aus-den-dioezesen>, <https://lkbkronika.lt/index.php/en/issue-no-23/1051-news-from-the-dioceses>.

[5] Pamokslas, sakytas 1990 m. gruodį, laidojant s. Teofilę Beliūnaitę. Šaltinis – kan. Stanislovo Krumpliausko archyvas.

vykau su kun. Petru Baltuška (1930–1954–2012) dar būdamas klieriku, nes kun. tremtinys M. Bugenis (1888–1913–1980), kalėjęs su Palaimintuoju arkivysk. Teofiliu Matulioniu (1873–1900–1929–1962), šventė savo kunigystės 60-metį.

Kun. Baltuška, Daugailių Šv. Antano Paduviečio bažnyčios klebonas buvo mano dvasios tėvas, pas jį praleisdavau visas vasaros atostogas besimokydamas seminarijoje. Jis sakė pamokslą kun. M. Bugenio kunigystės jubiliejaus proga, o aš patarnavau šv. Mišioms kartu su klieriku Valentinu Biržiniu.

Kun. Baltuškai talkino dvi seselės vienuolės: s. Marytė ir s. Elena Liuimaitė[6]*,* ACJ *(1911–1987) – širdietės (Seserų Švč. Jėzaus Širdies Tarnaičių kongregacija (popiežiaus teisių). S. Elena – profesoriaus kun. Antano Liuimos,* SJ *(1910–1942–2000) ir prof. kun. Prano Liuimos,* SJ *(1919–1945–2005) sesuo, kun. Virgilijaus Liuimos (g. 1961, įšv. 1989) teta.*

❖❖❖

„Esu seselių širdiečių auklėtinis – globotinis: visą kunigystę mane lydėjo jų pagalba ir malda. [...] Visada buvau ir liksiu dėkingas visoms seselėms, rūpestingai globojusioms mane, jauną vikarą. Biržų miesto kapinėse (Kęstučio g.) yra palaidotos keturios Švenčiausiosios Jėzaus Širdies tarnaičių kongregacijos seselės: Elena Davidonytė (1905–1938), Veronika Žukaitė (1900–1973), Antanina Norkutė (1909–1992) ir Teofilė Beliūnaitė. Gaila, kad ant paminklinio akmens nėra pažymėta s. Teofilės gimimo ir mirties datų. Nors atmintis yra stipresnė už mirtį, tačiau labai svarbu išsaugoti faktus istorijai“, – sako kanauninkas S. Krumpliauskas.

[6] Aldona Vasiliauskienė, dr., „Kun. Virgilijus Liuima – garsios giminės atstovas“, in: *Lietuvos aidas*, 08 08. Prieiga per internetą – <https://www.aidas.lt/lt/religija/article/11267-08-08-kun-virgilijus-liuima-garsios-gimines-atstovas>.

Gerbiami skaitytojai,

primename, kad iki gegužės 2 d. Jūs galite paremti Lietuvos istorijos žurnalą „Voruta“, skirdami žurnalą leidžiančiai viešajai įstaigai „Vorutos“ fondui iki 1,2 proc. pernai sumokėto pajamų mokesčio dalies.

Ką privalo atlikti asmuo, norintis sumokėto pajamų mokesčio dalį skirti „Vorutos“ žurnalą leidžiančiai VšĮ „Vorutos“ fondui?

Gyventojas, nusprendęs suteikti paramą, turi užpildyti nustatytos formos prašymą (FR0512) ir pateikti jį Valstybinei mokesčių inspekcijai (VMI) elektroniniu būdu (per Elektroninio deklaravimo sistemą).

Prašyme gyventojas turi nurodyti savo vardą, pavardę, asmens kodą, nuolatinę gyvenamąją vietą (adresą) ir duomenis apie paramos gavėją:

– teisės aktų nustatyta tvarka suteiktą juridinio asmens identifikacinį numerį (kodą);

– ataskaitinį mokestinį laikotarpį (2022 metus) ir prašymą paramos gavėjui pervesti pajamų mokesčio dalį procentais (iki 1,2 proc.).

Šiuos veiksmus gyventojas turi atlikti pasibaigus kalendoriniams metams iki kitų metų gegužės 1 d. Metines pajamas deklaruoti privalantys gyventojai iki gegužės 2 d. turi pateikti ir 2022 m. mokestinio laikotarpio metinę pajamų mokesčio deklaraciją (GPM311). Jos nepateikus arba pateikus pavėluotai, paskirta pajamų mokesčio dalis nepervedama.

„Vorutos“ fondo rekvizitai: įmonės kodas 181392738, buveinės adresas – Naujoji g. 16, LT-21111 Trakai.

Telefonai pasiteirauti: 8 683 90796 (buhalterė), 8 603 11117 (redaktorė).

Skirdamas 1,2 proc. sumokėtos savo pajamų mokesčio sumos asmuo nepraranda nė cento, tačiau paremia savo leidinį, kuriam ši parama labai reikalinga. Tik Jūsų padedami mes galime daugiau.

Iš anksto dėkojame.

„Vorutos“ redakcija

VMI klientai aptarnaujami tik **nuotoliniu būdu.**

Deklaravimo ir kitais mokesčių klausimais kreiptis **1882** arba **+370 5 260 5060** bei papildomais aptarnavimo skyrių telefonais.

Vilniaus AVMI Vilnius, Šalčininkai, Širvintos, Švenčionys, Trakai, Elektrėnai, Ukmergė	8 5 2658 300; 8 5 2687 722

Užmirštasis Vytautas Stašinskas – Lietuvos generalinis konsulas Niujorke

Dr. Juozas SKIRIUS,
Vytauto Didžiojo universiteto profesorius

Vytautas Stašinskas, buvęs Lietuvos Respublikos diplomatas, užėmęs gana aukštas pozicijas – 1964–1967 m. dirbęs Lietuvos generaliniu konsulu Niujorke, yra vienas iš mažiausiai žinomų ir prisimenamų Lietuvos užsienio reikalų ministerijos (toliau – URM) žinyboje triūsusių darbuotojų. Tam įtakos, matyt, turėjo neilgas jo vadovavimas Generaliniam konsulatui Lietuvos okupacijos laikotarpiu. Ne paskutinėje vietoje buvo ir jo būdas nesireklamuojant, tyliai dirbti jam pavestus darbus. Net lietuvių išeivija, trumpu straipsniu pagerbdama V. Stašinską jo 50-mečio proga, pastebėjo ir pažymėjo, kad tai „tylus ir kuklus darbininkas“[1]. Be to, regis, jo asmenį ilgam buvo „pritemdęs“, suprantama, gerąja prasme, jo tiesioginis viršininkas, charizmatiškas ir labai veiklus generalinis konsulas Jonas Budrys-Polovinskas, vadovavęs Lietuvos generaliniam konsulatui Niujorke 1936–1964 m., t. y. iki savo mirties. Taigi, V. Stašinskui taip ir nepavyko, nebuvo palankesnių sąlygų, ryškiau pasireikšti Lietuvos diplomatinėje tarnyboje (toliau – LDT) ir Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau – JAV) lietuvių visuomenėje. Dar būtina pažymėti, kad V. Stašinskas priklausė Lietuvos Respublikos URM jaunesnei darbuotojų kartai, kuriai Lietuvos Valstybės sunaikinimas užkirto kelius normaliai siekti diplomatinės karjeros.

Platesnės informacijos apie V. Stašinską, išskyrus enciklopedinę[2] ir tik pavardės paminėjimą kai kuriuose mokslo darbuose, nėra. Gaila, bet ir didžiojoje „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“ šis asmuo nesurado vietos. Tiesa, šiek tiek faktinės medžiagos iš jo konsulinės veiklos galima rasti knygoje, skirtoje generaliniam konsului ir ambasadoriui Anicetui Simučiui[3].

Straipsnio tikslas priminti skaitytojams šią asmenybę ir trumpai aptarti jo veiklą. Medžiaga generalinio konsulo V. Stašinsko darbinei biografijai nušviesti yra saugoma Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA), Lietuvos pasiuntinybės Vašingtono fonde (f. 656) bei Lietuvos generalinio konsulato Niujorke fonde (f. 658). Šiuose fonduose yra bylos, kuriose surinkti įvairūs dokumentai, atspindintys ne tik V. Stašinsko konsulinę veiklą, bet ir jo gyvenimo epizodus.

V. Stašinsko trumpa biografija iki atvykstant į Niujorką

Oficialiai nurodoma, kad Vytautas Stašinskas gimė 1906 m. lapkričio 18 d. Kaune garsaus lietuvių visuomenininko, politiko ir teisininko Vlado Stašinsko (1874–1944)[4] šeimoje. Mokėsi Vilniaus švietimo draugijos „Rytas“ keturklasėje mokykloje, 1926 m.

[1] P. J., „Konsului Vytautui Stašinskui 50 metų“, in: *Darbininkas*, 1956 m. lapkričio 27 d., nr. 94, p. 2.

[2] Stašinskas Vytautas, *Amerikos lietuvių vardynas*, kn. 1, Los Angeles: Lietuvių Dienos, p. 221; Vytautas Stašinskas, *Lietuvių enciklopedija*, t. 28, Boston, 1963, p. 462; Stašinskas Vytautas, *Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai. Biografijų žinynas*, t. 2, Vilnius: MELI, p. 290–291.

[3] *Anicetas Simutis: 60 metų Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, Vilnius: LGGRTC, 2007, 464 p.

[4] „Stašinskas Vladas“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 22, Vilnius: MELC, 2012, p. 465.

baigė Kauno „Aušros“ berniukų gimnaziją. Būdamas moksleivis aktyviai veikė pirmajame lietuvių skautų būryje, dalyvavo sportinėje veikloje: žaidė futbolą, krepšinį, beisbolą, rungtyniaudavo lengvosios atletikos varžybose. Nuo 1925 m. priklausė Lietuvos fizinio lavinimosi sąjungos (toliau – LFLS) Kauno futbolo komandai. Žaisdamas vartininko pozicijoje, 1927 m. tapo šalies čempionu, o 1928 m. perėjo į Kauno „Taurą“ (jis buvo vienas iš klubo steigėjų). Nuo 1925 m. buvo kviečiamas į Lietuvos vyrų futbolo rinktinę, žaisdamas joje dalyvavo keturiose tarptautinėse draugiškose rungtynėse. Taip pat buvo išrinktas LFLS Centro valdybos sekretoriumi[5].

1931 m. tarnavo Lietuvos kariuomenėje. Vėliau studijavo Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultete. Universitetą baigė 1934 m. Dar būdamas studentas, nuo 1932 m. dirbo Lietuvos URM.1935 m. paskirtas Konsulato sekretoriumi į Lietuvos pasiuntinybę Briuselyje, o po to ėjo atašė pareigas. Lietuvos reikalų patikėtinį Briuselyje Vytautą Gylį 1937 m. pabaigoje paskyrus Lietuvos pasiuntiniu Švedijoje, 1938–1939 m. V. Stašinskas paskirtas laikinuoju reikalų patikėtiniu Belgijoje. Jis aktyviai dalyvavo ruošiant Lietuvos ir Belgijos prekybos sutartį[6]. Istorikė Vilma Bukaitė paskelbė išsamų straipsnį, skirtą Lietuvos ir Belgijos prekybai nušviesti, tačiau V. Stašinsko vaidmuo ir indėlis jame nefiksuojamas[7].

Darbas ir karjera Konsulate iki 1964 m.

1939 m. pradžioje V. Stašinskas iš Briuselio paskirtas dirbti į Lietuvos generalinį konsulatą Niujorke. Paskyrimas siejamas su generalinio konsulo J. Budrio nuolatiniu prašymu papildyti Konsulatą darbuotojais, nes plėtėsi Lietuvos ir JAV prekyba[8]. Be to, Lietuva nusprendė oficialiai dalyvauti Pasaulio parodoje Niujorke 1939 m. Taigi, atsirado papildomų rūpesčių Lietuvos konsulatui. Tuo metu Konsulate, be J. Budrio, darbavosi tik atašė A. Simutis. Taigi, Konsulato pajėgos tikrai jau buvo per mažos.

Lietuvos užsienio reikalų ministro Juozo Urbšio įsakymu V. Stašinskas atašė pareigoms buvo perkeltas į Niujorką ir 1939 m. kovo 15 d. atvyko į Generalinį konsulatą. O kitą dieną pradėjo eiti savo pareigas[9] kaip jau turintis patirties ekonomikos klausimais. Be to, J. Budrys jam pavedė tvarkyti Konsulato buhalterijos reikalus.

Normali Konsulato veikla tapo išderinta, kai 1940 m. Lietuvą okupavo sovietinė Raudonoji armija ir šalyje prasidėjo sovietizacijos procesas. Generalinis konsulas J. Budrys vis pagalvodavo trauktis iš LDT ir užsiimti verslu. Tuo reikalu net asmeniškai kreipėsi patarimo į Lietuvos garbės konsulą Julių Bielskį Los Andžele[10]. Mat iš sumažėjusio generalinio konsulo atlyginimo jis nematė galimybės normaliai gyventi ir išlaikyti savo didelę šeimą. Vis rečiau Konsulate pasirodantį J. Budrį pavaduodavo V. Stašinskas, kuris pasirašinėdavo „e. vice konsulo p.“[11]. Generalinis konsulas, planuodamas palikti Konsulatą, stengėsi, kad V. Stašinskui, kuris buvo numatytas Konsulato vadovu, būtų suteiktas oficialus vicekonsulo titulas. Lietuvos pasiuntinys Vašingtone Povilas Žadeikis tam klausimui pritarė ir 1941 m. gegužės 14 d. iš JAV valstybės departamento gavo patvirtinimą, kad V. Stašinskas pripažintas vicekonsulo titulu[12]. V. Stašinskas pasirinktas, nes buvo keliais metais vyresnis už A. Simutį, o svarbiausia – turėjo daugiau vadovavimo patirties. Kaip rodo archyviniai dokumentai, J. Budrys rūpinosi ir A. Simučiu – P. Žadeikio prašė ir A. Simutį pakelti į vicekonsulus, siekiant jį motyvuoti tolesniam darbui. Bet jeigu dabar nėra tokios galimybės, anot J. Budrio, tai bent padidinti jo atlyginimą, pakeliant iki XI kategorijos, paliekant atašė titulą[13]. Tiesa, P. Žadeikiui (kaip ir Latvijos bei Estijos atstovams) pavykus įtikinti JAV valstybės departamento vadovybę, kad būtina skirti Baltijos šalių atstovybėms išlaikymą iš tų šalių indėlių JAV bankuose, J. Budrys liko generaliniu konsulu Niujorke.

Lietuvos generalinio konsulato veikla iki Lietuvos okupacijos daugiausia apėmė, J. Budrio žodžiais, dvi pagrindines sritis: prekybos klausimus ir JAV lietuvių palikimų bylas. Be abejo, Konsulatas vykdė ir reprezentacijos funkcijas tarp JAV valdžios ir lietuvių išeivijos, tvarkė vizas, atstovavo Lietuvos piliečių reikalams ir pan. Po Lietuvos okupacijos atkrito prekybiniai reikalai, bet išliko visi kiti. Tiesa, pasunkėjo palikimų klausimas, nes reikėjo juos apsaugoti nuo sovietų pretenzijų. Konsulatas išdavinėjo Lietuvos piliečio pasus, kurie galiojo visose šalyse, išskyrus komunistinį pasaulį[14]. Išsiplėtė Konsulato

[5] „Vytautas Stašinskas“, in: *Vikipedija*. Prieiga per internetą – <https://lt.wikipegia.org/wiki/Vytautas_Stašinskas>.

[6] *Ibid*.

[7] V. Bukaitė, „Lietuvos ir Belgijos prekybiniai ryšiai 1923–1940 metais“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2017, nr. 40, p. 53–73.

[8] Plačiau žr.: J. Skirius, „Lietuvos didžiųjų bendrovių centralizuoto eksporto organizavimas į JAV 1937–1939 m.“, in: *Istorija*, 2002, t. 51, p. 44–53; J. Skirius, „Mėsos produktų eksportas į JAV ir perspektyvos 1929–1940 m.“, in: *Istorija,* 2004, t. 59–60, p. 82–92; J. Skirius, „Pieno centro“ bandymas prasiveržti į JAV rinką XX a. 4-ajame dešimtmetyje“, in: *Istorija*, 2004, t. 61, p. 38–47.

[9] 1939 03 08 užsienio reikalų ministerio įsakymas nr. 47 (nuorašas). *LCVA*, f. 658, ap. 1, b. 276, l. 9; 1939 03 16 J. Budrio iš Niujorko rašto nr. 2344/3-A URM Kaune nuorašas, *ibid.*, l. 3.

[10] 1940 06 27 J. Budrio iš Niujorko privatus laiškas konsului J. Bielskiui Los Andžele. *Vytauto Čekanausko asmeninis archyvas Los Andžele*, Geležinė spinta garaže, b. Korespondencija 1939–1940 m., l. n.

[11] 1940 11 11 J. Budrio paliepimas nr. 8359. *LCVA*, f. 658, ap. 1, b. 276, l. 32.

[12] 1941 05 16 P. Žadeikio iš Vašingtono raštas nr. 575 „Dėl p. V. Stašinsko pakėlimo į vice konsulo laipsnį“ J. Budriui į Niujorką, *ibid.*, l. 33.

[13] 1941 05 28 J. Budrio konfidencialaus rašto nr. 1150 / sl. P. Žadeikiui į Vašingtoną nuorašas, *ibid.*, l. 36.

[14] Iš „Amerikos balso“ archyvų. Pulk. J. Budrys: galvodami apie Lietuvą, savo gyvenimu skųstis negalime. Prieiga per internetą – <https:www.lrt.lt/naujienos/tavo-lrt/15/60405/is-amerikos-balso-archyvo-pulk-j-budrys-galvodami-apie-lietuva-savo-gyvenimu-skustis-negalime>.

propagandinė veikla. Atsirado nauja papildoma veikla – pokariu Konsulato darbuotojams reikėjo sutikti iš Europos atplaukiančius lietuvius dipukus į Niujorką ir jais pasirūpinti, bendradarbiaujant su JAV lietuvių organizacijomis. Taigi, prie visų šių darbų prisidėjo kiekvienas Konsulato darbuotojas. Be to, pats V. Stašinskas, niekieno neskatinamas, aktyviai dalyvavo Bendrojo Amerikos lietuvių šalpos fondo (BALF) veikloje. Ne tik dalyvavo, bet ir aukojo iš savo ribotų išteklių, suprasdamas sudėtingą lietuvių pabėgėlių padėtį[15].

Be jokios abejonės kiekvienas Konsulato darbuotojas turėjo ir asmeninių užduočių. Karo laikotarpiu, Lietuvos diplomatams ir veikėjams užsienyje pradėjus megzti ryšius su Lenkijos politikais, prireikė detalios studijos apie Lietuvos ir Lenkijos santykius[16]. Žinoma, kad V. Stašinskui, kuris, reikia manyti, geriau už savo kolegas JAV išmanė tą problemą, buvo pavesta parengti tokią studiją. 1943 m. birželio 9 d. P. Žadeikis dėkojo V. Stašinskui už atliktą darbą ir rekomendavo, kad studijos klausimais padiskutuotų lietuvių veikėjai. O štai prezidentas Antanas Smetona, susipažinęs su studija, taip pat įvertino ją teigiamai, siūlydamas sutrumpintą studiją paskelbti spaudoje[17].

1949 m. gegužės 24 d. netikėtai mirus ilgamečiam Lietuvos garbės generaliniam konsului Toronte Geraldui L. P. Grant-Suttie[18], iškilo Lietuvos atstovo Kanadoje klausimas. LDT nariai nusprendė, kad reikia išsaugoti šį postą, nes lietuvių Kanadoje skaičius augo. Be to, Kanados vyriausybė Lietuvos okupacijos nepripažinto *de jure* (nors *de facto* buvo pripažinusi). Ir tuo principu vadovaujantis Kanados vyriausybė leido Baltijos šalių konsulams likti savo vietoje, veikti *de facto* kaip ir pirmiau (tiesa, jie jau buvo nebefiksuojami oficialiame užsienio šalių konsulų sąraše)[19]. Laikinai einančio garbės generalinio konsulo pareigoms LDT vadovybė numatė vicekonsulą V. Stašinską, kuris puikiai mokėjo prancūzų kalbą ir turėjo vadovavimo patirties. P. Žadeikis kėlė mintį, kad V. Stašinskas galėtų skirti keletą dienų per savaitę konsuliniams reikalams Toronte, išlaikydamas turimas pareigas Lietuvos generaliniame konsulate Niujorke. Lietuvos pasiuntiniui Vašingtone buvo svarbu skiriant V. Stašinską nesumažinti jo kaip kandidato turimo statuso, neapsunkinti Lietuvos generalinio konsulato Niujorke veiklos ir nesudaryti LDT papildomų finansinių sunkumų[20]. Pats V. Stašinskas pritarė savo skyrimui į Torontą minėtomis sąlygomis. Tačiau iš LDT narių pasisakymų aiškėjo, kad Kanadoje reikia nuolatinio atstovo. Atkreiptas dėmesys, kad atvykstančio, kaip nenuolatinio, atstovo iš Niujorko statusas „gali sudaryti komplikacijų“ Kanados valdžios sluoksniuose ir lietuvių visuomenėje. Taigi, buvo nuspręsta ieškoti nuolatinio atstovo tarp Kanadoje gyvenančių lietuvių. Apsistota prie buvusio Lietuvos URM darbuotojo, buvusio pasiuntinio Skandinavijos valstybėse Vytauto Gylio, su kuriuo LDT vadovybė jau vedė derybas. Tiesa, P. Žadeikio prašymu, tuo metu laikinai Garbės konsulatą Toronte prižiūrėjo Lietuvos generalinis konsulatas Niujorke – pirmiausia V. Stašinskas[21]. Nuo 1949 m. gruodžio 1 d. Toronte pradėjo eiti garbės generalinio konsulo pareigas V. Gylys. Jo paskyrimą patvirtino Kanados vyriausybė[22].

J. Budrys viename savo interviu, darytame maždaug apie 1951 m., kalbėdamas apie Konsulato darbuotojų veiklas, paminėjo, kad jie yra kviečiami į įvairias iškilmes, konferencijas. Ir tai rodo, kad Lietuva ir jos konsulai yra pripažįstami visateisiais konsulinio korpuso Niujorke nariais. Pavyzdžiui, Niujorko valstijos Colgate universitetas (Hamiltone) jau penkerius metus rengia vasaros forumą – tarptautinės politikos klausimais konferencijas, kuriose dalyvauja įvairių šalių diplomatai. Ten nuolat lankosi ir Lietuvos atstovas. Per tą laiką Lietuvai šiose konferencijose atstovavo V. Stašinskas. Anot J. Budrio, tai reikšmingas forumas, nes jo posėdžius transliuoja per radiją, o pranešimus spausdina ir platina pasaulio universitetams[23]. Be to, V. Stašinskas buvo pasiuntinio P. Žadeikio įpareigotas, kaip biuletenio „The Lithuanian Situation“ korespondentas, lankytis Jungtinių Tautų Organizacijoje (toliau – JTO) Niujorke ir sekti jos darbą. Ypač tuos klausimus, kurie susiję su Rytų Europa, SSRS ir okupuotomis Baltijos šalimis. Kartu tai buvo proga pabendrauti su ten akredituotais JAV didžiųjų dienraščių bei kitų šalių atstovais, jiems įteikti LDT parengtus raštus, notas ir kitus leidinius Lietuvos klausimu[24]. Lankymosi JTO intensyvumą iliustruoja tokie faktai – pavyzdžiui, 1956–1957 m. V. Stašinskas buvo atvykęs 67 kartus, o kelionės kainavo 40 dol. ir 75 ct. Dar už 8 dol. ir 20 ct jis JTO sekretoriate įsigijo reikalingų politiniam darbui leidinių[25]. Apie savo vizitus ir veiklą parengdavo detalias ataskaitas ir platindavo visiems LDT nariams.

15 K. L. Jankus, „Lietuvos gen. konsului V. Stašinskui mirus“, in: *Dirva*, 1967 m. liepos 26 d., nr. 81, p. 2.

16 G. Milerytė-Japertienė, *Lietuvos ir Lenkijos santykių vizijos emigracijoje 1945–1990 m.,* Vilnius: LNMMB, 2018, p. 37–42.

17 1943 06 21 P. Žadeikio laiškas (su priedais) A. Smetonai, in: *Antano Smetonos korespondencija (1940–1944)*, Kaunas: VDU leidykla, 1999, p. 614; 1943 06 27 A. Smetonos laiškas P. Žadeikiui, *ibid.*, p. 618.

18 P. Alšėnas, „Naujasis Lietuvos Gen. Konsulas“, in: *Tėviškės žiburiai*, 1949 m. gruodžio 24 d., nr. 1, p. 4.

19 1949 08 24 P. Žadeikio Pro Memo nr. 70 „Konsuliariniai reikalai Toronte, Canada“ nuorašas. *LCVA*, f. 658, ap. 1, b. 276, l. 54.

20 *Ibid*.

21 1949 09 12 P. Žadeikio iš Vašingtono konfidencialus raštas nr. 1550 Lietuvos generaliniam konsulatui Niujorke, *ibid.*, l. 58.

22 P. Alšėnas, „Naujasis Lietuvos Gen. Konsulas“, in: *Tėviškės žiburiai*, 1949 m. gruodžio 24 d., nr. 1, p. 4.

23 Iš „Amerikos balso“ archyvų. Pulk. J. Budrys: galvodami apie Lietuvą, savo gyvenimu skųstis negalime. Prieiga per internetą – <https:www.lrt.lt/naujienos/tavo-lrt/15/60405/is-amerikos-balso-archyvo-pulk-j-budrys-galvodami-apie-lietuva-savo-gyvenimu-skustis-negalime>.

24 1956 12 17 V. Stašinsko rašto nr. 3118/32-M P. Žadeikiui į Vašingtoną nuorašas. *LCVA*, f. 658, ap. 1, b. 276, l. 127.

25 1958 02 04 V. Stašinsko rašto nr. 346/32-M J. Kajeckui į Vašingtoną nuorašas, *ibid.*, l. 207.

Praktiškai Vytautas buvo pirmasis neoficialus, tiesa, nepripažintas, Lietuvos atstovas JTO. Viename rašte, rašydamas apie savo statusą, jis pažymėjo, kad savo turimo korespondento leidimo negali naudoti „tam, kad per duris įeičiau kaip korespondentas, gi jau viduje būdamas pradėčiau vaidinti jau nebe korespondento, bet Lietuvos valstybės pareigūno vaidmenį, dalindamas korespondentams mūsų tekstus. Keliais atvejais aš negalėjau išvengti tokių misijų, bet ateityje prašysiu mane nuo jų atleisti“[26]. Iš V. Stašinsko susirašinėjimo su Lietuvos atstovu Vašingtone Juozu Kajecku matyti, kad tai nebuvo lengvai vykdomas įpareigojimas tarptautinėje organizacijoje. Įdomu tai, kad J. Kajecko užuominai, jog reikėtų apriboti tuos apsilankymus, V. Stašinskas pritarė[27]. Matyt, kad jam taip pat jau buvo įkyrėję tie vizitai, nes nelengvai gaudavo, kaip korespondentas, akreditaciją, kurią reikėjo nuolat pratęsinėti. Taip pat tekdavo gaišti nemažai laiko (daugiausia savo laisvalaikio sąskaita) ne tik kelionėms, bet ir susipažįstant su JTO dokumentais. Apsunkino veiklą ir tai, jog jau 1958 m. nustojo eiti biuletenis „The Lithuanian Situation“. Net kurį laiką teko apgaulingai prisidengti nebeleidžiamo leidinio korespondentu. O tai kėlė, anot V. Stašinsko, pavojų Lietuvos vardo prestižui, jeigu paaiškėtų tokia apgaulė[28]. Vizitų į JTO našta buvo nukelta nuo Lietuvos generalinio konsulato Niujorke darbuotojų pečių.

Artėjant V. Stašinsko 50-mečiui, LDT vadovai nusprendė pakelti jo rangą iki konsulo. 1955 m. gruodžio 1 d. tai padarė LDT šefas S. Lozoraitis, o Lietuvos pasiuntinys P. Žadeikis 1956 m. sausio 4 d. kreipėsi į JAV valstybės sekretorių John F. Dulles, prašydamas pripažinti V. Stašinsko naująjį rangą. 1956 m. sausio 20 d. iš JAV Valstybės departamento buvo gautas raštas, kuriuo JAV vyriausybė suteikė V. Stašinskui konsulo titulą „laikinoje formoje“[29] ir išdavė JAV Valstybės departamento sertifikatą nr. 255[30]. Taigi, tuo metu Lietuvos generaliniame konsulate Niujorke jau buvo visų rangų konsulai: generalinis konsulas J. Budrys, konsulas V. Stašinskas ir vicekonsulas A. Simutis bei raštvedės pareigybė.

Vytauto jubiliejus (taip pat ir 25 metai diplomatinėje tarnyboje), 1956 m. lapkričio 19 d. surengtas Konsulato patalpose, praėjo kukliai. Apsilankė ir sveikinimo kalbas pasakė vyresnieji kolegos Vaclovas Sidzikauskas, Edvardas Turauskas bei generalinis konsulas J. Budrys. Jubiliatą pagerbė Lietuvos laisvės komiteto ir laikraščio „Darbininkas“ redakcijos atstovai. Visi atsilankę įteikė prisiminimo dovanėles. Be to, V. Stašinskas sulaukė visų LDT narių sveikinimo telegramų. Spaudoje buvo pažymėtas jubiliato kuklumas, o drauge ir jo uolumas bei darbštumas atstovaujant Lietuvos reikalams[31].

Tuo metu V. Stašinsko, kaip ir kitų Konsulato darbuotojų, gyvenimo lygis buvo apgailėtinas. Dar 1959 m. J. Budrys minėjo Lietuvos atstovui Vašingtone J. Kajeckui, kad darbuotojų algos turėtų doleriais būti bent 100 proc. didesnės nei buvo, norint pasiekti padoresnį jų gyvenimo lygį, palaikyti darbuotojų orumą. Pasak jo, pavyzdžiui, V. Stašinsko, turinčio aukštąjį išsilavinimą ir 28 metų darbo stažą, metinė alga (be socialinio ir ligų draudimo, pensijos ir kt.) sudaro 4,700 dol., kai tuo metu eilinis aptarnaujantis liftą žmogus gauna ne mažiau nei 5,200 dol. ir yra aprūpintas visais draudimais[32]. Atlyginimų Lietuvos atstovams klausimas per visą Lietuvos okupacijos laikotarpį buvo jautrus ir nuolat LDT narių judinamas. Atlyginimų didinimą stabdė ribotas biudžetas bei turimi maži finansiniai ištekliai. Apie Lietuvos generalinio konsulato finansinę padėtį jau yra plačiau rašyta[33].

Atlyginimo nepakankamumą normaliam gyvenimui aiškiai parodo nelaimės, aplankančios darbuotojus. 1959 m. kovo 29 d. netikėtai mirė Vytauto žmona Aldona Bernotaitė-Stašinskienė. Tuojau apie tai J. Budrys pranešė į Vašingtoną J. Kajeckui pažymėdamas, kad V. Stašinskas nepajėgs padengti laidojimo išlaidų[34]. Pats V. Stašinskas, atsidūręs sunkioje finansinėje padėtyje, rašė J. Kajeckui: „Laidotuvėms ir antkapiui iki šiol esu išmokėjęs, arba netrukus turėsiu išmokėti $ 1,633.02, nebeskaitant keletos šimtų dolerių visokių susijusių išlaidų, nors neturėjau ir neturiu jokių santaupų. Mano žmonos gyvybė nebuvo apdrausta [...]. Netrukus turėsiu sumokėti už antkapį $395.55, tačiau neturiu pinigų net jau kasdieniniam pragyvenimui.“ Prašė vienkartinės pagalbos[35]. Nežiūrint visų sunkumų, konsulas laikėsi ir nenuleido rankų, darbavosi dėl Lietuvos.

Naujasis Lietuvos generalinis konsulas Niujorke

1964 m. rugsėjo 1 d. mirė ilgametis Lietuvos generalinis konsulas J. Budrys. Jo įpėdiniu Niujorke buvo numatytas konsulas V. Stašinskas. Pirmiausia LDT šefas S. Lozoraitis paprašė jo laikinai eiti ge-

[26] 1958 10 16 V. Stašinsko rašto nr. 3157/32-M J. Kajeckui į Vašingtoną nuorašas, *ibid.*,, l. 220.

[27] 1958 10 07 J. Kajecko raštas nr. 467 V. Stašinskui į Niujorką, *ibid.*, l. 218.

[28] 1958 10 16 V. Stašinsko rašto nr. 3157/32-M J. Kajeckui į Vašingtoną nuorašas, *ibid.*, l. 220–221.

[29] Tokia JAV valdžios pozicija atspindi Lietuvos (Baltijos šalių) statusą – okupuotų valstybių atstovų laikinumą.

[30] 1956 02 04 P. Žadeikio Pro Memo Dėl Vice Konsulo V. Stašinsko pakėlimo į Konsulo laipsnį. *LCVA*, f. 658, ap. 1, b. 276, l. 184.

[31] P. J., „Konsului Vytautui Stašinskui 50 metų“, in: *Darbininkas*, 1956 m. lapkričio 27 d., nr. 94, p. 4.

[32] 1959 06 10 J. Budrio rašto nr. 1334/5-A J. Kajeckui į Vašingtoną nuorašas. *LCVA*, f. 658, ap. 1, b. 276, l. 265.

[33] J. Skirius, „Anicetas Simutis – paskutinis prieškario Lietuvos diplomatas“, in: *Anicetas Simutis: 60 metų Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, Vilnius: LGGRTC, 2007, p. 48–58.

[34] 1959 03 31 J. Budrio rašto nr. 1006/S J. Kajeckui nuorašas. *LCVA*, f. 658, ap. 1, b. 276, l. 250.

[35] 1959 05 15 V. Stašinsko rašto nr. 1227/3-A(S) J. Kajeckui nuorašas (nuorašas siųstas LDT šefui į Romą). *Ibid.*, l. 258.

neralinio konsulo pareigas, o rugsėjo 7 d. raštu J. Kajeckui nurodė kreiptis į JAV Valstybės departamentą prašant sutikimo tuojau pripažinti V. Stašinską generaliniu konsulu, o A. Simutį – konsulu[36]. J. Kajeckas pasikalbėjimo JAV Valstybės departamente su Baltijos šalių skyriaus viršininku metu pastebėjo, kad amerikiečiai į šį klausimą žiūrėjo gana keistai – jie siūlė V. Stašinskui eiti „pavaduojančio generalinio konsulo“ (*Acting Consul General*) pareigas, kaip ėjo estų atstovas J. Kaivas Niujorke. Tai rodė, kad JAV vyriausybė daugiau ar mažiau laikėsi pozicijos išlaukti šių atstovybių vadovų natūralaus pasitraukimo ir atstovybių uždarymo. Tačiau amerikiečių pozicija keitėsi atsižvelgiant į JAV ir SSRS santykių svyravimą[37]. Rugsėjo 29 d. J. Kajeckas įteikė JAV Valstybės departamentui notą V. Stašinsko paskyrimo reikalu. JAV valdininkai pažadėjo tą reikalą greitai išspręsti ir atsakyti[38]. Ir iš tiesų 1964 m. spalio 1 d. JAV Valstybės departamentas pripažino V. Stašinską naujuoju Lietuvos generaliniu konsulu Niujorke. Apie tai J. Kajecką raštu informavo JAV valstybės sekretorius Richard H. Davis. Tiesa, amerikiečiai, matyt, laikydamiesi laviravimo taktikos, V. Stašinskui suteikė taip vadinamą „laikiną pripažinimą Lietuvos generaliniu konsulu Niujorke“[39]. Tačiau į tai LDT nariai nekreipė rimtesnio dėmesio ir viešai V. Stašinskas buvo tituluojamas kaip tikras Lietuvos generalinis konsulas. Jo alga pakilo nuo 392 dol. iki 500 dol. (J. Budrio alga buvo 610 dol. per mėnesį). Sumažėjus Konsulato darbuotojų skaičiui, V. Stašinsko darbų apimtis padidėjo – be ankstesnių rūpesčių, atsirado atsakomybė už Lietuvos generalinį konsulatą ir jo darbuotojus, jau jam teko nuolat kontaktuoti su LDT nariais, ypač su Lietuvos atstovu Vašingtone. Būtina pažymėti, kad LDT narių darbo valandos nebuvo normuojamos, nes darbo buvo daug, o dirbančiųjų bėgant metams mažėjo. Įprastai jie dirbo viršvalandžius vakarais, kai kada savaitgaliais ir net atostogų metu. O už tai nebuvo mokami jokie papildomi pinigai[40]. Su tokia apgailėtina padėtimi visiems teko susitaikyti, bet vis J. Kajeckui primenant, kad algos nors kažkiek turėtų didėti, nes gyventi darėsi vis sudėtingiau.

Pirmą platesnį interviu naujasis konsulas davė žurnalo „Lietuvių dienos“ redaktoriui poetui Bernardui Brazdžioniui. Trumpai apibūdindamas Lietuvos generalinio konsulato padėtį, darbuotojus ir ryšius su LDT nariais bei Lietuvos laisvinimo veiksniais (lietuviškomis organizacijomis), akcentavo ir Konsulato veiklos prioritetus. Konsulas pažymėjo, jog pastaruoju metu „yra labai padidėjęs ir pasunkėjęs darbas ryšium su palikimų apsauga nuo patekimo į Sovietų iždo rankas“[41]. Be to, tautiečius – JAV lietuvius – nuolat teko konsultuoti jiems rūpimais klausimais – siuntinių, pinigų, laiškų siuntimo artimiesiems į Lietuvos SSR klausimais. Taip pat duodavo patarimus vykstantiems su ekskursijomis į okupuotą Tėvynę, stebėjo atvykusių su ekskursijomis iš Lietuvos SSR veiklą[42]. Padėdavo išeiviams surasti artimuosius, pasklidusius ne tik po JAV, bet ir kitas šalis; išdavinėjo Lietuvos pasus, net atkurdavo dingusius dokumentus, kurie buvo reikalingi JAV pilietybei gauti ir kt. Be viso to, dažnai į Konsulatą ateidavo amerikiečių užklausimai apie Lietuvą, jos padėtį, kultūrą ir pan. Tais klausimais taip pat tekdavo teikti informaciją[43].

Viena iš svarbesnių Konsulato darbuotojų veiklos sričių – sekti Niujorko miesto bei valstijos spaudą. Nebuvo lengvas darbas peržiūrėti gausybę laikraščių, registruoti bei reaguoti į tuos straipsnius, kuriuose buvo paliečiamas Lietuvos ir kitų Baltijos teritorijų (buvusių valstybių) klausimas. Konsulato darbuotojai rinko straipsnių iškarpas arba tokius straipsnius perspausdindavo rašomąja mašinėle ir platino tarp LDT narių. Tokią informaciją kaupė Lietuvos atstovybė Vašingtone savo politinei veiklai ir propagandos tikslams[44].

Generalinis konsulas V. Stašinskas nemėgęs didelių susibūrimų, jį vargindavusios sakomos kalbos, bet, kiek galima pastebėti iš turimos informacijos, jis dalyvaudavęs JAV lietuvių renginiuose, skirtuose paminėti Lietuvos valstybingumą ar pagerbti jo kūrėjus. Pavyzdžiui, 1964 m. gruodžio 17 d. jis LDT vardu užsakė gedulo vainiką padėti prie velionio Vasario 16-osios akto signataro Stepono Kairio karsto[45]. Štai 1967 m. sausio 15 d. dalyvavo Filadelfijos lietuvių bendruomenės surengtoje Lietuvos prezidento dr. Kazio Griniaus 100 metų gimimo sukakties minėjime, kurio metu generalinis konsulas pasakė įžanginį žodį. O tų pačių metų vasario 19 d. jis dalyvavo Niujorko ir apylinkės lietuvių surengtoje Tautos šventėje Manhatane, per kurią pasakė sveikinimo kalbą[46].

[36] 1964 09 03 S. Lozoraičio iš Romos laiškas V. Stašinskui į Niujorką (gautas 09.10). *Ibid.*, b. 277, l. 6; J. Skirius, „Anicetas Simutis – paskutinis prieškario Lietuvos diplomatas“, in: *Anicetas Simutis: 60 metų Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, Vilnius: LGGRTC, 2007, p. 25.

[37] *Ibid.*, l. 26.

[38] 1964 09 29 J. Kajecko raštas nr. 1330 V. Stašinskui į Niujorką. *LCVA*, f. 658, ap. 1, b. 277, l. 15.

[39] Rašto kopija. *Ibid.*, l. 18; 1964 11 09 J. Kajecko raštas nr. 1569 V. Stašinskui Niujorke. *Ibid.*, l. 71.

[40] 1967 03 20 J. Kajecko rašto nr. 512 Lietuvos generaliniam konsulatui Niujorke nuorašas. *LCVA*, f. 656, ap. 4, b. 54, l. 232.

[41] „Lietuvos konsulatas New Yorke. Pokalbis su Lietuvos Generaliniu Konsulu Vytautu Stašinsku“, in: *Lietuvių dienos*. 1964 m. lapkritis, nr. 9, p. 4–6.

[42] 1965 06 16 Lietuvos atstovo Vašingtone rašto nr. 881 Lietuvos generaliniam konsulatui Niujorke nuorašas. *LCVA*, f. 656, ap. 4, b. 54, l. 91; 1967 05 02 J. Kajecko konfidencialaus rašto nr. 1283 A/sl. V. Stašinskui Niujorke nuorašas, *ibid.*, l. 238.

[43] 1965 01 07 J. Kajecko rašto nr. 24 V. Stašinskui Niujorke nuorašas, *ibid.*, l. 18.

[44] 1965 05 21 J. Kajecko rašto nr. 791 V. Stašinskui į Niujorką nuorašas, *ibid.*, l. 85; 1965 05 27 V. Stašinsko raštas nr. 825/36-P J. Kajeckui, *ibid.*, l. 86.

[45] 1965 01 14 V. Stašinsko raštas nr. 73/2-E *Gedulo vainikas velioniui Steponui Kairiui* J. Kajeckui Vašingtone, *ibid.*, l. 26.

[46] „Dr. Kazio Griniaus minėjimas“, in: *Darbininkas*, 1967 m. vasario 3 d., nr. 9, p. 5; Straipsnio iškarpa „Tautos šventė New Yorke“ (*Tėvynė*, 1967 m. kovo 3 d.). *LCVA*, f. 658, ap. 1, b. 277, l. 153.

Taigi, dalyvaudavo tik tada, kai buvo kviečiamas, ir tik ten, kur plačiai skambėjo Lietuvos vardas.

Pernelyg ankstyvas generalinio konsulo pasitraukimas

V. Stašinskas, nors jaunystėje aktyviai užsiiminėjo sportu, gera sveikata vėliau negalėjo pasidžiaugti. 1966 m. jis ištvėrė sudėtingą operaciją, bet nuo 1967 m. birželio sveikata pradėjo blogėti. Pats manė, kad tai tik gripas ir per daug nekreipė dėmesio. Kolega A. Simutis rašė, kad apie savo ligą V. Stašinskas vengdavo kalbėti, niekam nesiskųsdavo, nors aplinkiniams žmonėms generalinio konsulo būklė kėlė nerimą. Artimieji ragino kreiptis į gydytojus, bet jis atsisakinėjo[47]. Vietoje apsilankymo pas gydytoją konsulas pasirinko porą savaičių atostogų ir liepos 1 d. savo automobiliu išvyko į pažįstamo Pakščio vasarvietę. Vėliau paaiškėjo, kad jau liepos 3 d. jis, pablogėjus savijautai, buvo nuvežtas į Carney ligoninę Bostono priemiestyje. Atlikti tyrimai parodė, kad kepenyse yra piktybinis auglys, kurio pašalinti operacijos būdu nėra galimybės. Gydytojų prognozės nebuvo geros. Liepos 15 d. gydytojas dr. Jonas Jasaitis telefonu A. Simučiui pranešė apie V. Stašinsko mirtį. Tuojau A. Simutis apie tai telegrama informavo LDT šefą S. Lozoraitį. Be to, telefonu šią liūdną naujieną pranešė Lietuvos atstovui J. Kajeckui, generaliniam konsului Petrui Daužvardžiui Čikagoje ir generaliniam konsului Jonui Žmuidzinui Toronte, kurie pažadėjo apie tai informuoti vietinius lietuvių laikraščius. A. Simutis pasirūpino V. Stašinsko palaikų pargabenimu į Niujorką ir susisiekė su laidojimo biuru[48]. Taip pat jis parengė V. Stašinsko nekrologą angliškai ir susisiekė su dienraščio „New York Times“ redakcija. Įdomiausia tai, kad šio laikraščio žurnalistui ilgokai teko aiškinti, kodėl V. Stašinskas buvo nebesančios Lietuvos valstybės generalinis konsulas, kodėl jis nebuvo JAV pilietis; žurnalistas domėjosi velionio tariamais ryšiais su įvairiais laisvinimo komitetais ir pan.[49] Tai rodė, kad net tokių didelių dienraščių kai kurie darbuotojai nesuvokė Lietuvos ir kitų Baltijos šalių diplomatų statuso net praėjus daugiau nei ketvirčiui amžiaus nuo Baltijos valstybių okupacijos. Labai trumpos dvi žinutės apie V. Stašinsko mirtį pasirodė liepos 16 ir 17 d. „New York Times“ laikraščiuose[50].

Velionis buvo pašarvotas Visuotinėje laidotuvių koplyčioje (*Universal Funeral Chapel*) Niujorke, o laidotuvių išvakarėse, t. y. liepos 17 d., įvyko atsisveikinimo pamaldos koplyčioje, į kurias susirinko per 400 žmonių. Pamaldoms vadovavo prelatas Jonas Balkūnas, renginiui – V. Sidzikauskas. Atsisveikinimo žodžius tarė J. Kajeckas, Estijos generalinis konsulas Jaakson, Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK) pirmininkas dr. J. K. Valiūnas, Pavergtųjų Europos tautų seimo generalinis sekretorius Gadomskis ir kitų organizacijų atstovai. Dalyvavo ir Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone patarėjas dr. Stasys Bačkis. Užuojauta buvo pareikšta velionio seseriai Onai Stašinskaitei-Parravicini, velionio žmonos giminaičiui Algiui Bagdonui. Liepos 18 d. Aušros vartų parapijos bažnyčioje po pamaldų V. Stašinsko palaikai buvo palaidoti Niujorko Naujosiosee Kalvarijos kapinėse[51]. Visas laidotuvių išlaidas, t. y. 1797 dol. ir 40 ct, padengė LDT iš savo turimų lėšų, prižiūrimų JAV Valstybės departamento[52].

Naujuoju Lietuvos generaliniu konsulu Niujorke netrukus buvo paskirtas A. Simutis, kurį JAV Valstybės departamentas 1967 m. rugsėjo 11 d. pripažino. Jis šias pareigas ėjo iki pat Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimo[53].

Išvados

Lietuvos valstybės sunaikinimas 1940 m. daliai Lietuvos diplomatų, ypač jaunesnės kartos URM darbuotojams, atėmė galimybę toliau normaliai siekti karjeros diplomatinėje tarnyboje. Vienas iš nedaugelio tokių buvo Vytautas Stašinskas (1906–1967), apie kurio veiklą iki šiol mes beveik nieko nežinojome. Jis, 1932 m. pradėjęs darbą Lietuvos URM, 1935 m. skirtas atašė pareigoms į Briuselį, kur vėliau laikinai vadovavo Lietuvos atstovybei. Nuo 1939 m. ėjo atašė pareigas Lietuvos generaliniame konsulate Niujorke, stiprindamas Konsulato veiklą.

Kad V. Stašinskas buvo perspektyvus diplomatas, rodo ir tai, jog jam atvykus į Niujorką dažnai jis pavaduodavo generalinį konsulą Joną Budrį, kuris Vytautą numatė savo įpėdiniu. 1949 m. atsilaisvinus Lietuvos garbės generalinio konsulo Kanadoje vietai, LDT vadovybė rekomendavo į tą vietą skirti V. Stašinską, kuris puikiai kalbėjo prancūzų kalba, turėjo vadovavimo patirties ir kurį laiką laikinai vadovavo Konsulatui. Vis dėlto galutinis sprendimas buvo priimtas kitas.

Lietuvos pasiuntinys P. Žadeikis buvo įgaliojęs V. Stašinską stebėti JTO, kurioje Vytautas dažnai lankydavosi, darbą. Ten tarp kitų šalių atstovų ir žurnalistų jis platino informaciją Lietuvos klausimu. Gana ilgai V. Stašinskas buvo pirmas neoficialus, tiesa, nepri-

[47] 1967 07 19 A. Simučio rašto nr. 1045/3-A Pro Memoria *Lietuvos Generalinio Konsulo mirtis* LDT nariams nuorašas, *ibid.*, b. 278, l. 11.

[48] *Ibid.*, l. 12.

[49] *Anicetas Simutis: 60 metų Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, Vilnius: LGGRTC, 2007, p. 394.

[50] Iškarpos. *LCVA*, f. 656, ap. 4, b. 54, l. 245.

[51] 1967 07 19 A. Simučio rašto nr. 1045/3-A Pro Memoria *Lietuvos Generalinio Konsulo mirtis* LDT nariams nuorašas, *ibid.*, b. 278, l. 12; „Mirė Gen. konsulas V. Stašinskas“, in: *Dirva*, 1967 m. liepos 26 d., nr. 81, p. 1.

[52] 1967 09 20 J. Kajecko rašto nr. 1454 Lietuvos generaliniam konsului A. Simučiui nuorašas. *LCVA*, f. 656, ap. 4, b. 54, l. 271.

[53] J. Skirius, „Anicetas Simutis – paskutinis prieškario Lietuvos diplomatas“, in: *Anicetas Simutis: 60 metų Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, Vilnius: LGGRTC, 2007, p. 28–29.

pažintas Lietuvos atstovas prie šios organizacijos. Be to, generalinio konsulo nurodymu, lankydavosi įvairiose tarptautinės politikos klausimais rengiamose konferencijose, dalyvaudavo pasisakymuose, mezgė pažintis.

Lietuvos okupacijos laikotarpiu užsienyje likusios atstovybės, kurias pripažino kai kurios valstybės, neturėjo tvirtų garantijų, kad galės veikti ir toliau. Be to, nuolat kėlė problemų atstovybių veiklos ribotas finansavimas – darbuotojai gaudavo minimalius atlyginimus, o darbus tekdavo dirbti viršvalandžiais, savaitgaliais, net ir atostogų metu. Tai atsiliepdavo ir jų sveikatai. V. Stašinskas LDT užsienyje karjeros laiptais lipo pavėluotai ne dėl to, kad nesugebėjo, bet kad nebuvo normalių sąlygų: 1941 m. tapo vicekonsulu, 1955 m. – konsulu, o po generalinio konsulo J. Budrio mirties 1964 m. – generaliniu konsulu, kuriuo išbuvo nepilnus trejus metus.

Vadovavimas Konsulatui pridėjo V. Stašinskui naujų rūpesčių ir padidino jo darbų apimtis: atsirado atsakomybė už Konsulato darbuotojus ir jų gerovę; reikėjo nuolat palaikyti ryšį su Lietuvos atstovu Vašingtone Juozu Kajecku, atsakinėti į jo raštus, vykdyti jo nurodymus; dažniau dalyvauti JAV lietuvių renginiuose. Kaip pastebėjo amžininkai, V. Stašinskas pasižymėjo darbštumu ir pareigingumu, bet buvo tylus, kuklus žmogus, vengiąs viešumos, nemėgęs didelių renginių, kurie jį vargino. Visa tai galėjo prisidėti prie V. Stašinsko sveikatos suprastėjimo ir greitos mirties.

Šaltiniai

Anicetas Simutis: 60 metų Lietuvos diplomatinėje tarnyboje, Vilnius: LGGRTC, 2007, 464 p.

Antano Smetonos korespondencija (1940–1944), Kaunas: VDU leidykla, 1999, 676 p.

Iš „Amerikos balso“ archyvų. Pulk. J. Budrys: galvodami apie Lietuvą, savo gyvenimu skųstis negalime. *<https:www.lrt.lt/naujienos/tavo-lrt/15/60405/is-amerikos-balso-archyvo-pulk-j-budrys-galvodami-apie-lietuva-savo-gyvenimu-skustis-negalime>*.

Lietuvos centrinis valstybinis archyvas, f. 656, ap. 4, b. 54; *f.* 658, ap. 1, b. 276–278.

„Lietuvos konsulatas New Yorke. Pokalbis su Lietuvos Generaliniu Konsulu Vytautu Stašinsku“, in: *Lietuvių dienos,* 1964 m. lapkritis, nr. 9, p. 4–6.

Vytauto Čekanausko asmeninis archyvas Los Andžele, Geležinė spinta garaže, b. Korespondencija 1939–1940 m., l. n.

Literatūra

Alšėnas P., „Naujasis Lietuvos Gen. Konsulas“, in: *Tėviškės žiburiai*, 1949 m. gruodžio 24, nr. 1, p. 4.

Bukaitė V., „Lietuvos ir Belgijos prekybiniai ryšiai 1923–1940 metais“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2017, nr. 40, p. 53–73.

„Dr. Kazio Griniaus minėjimas“, in: *Darbininkas*, 1967 m. vasario 3 d., nr. 9, p. 5.

Jankus K. L., „Lietuvos gen. konsului V. Stašinskui mirus“, in: *Dirva*, 1967 m. liepos 26 d., nr. 81, p. 2.

Milerytė-Japertienė G., *Lietuvos ir Lenkijos santykių vizijos emigracijoje 1945–1990 m.,* Vilnius: LNMMB, 2018, p. 37–42.

„Mirė Gen. konsulas V. Stašinskas“, in: *Dirva*, 1967 m. liepos 26 d., nr. 81, p. 1.

P. J. „Konsului Vytautui Stašinskui 50 metų“, in: *Darbininkas*, 1956 m. lapkričio 27 d., nr. 94, p. 2.

Skirius J., „Anicetas Simutis – paskutinis prieškario Lietuvos diplomatas“, in: *Anicetas Simutis: 60 metų Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, Vilnius: LGGRTC, 2007, p. 48–58.

Skirius J., „Lietuvos didžiųjų bendrovių centralizuoto eksporto organizavimas į JAV 1937–1939 m.“, in: *Istorija*, 2002, t. 51, p. 44–53.

Skirius J., „Mėsos produktų eksportas į JAV ir perspektyvos 1929–1940 m.“, in: *Istorija*, 2004, t. 59–60, p. 82–92.

Skirius J., „Pieno centro“ bandymas prasiveržti į JAV rinką XX a. 4-ajame dešimtmetyje“, in: *Istorija*, 2004, t. 61, p. 38–47.

Stašinskas Vytautas, *Amerikos lietuvių vardynas*, kn. 1, Los Angeles: Lietuvių Dienos, p. 221.

Stašinskas Vytautas, *Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai. Biografijų žinynas*, t. 2, Vilnius: MELI, p. 290–291.

Stašinskas Vladas, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 22, Vilnius: MELC, 2012, p. 465.

„Vytautas Stašinskas“, in: *Vikipedija*. Prieiga per internetą – <https://lt.wikipegia.org/wiki/Vytautas_Stašinskas>.

„Vytautas Stašinskas“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 28, Boston, 1963, p. 462.

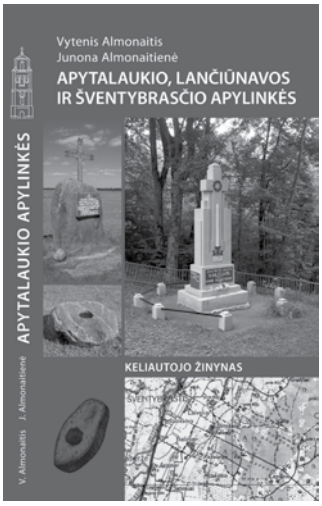
SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Apytalaukio, Lančiūnavos ir Šventybrasčio apylinkės – naujame keliautojo žinyne

2023-iųjų pradžioje Vytenis ir Junona Almonaičiai, pažintinių kelionių po Lietuvą mėgėjams jau pažįstami autoriai, pristatė naują knygą – „Apytalaukio, Lančiūnavos ir Šventybrasčio apylinkės: keliautojo žinynas“.

Tai išsamus kelionių vadovas, apytiksliai apimantis po 1635-ųjų sukurtos ir iki 1948 m. ribų nekeitusios Apytalaukio parapijos teritoriją, dabartinio Kėdainių rajono šiaurės rytinę dalį ir Panevėžio rajono pietinį pakraštį. Įvade trumpai aptariama šių apylinkių gamta, svarbiausi istorijos ir kultūros bruožai. Pagrindinėje dalyje aprašyta 18 gyvenamųjų vietovių ir 3 miškai, pristatomi ten esantys gamtos, istorijos ir kultūros paminklai: Šventybrasčio kraštovaizdžio-istorinis draustinis ir Upytės senkelis, Šventoji brasta per Nevėžį, Burvelių alkakalnis, dubenuotieji akmenys Vilainiuose ir Lančiūnavoje, Apytalaukio, Lančiūnavos ir Šventybrasčio bažnyčios bei kapinės, Česlovo Milošo gimtinė Šeteniuose, Apytalaukio, Lančiūnavos, Juodkiškių ir Zavišinės dvarų sodybos, Lietuvos partizanų žūties vietos Peiksvos kaime ir Dovydų miške. Tekstus papildo apie 190 iliustracijų. Svarbiausios 35-ios lankytinos vietos pažymėtos knygos priešlapiuose pateikiamuose žemėlapiuose (M 1:75 000). Žinynas skiriamas kultūrinio pažintinio turizmo entuziastams, taip pat visiems, besidomintiems Lietuvos istorija, gamtos ir kultūros paveldu.

Atlikdamas kad ir ribotos apimties istorinius tyrimus, doc. dr. Vytenis Almonaitis šį kartą patikslino Lančiūnavos pirmojo paminėjimo istoriniuose šaltiniuose datą ir „perkėlė“ ją iš 1580 m. į 1567-uosius, mat jau tada sudarytuose Lietuvos kariuomenės sąrašuose minimi Daugailų giminės (*Rod Dovkgoilov*) bajorai iš Lančiūnavos (*z Lančunova*).

Knygos „Apytalaukio, Lančiūnavos ir Šventybrasčio apylinkės“ viršelis

Svarbių faktų nustatyta apie Šventybrasčio kapinėse besiilsinčio 27-erius metus čia kunigavusio Vincento Švambario (1891–1955) veiklą. Tai jis inicijavo garsiojo paminklo ant 1863 m. sukilėlių kapo pastatymą. Vykstant partizaniniam karui, rėmė vietos kovotojus. 1949 m. spalio 28-osios naktį, labai rizikuodamas, Šventybrasčio bažnyčioje sutuokė Vyčio apygardos rajono (kelių būrių) vadą Bronių Karbočių-Bitę ir partizanų rėmėją Janiną Valentinavičiūtę. 1951 m. B. Karbočius tapo Vyčio apygardos vadu. Eidamas šias pareigas, 1953-iųjų sausį jis žuvo Šilagalio kaime prie Panevėžio.

Taip pat, regis, iki šiol nebuvo identifikuota, kokie herbai puošia Šventybrasčio kapinėse ant Siručių giminės kapo stovintį lieto metalo antkapinį paminklą, pastatytą XIX a. viduryje. Tai – *Doliva* ir *Korvinas*. Pirmąjį naudojo Siručiai, antrąjį „atsinešė“ į šią giminę atitekėjusi Eufrozina Kosakovskytė (m. 1845), kuriai ir dedikuotas paminklas. Virš eilinių, nors ir turtingų, bajorų Siručių herbo vaizduojama karūna su penkiais bumbulais, virš grafų titulą turėjusių Kosakovskių – su devyniais bumbulais. Šiame k**ape ilsisi netolimame Šetenių dvare gyvenę žymaus rašytojo, visuomenės veikėjo Č. Milošo protėviai.**

Knygoje nevengiama aptarti ir sudėtingo Milošų šeimos istorijos etapo, kai, kuriantis nepriklausomai Lietuvai, Č. Milošo tėvas Aleksandras, užkuriomis

Herbai ant Siručių giminės kapą žyminčio paminklo Šventybrasčio kapinėse, 2022 m. Dr. Junonos Almonaitienės nuotr.

atėjęs į Šetenių dvarą, tapo POW nariu, ketino dalyvauti 1919 m. rugpjūtį planuotame valstybiniame perversme. Šiam neįvykus, kad nebūtų suimtas, gavo skubiai bėgti į Lenkiją. Ten įstojo į jos kariuomenę, tapo karininku. Beje, 1939 m., dviem agresoriams užpuolus Lenkiją, Lietuva kilniai priėmė pabėgėlius iš jos, „atleido“ ir A. Milošui. Verta pasidžiaugti, kad Č. Milošui lenkiškasis nacionalizmas buvo visiškai svetimas.

Knygoje išryškintas ir faktas, kad Šetenių kaime, nusipirkęs žemės iš minėto dvaro, XIX a. pabaigoje apsigyveno Kazimieras Urbšys. Čia jam ir žmonai Kotrynai 1896 m. gimė sūnus Juozas – būsimasis Lietuvos užsienio reikalų ministras. J. Urbšio gimtojoje sodyboje, deja, nelikę nei medelio, tačiau knygos autoriai kviečia aplankyti jo atminimui skirtą stogastulpį Gineitų kaime bei senelių Augustino ir Pranciškos kapą Apytalaukio kapinėse.

„Savo žinynus stengiamės rašyti bent šiek tiek giliau, žengti toliau nors nedidelį žingsnelį už paprasto faktų pateikimo. O kuria kryptimi yra tas žingsnelis? Kartais patys apie tai susimąstome, – sausio 19 d. Kėdainių krašto muziejuje vykusiame knygos pristatyme svarstė dr. Junona Almonaitienė. – Manau, galima sakyti, kad savo knygose mes kuriame istorijas, tokia prasme, kokia vartojam žodžių junginį „šeimos istorijos“. Šeimose mes pasakojame vaikams apie jų senelius, tetas, dėdes, pusbrolius... Šie pasakojimai, perduodami iš kartos į kartą, kuria mūsų tapatumą: pasako, iš kur mes ateiname, su kuo ir kaip esame susiję, taip pat – kas mes esame. Per istorijas, per mitus ne tik šeima, bet ir platesnė bendruomenė gali kurti savastį. Ir praeities, ir dabarties įvardijimas ir įžodinimas ją tarsi užtvirtina ir kartu formuoja mūsų tolesnį supratimą, matymą. Kai kurie dalykai tik tada, kai jie įvardijami ir įžodinami, tampa realybe. Nekeista, kad net ir nedidelės gyvenvietės stengiasi išleisti knygeles ar fotografijų rinkinius, atspindinčius jų praeitį ir dabartį. O mes, kurdami mikroistorijas savo knygose, kviečiame jas pratęsti, žvalgantis po Lietuvą, ir taip pat tapti kūrėjais.“

Ilgaamžės parapijos širdis – Apytalaukio bažnyčia, 2021 m. Dr. Vytenio Almonaičio nuotr.

Kunigas Vincentas Švambaris su parapijiečiais Šventybrasčio kapinėse, apie 1930 m. Nuotr. iš Vitalijos Vaitkevičienės rinkinio

Lėšų knygos leidybai skyrė Lietuvos kultūros taryba ir Kėdainių rajono savivaldybė. Ją rašant bendradarbiauta su Kėdainių krašto muziejumi ir Vilainių seniūnija, taip pat su daugeliu kėdainiškių, kelionių po Lietuvą entuziastų, kolekcininkų ir kitų bendraminčių.

Susidomėjusieji leidiniu gali apsilankyti „Keliautojo žinyno“ internetiniame knygyne (www.keliautojozinynas.lt), kuriame knygą galima įsigyti leidėjų kaina. Šią ir kitas „Keliautojo žinyno“ knygas su mažiausiu antkainiu galima nusipirkti „Akademinėje knygoje“ Vilniuje, knygynuose „Humanitas“ ir „Kolibris“ Kaune, Kėdainių krašto muziejuje, Kėdainių TVIC.

„Vorutos“ informacija

Parengta remiantis knyga: Vytenis Almonaitis, Junona Almonaitienė, *Apytalaukio, Lančiūnavos ir Šventybrasčio apylinkės: keliautojo žinynas*, Kaunas: Keliautojo žinynas, 2022, ir jos autorių pateiktais duomenimis

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Elenai (Lėnei) Grigolaitytei-Kondratavičienei (1910–1995) atminti

Leidykla „Tabula Nova“ 2019 m. išleido iš vokiečių kalbos išverstą Ullos Lachauer knygą „Rojaus kelias“ (Rytprūsių ūkininkės Lėnės Grigolaitytės prisiminimai). 1996 m. Vokietijoje paskelbtoji knyga 2001 m. jau buvo išleista Lietuvoje, jos vertimą parengus leidyklai „Baltos lankos“. Galėtume priminti, kad ir pačioje Vokietijoje ne kartą spausdinti papildomi tos ypatingos knygos tiražai, iškeliaudavę į daugelį namų.

Kuo šis leidinys išsiskiria daugybės kitų spaudinių fone? Knygą parengusi istorikė ir žurnalistė U. Lachauer (išleidusi ne vieną leidinį apie buvusių Rytprūsių žmones ir jų likimus), matyt, stengėsi likti nuošalėje, bandydama perduoti knygos herojės autentiškus prisiminimus, daug kur išlaikydama jos intonacijas ir šnekos ypatybes.

Atidžiau perskaičius šių atsiminimų puslapius, vyresnės kartos lietuviai pajustų, kad Lėnė buvusi nepaprasta asmenybė – sugebėjusi išsilaikyti didžiųjų istorinių pervartų laikais, nepražuvusi net ir žiaurios sovietinės okupacijos laikais. Man ši moteris primindavo ir kitas itin veiklias Mažosios Lietuvos moteris – Evą Banaitytę-Koch iš Tilžės, Mariją Krukytę iš Priekulės ir daug kitų, sugebėjusių išlikti sunkiais laikais, nuveikti vienus ar kitus darbus, nepasiduoti, berods, žlugdančioms aplinkybėms.

Didžiojoje Lietuvoje gal dažniau minėtos kitokios moterys, tapdavusios stereotipiniais personažais, esą, lietuviškumo įvaizdžiais – kaip kad Žemaitės sukurtoji Marti, A. Vienuolio aprašytoji Paskenduolė ir kitos, tapdavusios nelaimingomis aukomis, žiauraus likimo nuskriaustosiomis. Be abejo, toje pačioje Žemaitijoje ir kitur būta karingų ir valdingų moteriškių, dažniau laikytų kažkokiomis išsišokėlėmis.

Manome, kad Mažojoje Lietuvoje, kur dar 1807 m. buvo panaikinta baudžiava, kur rečiau patirta kokių privačių dvarininkų nežaboto smurto, kur nuo seno daug mergaičių lavinta, kur nepatirta tokios akivaizdžios priespaudos kaip kad Didžiojoje Lietuvoje carinės Rusijos okupacijos laikais ir pan., moterims buvo lengviau siekti ūkinio ir kitokio savarankiškumo, naudotis Vakarų civilizacinių pasiekimų atšvaitais.

E. Grigolaitytė-Kondratavičienė Bitėnų–Užbičių kapinėse prie kenotafo M. Jankui, 1992 m. ruduo. Dr. Martyno Purvino nuotr.

Antai, 2003 m. buvo paskelbti A. F. Augustienės prisiminimai „Rojus, iš kurio mūsų niekas neišvys...“ (Klaipėda, S. Jokužio leidykla – spaustuvė), kuriuose taip pat įamžinti tvirtos krašto moters gyvenimo bruožai, atsiduriant, berods, nežmoniškose ir neįmanomose sąlygose. Beje, abiejų moterų (Lėnės ir Augustės) atsiminimuose tėviškė vadinta „Rojumi“, ten aprašoma daugybė likimo smūgių, kurių sugebėta išvengti, išlaikant savąją tapatybę. Deja, begalės tokių likimų liko neaprašyti, gal daugybė visokių rašinių pražuvo istorijos audrose. Vis tik minimos retos išimtys liudija apie Mažosios Lietuvos moterų dalies herojiškus sugebėjimus priešintis grėsmingai lemčiai.

Grįžtant prie pačios Lėnės Grigolaitytės, primintini šiandien sunkiai suvokiami jos gyvenimo momentai. Antai, Bitėnų kaimas šimtmečiais priklausė Ragainės evangelikų liuteronų parapijai (kurioje kažkada kunigavo ir pats Martynas Mažvydas), tad į bažnyčią tekdavo keltis per ne visad draugiškus Nemuno vandenis. Temperamentinguose Lėnės prisiminimuose dažniau grįžtama prie ypatingesnių gyvenimo nutikimų, neretai praleidžiant nuobodesnius kasdienybės momentus (kad ir keliones į Ragainę mokytis muzikavimo ir pan.). Laimei, vaizdingai paminėtos išvykos į amžiams pražuvusią Tilžę (šiandieniniame Sovietske nuplėšta net nelengvai ten atsiradusi tilžiškio Vydūno atminimo lenta), Rambynas ir tenykščiai renginiai.

Primintina, kad prieškariu ištekėjusi už Lietuvos Respublikos tarnautojo Konstantino Kondratavičiaus, Lėnė (kaip ne vienas to krašto žmogus) tapo „svetimu tarp savųjų, savu tarp svetimųjų“. Klaipėdos krašte tuomet kaistant politinėms aistroms, netrukus įsiveržus hitlerinės Vokietijos pajėgoms, susilaukta visokių

bėdų. Lėnės šeima (kaip ir nemažai likusių Mažosios Lietuvos žmonių) patyrė ir sovietines represijas – atsidūrė Sibiro tremtyje. Po viso to sugebėta sugrįžti į gimtinę, kovoti dėl „vietos po saule“, dar sulaukti laikų pasikeitimo ir savosios metraštininkės – uoliosios U. Lachauer.

Ilgam užtrukęs Nemuno deltos ir pamario senuose kaimuose, aš Bitėnuose apsilankiau tik Lietuvai atgaunant nepriklausomybę. 1991 m. pavasarį ten vėl atvykome ieškoti vietos Vydūno perlaidojimui, naršėme po sovietmečiu niokotas Bitėnų (Užbičių–Rambyno) kapinaites. Vieną dieną ten sutikome nedidukę, bet energija ir valdingumu trykštančią senutę, tvarkiusią savo giminės kapų plotelį.

Po dešimtmečių slapukavimų ir skaudžių sovietinio režimo pamokų Mažosios Lietuvos išlikę žmonės ir jų įpėdiniai neskubėdavo kiekvienam atverti širdies. Dažniau ilgai žvalgytasi, bandyta pajusti su kuo turima reikalų. Krašte išlikę to krašto negausūs senbuviai nebuvo šventieji – ne vienas sovietmečiu norėdavo kilti karjeros laiptais (tam uoliai išpirkinėdamas „prigimtinę nuodėmę“ – ryšius su nepageidaujamu „fašistiniu“ kraštu); kai kas tarnaudavo okupacinio režimo struktūroms, už tai susilaukiant įvairių dovanėlių; kai kas net prisidėjo prie senųjų šventovių griovimo ar kitokio Mažosios Lietuvos paveldo niokojimo. Taip atsargiai bendravome ir su Lėne Kondratavičiene – tuomet dairytasi, kas tokie, kas čia veikiama.

Vėliau dažnai lankantis Bitėnuose, užsukdavome ir į Kondratavičių sodybą. Atsimenu, kaip vieną rudenį tenykštėje virtuvėlėje didžiuliame puode ant viryklės senoji Lėnė maišė verdančią obuolienę, komanduodama namiškiams, ką turi kas daryti. Tuomet nenujausta, kad energingosios bitėniškės žemiškosios dienos jau baigiasi, kad, berods, geležinę lietuvininkę, ištvėrusią daugybę negandų, netrukus pakirs lemtis.

Deja, tais laimingais nepatirtosios laisvės metais nepajėgta suvokti gyvenimo trapumo. Anuomet aptikus visą būrį žilagalvių Mažosios Lietuvos žmonių gal nenorėta tikėti, kad jų miela draugija bus tokia trumpalaikė – vis naujiems tikrųjų lietuvininkų palikuonims iškeliaujant Amžinybėn. Tik vėliau pajusta, kad praradimai neatitaisomi – jau niekas nebepasakos apie tikrąją praeitį.

Su išeivijos pagalba tada nelengvai įkurtas Klaipėdos universitetas netruko atsidurti svetimų jėgų rankose. Užuot pasišventus paskutiniųjų lietuvininkų liudijimų fiksavimui, mieliau atsidėta sovietinio režimo gynimui – įrodinėjant, kad tas nevykdęs kokio genocido ar kitų nusikaltimų. Mielai gauta parama iš tvirtėjančio V. Putino režimo pertvarkytos Rusijos, nevengta prorusiškos propagandos.

Kondratavičių sodybos gyvenamasis namas Bitėnų kaime, 1992 m. ruduo. Dr. Martyno Purvino nuotr.

Iš gyvenimo išėjus paskutiniesiems tikrosios (sovietinės okupacijos dar nepatyrusios) Mažosios Lietuvos žmonėms, nedaug kas tedžiugina. Į vadovaujančius postus prasiveržė įžūliausi lietuvininkų krašto priešininkai, nemalonių susilaukia nebegausūs to paveldo gynėjai. Taip iš Šilutės muziejaus vadovės pareigų buvo išguita uolioji Roza Šikšnienė, taip daug nuveikusi Mažosios Lietuvos paveldo labui. Žlugdytas labai sėkmingai veikęs Rambyno regioninis parkas.

Tame netekčių ir blogų patirčių fone naujasis knygos „Rojaus kelias“ leidimas įsiveržia gaiviu panemunių vėjo gūsiu, gal daug kam atskleisiančiu stebėtinus senųjų lietuvininkų gyvenimo ir lemčių bruožus.

Prisimenu E. Kondratavičienę – jau į savo gyvenimo devintą dešimtį metų gerokai įkopusią senutę, uoliai tvarkant savo artimųjų kapus, nurodinėjant savo artimiesiems kaip padailinti ir aplinkines kapavietes po 1944 m. niokotose Bitėnų kapinėse. Anuomet užgriuvęs sovietinis režimas (kaip ir jo šiandieniniai pasekėjai – Rusijos agresoriai Ukrainos žemėse) siekė sunaikinti buvusio gyvenimo pėdsakus, iš vietos žmonių atimti jų papročius, gyvenimo būdą, iš protėvių paveldėtą tikėjimą ir visą kitą.

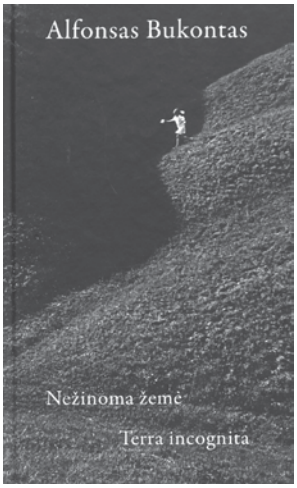
Būtent tokie atkaklūs žmonės kaip E. Kondratavičienė (ir nemažai kitų Lietuvoje, Baltijos kraštuose, Vakarų Ukrainoje bei kitur) buvo tais sunkiai įveikiamais akmenėliais, laužusiais sovietinės mėsmalės mechanizmą, padėjusiais pristabdyti beatodairišką okupuotų teritorijų sovietizaciją. Ištvermingoji moteriškė niekaip nenorėjo pasiduoti, atsižadėti savosios tapatybės, užsispyrusiai likdama savoje gimtinėje, nesirengdama lengvesnio gyvenimo ieškoti Vakaruose. Knygos puslapiuose užfiksuoti jos prisiminimai gal ne vienam padės įveikti ir savas bėdas, pajusti kokius neapsakomus vargus tekdavo iškęsti ankstesnių kartų žmonėms.

Dr. Martynas PURVINAS, Kaunas

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Alfonas Bukontas – įsižeminęs nežinomoje žemėje

Mano rankose – knyga juodais viršeliais, kuriuose tamsa žaidžia šviesą, o jų takoskyroje bėga baltai apsirengęs vaikas. Tai Alfonso Bukonto poezijos rinktinė „Nežinoma žemė. Terra incognita“[1], iliustruota Romualdo Rakausko fotografijomis. Knyga išleista 2022 m. „Santaros“ leidykloje, Vilniuje. Šiuo metu poetas po žemę nevaikšto, jis serga ir guli lovoje slaugomas žmonos. Kokia gi šio autoriaus žemė, pakylėta nuo buitinio iki mitinio lygmens?

Alfonsas Bukontas išvydo šį pasaulį 1941 m. rugsėjo 11 d. Bent jau tokia data nurodyta jo krikšto dokumentuose. Jis, trijų mėnesių žydų berniukas, išgelbėtas dabar jau Pasaulio teisuolių vardu pagerbtų Bukontų šeimos, antrosios motinos Marijos ir tėvo Jeronimo, pakrikštytas kunigo Vaclovo Martinkaus. Pirmoji šeima neišliko, tėvai žuvo getuose, teta su broliuku sušaudyti netoli autoriaus gimtinės Mažeikių rajone.

Lėtai išsirutuliojant poeto biografijai, ši didžiulė žmonijos ir žmogaus tragedija akimirkai, o gal ir daugeliui pasikartojančių akimirkų užtemdo eilėraščius. Bet tai tikriausiai tik pirmąsyk su ja susidūrus. Autorius savame ilgesyje jau seniai išsprendęs daugelį lygčių su nežinomaisiais, atradęs pirmosios šeimos nuotraukas, sužinojęs, kad mama studijavo mediciną, dirbo dantų gydytoja, tėvas – gilinęs teisės žinias Sorbonoje, advokatas. Alfonsas Bukontas, pasak Lietuvos rašytojų sąjungoje 2022 m. spalio 25 d. vykusiame knygos pristatyme dalyvavusios prof. habil. dr. Viktorijos Daujotytės, giliai įsigyvenęs, įsižeminęs savastimi į savo žemę, o tai, kad poeto lemtis – dviguba, sudaro jo kūrybos šerdį. „Žemaičių žemė, žmonės, buitis padeda A. Bukontui užpildyti atsivėrusią prarają. Prisiimtasis kraštas leido įgyti pasitikėjimą būtimi. Niekas nėra įsūnytas, įbrolintas, jei jame pačiame neįvyksta šis veiksmas. Ši poezija lietuvių literatūroje atliko retą įsibrolinimo, įsigiminimo veiksmą. Poezijos kalbėtojas įsižemino savo žemę pats“, – kalbėjo prof. habil. dr. V. Daujotytė, nuo pirmosios recenzijos prieš penkias dešimtis metų rašytos A. Bukonto knygai „Piešiniai ant vandens“ („Vaga“, 1972) iki pabaigos žodžio rinktinei „Nežinoma žemė“ jautusi ryšį su poetu ir sekusi jo kūrybos žingsnius.

Profesorei paantrino ir pristatyme dalyvavusi poeto žmona Dalia Bukontienė, priminusi, kad A. Bukontas niekuomet nenorėjo išvažiuoti iš Lietuvos, pasirinkęs būti „geriau pilku vieversėliu, bet savoj palaukėj“. Apie biografiją kalbėti ilgai buvo skaudu, gal to ir nereikėjo, nes didelėje giminėje jis niekuomet nesijautė svetimas.

Eilėraščiuose autorius nurodo konkrečius geografinius **įsižeminimo** ženklus. Čia išnyra miestelis Žemaitijos šiaurėje, gimtieji Židikai, kur poetas lankė mokyklą (*Prie užkandinės dviračiai. Aikštelėj tinklas. / Aš su vaikais nubėgu į mokyklą. / Lietus, ilgais plaukais, liguistas, pilkas, / Į vakarykštį beldžia stiklą*[2]), kur vingiuoja gražuolė upė Varduva (*Ir čia atbėga Varduva. / Nuoga, / Išdraikytais plaukais, / Jos perlamutrinis kūnas / Pievoje baugina ir gundo*[3]), prie Alkos kalno su savo brastomis ir gelmenimis į ją panyra intakas Gūžė (*Brastos – važiuoti vežimams, / Gelmenos – skalbtis, mazgotis. / Po ąžuolu girgžda sūpynės. / Jos tuščios... Užtruko laumiotės...*[4]). Apdainuojami paprasti kaimo gyventojai ir jų darbai: klumpiadirbys (*Jo darytos klumpaitės / Buvo šiltos ir lengvos – / Netikėtai vėl išgirstu, / Kaip jos kaukši mokyklon / Per patį pirmąjį gruodą*[5]), kaimo kalvis (*Aš tavo pameistrys, / Ugnies ir metalo burtininke / Su tepaluota prijuoste, / Gimtojo kaimo kalvi*[6]), mergaitė, ravinti piktžoles, (*Kokios piktžolių šaknys išsikėtoję, / Tamsžaliai lapai, / Sultys vešliam stiebe!*[7]).

Įsižeminimą liudija ir **įsigiminimas**, žemiškosios ir į dausas iškeliavusios motinų susiliejimas, mylimų moterų portretai, žuvusio broliuko jutimas: motina žvaigždėse sutapatinama su žemiškąja motina (*Dabar žiūriu aš į ją ir galvoju, / Kad tokias akis turėjo ir mano motina / Ir rankom tokiom / Mano galvą papurusią glostė. / Dabar man atrodo, / Kad žvaigždė skeveldrom*

[1] Alfonsas Bukontas, *Nežinoma žemė = Terra incognita*, Vilnius: Santara, 2022, 208 p. *ISBN 978-9986-868-72-9*.

[2] *Ibid.*, p. 57.
[3] *Ibid.*, p. 49.
[4] *Ibid.*, p. 61.
[5] *Ibid.*, p. 18.
[6] *Ibid.*, p. 51.
[7] *Ibid.*, p. 25.

sukrito į ją, – [...][8]), iškyla mylimų moterų portretai – nuo mergaitės šulinio atspindyje (*Vieną kartą / Aš persisvėriau per rentinį / Ir žydrame apskritime išvydau / Dvi nustebusias vaikiškas galvas, Medžių viršūnes / Ir pro baltą debesį / Skrendantį paukštį*[9]) ligi moters jūroje, kuriai užgimsta seseriški jausmai (*Ar gali sykiu / Tu jas apgaubti lyg birželio skliautas? / Esi mylėjęs jas? Esi jautęs / Kaip seseris, kaip šviesą su tamsa?*[10]), vaizduotėje už rankos vedamas brolis (*Geltonos pienės žydi, / Ir kaip tėvas kadaise už rankos mažos / Tave – nepažintą – visur aš veduosi*[11]).

Poetinė dimensija savo perkuriančiąja jėga leidžia autoriui, remiantis neišgyventa praeitimi, sujungti kosminę, mitinę būtį bei išgyventą, juslinę, pakylėtą buitį. Eilėraščiai tampa tiltu tarp dviejų pasaulių, vaizduotė panyra į pražuvusį gyvenimą, o atmintis atsiremia į konkrečius įvykius ir juos liudijančius daiktus. Literatūros kuriančioji jėga pasireiškia prarastojo gyvenimo atstatyme, to, ko nesiekia žinios, užpildo vaizduotės tiltai.

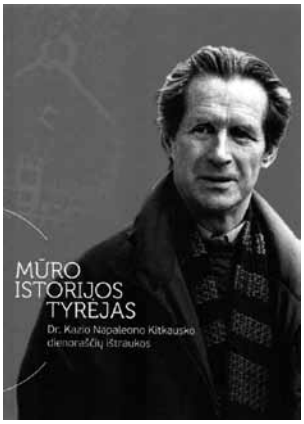
Jungiančiojo, perteikiančiojo vaidmenį A. Bukontas yra atlikęs ir vertimuose. Prie poeto bibliografijoje paminėtų šešių autorinių eilėraščių knygų, šešių sudarytų, svariai prisideda „Bhagavadgytos“ vertimas iš sanskrito kalbos, J. V. Gėtės, R. M. Rilkės vertimai iš vokiečių, L. Karsavino – iš rusų kalbos. Lietuvių profesionalūs kompozitoriai jo tekstais yra sukūrę daugiau nei 100 dainų.

Rūta SUCHODOLSKYTĖ-NENIŠKIENĖ,
Svėdasai (Anykščių r.)

8 Eil. „Motina“, *ibid*., p. 146.
9 *Ibid.*, p. 20.
10 Eil. „Moteris prie jūros“, *ibid*., p. 101.
11 *Ibid*., p. 63.

Pristatyta dr. K. N. Kitkausko knyga „Mūro istorijos tyrėjas“

2022 m. spalio 27 d. Valdovų rūmuose įvyko architekto restauratoriaus, inžinieriaus, istorinių pastatų mokslinio tyrėjo, draugijos „Pilis“ nario ir steigėjo dr. Kazio Napaleono Kitkausko knygos „Mūro istorijos tyrėjas“[1] pristatymo vakaras.

Šventinį vakarą organizavo Valdovų rūmai ir Mokslų akademija. Renesanso salėje susirinko gausus būrys svečių, bendradarbių, kolegų, studijų draugų, atvykusių iš įvairių Lietuvos kampelių.

Renginyje dalyvavo draugijos narys ir steigėjas, akademikas Eugenijus Jovaiša, dabar Lietuvos Respublikos Seimo narys. Jis pasisakė apie dr. N. Kitkausko knygą – veiklos ir gyvenimo dienoraščius, pažymėdamas, kokį svarbų ir didžiulį darbą atliko gerbiamas Napalys.

Pasisakė draugijos narys ir steigėjas Edmundas Kulikauskas. Jo teigimu, svarbiausia – dr. N. Kitkausko žinios, atidumas tyrimams ir istorinis požiūris. Jis buvo atkuriamųjų Valdovų rūmų autentiško istorinio įvaizdžio garantas. Tokio įvazdžio tikėjosi Valdovų rūmų rėmėjai ir Draugijos „Pilis“ nariai ir už tai dėkojame. E. Kulikauskas teigė, kad istoriškumui buvo pavojų. Kaip pavyzdį paminėjo, kad netoliese, priešpilio teritorijoje, pastatytas Senamiesčiui nebūdingos architektūros „City Park“ (dab. „Amberton“) viešbutis.

Valdovų rūmų direktorius dr. Vydas Dolinskas apžvelgė dr. N. Kitkausko veiklą ir nuopelnus. Jis ypač žavėjosi dr. N. Kitkausko darbštumu ir atkaklumu, kad atlikus kiekvienos dienos darbus turėjo jėgų vesti dienoraštį. Jo nuomone, tai vertingas dokumentas ir labai ragino kitus rašyti dienoraščius.

Vakaro pabaigoje padėkos žodį tarė knygos autorius. Trumpai pakomentavo kai kuriuos knygos puslapius, padėkojo renginio organizatoriams ir svečiams.

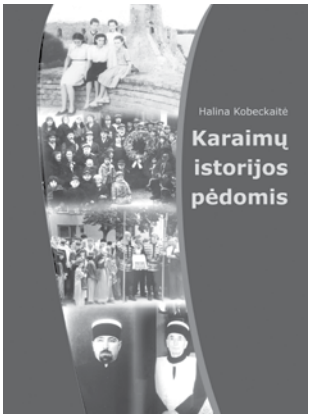
Mūsų draugijos narių ir bičiulių būrelis taip pat pasveikino autorių, pasidžiaugė kartu su juo.

Elena RICKEVIČĖ,
draugijos „Pilis“ pirmininkė

1 Kazys Napaleonas Kitkauskas, *Mūro istorijos tyrėjas*, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2022, 592 p. ISBN 978-609-8061-70-3.

Dr. H. Kobeckaitės knygos „Karaimų istorijos pėdomis“ sutiktuvės Tautinių bendrijų namuose

Tautinių mažumų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės įsteigtuose Tautinių bendrijų namuose š. m. sausio 26 d. įvyko Lietuvos diplomatės, vertėjos, žurnalistės, humanitarinių mokslų daktarės, Trakų rajono savivaldybės garbės pilietės Halinos Kobeckaitės straipsnių rinkinio „Karaimų istorijos pėdomis“[1] sutiktuvės. Jose dalyvavo ir leidinį pristatė bei apie jo svarbą kalbėjo knygos autorė dr. Halina Kobeckaitė, teksto redaktorė dr. Regina Venckutė, leidėjo VšĮ „Vorutos“ fondo ir Trakų rajono laikraščio „Trakų žemė“ vyr. redaktorius Juozas Vercinkevičius, „Trakų žemės“ redaktorė Jolanta Zakarevičiūtė.

Knygos viršelis

2022-ieji buvo ypatingi karaimų bendruomenei. Pernai buvo minima 625-erių metų sukaktis, kai karaimai apsigyveno Lietuvoje, tad praėjusius metus Lietuvos Respublikos Seimas buvo paskelbęs Karaimų metais. Ta proga šalyje vyko nemažai renginių, parodų, koncertų, buvo išleista keletas leidinių. Praėjusių metų pabaigoje vykusiame knygos „Karaimas buvau, karaimas tebesu“ pristatyme buvo anonsuotos dar kelių jau išleistų karaimų autorių knygų sutiktuvės. Kalbėjusi aname renginyje dr. Halina Kobeckaitė pajuokavo, kad jei 2022 m. karaimams buvo rašymo, tai 2023-ieji bus skaitymo metais. Šmaikštūs žodžiai prigijo ir juos jau pakartojo vienas iš karaimų bendruomenės atstovų žurnalistas Aurelijus Bezekavičius.

Vienas iš vainikuojančių jubiliejinius metus įvykių buvo pačios dr. H. Kobeckaitės knyga „Karaimų istorijos pėdomis“, kuri pasirodė senųjų ir naujųjų metų sandūroje, o šiemet tęsia savo kelionę į skaitytojų širdis – sausio pradžioje buvo surengtas jos pristatymas Trakuose, o mėnesio pabaigoje – Vilniuje, Tautinių bendrijų namuose. Tokia vieta knygos pristatymui pasirinkta neatsitiktinai – Tautinių mažumų departamentas prie LR Vyriausybės buvo vienas iš pagrindinių knygos leidybos finansinių rėmėjų.

Šiame beveik 600 puslapių straipsnių rinkinyje, pristatančiame karaimų tautos istoriją, kultūrą, paveldą, jų sąsajas su šių dienų realijomis, sudėta per 70 straipsnių, kurie buvo spausdinti Trakų rajono laikraštyje „Trakų žemė“ 2011–2022 m. ir finansuoti Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondo. Pristatymo pradžioje kalbėjusi „Trakų žemės“ redaktorė Jolanta Zakarevičiūtė trumpai pristatė karaimikos projektą, gyvuojantį daugiau kaip dešimtmetį, t. y. nuo 2009-ųjų, padėkojo Fondui, kuris, suvokęs karaimų kultūros išskirtinumą, karaimų reikšmę Lietuvos istorijoje, supratęs, kaip svarbu tautai išsaugoti savo identitetą šiame globaliame pasaulyje, kad išvengtų asimiliacijos, nutarė skirti lėšų. „Įgyvendinant karaimikos projektą ir pristatant mūsų skaitytojams karaimų istoriją, kultūrą, mes stengiamės pateikti ne tik sausus istorijos faktus, bet ir daug dėmesio skiriame karaimikos studijų tyrinėjimams, nemažai rašome apie jų mokslo, visuomenės, literatūros, religijos veikėjus, be kurių šiandien neįsivaizduojamas karaimų tautinis tapatumas. Taip pat yra nepamirštamos ir šių dienų realijos, svarbiausios sukaktys, daug dėmesio buvo skirta Karaimų metų renginiams“, – sakė J. Zakarevičiūtė. Redaktorė taip pat padėkojo ir visiems, kurie prisideda prie projekto įgyvendinimo (viena redakcija juk negalėtų to aprėpti ir pateikti įvairių kvalifikuotų straipsnių), o labiausiai – projekto vadovei dr. H. Kobeckaitei.

VšĮ „Vorutos“ fondo ir Trakų rajono laikraščio „Trakų žemė“ vyr. redaktorius Juozas Vercinkevičius apžvelgė, kuo karaimai yra išskirtiniai ir svarbūs Lie-

[1] Halina Kobeckaitė, *Karaimų istorijos pėdomis:* straipsnių rinkinys, Trakai: Voruta, 2022, 592 p. *ISBN 978-609-8102-25-3*. Tiražas 500 egz.

tuvos istorijai, kultūrai ir dabarčiai, taip pat padėkojo visiems knygoms finansiniams rėmėjams, be kurių pagalbos leidinys nebūtų išvydęs dienos šviesos.

Salėje gausiai susirinkusiems svečiams kalbėjusi knygos teksto redaktorė dr. Regina Venckutė prisiminė, kad prieš kokius penkis dešimtmečius apie karaimus nieko nežinojo, išskyrus tą faktą, kad jie gyvena Trakuose ir atsikraustė į Lietuvą Vytauto Didžiojo kvietimu. Dar būdama studentė ji susipažino su dr. H. Kobeckaite ir jos šeima. Per šį ilgą pažinties laiką ji nemažai sužinojo apie savitus karaimų papročius, jų kalbą, istoriją ir, žinoma, manė, kad dabar labai daug žino, bet perskaičiusi šią knygą pakeitė nuomonę. „Bet kurios tautos pažinimo procesas yra beribis, tad šiame leidinyje kiekvienas, kuris jį skaitys, nors ir manys, kad iki tol daug ką žinojo, vis tiek atras kažką naujo. Ši knyga gražiai iliustruota, yra daug nuotraukų ir iš muziejaus, ir iš asmeninių archyvų. Joje sutalpinta daug ir įvairios rašytinės ir vizualios informacijos apie karaimų bendruomenių gyvenimą XIX ir XX a. sandūroje ir vėliau – iki mūsų laikų. Tai nėra akademinis veikalas. Tai nėra chronologiškai nuoseklus vientisas istorinis pasakojimas. Tai yra straipsnių rinkinys, atveriantis platų panoraminį vaizdą apie ne tik Trakuose, bet ir kitur Lietuvoje gyvenusius bei po visą pasaulį išsibarsčiusius karaimus, jų gyvenimo būdą, darbus, įnašą į savo tautos istoriją ir taip pat ryšius su Trakais – jų dvasinio gyvenimo centru. Tautos įvykiai yra pasakojami per žmonių gyvenimą. Konkretūs asmenys gyveno tam tikromis aplinkybėmis tam tikrame kontekste, kuris ilgainiui kinta. Tas kontekstas lemia žmogaus įsitraukimą į vieną ar kitą veiklą. Knygoje parodoma, kaip laikas ir žmogus yra susiję. Tai matome ir iš filologo, orientalisto, Krymo, o vėliau ir Lietuvos ir Lenkijos aukščiausiojo karaimų dvasininko Serajos Hadži Chano Šapšalo (1873–1961), karaimų dvasininko, poeto, rašytojo Simono Firkovičiaus (1897–1982)

Knygos autorė dr. Halina Kobeckaitė (dešinėje) ir teksto redaktorė dr. Regina Venckutė. Aušros Virvičienės nuotr.

biografijų. Jų gyvenimo faktai liudija, kiek karaimų šviesuomenei reikėjo pastangų ginant savo kalbą ir religiją. Pastarieji faktoriai yra pagrindinės sąlygos išlikti tautai. Tad abu dvasininkai tai puikiai suvokė. Džiugu, kad jų misiją vėliau perėmė karaimų dvasininkas Mykolas Firkovičius (1924–2000)“, – pasakojo dr. R. Venckutė. Taip pat jai buvo tikras atradimas knygoje minima karaimų poetė Ksenija Abkovič, kuri turėjo juridinį išsilavinimą, dirbo advokate ir nemažai rašė karaimų periodikoje apie moterų teises. Knygos teksto redaktorė ją įvardijo pirmąja karaimų feministe.

Savo straipsnius, kaip teigė jų autorė, stengėsi rašyti objektyviai. „Nors mūsų yra nedaug, bet kiekvienas įneša tam tikrą dalį į karaimų istoriją, kultūrą, palieka joje pėdas. Jos buvo paliktos daugiausia Lietuvos žemėje, bet ne tik joje. Yra iš čia – iš Lietuvos, Trakų – išvykusių karaimų, gyvenusių svetur ir daug nuveikusių, pvz., garsusis tiurkologas Ananjašas Zajančkovskis arba Kinijoje gyvenę karaimų atstovai,

Sausio 26 d. Tautinių bendrijų namuose vykusio dr. Halinos Kobeckaitės knygos „Karaimų istorijos pėdomis“ pristatymo dalyviai. Aušros Virvičienės nuotr.

Kalba Prezidento vyriausioji patarėja, Švietimo, mokslo ir kultūros grupės vadovė dr. Jolanta Karpavičienė. Aušros Virvičienės nuotr.

įkūrę ten tabako verslą, veikiantį iki šiol, – pristatymo metu kalbėjo dr. H. Kobeckaitė. – Publikacijose norėta parodyti Lietuvos karaimus plačiai ir įvairiuose Lietuvos ir kitų šalių kontekstuose: kultūriniame, politiniame, ekonominiame, visuomeniniame ir kt.“ Taip pat knygos autorė pabrėžė, kad karaimų kultūra, kaip ir kitų tradiciškai nuo seno mūsų žemėje gyvenančių tautinių mažumų kultūra, yra neatsiejama bendros Lietuvos kultūros dalis. Už šios knygos išleidimą dr. H. Kobeckaitė yra dėkinga ne tik jos finansiniams rėmėjams, bet ir VšĮ „Vorutos“ fondo ir „Trakų žemės“ vyr. redaktoriui Juozui Vercinkevičiui, kurio idėja buvo surinkti laikraštyje „Trakų žemė“ spausdintus straipsnius ir sudėti juos į knygą. Rašyti straipsnius karaimikos tema „Trakų žemėje“ ji taip pat pradėjo paskatinta J. Vercinkevičiaus: „Jis man pasiūlė rašyti apie karaimus, kai baigiau diplomatinę tarnybą Helsinkyje“, – pridūrė autorė.

Renginyje sveikinimo žodžius knygos autorei skyrė ir susirinkę garbūs svečiai. Lietuvos Respublikos Prezidento Gitano Nausėdos ir jo vyriausiosios patarėjos, Užsienio politikos grupės vadovės Astos Skaisgirytės vardu kalbėjo į pristatymą atvykusi Prezidento vyriausioji patarėja, Švietimo, mokslo ir kultūros grupės vadovė dr. Jolanta Karpavičienė, padėkojusi dr. H. Kobeckaitei už diplomatinę tarnybą, nenuilstamą visuomeninę veiklą, kūrybiškumą.

Knygos pristatyme dalyvavo ambasadorius dr. Remigijus Motuzas. Aušros Virvičienės nuotr.

Sveikinimo žodžius tarė Kovo 11-osios akto signataras Vladimir Jarmolenko. Aušros Virvičienės nuotr.

Dr. J. Karpavičienė yra istorikė medievistė, daug metų dirbusi leidžiant Lietuvos Metrikos knygas, yra susipažinusi su Romualdo Firkovičiaus darbais. Galiausiai taip susiklostė, kad dr. J. Karpavičienė pradėjo domėtis ir Magdeburgo teise. „Kaip žinoma, Lietuvos valdovas Kazimieras Jogailaitis 1441 m. Magdeburgo teisę suteikė Trakų karaimams. Tai fenomenas Europoje, kai nekrikščionių bendruomenė gavo municipalinę teisę“, – priminė visiems garbi viešnia.

Vakaro metu su knygos autore bendravo, daug šiltų žodžių skyrė, prisiminimais dalijosi ir kiti garbūs svečiai: Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarijos patarėja religijos klausimais Diana Varnaitė, Kovo 11-osios akto signataras, ambasadorius dr. Vladimir Jarmolenko, ambasadoriai dr. Šarūnas Adomavičius ir dr. Remigijus Motuzas, Lietuvos totorių bendruomenių sąjungos pirmininkas Motiejus Jakubauskas, Lietuvos lenkų mokslininkų draugijos pirmininkas profesorius habil. dr. Romualdas Brazis, Lietuvos dailės akademijos docentė dr. Ramutė Rachlevičiūtė, armėnų, latvių ir kitų tautinių bendrijų atstovai. Renginyje taip pat dalyvavo Tautinių mažumų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės darbuotojai, karaimų bendruomenės atstovai, asociacijos „Lietuva–Azerbaidžanas“ vadovas Mahiras Gamzajevas ir kiti garbingi karaimų draugai.

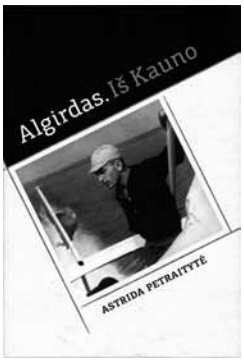
Pasibaigus pristatymui visi norintys gavo autorės knygą su autografu bei galėjo paragauti tradicinio karaimų valgio – *kybynų*, kuriais vaišino UAB „Kiubėtė“ (savininkai Ingrida ir Michailas Špakovskiai).

Jolanta ZAKAREVIČIŪTĖ, Trakai

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Algirdas iš Trakų ir Kauno

Esu istorijos mokytoja ir visuomet džiaugiuosi perskaičiusi su Lietuvos istorija susijusią knygą, kuri nustebina, verčia patylėti ir pamąstyti. Apsilankius „Vorutos“ redakcijoje, buvo pasiūlyta perskaityti Astridos Petraitytės knygą „Algirdas. Iš Kauno“. Tai nedidelės apimties (192 p.) knyga apie Algirdo Vaclovo Patacko gyvenimo kelią, tačiau perkaičius mintims sudėlioti reikėjo ne vienos valandos ir net ne vienos dienos. Ji – apie likimą žmogaus, kuris gimė Lietuvoje sovietinės okupacijos metais ir kuriam pasisekė sulaukti Nepriklausomos Lietuvos, kuris pasirašė Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Aktą, buvo Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras[1].

Knygos viršelis

Suprantama, kad žodžiai „pasisekė sulaukti“ galėtų stebinti, bet apmąstant knygoje aprašytą signataro gyvenimą, manau, jie labai tinka apibūdinti gyvenimą Lietuvoje sovietmečiu. Sovietmetis buvo lyg pelkė, neleidusi žmogui laisvai judėti, galvoti, kalbėti. Nuolat reikėjo mąstyti, kaip išgyventi, kaip nežengti žingsnio, kuris beprasmiškai nuveda į nebūtį. Pasisekė sulaukti Lietuvos Nepriklausomybės. Kai kurie A. V. Patacko bendražygiai sovietinėje gyvenimo pelkėje tikslingai žengdavo į neleistiną kelią, kad taptų pagrindu ir keliu kitiems žmonėms, keliaujantiems į laisvą Lietuvą, bet nedaug kas prisimena juos, paaukojusius save. A. V. Patackui pasisekė, nes galėjo išeiti, įkvėpti laisvos Lietuvos oro ir prisidėti prie naujos Nepriklausomos Lietuvos kūrimo.

Niekas nežino, kas būtų, jei būtų kitaip, o mes galime tik pažiūrėti iš šalies į žmogaus nueitą kelią.

Algirdas Vaclovas Patackas 1943 m. rugsėjo 28 d. gimė Trakuose. Tėvas – antitarybinis rezistentas, nelegalios spaudos platintojas Antanas Patackas[2]. Mama – Marija Sabaliauskaitė-Patackienė, kuri, parodydama ištikimybę Lietuvos praeičiai, šv. Vaclovo dieną gimusiam sūnui davė Algirdo vardą ir krikšto vardą – Vaclovas[3].

Algirdo tėvai prieš sūnaus gimimą persikraustė gyventi į Trakus tikėdamiesi, kad gyvenant arčiau kaimo bus lengviau apsirūpinti maistu, tačiau 1944 m. Trakuose siautėja Armija Krajova ir lietuviai inteligentai Vilniaus krašte – didesnis priešas už vokiečius. M. Patackienė savo sūnų migdo ant grindų, nes bijo, kad gali atlėkti netikėta kulka pro langus. Žmonės žinojo, kad lietuvių inteligentų šeimos galva gali būti pakviestas pokalbiui ir niekada nesugrįžti.

Algirdo tėvai išvyko į Širvintas ir ten abu mokytojavo Širvintų gimnazijoje, o vėliau persikėlė gyventi į Šeduvą ir taip pat abu įsidarbino mokytojais[4]. Vėliau šeima vėl kėlėsi gyventi į kitą miestą – šįkart į Kauną. Patackai tapo Kauno priemiesčio mokyklos mokytojais – tėvas mokė matematikos, motina – lietuvių kalbos ir literatūros. A. V. Patacko tėvai buvo baigę mokytojų seminariją, Vytauto Didžiojo universitetą. Jiedu buvo labai religingi, kiekvieną sekmadienį vaikštantys į bažnyčią.

Meilė Lietuvai, greičiausiai, susiformavo dar vaikystės metais mamos tėviškėje – Mišniūnuose, sename Lietuvos kaime tarp Šešuolių ir Širvintų. Kadaise tai buvęs gatvinis kaimas su 200 kiemų. „Troba buvo netoli vieškelio, aukštėliau įkalnė, dantyta dangaus debesynais, o nuo jos žvilgsniui slenkant žemyn – neprieinama ir nepravažiuojama giria, už kurios tasai mistinis Pabaiskas su garsiojo mūšio paslaptimi ir Kertušo ežeras, jame girdėt uodegomis pliaukšint įveistus bebrus.“[5] Mišniūnai – lietuviško patriotizmo forpostas su lietuviškomis dainomis, šventėmis ir darbais.

Patackų šeima savo giminę kildino iš Potockių šeimos, nors tai tik iš lūpų į lūpas perduodama legenda, kuri teigia, kad giminė kilusi iš jotvingių žemės prie Rudaminos, Rimeičio ežero. Legenda byloja, kad dauguma Patockių buvo Baro konfederatai ir energingai dalyvavo karuose su Rusija[6].

Iš motinos pusės senelis Sabaliauskas buvo knygnešys, jų troboje veikė vargo mokyklėlė. Senelis vieną kartą buvo nubaustas už anticarines veiklas – bene tris mėnesius buvo įkalintas.

Dar besimokydamas Kauno pakraščio 14-oje mokykloje, A. V. Patackas pradėjo eiti savo keliu, kuris išsiskyrė iš bendraklasių – jis nebuvo pionierius ir neryšėjo raudono pionieriško kaklaraiščio, nesegėjo ženkliuko. Visi stebėjosi – mokytojų vaikas ir ne pionierius. Patackai palaikė sūnaus sprendimą – nebus

[1] „Algirdas Vaclovas Patackas – Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras“, in: *Lrs.lt*. Prieiga per internetą – <https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=37677&p_k=1>.

[2] Teresė Birutė Burauskaitė, „Antanas Patackas“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga per internetą – <https://www.vle.lt/straipsnis/antanas-patackas/>. MELC, „Algirdas Vaclovas Patackas“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga per internetą – <https://www.vle.lt/straipsnis/algirdas-vaclovas-patackas/>.

[3] Astrida Petraitytė, *Algirdas iš Kauno*, Vilnius: Homo liber, 2016, p. 9. *ISBN 978-609-4461-29-3*.

[4] *Ibid*., p. 12.

[5] *Ibid*., p. 17.

[6] *Ibid*., p. 21.

Svečiuojantis Trakuose, prie gimtojo namelio, 1955 m. birželio 26 d. Nuotr. iš Astridos Petraitytės kn. „Algirdas iš Kauno“ (2016)

Algirdas su broliais komjaunuoliais. Jis pats rašė: „... mano disidentavimas ir prasidėjo nuo tų laikų – buvau kitoks ir supratau, kad turiu atsilaikyti“[7].

Paulius Saudargas prisimena, kad teko garbė pažinti šią legendinę asmenybę nuo kūdikystės: „Kol dar buvau visai vaikigalis, A. Patackas man imponavo kaip kietas vyrukas. O jis toks ir buvo. Tiesiogine ir perkeltine prasme. Turėjo kietus raumenis, mat užsiiminėjo kultūrizmu, krepšinį žaisdavo naktimis, dviračiu numindavo iš Kauno į Vilnių, važinėjo motociklu, kuriuo kartą pavėžintas, prieš kitus kiemo vaikigalius jaučiausi irgi baisiai „kietas“.“[8]

Keliauta per sovietinę pelkę ir kovota su ja, dalyvauta disidentinėje veikloje kartu su draugais, bendraminčiais, kartu su Algiu Petrausku. Sykį per studijų mediumą Kaune prie Chemijos fakulteto komjaunimui pašlovinti pastatytas paminklas pasipuošė Lietuvos Trispalvės spalvomis ir Gedimino stulpais[9]. Pažintis ir bendravimas su Mindaugu Tumoniu, kuris atsisakė vykti restauruoti Kryžkalnyje buvusio paminklo „Motina“, pareikšdamas, kad nepripažįsta „dabartinio Lietuvos statuso“. Už šį pareiškimą buvo išvežtas į Vilniuje buvusią psichiatrinę ligoninę. Jis A. V. Patackui perdavė savo rankraštį kaip priesaką[10], kaip atsisveikinimą ir pasitraukė iš gyvenimo tapdamas ta salele sovietinėje pelkėje, į kurią atsirėmė jo draugai kelyje į Lietuvos Nepriklausomybę.

Bendravimas su Arvydu Šliogeriu, Remigijumi Kurkliečiu, Pruteniu Januliu, Dalia Saukaityte, Sauliumi Žuku, Jonu Liniausku, Benu Gadeikiu, Antanu Vaičiulaičiu, Juozu Giriniu, Juozu Prapiesčiu, Gema Vosiliūte, Gyčiu Ramoška – daugybės žmonių mintys atvedė į pradėtą leisti antisovietinį pogrindinį leidinį „Pastogė“. „Pastogės“ leidėjus sovietinis saugumas bandė susekti ir sunaikinti, tačiau ją baigus leisti atsirado nauja disidentinė veikla.

Mokytojas Povilas Butkevičius sumanė, kad reikia pogrindžio leidinio jaunimui, ir išleido „Lietuvos ateitį“. Mokytojui mirus leidinukas neužgeso. Po Sigito Tamkevičiaus teismo pas A. V. Patacką užėjo Saulius Kelpša (Algirdo Patacko vertinimu, vienas kiečiausių pogrindžio vyrukų) ir paprašė išleisti „Lietuvos ateities“ numerį, skirtą šiam procesui. Kai pasirodė 7-asis „Lietuvos ateities“ numeris, A. V. Patackas buvo sučiuptas ir uždarytas į KGB rūsį iki 1987 m. vasario.

Ir toliau tęsėsi kelias į Lietuvos Nepriklausomybę, buvo sukurta Kauno Sąjūdžio iniciatyvinė grupė ir, kaip pats prisiminė: „O kas tuomet žinojo, ką „Sąjūdis“ turi veikti? Suvokėme, kad tai visuomeninė-politinė organizacija, turi visas sritis aprėpti, visur dalyvauti, bet kur ribos?“

Tuomet jau visa Lietuva jautė, kad kelio atgal nėra – jis veda į Nepriklausomybę. Algirdas žinojo ir savąją atsakomybę, žengdamas pavojų ir rizikos kupinu keliu[11].

Daiva KERDOKAITĖ-KAZLAUSKĖ, Trakai

[7] *Ibid.*, p. 34.

[8] Paulius Saudargas, „Algirdas Patackas – žmogus, nugalėjęs mirtį“, in: *Bernardinai.lt*, 2015 m. balandžio 3 d. Prieiga per internetą – <https://www.bernardinai.lt/2015-04-03-algirdas-patackas-zmogus-nugalejes-mirti/>.

[9] Astrida Petraitytė, *op. cit.*, p. 64.

[10] *Ibid.*, p. 84.

[11] *Ibid.*, p. 190.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

„Lietuvos žiniasklaidos enciklopedija“

Praėjus keliems dešimtmečiams po 1997 m. pasirodžiusios pirmosios lietuviškos „Žurnalistikos enciklopedijos“, šalies žiniasklaidos sistemoje įvyko esminių pasikeitimų. Nuolat steigėsi nauji laikraščiai ir žurnalai, nustojo eiti nemažai ilgai leistų bei vėliau paskubom įkurtų periodinių leidinių, atsirado daug internetinių (elektroninių) leidinių ir portalų, buvo įkurta nemažai naujų radijo stočių ir televizijos kanalų. Keitėsi ir žiniasklaidoje dirbančiųjų skaičius. Jų gretas nuolat papildydavo nauji asmenys, dažniausiai žurnalistikos studijas baigę jauni specialistai, o kai kurie žurnalistai, ilgai dirbę laikraščių bei žurnalų redakcijose, perėjo į besikuriančias komunikacijos ir viešųjų ryšių tarnybas.

Gerokai pasikeitė ir pačių žiniasklaidos priemonių struktūra bei turinys, gamybos technologijos, žinių pateikimo ir raiškos būdai, atsirado įvairios žiniasklaidos rūšys bei tipai, o kartu ir naujos sąvokos, nauji terminai, dažnai išversti (pakankamai gerai ar nelabai vykusiai) iš kitų kalbų. Nemažai žurnalistikos ir žiniasklaidos terminų jau buvo 1997 m. išleistoje pirmojoje lietuviškoje „Žurnalistikos enciklopedijoje“. Vis dėlto praėjus daugiau kaip dešimtmečiui nuo jos pasirodymo, kai kurių leidinyje pateiktų žurnalistikos terminų turinys gerokai pasikeitė arba įgijo naujų reikšmių, dalis jų jau spėjo pasenti. Todėl apie 2010 m. Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Žurnalistikos institutas kartu su Lietuvių kalbos institutu nutarė atnaujinti „Žurnalistikos enciklopediją“. Tiksliau – panaudojus joje pateiktus žurnalistikos bei žiniasklaidos terminus (įvairių rūšių žurnalistikos ir su ja susijusių sričių, leidybos bei poligrafijos terminams ir sąvokoms šioje enciklopedijoje buvo skirta trečdalis visų jos straipsnių – apie 2 000 pavadinimų), juos papildžius, išleisti išsamų aiškinamąjį žurnalistikos terminų žodyną. Buvo numatyta sudaryti žurnalistikos sąvokų ir terminų duomenų bazę, žodynui atrinkti ir sunorminti vartojamus žurnalistikos ir žiniasklaidos terminus, pateikti tų terminų apibrėžtis, nurodyti lietuviškų terminų angliškus atitikmenis. Tiesa, visi šie darbai gerokai užsitęsė, ir šiandien dar nematyti konkrečių rezultatų.

Žurnalistikos institutui ir Lietuvių kalbos institutui pradėjus rengti aiškinamąjį žurnalistikos terminų žodyną, Lietuvos žurnalistų sąjungos (toliau – LŽS) taryba 2011 m. irgi nutarė atnaujinti „Žurnalistikos enciklopediją“. Tačiau susiklosčius tokioms aplinkybėms jau nebuvo galima papildyti, pataisyti ir išleisti viena knyga visos atnaujintos „Žurnalistikos enciklopedijos“. Taigi Lietuvos žurnalistų sąjungai neliko kito pasirinkimo, kaip atnaujinti likusią „Žurnalistikos enciklopedijos“ dalį (o ją sudaro daugiausia straipsniai apie įvairias žiniasklaidos priemones ir jos darbuotojus – beveik 4 000 pavadinimų) ir išleisti atskirą enciklopedinį leidinį. Taip ir buvo susitarta su Žurnalistikos institutu: jo darbuotojai kartu su Lietuvių kalbos institutu rengs „Aiškinamąjį žurnalistikos terminų žodyną“, o LŽS kartu su Nacionaline žurnalistų kūrėjų asociacija – „Lietuvos žiniasklaidos enciklopediją“.

„Lietuvos žiniasklaidos enciklopedija“ būtų tarsi „Žurnalistikos enciklopedijos“ tęsinys. Siekiant išvengti pasikartojimų ir pernelyg didelės leidinio apimties, buvo numatyta joje atsisakyti straipsnių apie senuosius lietuvių periodinius leidinius ir jų žurnalistus, taip pat užsienio žiniasklaidą ir lietuvių periodiką, ėjusią iki Nepriklausomos Lietuvos atkūrimo (visa tai pakankamai išsamiai aprašyta „Žurnalistikos enciklopedijoje“). Taigi „Lietuvos žiniasklaidos enciklopedijoje“ turėtų atsispindėti naujoji Lietuvos žiniasklaida ir jos darbuotojai nuo Atgimimo sąjūdžio pradžios, nuo 1988 m., kada ji pradėjo formuotis, iki šių dienų.

2011 m. „Lietuvos žiniasklaidos enciklopedija“ ir pradėta rengti. Buvo sudaryta redakcinė kolegija, paskirti sudarytojai-redaktoriai. 2012 m. pradžioje redakcinės kolegijos posėdyje buvo aptartas jau sudarytas „Lietuvos žiniasklaidos enciklopedijos“ vardynas – visas būsimos enciklopedijos straipsnių sąrašas (beveik 4 000 pavadinimų). Buvo pradėti rengti enciklopedijos straipsniai.

Vadovaujantis sudarytu vardynu, „Lietuvos ži-

niasklaidos enciklopedijoje“ aprašyti laikraščiai ir savaitraščiai, žurnalai, radijo stotys, televizijos, prodiuserių bendrovės, naujienų agentūros, elektroniniai (internetiniai) leidiniai, žurnalistai bei kiti žiniasklaidos darbuotojai, žurnalistų organizacijos ir institucijos, žurnalistų rengimo įstaigos, žurnalistų premijos, kiti apdovanojimai, konkursai, pateiktos pagrindinės žurnalistikos ir žiniasklaidos sąvokos.

Atskiri straipsniai enciklopedijoje skirti ne tik periodiniams leidiniams, pradėtiems leisti nuo 1988 m., bet ir įsteigtiems anksčiau bei toliau leidžiamiems, taip pat užsienio lietuvių periodiniams leidiniams. Nenumatyta įtraukti tik tų laikraščių, kurių išleista iki 10 numerių, ir žurnalų, kurių išėjo mažiau kaip 5 numeriai, taip pat mokslinių tęstinių leidinių, mokslo darbų, straipsnių rinkinių, biuletenių bei įvairių informacinių leidinių.

Į „Lietuvos žiniasklaidos enciklopediją“ įtraukti žurnalistai, kurie nuo 1988 m. toliau dirbo žiniasklaidos priemonėse (daugelis iki tol dirbusių yra aprašyti „Žurnalistikos enciklopedijoje“). Atskiri straipsniai skiriami periodinių ir internetinių leidinių vyriausiesiems (arba atsakingiesiems) redaktoriams, radijo ir televizijos bei įvairių žurnalistinių institucijų ir jų tarnybų vadovams, Nacionalinės žurnalistų kūrėjų asociacijos nariams, LŽS valdybos bei tarybos nariams, žurnalistikos premijų laureatams, kūrybinių konkursų nugalėtojams, apdovanotiesiems valstybės ir LŽS medaliais. Taip pat įtraukti LŽS skyrių bei klubų, laikraščių, žurnalų, internetinių leidinių redakcijų, televizijos ir radijo stočių pasiūlyti žurnalistai, laidų redaktoriai bei komentatoriai, dėstytojai, žiniasklaidos tyrinėtojai, kiti žiniasklaidos darbuotojai ir žurnalistai, žiniasklaidoje dirbę ne mažiau kaip 10 metų, išleidę bent vieną knygą arba surengę personalinę fotografijų parodą.

Iki 2021 m. redaktoriai-sudarytojai parengė 1 270 pavadinimų straipsnių apie laikraščius ir savaitraščius, 1 920 straipsnių apie žurnalus, radijo stotis, televizijas, prodiuserių bendroves, naujienų agentūras, elektroninius leidinius, žurnalistų ir žiniasklaidos organizacijas, žurnalistų rengimo įstaigas, žurnalistų apdovanojimus, premijas, konkursus, pagrindines žurnalistikos ir žiniasklaidos sąvokas, 1 820 žurnalistų ir žiniasklaidos darbuotojų personalijų.

Taigi, „Lietuvos žiniasklaidos enciklopedijos“ straipsniai parengti jau beveik prieš trejus metus ir kasmet jie buvo tikslinami, taisomi, atnaujinami, papildomi, nes situacija žiniasklaidoje nuolat keičiasi. Tačiau enciklopedijos leidybai lėšų Lietuvos žurnalistų sąjunga ir Nacionalinė žurnalistų kūrėjų asociacija neturi. Ne kartą buvo teikiamos paraiškos Lietuvos kultūros tarybai, bet buvo gaunamas neigiamas atsakymas – enciklopedijos leidybai lėšų neskirs. Buvo ieškoma ir rėmėjų, tačiau nepavyko surasti nei asmenų, nei organizacijų, kurios paremtų „Lietuvos žiniasklaidos enciklopedijos“ leidybą. Teko ieškoti leidyklos, kuri galėtų „Lietuvos žiniasklaidos enciklopediją“ parengti spaudai ir išleisti. Visa tai sutiko padaryti leidybos įmonė „Kriventa“. Jos kalbos redaktorė Angelė Pletkuvienė jau perskaitė ir galutinai suredagavo beveik visus tekstus. Enciklopedijoje yra apie 5 000 straipsnių, jos apimtis apie 90 autorinių lankų, beveik 700 puslapių, numatoma išleisti 600 egzempliorių tiražu.

Norėdama surinkti leidybai reikalingų lėšų, leidybos įmonė „Kriventa“ 2022 m. lapkričio pabaigoje paskelbė „Lietuvos žiniasklaidos enciklopedijos“ prenumeratą, kuri priimama iki šių metų kovo 31 d.

Prof. dr. Vytas URBONAS, „Lietuvos žiniasklaidos enciklopedijos“ sudarytojas-redaktorius

PATVIRTINTA Lietuvių švietimo draugijos ,,Rytas“
valdybos 2011 m. vasario 10 d. nutarimo prot. Nr. 1

Stanislovo Rapolionio premijos skyrimo NUOSTATAI

1. Vienas ryškiausių XVI a. Lietuvos šviesuolių buvo Stanislovas Rapolionis, kilęs iš Eišiškių apylinkių, profesoriavęs Karaliaučiaus universitete, senosios lietuvių raštijos kūrėjas, kultūros veikėjas. Stanislovo Rapolionio darbai skatinamai veikė kitus lietuvių raštijos pradininkus.

2. Lietuvių švietimo draugija „Rytas“ skiria kasmetinę Stanislovo Rapolionio premiją.

PREMIJOS SKYRIMO TIKSLAS

3. Skatinti mokytojų, kultūros ir meno veikėjų literatūrinę veiklą, tautinį ugdymą, Pietryčių Lietuvos istorinės praeities studijavimą.

PREMIJOS SKYRIMO SĄLYGOS

4. Kūrybiniai darbai ir mokyklų bendruomenių bei nevyriausybinių organizacijų siūlymai premijai gauti pateikiami Lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ valdybai iki balandžio mėnesio 20 dienos adresu:

Juodžių g. Nr. 26-1,
Marijampolis,
LT-13210, Vilniaus r.

5. Premija įteikiama kasmet gegužės mėn. (S. Rapolionio mirties data) Šalčininkų r. Eišiškių Stanislovo Rapolionio gimnazijoje.

6. Laureatas apdovanojamas Lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ diplomu ir pinigine premija.

Tėviškės aušra

Tautos fondo (JAV) leidinys Lietuvos mokykloms

Nr. 12 (69) **2023 m. kovas**

Lietuvos švietimo istorija

Lietuviškos mokyklos kelias Vilniaus rajone

Danguolė Zosė SABIENĖ,
Rytų Lietuvos mokytojų sąjungos pirmininkė

Savo šalies istoriją turime kurti mes patys

Rytų Lietuva – ypatingas mūsų valstybės regionas, visais istorijos tarpsniais mums, lietuviams, kėlęs daug rūpesčių. Dėl savitos etnolingvistinės gyventojų sudėties iš kitų Lietuvos regionų jis išsiskiria kalbų vartojimu, kultūra, papročiais. Sudėtinga ir skaudi istorinė praeitis, paženklinta dvidešimties metų Lenkijos, penkiasdešimties – Sovietų Sąjungos okupacijomis. Todėl čia taip sunkiai ir skausmingai kuriama naujoji Lietuva.

O laikas nusineša užmarštin ir įvykius, ir žmonių vardus, ir jų nuveiktus darbus.

Trisdešimt metų valstybei yra labai mažas laiko tarpas, per kurį gali ir neįvykti didelių prasmingų istorinių įvykių. Kitaip yra mūsų jaunoje valstybėje. Visas šis trisdešimtmetis buvo jos kūrimo, valstybingumo įtvirtinimo metai.

1992-ieji – tai tie metai, kai Lietuva – mūsų Tėvynė – kūrė ir stiprino valstybingumo pamatus, o tuo metu Vilniaus rajono savivaldybės taryba už antivalstybinę veiklą buvo paleista, įvestas tiesioginis Vyriausybės valdymas. Vyriausybės įgaliotiniu paskirtas Artūras Merkys – jaunas, protingas ir talentingas vadybininkas, mūsų šalies patriotas. Man teko didelė garbė ir atsakomybė dirbti šio jaunuolio komandoje Vilniaus rajono kultūros ir švietimo skyriaus vedėja, teko garbė ir atsakomybė įgyvendinti Tautinės mokyklos koncepciją.

Iki 1990 metų Vilniaus rajonas buvo vienas didžiausių rajonų respublikoje, jame – didžiausias mokyklų bei mokinių skaičius. Kadangi rajonas visada buvo daugiakalbis ir daugiakultūris, jame ir mokyklos buvo daugiakalbės, t. y. vienkalbės lietuvių, rusų, lenkų ir mišrios, dvikalbės ar trikalbės. Pastarosios – tai tokios mokyklos, kai po vienu stogu mokosi vaikai trimis ar dviem kalbomis. Tokių mokyklų direktoriai buvo, kaip taisyklė, rusų tautybės, dažniausia nemokantys nei lietuvių, nei lenkų kalbos. O tai reiškė, kad visa veikla mokykloje vyko rusų kalba, ir tik pamokos lietuvių ar lenkų klasėse vyko gimtąja kalba. Todėl natūralu, kad paskelbta tautinės mokyklos koncepcija Rytų Lietuvoje pirmiausia buvo suprasta kaip ugdymo proceso organizavimas gimtąja kalba. Prasidėjo mokyklų „skyrybos“. Iniciatyvą pirmosios parodė mišrių mokyklų lietuviškos klasės. Jų noras atsiskirti buvo toks didelis, kad mokyklų bendruomenės sutiko keltis į prastas, nepritaikytas patalpas be mokymo bei techninių priemonių.

1992–1993 mokslo metais mokyklos steigėsi labai demokratiškai, pagal tėvų ir vaikų pageidavimus. Ministerija buvo paskelbusi, kad mokykla yra depolitizuota, todėl nei politikai, nei partiečiai į šiuos procesus nesikišo. Tėvai surinkdavo parašus, sukviesdavo susirinkimus, į kuriuos būtinai nuvykdavo švietimo skyriaus atstovai, ir nuspręsdavo, kokia turi būti mokykla. Buvo labai glaudus tėvų ir mokytojų ryšys. Kiekvienoje mokykloje atsirasdavo mokytojas ar keli lyderiai, kurie įkurdavo iniciatyvines grupes mokyklai kurti.

Pirmieji nuo mišrios mokyklos atsiskyrė Rudaminos lietuviai. Buvo sutelkta stipri mokyklos bendruomenė, kurios vadovai buvo Vytas Cijūnėlis, Ramutė Zungailienė, Vytautas Vilipas, mokytojai ir mokinių tėvai. Jie persikėlė į beveik avarines, senas, medines patalpas be jokių patogumų.

Metais vėliau ministerija įsteigė mokyklą Juodšilių gyvenvietėje, buvusios berniukų specialiosios mokyklos patalpose. Jos steigimo iniciatoriai buvo mokinių tėvai ir buvusi rusų mokyklos direktoriaus pavaduotoja Elena Krupoviesienė. Tais pačiais metais mokinių tėvų iniciatyva buvo įsteigta ir Airėnų pradinė mokykla.

1992 metais buvo įsteigta 18 mokyklų: tai Maišiagalos vidurinė mokykla, įsikūrusi dvaro rūmuose, Nemenčinės – senosios mokyklos patalpose, Paberžės – senosios mokyklos patalpose, Riešės – vaikų lopšelio-darželio patalpose, Bezdonių pagrindinė mokykla – senosios mokyklos patalpose. Šių mokyklų atsiskyrimo iniciatoriai buvo tėvai ir mokytojai Valdas Kuzelis, Rita Vancevičienė, Antanas Akulavičius, Stasė Civinskienė, Aušrelė Šatienė. Jie buvo paskirti šių mokyklų direktoriais arba pavaduotojais ir ilgus metus sėkmingai joms vadovavo.

Buivydžiuose, Mostiškėse, Glitiškėse, Šumske, Dūkštuose, Sudervėje, Rūkainiuose įsteigtos pradinės lietuviškos mokyklos. Nemėžyje, Medininkuose, Sužionyse, Rudausiuose, Kabiškėse ir Vėriškėse – mokyklos-darželiai (beje, šiose gyvenvietėse sovietmečiu visai nebuvo jokios lietuviškos mokyklos).

Kalveliuose lietuviška mokykla sovietmečiu tai išnykdavo, tai vėl atgimdavo. 1993 m. įsteigta ir įsikūrusi vaikų darželio patalpose, atrodo, visiems laikams atsistojo į tvirtą savo kelią ir jau pasiekė gimnazijos statusą. Pirmoji ir ilgametė jos direktorė buvo Albina Piščiakienė.

1994, 1995 metais Veliučionių, Buivydiškių, Keturiasdešimt totorių, Parudaminos pagrindinėse mokyklose įsteigtos lietuviškos klasės.

Dirbti buvo sunku, bet įdomu ir prasminga, nes tai buvo visos mūsų švietimo skyriaus komandos veiklos prioritetai. O mūsų komandą sudarė: Rita Brazauskienė, Božena Beleninik, Steponas Kulbauskas, Veronika Laugalienė, Angelė Našliūnienė, Tamara Paramonova, Rita Sakalauskaitė, Juozas Velkys.

Vyriausybės įgaliotinis Artūras Merkys ir ministras Darius Kuolys buvo tie žmonės, kurie ne tik palaikė vykdomą mokyklų tinklo pertvarką, bet ir pasirašė svarbius steigimo dokumentus, skyrė finansavimą mokyklų funkcionavimui.

Visos nepriklausomos valstybės Vyriausybės stengėsi ne tik užtikrinti visiems Lietuvos piliečiams išsilavinimą valstybine kalba, bet ir palaikė tėvų iniciatyvą steigti mokyklas tautinių mažumų kalbomis.

Kai girdžiu kai kurių politikų sapaliojimus, esą, lenkiškos mokyklos turėjo geresnes sąlygas sovietmečiu, galvoju, kad jie, matyt, niekada nebuvo Vilniaus rajone ir nieko negirdėjo apie jo švietimą. Niekada sovietmečiu nebuvo mokyklų lenkų dėstomąja kalba tokiose gyvenvietėse kaip Pagiriai, Salininkai, Marijampolis, Keturiasdešimt totorių, Riešė, Bezdonys, Glitiškės, Mostiškės, Nemėžis, Veliučionys, Rakonys ir kitur. Šiose gyvenvietėse lenkiškas mokyklas įsteigė būtent nepriklausomos Lietuvos Vyriausybės.

Nuo 1996 metų lietuviškų mokyklų steigimo iniciatyvą perėmė Vilniaus apskrities viršininko administracija, nes rinkimus į Vilniaus rajono savivaldybę laimėjusi Lietuvos lenkų rinkimų akcija (LLRA) lietuviškų mokyklų nesteigė. Buivydiškių, Buivydžių, Medininkų, Sužionių, Šumsko pradinėse mokyklose įsteigtos penktosios klasės, Bezdonių pagrindinėje – vienuolikta klasė. Pradinės mokyklos įsteigtos Rakonių, Čekoniškių, Visalaukių, Karvio, Lavoriškių, Galgių, Senasalio gyvenvietėse.

Tais metais sutelktai dirbo apskrities viršininkai Alfonsas Macaitis, Alis Vidūnas, švietimo departamento vadovai Rimantas Remeika, Jonas Vasiliauskas, ministrai akademikas Zigmas Zinkevičius, Kornelijus Platelis.

Lietuvos Respublikos vyriausybės požiūris į Rytų Lietuvą ir veikla

LR Vyriausybė, stebėdama tragišką lietuviškų mokyklų padėtį šiame krašte, kai mokyklos dirbo ugdymui nepritaikytomis, dažnai antisanitarinėmis sąlygomis, su skurdžia materialine baze, be reikiamų mokymo priemonių, priėmė specialią programą padėčiai taisyti.

1997 m. Vyriausybės skirtas finansavimas Vilniaus apskrities viršininko administracijai Rytų Lietuvos socialinio-ekonomonio vystymo programai vykdyti. Programa buvo vykdoma apgalvotai, kompleksiškai, steigiamoms mokykloms buvo sudaromos tinkamos darbo sąlygos, pasirūpinama mokytojų būstais. Kadangi šioms mokykloms labai trūko mokytojų, teko skelbti įvairias akcijas ir iniciatyvas, kad būtų prisikviesta specialistų iš visos Lietuvos. Aktyviausiai į šias iniciatyvas reagavo pedagogai iš Kauno, Šiaulių, Tauragės. Jų čia atvyko daugiausia.

Vykdant minėtą programą, buvo pastatyta dešimt „alytnamių“, kurie buvo pritaikyti ir mažoms pradinėms mokykloms laikinai įsikurti, ir mokytojų būstams.

Praėjus dvidešimčiai metų, sutelktai dirbant visų Lietuvos Vyriausybių vadovams, švietimo ir mokslo ministrams, Vilniaus apskrities administracijos vadovams, daugelis mokyklų jau dirba naujose, moderniose patalpose, su puikia materialine baze. Tai Rudaminos „Ryto“ gimnazija, Juodšilių „Šilo“ gimnazija, Maišiagalos Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo gimnazija, Paberžės „Verdenės“ gimnazija, Riešės, Nemenčinės Gedimino, Kalvelių „Aušros“ gimnazijos, Sudervės mokykla-darželis. Daug geresnes sąlygas turi ir tautinių bendrijų mokyklos. Kenos pagrindinė mokykla (dėstoma lenkų kalba) dalyvavo Mokyklų tobulinimo programoje, ministerijos lėšomis buvo pastatyta nauja moderni mokykla.

Taigi, daug pokyčių vyko ir vyksta iki šiol, nes mokykla – gyvas organizmas. Vyksta Švietimo refor-

ma. Tik gaila, kad ne visos ministerijoje planuojamos pertvarkos būna palankios šio krašto mokykloms, o į šio krašto specifiką atsižvelgiama tiek, kiek reikia lenkų mokykloms. Tuomet jiems daromos visokios išimtys...

Laikas nenumaldomai bėga, nusinešdamas praeitin įvykius, žmones ir jų darbus.

Ir apie žmones...

Mintimis persikėlus į tuos istorinius, svarbius visai šaliai, metus, norisi prisiminti tuos žmones, kurių pastangomis Vilnija LIETUVĖJA. Gaila, kad ne visi šių svarbių įvykių dalyviai galėjo stebėti savo veiklos rezultatus. Verta jų vardus pagarbiai paminėti ir prisiminti:. V. Kuzelis, R. Vancevičienė, A. Akuvavičius, E. Krupaviesienė, V. Cijūnėlis, A. Vidūnas, Z. Zinkevičius, P. Gaučas, V. Laugalienė, A. Našliūnienė, B. Daunorienė.

Paskutinis iš tos grupės mus paliko VALDAS FAUSTAS KUZELIS.

... Eini
Ir lieka pėdos
Aiškios
Ir jų – nebeužsnigti!
Smagu
Po savo žemę
Vaikščiot
Ir pėdsakus palikti...

(Just. Marcinkevičius)

Šie poeto žodžiai – ir apie Jį patį. Tai žmogus, kuris ilgam pasiliks mūsų visų, rajono pedagogų bendruomenės, artimųjų, bendraminčių atmintyje. Jis padėjo pamatus naujos mokyklos statybai ir ją pastatė. Jis padėjo pamatus stipriai mokyklos bendruomenei. Jis padėjo pamatus mokinių tautiniam, patriotiniam, pilietiniam ugdymui. Jis padėjo pamatus naujoms mokyklos ir Maišiagalos miestelio tradicijoms. Dėka Jo mokykloje ir dabar vyksta sklandus darbas, puoselėjamos senos ir kuriamos naujos tradicijos. Čia Jis su meile ir pagarba prisimenamas, minimas ne tik mokytojų, mokinių, bet ir buvusių bei esamų mokinių tėvų.

Labai smagu, kad savo darbo vaisiais gali džiaugtis ir mokyklų klestėjimą stebėti A. Šatienė, S. Civinskienė, I. Ališauskienė, F. Bžozovskaja, R. Sakalauskas, D. Peciūnienė, R. Zungailienė ir kiti. Tai aktyvūs lietuvybės puosėlėtojai, iki šiol besidominantys savo mokyklos reikalais. Jų pasišventimas darbui buvo begalinis, o darbo sąlygos – labai sudėtingos ir sunkios.

Po tiesioginio valdymo, Lenkijai aktyviai reikalaujant, vėl vyko rinkimai į savivaldybę, kuriuos laimėjo Lietuvos lenkų sąjunga. Ir prasidėjo...

Pirmiausia iš darbo savivaldybėje buvo išvaryti visi lietuviai – patriotai, išsilavinę, kompetentingi, darbštūs, Tėvynę mylintis žmonės. Į jų vietą priimta bet kas – be išsilavinimo, be patirties, be jokių gebėjimų, prastai mokantys valstybinę kalbą, bet svarbiausia, kad lenkai ir ištikimi „vadams“.

Paskui atleido darbuotojus iš tų įstaigų, kur tik turėjo teisę atleisti. Nepavyko susidoroti tik su mokyklų vadovais, nes jų atleidimui reikėjo gauti ministerijos sutikimą (kurį laiką buvo toks įstatymas). Bet dirbti jiems reikėjo nuolat patiriant diskriminaciją, moralinį spaudimą, nesiskaitymą ir t. t.

Pavyzdžiui, lietuviška mokykla sutaupydavo lėšų iš „Mokinio krepšelio“, kurį skyrė ministerija. Savivaldybė tas sutaupytas lėšas pervesdavo lenkiškai mokyklai. Nebuvo sudaromos (taip vyksta ir iki šiol) vienodos sąlygos mokytojų kvalifikacijai kelti. Lenkų mokyklų mokytojai kasmet po keletą kartų vyksta (už mokesčių mokėtojų pinigus) į kursus Lenkijoje, o lietuviai – ten, kur sugeba, nes nei Vilniaus, nei Šalčininkų rajonuose nėra Švietimo centrų, todėl mokytojų kvalifikacija yra jų pačių reikalas.

Ne paslaptis, kad mokinių meninei, kūrybinei, estetinei raiškai vystytis didelę reikšmę turi rajono dainų ar meno šventės. Lietuviškų mokyklų mokiniai ir čia patiria diskriminaciją.

Vilniaus rajono savivaldybė kasmet organizuoja rajono visų meno saviveiklos kolektyvų (vėl už mūsų visų – mokesčių mokėtojų – pinigus) šventę „Kwiaty polskie“, į kurią lietuviškų mokyklų mokiniai ne tik nekviečiami, bet ir nepageidaujami. Jei taip pasielgtume mes, jie cyptų, kad pažeidžiamos mokinių teisės ir lėktų skųstis! O mes ką? Ogi nieko... Nepriverčiame savivaldybės užtikrinti visų vaikų teisių į saviraišką, pagaliau, į mokslą valstybine kalba. Savivaldybė lietuviškų mokyklų nesteigia iki šiol, nors poreikis milžiniškas, o išlaiko mažas neperspektyvias lenkų mokyklas. Tai yra savivaldybės prievolė, bet dėl gerų santykių su Kaimyne mes labai daug ką prarandame, o jie – ne... Mokyklas steigia ir stato ministerija, šventes lietuviškoms mokykloms organizuoja visuomeninės organizacijos. Daugiau kaip dešimt metų vyksta Vilniaus rajono mokinių meno šventė „Vilniaus jovarai“, kurią organizuoja Rytų Lietuvos mokytojų sąjunga, lietuvių švietimo draugija „Rytas“, Juodšilių „Šilo“ gimnazijos bendruomenė, įvairūs fondai. Savivaldybė čia ne nieko dėta... Jei ne kai kurie žmonės, ko gero, būtų dar blogiau. Todėl nevalia pamiršti visuomeninių lietuviškų organizacijų, kurios įvairiais laikotarpiais atliko labai svarbų vaidmenį: nuo mokyklų steigimo, jų moralinio ir materialinio palaikymo iki mokytojų bendrųjų kompetencijų ugdymo. Jos vykdė ir vykdo įvairius lietuvybės puoselėjimo, mokinių pilietinio, tautinio, patriotinio ugdymo, gilesnio Lietuvos istorijos pažinimo programas ir projektus. Tai „Vilnijos“ draugija ir ilgametis jos pirmininkas Kazimieras Garšva, Lietuvių švietimo draugija „Rytas“, jos pirmininkas A. Masaitis.

Ištrauka iš ruošiamos spaudai knygos „Mokytojas Valdas Faustas Kuzelis“

„Medeina“ švenčia ugdymo lietuvių kalba Paluknyje 60-metį

Vitalija DOVYDĖNIENĖ,
Trakų r. Paluknio „Medeinos“ gimnazijos direktoriaus pavaduotoja ugdymui

Istorinės aplinkybės – pasauliniai karai, po jų sekusios Lietuvos okupacijos – lėmė, kad tik 1961 m. Paluknyje buvo įkurta pradinė klasė lietuvių mokomąja kalba. „Medeinos“ gimnazija (iki 2015 m. – vidurinė mokykla), susiformavusi iš iki 1994 m. veikusios trikalbės vidurinės mokyklos lietuviškų klasių, mini ugdymo lietuvių kalba Paluknyje 60-metį.

1961 m. Paluknyje veikusioje vienakalbėje lenkiškoje mokykloje buvo atidaryta pirmoji lietuviška klasė su 7 vaikais. Ilgametė mokytoja Gražina Židelienė, mokyklai atidavusi daugiau nei pusę amžiaus, prisimena: „Dirbau Gaižūnuose, Kauno rajone. 1961 m. pavasarį Trakų r. partijos komiteto pirmasis sekretorius J. Bazys pakalbino dirbti Paluknyje. Paluknį apibūdino kaip įsikūrusį gražioje vietoje, netoli Vilniaus. [...] Rugpjūčio 15 d. gavau įsakymą ir susiruošiau į Paluknį. Sunki buvo pradžia. Pirmais metais klasės įsikūrė dūminėje pirkelėje, į mokyklą mus įsileido tik antraisiais metais. Darbo sąlygos buvo prastos – klasė šalta, žiemą net rašalas užšaldavo.“ Vėliau, pastebi G. Židelienė, mokinių skaičius augo ir dirbti tekdavo net su 35 vaikais (kartu mokėsi 1-4 klasių mokiniai).

Trikalbė (ugdymas vyko lenkų, lietuvių, rusų kalbomis) Paluknio mokykla vidurine tapo 1964 m. Lietuviškų klasių mokiniai, pradedant penktokais, mokėsi antroje pamainoje, tačiau 1990 m. rugsėjį duris atvėrus naujajam mokyklos pastatui, ugdymo sąlygos pagerėjo. Abiturientų I laida išleista 1984 m. vasarą, iki 1994 m. iš viso – 9 abiturientų, besimokiusių lietuviškai, laidos.

Nuo 1994-ųjų

Vykdant nepriklausomos Lietuvos švietimo reformą, Paluknio trikalbė vidurinė mokykla 1994 m.

II laidos (1985) abiturientai su mokytojais (centre sėdi direktorius S. Kodis). Nuotr. iš Paluknio „Medeinos“ gimnazijos archyvo

pertvarkyta į dvi – Paluknio lenkų ir rusų ir Paluknio lietuvių vidurines mokyklas. Vienoje buvusios trikalbės mokyklos pastato pusėje ir įsikūrė savarankiškai gyvuoti pradėjusi lietuvių mokykla, 1997 m. pavadinta Trakų r. Paluknio „Medeinos“ vidurine mokykla. Savarankiškos mokyklos direktoriumi paskirtas Vytautas Gustas, sėkmingai vadovaujantis iki dabar. Nuo pat savarankiško gyvavimo pradžios kartu su direktoriumi V. Gustu tebedirba direktoriaus pavaduotoja ugdymui Vitalija Dovydėnienė, mokytojai Natalija Pumputytė, Laima Samosionokienė, Danuta Pansevič ir Stanislovas Samosionokas. Kiek vėliau atėjo ir sėkmingai pedagogų kolektyve pritapo mokytojai Rūta Gustienė, Dainius Kuchanauskas, Leonora Daugudienė, Liudmila Maksimec, Aušra Kuchanauskienė, Vaclava Klejevskaja. Nuo 2005 m. į darbuotojų kolektyvą įsiliejo ir tebedirba vėliausiai priimti 16 pedagogų, iš kurių 13 – kūrybingi ir iniciatyvūs jauniausios kartos darbuotojai, kurių amžiaus vidurkis yra 35 metai. Tarp jų – ir 3 buvusios mūsų įstaigos mokinės. Tai logopedė-spec. pedagogė Reda Vasiljevienė, muzikos mokytoja Jovita Dovsevičiūtė ir mokytojo padėjėja Jovita Viniarskytė.

Gilų pėdsaką mokyklos istorijoje paliko ne tik pirmoji mokytoja G. Židelienė. Kolegų ir buvusių mokinių atmintyje išliko mokytojai Aldona Gaidienė, Ivanas Nikitinas, Leonas Bimba, Elena Adomaitienė, Janina Perstiniavičienė, Rima Gulbinavičienė, Elena Jurkevičienė, Laima Steponavičiūtė, Jonas Juodagalvis, Laima Mieželienė ir daugelis kitų, į gyvenimą palydėjusių ne vieną abiturientų laidą, skleidusių lietuvišką žodį Paluknyje.

1998 m. suformuota gausiausia Paluknio lietuviškų klasių istorijoje pirmoji klasė – 21 mokinys (mokytoja L. Samosionokienė). Tais pačiais metais mokykla džiaugėsi 100-uoju mokiniu. 2011 m. išleista gausiausia abiturientų laida – brandos atestatai įteikti 26 mokiniams (XVI laida, klasės vadovė – V. Klejevskaja). 2022 m. į gyvenimo kelią išlydėta XXVII abiturientų laida (nuo ugdymo lietuvių kalba pradžios – XXXVI, klasės vadovė – L. Daugudienė).

9 klasės mokiniai su mokytojais Paskutinio skambučio šventėje (1982). Nuotr. iš Paluknio „Medeinos“ gimnazijos archyvo

Mokytojų kolektyvas 1994 m. rugsėjo 1-ąją. Nuotr. iš Paluknio „Medeinos“ gimnazijos archyvo

Nuo 1996 m. brandos atestatai su pagyrimu įteikti 9 abiturientams: Ingai Klejevskai, Kristinai Lapkovskajai (1996), Justinai Valiukevičiūtei (2004), Ervinui Rizgeliui, Mindaugui Mitkevičiui (2008), Karoliui Rizgeliui (2009), Dorotai Malachovskai, Ingridai Kazėnaitei (2012) ir Deivydui Rizgeliui (2013).

2013 m. 100-uku iš matematikos valstybinio brandos egzamino įvertintos abiturientos Deivydo

Mokytoja G. Židelienė su savo pradinukais (1961). Nuotr. iš Paluknio „Medeinos“ gimnazijos archyvo

Paskutinis skambutis 1996 m. I laidos abiturientės (pritūpusios) su mokytojais. Nuotr. iš Paluknio „Medeinos“ gimnazijos archyvo

Lietuvos Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus su žmona Alma tarp mokinių ir mokytojų (2007). Nuotr. iš Paluknio „Medeinos“ gimnazijos archyvo

Rizgelio žinios (mokytoja N. Pumputytė), 2022 m. 100-uku – abiturientės Anos Martinkevič žinios iš rusų kalbos (mokytoja V. Klejevskaja).

1997 m. rudenį mokykla pradeda bendradarbiauti su bendruomeniniais vaikų globos namais „Šv. Jono vaikai“ (anksčiau – Šv. Jono kongregacija). Šiuo metu ugdoma 13 VšĮ „Šv. Jono vaikai“ globotinių. 2003 m. mokyklos patalpose įsikūrė ir tebeveikia Rūdiškių muzikos mokyklos akordeono ir fortepijono skyriai. 2006–2021 m. dalyvauta tarptautinėje kvaišalų prevencijos programoje „Sniego gniūžtė“, nuo 2011 m. vykdoma Olweus patyčių prevencijos programa – iki 2022 m. keturis kartus tampama sertifikuota Olweus mokykla. 2014 m. mokykloje įkurta priešmokyklinio ugdymo grupė, o 2015 m. mokyklai suteiktas gimnazijos statusas.

2016–2017 metais atlikti gimnazijos pastato rekonstravimo bei modernizavimo darbai, 2018 m. – vidaus patalpų remontas, o 2020 m. – aplinkos (įvažiavimas, automobilių stovėjimo aikštelė, pėsčiųjų takai, apšvietimas).

Mokykloje siekiama formuoti pilietišką, savo tautinį tapatumą suvokiančią asmenybę, tad kasmet minimos valstybinės šventės ir atmintinos dienos, vyksta tradicinės mokyklinės šventės, dalyvaujama Paluknio bendruomenės renginiuose. Ne vienus metus organizuojamos veiklos, į kurias įtraukiama ne tik gimnazijos bendruomenė, bet ir kitos įstaigos, organizacijos. Nuo 2009 m. trylika kartų vyko regioninis 5–8 kl. mokinių diktanto konkursas „Rašyti taisyklingai lietuviškai – garbinga!“, nuo 2014 m. bendradarbiaujant su Nacionaliniu kraujo centru vykdoma kraujo donorystės akcija, kuria siekiama įprasminti 1991 m. sausio 13 d. įvykius, nuo 2016 m. penkis kartus organizuotas tapybos darbų pleneras „Medeinos globoje“. Mokyklos įgyvendinamus projektus, skatinančius demokratinio proceso sustiprinimą, visuomenės auklėjimą ir švietimą, ne kartą rėmė Tautos Fondas – JAV įsikūrusi lietuviška kultūros, švietimo labdaros organizacija. Kultūrinio intelekto ir tautinės savivokos ugdymui pasinaudota ne tik projekto „Kokybės krepšelis“, įgyvendinto 2020–2021 ir 2021–2022 m. m., lėšomis, bet ir Kultūros paso galimybėmis.

2007 m. rugsėjo 1 d. mokykloje apsilankė Lietuvos Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus su žmona Alma. Prezidentas savo kalboje prisiminė, kad pirmosios sisteminės žinios, įsisavintos dar mokyklos suole, savęs suvokimo sampratos formavimas – tai gyvenimo kelrodės gairės, kurios jį lydėjo ir lydi visą gyvenimą. „Mes turime nuostabaus jaunimo, – sakė gerb. Valdas Adamkus. – Linkiu, kad jūs taptumėte mūsų ateities švyturiais.“

To Paluknio „Medeinos“ gimnazija, augdama kartu su vadovu Vytautu Gustu, ir siekia. Ieškodama, atrasdama, tobulėdama, bendruomenės narių bendravimą ir bendradarbiavimą grįsdama geranoriškumu ir stengdamasi laikytis savo filosofijos: „Iš daugiatautės Paluknio krašto kultūros einame į giluminį savęs, Tėvynės Lietuvos ir pasaulio pažinimą.“ ■

Ministrė – Riešėje: lietuvių vaikams trūksta vietos darželiuose

Sofija DAUBARAITĖ,
Vilnius

Vasario 16-osios išvakarėse LR švietimo, mokslo ir sporto ministrė Jurgita Šiugždinienė lankėsi Riešės gimnazijoje, kur buvo atidarytas modulinis pastatas ikimokyklinio ugdymo vaikams, kurio slenkstį vasario 20 d. peržengė 34 mažyliai. Atrodytų, kad šis įvykis neturėtų atkreipti išskirtinio dėmesio įvairių statybų augimo laikotarpiu, bet taip nėra. Tai labai svarbu Riešės (Vilniaus r.) gyventojams. Prieš keletą metų čia buvo pastatyti du moduliniai pastatai jaunesniojo amžiaus vaikams, dabar atidarytas trečias. Šiuose pastatuose bus ugdomi 94 vaikai.

Kaip sako Vilniaus r. savivaldybės tarybos narys, kontrolės komiteto pirmininkas, buvęs ilgametis Riešės bendruomenės pirmininkas Artūras Želnys, „Riešėje ir Didžiojoje Riešėje gyvena per 6 tūkst. gyventojų. Iki modulinių pastatų atsiradimo šioje gyvenvietėje tebuvo viena 120 vietų mažamečių ugdymo įstaiga, įsikūrusi buvusioje bibliotekoje, kuri buvo renovuota ES lėšomis. Daugelio, kaip ir mano, vaikai neturėjo galimybės lankyti šios paskirties ugdymo įstaigos. Dabar jie jau baigę gimnazijas. Tad tokia sparta sprendžiamos problemos rajone. O juk jau prieš gerą dešimtmetį savivaldybė galėjo palengvinti tėvams naštą.“

Riešėje yra F. Kovalskos pagrindinė mokykla, kuri turėjo du pastatus. 2014–2016 m. sulaukta daugybės prašymų viename iš apytuščių pastatų įkurti ikimokyklinio ugdymo grupes lietuvių kalba. Dabar vežami vaikai į šią mokyklą autobusiukais iš kitų kaimų, nors yra mokyklų arčiau jų gyvenamosios vietos. Tad apie savivaldybės geranoriškumą, sprendžiant švietimo klausimus rajone, ne ką gali pasakyti. Kitas pavyzdys galėtų būti Ažulaukės mokyklėlė, kuri ištuštėjo, o gyvenančių lietuvių padaugėjo. Vis dėlto jos patalpomis neleista naudotis, dabar jose kuriamas švietimo muziejus. Tik Ministerijos rūpesčiu Eitminiškių gimnazijos Ažulaukės filiale atidarytas ikimokyklinio ugdymo skyrius, kurį lanko apie 200 mažamečių.

Grįžtant prie ministrės J. Šiugždinienės apsilankymo Riešėje ir įvykusios spaudos konferencijos, paminėtina, kad ministrė praėjusių metų spalį Seimo Švietimo ir mokslo komitete pranešė, kad Vilniaus r. ruošiamasi statyti lietuviškus vaikų darželius. Vienas pirmųjų buvo atidarytas Riešėje. Taip pat Riešėje numatoma pastatyti dar du modulinius pastatus. Į visus penkis pastatus tilptų 180 vaikų.

Ministrė užsiminė, jog ne kartą buvo kreiptasi į rajono savivaldybę, bet ledai nejuda norima kryptimi. Ji taip pat pažymėjo, kad susidariusi situacija yra nenormali, nes ugdymo tinklo užtikrinimu privalo rūpintis savivaldybės.

Suprantama, Vilniaus r. savivaldybė neigia, kad vengia rūpintis lietuvių visuomene. Ir sako, jog šioje gyvenvietėje 2023–2024 m. atsiras 120 vietų darželis. Net jam atsiradus, dar trūks tokių įstaigų, nes šiuo metu laukia apie 280 vaikų. Visame rajone yra apie 7 tūkst. vaikų iki 6-erių metų amžiaus. Taigi Vilniaus r. savivaldybei, kaip ir visiems, reikia labai susirūpinti, kaip bus įvykdytas generalinis planas, įpareigosiantis po poros metų priimti visus ikimokyklinio amžiaus vaikus į darželius, nes kitaip nelankantys vaikai labai atsiliks įvairiomis prasmėmis nuo lankančiųjų.

Apie tai galima spręsti iš trumpo Riešės gimnazijos Ikimokyklinio ir neformaliojo švietimo skyriaus vedėjos Paulinos Pinevičės pasakojimo. Ji sako, kad vaikai grupėse labai užimti, įtraukti į STEAM programą. Jie dalyvauja įvairiose tarpusavyje susijusiose veiklose. Pavyzdžiui, yra mokomi šokti, dainuoti, deklamuoti eiles, užsiima keramika, nelieka nuošaly robotika. Vyresni mokomi rašto, o ką jau bekalbėti apie bendravimo ugdymą.

O dabar, kol vaikams trūksta vietų darželiuose, skaldosi ir Riešės bendruomenė. Vieni norėtų „fundamentalių“ pastatų, kaip kad daugelis turi Lietuvoje, kiti mano, kad rajono Tarybos nariai ir visuomeninių organizacijų atstovai nepakankamai atkaklūs. Belieka pasakyti, kad ir kiek besibelstum, durys ne visada atsidaro. Taip beldžiamasi į Vilniaus r. savivaldybę.

Jonas Vasiliauskas, Tarybos narys, gerai išmanąs šio rajono specifines ypatybes, sako, kad Riešės gyvenvietė prilygsta Raseiniams. Bet jei palygintume šio miesto viešas įstaigas, kad ir darželius, statistika pasirodytų negailestinga riešiečių atžvilgiu.

Švietimo, mokslo ir sporto ministerijai Vilniaus rajone yra pavaldžios 9 mokymo įstaigos ir jų skyriai (visose yra darželio grupės): Buivydiškių pagrindinė mokykla (Sudervės ir Čekoniškių ikimokyklinio ugdymo skyriai), Eitminiškių gimnazija (Ažulaukės pradinio ugdymo skyrius, Visalaukės ikimokyklinio ugdymo skyrius), Juodšilių „Šilo“ gimnazija, Lavoriškių gimnazija, Mickūnų vaikų lopšelis-darželis, Rudaminos vaikų lopšelis-darželis „Ąžuoliukas“, Bukiškio progimnazija (Avižienių ir Karvio ikimokyklinio ugdymo skyriai), Riešės gimnazija, Vilniaus agroekologijos mokymo centras. Jei šios ugdymo įstaigos priklausytų Vilniaus r. savivaldybei, ar išvis kai kurios iš jų egzistuotų, kokia būtų jų plėtra? Ministrės J. Šiugždinienės buvo paklausta, ar įstaigos liks pavaldžios jos vadovaujamai ministerijai. Atsakyta: „Taip.“

Kaip jau buvo minėta, Riešėje numatoma pastatyti dar du modulinius pastatus, pradžiuginant Rudaminos gyventojus ir jų vaikus. Juose bus ugdoma per 100 vaikų. Vėliučionyse numatoma pertvarkyti turimą ministerijos pastatą ir priimti iki 20 vaikų. Numatomos investicijos – 800 tūkst. Eur.

Žurnalo priedo redaktorė Irma Stadalnykaitė

Antanas Terleckas
(1928 02 09–2023 02 16)

Antanas Terleckas – Lietuvos politikos ir visuomenės veikėjas, ekonomistas, disidentas, buvęs politinis kalinys, Lietuvos laisvės lygos įkūrėjas, Laisvės premijos laureatas, aktyvus kovotojas už žmogaus teises. Apie netektį žiniasklaidai patvirtino A. Terlecko sūnus.

Terleckas gimė 1928 m. vasario 9 d. Švenčionių aps. (dab. Ignalinos r.) Krivasalio kaime.

Dar besimokydamas Linkmenų progimnazijoje, 1945 m. buvo suimtas ir apkaltintas priklausymu pogrindinei „Geležinio Vilko“ organizacijai. Po poros mėnesių, pritrūkus įrodymų, A. Terleckas buvo paleistas į laisvę.

1946 m. persikėlė gyventi į Vilnių, mokėsi Vilniaus prekybos technikume. Jį baigęs įstojo į Vilniaus universiteto Ekonomikos fakultetą.

Su kalbininkais ir studentais lituanistais A. Terleckas važinėjo po Pietryčių Lietuvą, lietuvių gyventas Baltarusijos dalis, vežė ten lietuviškus leidinius ir vadovėlius. Tokia A. Terlecko veikla: patriotizmas, nesitaikymas su sovietine okupacija ir ryžtingas būdas atkreipė į jį KGB dėmesį. 1957 m. pabaigoje, prieš pat Kūčias, jo bute buvo padaryta krata, o jis pats suimtas.

Terlecko byla buvo susieta su kelių kitų žmonių bylomis, jie buvo kaltinami pogrindinės organizacijos sukūrimu. Byla buvo sukurpta, o LSSR Aukščiausiasis Teismas A. Terlecką nuteisė ketveriems metams lagerio. Teko kalėti Taišetlage, Irkutsko srityje.

Kartu su Juliumi Sasnausku, Kęstučiu Jokubynu ir kt. Antanas Terleckas 1976–1977 m. leido pogrindinį leidinį „Laisvės šauklys“, vėliau – leidinį „Vytis“.

Su bendraminčiais 1978 m. birželį įkūrė pogrindinę organizaciją „Lietuvos laisvės lyga“, kuri siekė atkurti Lietuvos nepriklausomybę, kelti Lietuvos laisvės klausimą tarptautiniuose forumuose.

1979 m. rugpjūtį A. Terleckas kartu su kolegomis parengė kreipimąsi į Atlanto chartiją pasirašiusių šalių vyriausybes ir Jungtinių Tautų generalinį sekretorių. Jame buvo smerkiamas Ribentropo–Molotovo paktas ir raginama pripažinti okupuotų Baltijos kraštų teisę į laisvę ir nepriklausomybę.

Artėjant nepriklausomybei, A. Terleckas rengė piketus, mitingus, iš kurių reikšmingiausias įvyko 1987 m. rugpjūčio 23 d. prie poeto Adomo Mickevičiaus paminklo Vilniuje. 1989 m. inicijavo parašų rinkimą, kad iš Lietuvos būtų išvesta SSRS kariuomenė.

Lietuvai tapus nepriklausoma valstybe, aktyviai dalyvavo šalies politiniame gyvenime, pasisakydavo aktualiausiais politinio ir visuomenės gyvenimo klausimais. A. Terleckas 1998 m. rugpjūčio 21 d. apdovanotas 3-iojo laipsnio Vyčio Kryžiaus ordinu (dab. Vyčio Kryžiaus ordino Komandoro kryžius), 2000 m. liepos 1 d. – Lietuvos nepriklausomybės medaliu, o 2004 m. vasario 6 d. – Vytauto Didžiojo ordino Karininko kryžiumi, 2012 m. – Laisvės premija.

Liūdime dėl kraštiečio disidento mirties ir reiškiame užuojautą velionio dukrai, sūnums, broliui ir artimiesiems.

Ignalinos rajono savivaldybės administracija

Leonas Ciunis
(1932 03 20–2022 12 01)

Eidamas 91 metus, 2022 m. gruodžio 1 d. paliko šį pasaulį Leonas Ciunis – aktorius ir režisierius, įvairių renginių, poezijos ir muzikos vakarų organizatorius, lietuviškosios dramaturgijos puoselėtojas, naujam moderniam gyvenimui prikėlęs Vydūno, V. Krėvės, B. Sruogos, J. Baltušio, Just. Marcinkevičiaus kūrinius.

Kūrybos kelią Leonas Ciunis pradėjo Marijampolės teatre. Iš šio periodo išskirtinesni direktoriaus K. Binkio „Atžalyne“, klebono A. Vienuolio „Prieblandoje“ vaidmenys. Aukšto stoto, griausmingo balso aktoriui itin pritikdavo kariškių vaidmenys (lietuvių ir baltarusių filmuose atliko ir vokiečių karininkų vaidmenis). Po to sukurti vaidmenys Klaipėdos dramos teatre, apie dvidešimt vaidmenų sukurta Jaunimo teatre, dirbant su režisieriais Aurelija Ragauskaite, Vytautu Čibiru, Gintautu Žiliu, Kazimiera Kymantaite. Kaip ir daugelis aktorių, L. Ciunis dirbo ir pedagoginį darbą. Kultūros švietimo technikume dėstė aktorinį meistriškumą, po Atgimimo dėstė režisūrą Klaipėdos universitete.

Tačiau ypatingas periodas jam prasidėjo, kai atėjo dirbti į Vilniaus universiteto (toliau – VU) teatrą. Jo vadovas, nuolat nerimstantis ieškotojas, tikras scenos maestro Vladas Limantas užkrėtė naująjį darbuotoją Kiemo teatro idėja.

Netruko paaiškėti, kad susitiko vienas kito verti

entuziastai. Abu jie buvo tos nuomonės, jog universitetuose studijuoja aktyviausi, pažangiausi jauni žmonės, kuriems rūpi savo Tėvynės aktualijos. Pasak Vl. Limanto, teatre dirba profesionalai, kurie į teatrą ateina kaip į darbą. O į Universiteto teatrą ateina išsilavinę jauni žmonės, kurie scenoje nori nuoširdžiai, aistringai kalbėti apie tai, kas juos jaudina, todėl jie negali tylėti apie laikmečio aktualijas. Universiteto teatre L. Ciunis surengė kelis vakarus-diskusijas, kuriuose dalyvavo miesto ir VU jaunieji poetai, ansambliai. Tačiau reikšmingiausi jo darbai buvo spektakliai.

Pirmasis L. Ciunio režisuotas spektaklis buvo B. Sruogos „Baisioji naktis“. Veiksmas vyksta Lietuvoje 1905 m. Rusijos revoliucijos metais. Jau repeticijų metu aktoriai suprato, jog režisieriui rūpėjo kalbėti apie dabartį, okupaciją, spartėjančią rusifikaciją, baimę apie tai kalbėti garsiai. 1966 m. iš didžiulės VU aktų salės scenos suskambo tokie jauno lietuvio studento (akt. Gintautas Banaitis), kuris 1905 m. trumpam atvažiavo į gimtąjį kaimą, žodžiai, raginantys užguitus kaimiečius ginti savo teises ir gimtąją kalbą: „Išvykim lauk burliokus iš mokyklos, geriau mokykloj savo žmogų pastatykim!“ Ko gero, analogiški žodžiai nesuskambo jokioje Lietuvos teatro scenoje per visus okupacijos dešimtmečius.

G. Hauptmano „Paskendęs varpas“ gvildeno menininko, meninės kūrybos problemas. Visa jėga šis spektaklis suskambo 1971 m., kai Kiemo teatro dienos vyko vandalų nusiaubtoje Šv. Jonų bažnyčioje, naujoje erdvėje įgavęs nepaprastos įtaigos ir nūdieniškumo.

Visus likusius darbo universiteto teatre metus L. Ciunis skyrė tik lietuvių autorių kūrybai. Ilgai buvo rodomos J. Baltušio „Novelės apie meilę“ (inscenizacijos aut. G. Žilys). L. Ciunis į studentišką sceną atvedė naujus dramaturgus – Juozą Marcinkevičių ir R. Samulavičių. R. Samulevičiaus spektakliai „Paukšti, ateik čia“ ir „Kaip vėjas laukuose“ buvo rodyti ir teatro salėje, ir kieme.

Pilnutėlį L. Stuokos-Gucevičiaus kiemą sutraukdavo L. Ciunio režisuota Vydūno drama „Probočių šešėliai“. Režisierius, dailininkas G. Kličius ir kompozitorius O. Balakauskas, nevengdami satyrinių priemonių, išryškino vydūniškųjų idealų susidūrimą su tikrove, atskleidė veikalo humanistinę prasmę – žmogaus dvasinio tobulėjimo procesą. Pasak literatūrologo J. Lankučio, režisierius veikalą perkėlė į sceną ne kaip muziejinę relikviją, o kaip gyvą, už savo laiko rėmų išeinančią idėjinę ir meninę vertybę.

1978 m. L. Ciunis pastatė Krėvės „Šarūną“ Trakų pilyje. Pakiliai ir romantiškai tarp aukštų pilies sienų skambėjo personažų samprotavimai apie žmogaus ir lietuvių tautos likimą, žmogaus atsakomybę už savo tautą. Buvo „prakalbintos“ visos natūralios dekoracijos – sunkios durys, laiptai, balkonai, kuriuose lyg žvakės liepsna suboluodavo vėlių choro skraistės. Spektaklio vaizdinis išraiškingumas (dail. A. Dakinevičius) vykusiai derinosi su plačiu režisieriaus užmoju išryškinti asmenybės ir visuomenės konfliktą, siekiu atskleisti tautos gyvybingumo versmes.

L. Ciunio entuziazmas įkvėpė ne tik VU teatro aktorius. Kartu su jais repeticijų negandas, važinėjant į Trakus, kai tekdavo laukti, kol išsiskirstys paskutiniai muziejaus lankytojai, po to repetuoti, o vėliau iki ryto ant medinių suolų laukti pirmųjų traukinių ar autobusų reisų, dalijosi Lietuvos teatro žvaigždės Kazimiera Kymantaitė ir Henrikas Kurauskas, atlikę spektaklyje pagrindinius vaidmenis. Be abejo, „Šarūnas“ yra vienas reikšmingiausių ir originaliausių pastatymų Lietuvos teatro istorijoje.

Keliolika metų L. Ciunio likimas ir kūryba buvo susiję su Lietuvos kariuomene. 1992 m. prie SKAT štabo suburta aktorių trupė, kurioje vaidino ir L. Ciunis. Didžiulį darbą L. Ciunis atliko rinkdamas ir publikuodamas medžiagą apie Pirmosios Respublikos metais egzistavusį Karių teatrą bei apie jo steigėją pulkininką Vladą Braziulevičių. Galbūt šis darbas paskatino atkurti Karių teatrą laisvoje Lietuvoje bei diegti jo kaip kultūros židinio reikšmę kariuomenėje.

2000 m., minint Karių teatro 80-metį, prie Vilniaus įgulos karininkų ramovės įkuriama Karių dramos mėgėjų kuopelė. Be aktorių, į ją buvo pakviesti ir kariūnai (kaip tarpukario Karių teatre). Šio jubiliejaus proga L. Ciunis, pagerbdamas pirmojo Karių teatro įkūrėją pulkininką Vl. Braziulevičių, pastatė 1928 m. jo parašytą komediją „Augila nebrendila“. Šis spektaklis apie 20 kartų buvo palydėtas plojimais daugelyje Lietuvos karinių dalinių. Kiti režisieriaus pastatymai taip pat buvo rodomi kariniuose daliniuose.

L. Ciunis ne tik dalyvavo kariuomenės renginiuose, bet ir atkūrė Karių teatrą – studiją. 2002 m. ją ėmė globoti Karo akademija. Karių teatre L. Ciunis pastatė V. Alanto dramą „Žodžiai iš anapus“, A. Čechovo vodevilį „Jubiliejus“, A. Škėmos dramą „Živilė“.

Kelis spektaklius L. Ciunis pastatė Senamiesčio teatre, iš jų pats reikšmingiausias – Trakų pilies kieme pastatyta Maironio drama „Kęstučio mirtis“.

Mes įsitikinę, kad gimtoji Aukštaitijos žemė mūsų mielam Mokytojui, režisieriui ir bičiuliui bus tikrai lengva ir atsisveikiname jo mokinio Rimanto Venckaus būtent jam 2021 m. parašytais posmais.

Jis niekada nepasakė
„Aš tikrai myliu Lietuvą“
Jis niekad neklausinėjo kitų
„Ar mylit ją jūs?“
Jis tik Šarūną atvedė
Trakų pilin
Jis tik Vydūną vedžiojo
Universiteto kiemais
Jis tik Maironį pakėlė
Iš kapų milžinų
Už parankės su Lietuva vaikščiojo
Bet niekada nepasakė
„Aš tikrai myliu Lietuvą“
Nepasakė
Tačiau mes girdėjom

Audronė Guigaitė, Rimantas Venckus,
Irena Tumavičiūtė,
Leono Ciunio mokiniai ir aktoriai

Vytas Miliauskas
(1941 08 16–2022 12 31)

2022 m. gruodžio 31 d., eidamas 82-uosius gyvenimo metus, mirė tremtinys, buvęs Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių bendrijos valdybos pirmininkas, ilgametis Vilniaus miesto savivaldybės tarybos narys Vytas Miliauskas.

Dėl šios skaudžios netekties Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (toliau – LGGRTC) generalinis direktorius dr. Arūnas Bubnys savo ir visos centro bendruomenės vardu reiškia nuoširdžią užuojautą Velionio šeimai, artimiesiems, Lietuvos laisvės kovų bendražygiams ir bendraminčiams.

„Gyvenau laikotarpiu, kai Lietuva buvo tremiama į Sibirą, kalinama lageriuose ir kalėjimuose, žudoma. Gyvenom susigūžę, pažeminti, privalėjom atsisakyti savo minčių, jautėmės lyg ir nusikaltę, aplink tvyrojo nuolatinės sutemos – tamsa. Nors daugeliui iš mūsų teko tragiškas likimas, mano karta Sibire užgrūdino ištikimybę savo kraštui. Po pusę amžiaus trukusios nuožmios okupacijos ryžtingai pasirinkom kitą – laisvės ir pilietiškumo kelią, leidusį išardyti geležinę uždangą, skiriančią Lietuvą nuo Laisvojo pasaulio. Į mūsų padangę grįžo saulėta diena, grįžo šviesa“,– yra sakęs knygos „POST TÉNEBRAS LUX (PO TAMSOS ŠVIESA)“ autorius V. Miliauskas.

Šviesaus atminimo Velionis V. Miliauskas ilgus metus rūpinosi ir skatino bendraminčių, ešelonų brolių ir sesių, autentišką tremčių, kančių ir netekčių dokumentavimą, biografiniame kūrinyje įprasmino neišardomai su Lietuva ir jos netekties skausmu, jos didvyriška kova susietą savo ir artimųjų likimą.

V. Miliauskas gimė 1941 m. rugpjūčio 16 d. Barnaulo mieste, pakeliui į tėvų tremties vietą Altajaus kraštą, Troicko rajoną, antrąjį miško ruošos punktą (Južakovo miško pramonės ūkis).

1959 m. su tėvais grįžo į Lietuvą. 1972 m. baigė Vilniaus inžinerinį statybos institutą, tapo inžinieriumi, radijo aparatūros konstruktoriumi. 1972–1974 m. dirbo Vilniaus „Sigmos“ susivienijimo Automatizacijos priemonių SKTB vadovaujančiu konstruktoriumi, 1974–1995 m. – Lietuvos mokslų akademijos Puslaidininkių fizikos instituto Konstravimo biuro vedėju. 1997 m. laimėjęs konkursą, dirbo Socialinės apsaugos ir darbo ministerijoje Nukentėjusių asmenų ir socialinių grupių politikos skyriaus viršininku iki 2006 metų. Čia dirbdamas, 1996–2000 m. buvo Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinių pensijų komisijos narys, LRV Nuolatinės komisijos, koordinuojančios grįžtančių tremtinių programos priemonių įgyvendinimą, narys bei Paramos fondo prie LGGRTC valdybos narys.

1994–1995 m. V. Miliauskas buvo Vilniaus politinių kalinių ir tremtinių bendrijos tarybos pirmininkas, 1995–2019 m. – Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių bendrijos valdybos pirmininkas. 1995–2011 m. renkamas Vilniaus miesto savivaldybės tarybos nariu, kur dvi kadencijas buvo Finansų ir biudžeto komiteto pirmininku.

1997 m. V. Miliauskas išrinktas tarptautinio Kongreso „Komunizmo nusikaltimų įvertinimas“ bei Visuomeninio Tribunolo, kurie įvyko 2000 m., Lietuvos organizacinio komiteto pirmininku. Šiuose renginiuose dalyvavo 25 valstybių atstovai. Kongreso ir tribunolo medžiaga lietuvių ir anglų kalbomis (atskirai) išspausdinta knygoje „Antikomunistinis Kongresas ir Tribunolo procesas“, kuri iškeliavo į Briuselį, Hagą, Jungtines Tautas ir Amerikos senatą. Didelis V. Miliausko indėlis, organizuojant šių dokumentinių knygų išleidimą. Organizacinio komiteto pastangomis sukurtas dokumentinis filmas „Įteisintas blogis“, kuris kelis kartus buvo rodytas per LRT televiziją.

Komitetas tęsė darbą ir 2005 m. organizavo tarptautinę konferenciją „Vilnius 2005“, skirtą paminėti Kongreso penkerių metų sukakčiai, kurioje dalyvavo 9 valstybių pranešėjai.

Už dalyvavimą organizuojant tarptautinį Kongresą „Komunizmo nusikaltimų įvertinimas“, Visuomeninį Tribunolą bei tarptautinę mokslinę antikomunistinę konferenciją „Vilnius 2005“, V. Miliauskas 2007 m. apdovanotas ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ medaliu. Įvertinant jo visuomeninę veiklą, apdovanotas LPKTB medaliu „Vilties žvaigždė“.

V. Miliauskas sudarė ir išleido giminės prisiminimų knygą „Beržų godos“, 2020 ir 2021 m. knygą „POST TÉNEBRAS LUX (PO TAMSOS ŠVIESA)“. Tai prisiminimų ir pasvarstymų biografinė knyga. Taip pat publikavo daugybę straipsnių aktualiais klausimais. Kartu su kitais autoriais užrašė savo prisiminimus knygose „Gyvensime tėvų žemėje“ ir „Sibiro Alma mater“.

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras

Kai atgal pažiūriu, tai ir nedidelis džiaugsmas atrodo tartum stebuklas, kuriuo tikėti imu.
Gal ir visas gyvenimas – vienintelis,
vienas didžiausias mano stebuklas,
nepaprastas paprastumu.

Justinas Marcinkevičius

Marija Horodničiūtė
(1936 07 01–2023 03 03)

Marija (Rūta) Horodničiūtė gimė 1936 m. liepos 1 d., pirmosios lietuvių lietuviškos Vytauto Didžiojo gimnazijos Vilniuje fizikos mokytojo, Vilniaus universiteto (toliau – VU) fizikos mokslų daktaro Henriko Horodničiaus ir VU Medicinos fakulteto docentės mokslų daktarės oftalmologės Marijos Karužaitės-Horodničienės šeimoje.

Velionė mokėsi ir baigė Vilniaus Salomėjos Nėries mergaičių gimnaziją. Tuo metu gimnazijai vadovavo iškilios šviesios atminties asmenybės O. Klimkienė ir M. Bagdonaitė, klasės auklėtoja buvo Katerina Kajeckaitė.

M. Horodničiūtė mokslus tęsė ir baigė VU Fizikos-matematikos fakultetą.

Dirbo programuotoja įvairiose įstaigose. Laisvalaikiu dainavo Vilniaus miesto moterų chore „Eglė“ (buv. Vilniaus dailės muziejaus choras „Eglė“).

Velionė M. Horodničiūtė sukūrė šeimą, susilaukė sūnaus Jono, kuris vėliau senelės garbei perėmė Karužo pavardę. M. Horodničiūtė susilaukė 3 vaikaičių ir 5 provaikaičių.

Pirmosios lietuvių lietuviškos Vytauto Didžiojo gimnazijos Vilniuje alumnai reiškia nuoširdžią užuojautą velionės artimiesiems ir visiems pažinojusiems.

Miela Marija, mūsų Rūtele, Jūs savo kuklumu, paprastumu ir nuoširdumu buvote pavyzdys ir dalijote šypseną ir meilę mūsų mylinčioms širdims. Ramaus Jums amžino poilsio ir tebus lengva Lietuvos žemelė, kurią taip mylėjote, ilsintis prie savo mylimų tėvelių Rokantiškių amžinybės kalnelyje[1].

Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijos alumnų bendruomenė

[1] Velionė palaidota Horodničių šeimos kapavietėje Rokantiškių kapinėse (Vilniuje). Red. pastaba.

Juozapas Eugenijus Šiaučiūnas
(1934 01 03–2022 11 22)

Netekome dar vieno jautraus, Lietuvą ir savo artimą mylinčio žmogaus, mūsų tautos tragedijos liudininko Eugenijaus Šiaučiūno.

Gimė jis Kernavėje, Ukmergės r. Likimas, kaip ir daugelio tuomet, nepagailėjo ir jo šeimos – 1941 m. birželio 14 d., tada dar septynmetis, kartu su mama ir seserimi buvo ištremtas į Sibirą, Altajaus kraštą, Staraja Barda (dabar Krasnogorskoje) rajono Bolšaja Rečka taigos gyvenvietę. Po poros metų, 1943-iaisiais, Rešotų lageryje žuvo Eugenijaus tėvas Juozas Šiaučiūnas, mokytojas, Kernavės muziejaus įkūrėjas. Šeima iki 1956 m. neturėjo teisės grįžti į Lietuvą. 1958 m. Eugenijus baigė Tomsko politechnikos instituto Elektromechanikos fakultetą, dirbo Omsko padangų pramonės instituto automatikos laboratorijoje. Sukūrė šeimą, augino dukrą, bet Tėvynės ilgesys nugalėjo – 1983 m. grįžo į Lietuvą, apsigyveno Vilniuje, dirbo valdymo sistemų SKTB, VU Astronomijos observatorijoje, diegė elektroninę aparatūrą troleibusų parke. Labai mylėjo ir daug metų pasiaukojamai slaugė savo mamą. Artimai bendravo su seserimi Emilija ir jos šeima. Globojo ir prižiūrėjo kunigą Vaclovą Aliulį (MIC) iki Jo mirties. Buvo gabus, atkaklus, darbštus, atsakingas ir nepaprastai kuklus. Būdamas uždaras ir asketiško būdo, išliko jautrus kito skausmui. Jis tarsi gyveno kitiems. Turėjo menininko gyslelę – gražiai piešė, mėgo fotografuoti, paliko daug Sibiro ir Lietuvos gamtos vaizdų.

Eugenijus visada išliks jo artimųjų ir jį pažinojusių širdyse.

Laimutė Dėnienė

Edvardas Šiugžda
(1944 04 17–2023 02 28)

Vasario 28 d. Kaune, eidamas 79 metus, mirė ilgametis „XXI amžiaus“ redaktorius Edvardas Šiugžda.

Jis gimė 1944 m. balandžio 17 d. Vilkaviškyje, vargonininko šeimoje. Kadangi tėtė dirbo skirtingose vietose (Vilkaviškyje, Pajevonyje, Alvite, Gražiškiuose), tai ir šeimai teko kilnotis iš vienos vietos į kitą, o Edvardas didžiąją vaikystės dalį praleido Pajevonyje.

1962 m. baigęs vidurinę mokyklą įstojo į Kauno politechnikos institutą. Jį baigęs pradėjo dirbti Kauno radijo montavimų moksliniame tyrimų institute radijo inžinieriumi. 1980 m. pradėjo dirbti Kauno skaičiavimo technikos remonto gamykloje. Kartu dalyvavo tautinėje ir katalikiškoje veikloje.

Nuo 1978 m. įsitraukė į pogrindinės spaudos platinimą, vėliau pats ėmė rašyti į „Rūpintojėlį“, „Aušrą“, „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kroniką“. 1983 m. jam kilo idėja leisti kultūrinės, filosofinės krypties žurnalą „Viltis“, kurio viršelyje buvo psalmės žodžiai: „Atsiųski Viešpatie, savo dvasią, ir atnaujinki žemės veidą“. Parengė beveik visų septynių išėjusių „Vilties“ numerių medžiagą.

Už šiuos nuopelnus buvo nuolat sekamas KGB. 1986 m. gegužės 22 d., ieškodami pogrindinių religinių ir politinių leidinių, kagėbistai jo bute atliko kruopščią kratą. Buvo bandyta sudaryti bylą, bet tvirtų įkalčių KGB nesugebėjo rasti. Nuo tolesnio KGB susidorojimo išgelbėjo Atgimimas.

Už dalyvavimą 1987 m. mitinge prie A. Mickevičiaus paminklo buvo atleistas iš darbo, keletą mėnesių buvo bedarbis, bet jau plevėsavo Sąjūdžio vėliavos, todėl grąžintas į buvusią darbovietę.

Atgimimo metais įsidarbino atsikūrusiame Vytauto Didžiojo universitete, bet netrukus iš jo buvo pašalintas. Buvo Kauno Sąjūdžio iniciatyvinės grupės ir tarybos narys. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę įstojo į Lietuvos krikščionių demokratų partiją, ėmė redaguoti jos leidžiamą laikraštį „Apžvalga“, kartu dirbo Briuselyje kaip Lietuvos krikščionių demokratų atstovas Baltijos kraštų informaciniame biure, kartu buvusiame neoficialia Lietuvos atstovybe.

Pasibaigus darbo kadencijai ir negalėdamas dirbti oficialiai įkurtoje Lietuvos atstovybėje Belgijoje grįžo į Lietuvą. Nuo 1992 m. dirbo laikraščio „XXI amžius“ redaktoriumi, kurį laiką kartu būdamas ir „Apžvalgos“ redaktoriumi. Vėliau redagavo tik „XXI amžių“. Šiam laikraščiui atidavė svarbiausius gyvenimo metus, didžiausią rūpestį, aukodamas sveikatą. „XXI amžių“ E. Šiugžda redagavo iki 2014 m. pabaigos, o vėliau su pertraukomis – iki 2018-ųjų. Paskui iki mirties buvo „XXI amžių“ leidžiančios VšĮ „Naujasis amžius“ direktoriumi.

2013 m. E. Šiugždą Prezidentė Dalia Grybauskaitė apdovanojo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino Riterio kryžiumi.

A. a. E. Šiugžda atgulė Vilkaviškio kapinėse, šalia tėvų ir pernai mirusios žmonos.

Romas Bacevičius,
„XXI amžiaus“ redaktorius

✝ **Dėl žmonos Tatjanos ŠILIENĖS mirties reiškiame užuojautą Mažosios Lietuvos reikalų tarybos pirmininkui Vytautui Šilui, jo šeimai, giminėms ir artimiesiems.**

„Vorutos“ redakcija, Lietuvininkų bendrija „Mažoji Lietuva“,
Vytautas Gocentas

✝ **Po sunkios ligos mirus Lietuvos laisvės kovos dalyviui, apdovanotam Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino Riterio kryžiumi, laikraščio „XXI amžius“ ilgamečiam redaktoriui**
Edvardui ŠIUGŽDAI,
besirūpinusiam mūsų tautos dvasinių vertybių išsaugojimu bei puoselėjimu, nuoširdžiai užjaučiame jo artimuosius, idėjinius bendražygius ir bendradarbius.

Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio taryba ir štabas

Poeto Stasio Stacevičiaus 10-osioms mirties metinėms

Jau 10 metų poeto Stasio Stacevičiaus nėra tarp mūsų. Paradoksalu, kuo daugiau laiko skiria mus nuo jo mirties, tuo sunkiau susitaikyti, kad Jo nėra, kad negrįžtamai buvo.

2013-ųjų sausio 12-osios vidudienį Jį priglaudė Merkinės kapinių smėlis. Užsnūdo Jis, grįždamas iš dėdės laidotuvių, pūgotą ir šaltą 2012 m. gruodžio 18-osios vakarą. Buvo surastas po mėnesio.

Mirties akivaizdoje susimaišo laiko ženklai, sąvokos, ir nežinai, kas amžina, kas amžinai laikina, kas dvasioje tave pakelia, o kas į neviltį stumia.

Mirtis kartojasi, peršoka iš kartos į kartą, iš šiapus į anapus – kaip ugnis nuo malkos ant malkos. Nežinau, kokią paslaptį ji slepia savyje, kokį antrą gyvenimą žada.

Per laiką ataidi kitados skaityti poeto Stasio Stacevičiaus žodžiai:

Laimingas esu, kad gyvenu ne karo, bado ir ne maro metais, ne ledynmetyje, ne tremtyje, ne kalėjime esu, beveik sveikas dar, nesu nieko tyčia ar netyčia nužudęs, ir metų man dar ne penkiasdešimt, ir graži gyvenimo draugė dar laukia, ir mama dar kvėpuoja, ir... Autobusas gaudžia lėkdamas gal skersai žvarbų vėją, autobusai į praeitį nevažiuoja, ir tame ūžime lyg nerealios tampa visos mano nelaimės ir laimės, visos mano šlovės ir gėdos lyg nebuvusios, berods, nėra pažįstamų autobuse ir tarp keleivių jaučiuosi beveik laimingas ir vienas kaip... Kaip Dievulis? Ne, kaip S. Stasys, kuriam tik retkarčiais sekėsi, bet dabar taip gera dvi valandas autobuso prietemoj dar pasvajoti lyg vaikui, užsnūsti prie lango, pilno pralekiančios nakties – ramybė, ramybė.

Noriu tikėti, tikiu, kad už gyvenimo ribų yra Gudakiemio vieškelis. Važiuojant juo reikia pasukti duobėtu lauko keleliu į dešinę. Amžinybės plyname lauke tebestovi Jo sodyba, erdvi troba, senas sodas, paprastų lentų suoliukai ir stalas po obelim...

Atvykusius svečius linksmai pasitinka šokinėdamas šuo. Per kiemą nužingsniuoja šypsodamasi motina. Stasys pasikviečia į saulės nutviekstą verandą, į trobą, papuoštą paveikslais ir Teresės keramika. Lyg relikvija čia kabo „Poezijos pavasario" ąžuolo lapų vainikas.

Stasys ten „neskuba atkasti tėvo užkastų ties derlingiausia obelimi šautuvų, neturi jokių blogų kėslų, telefono bei ratų, tačiau turi beveik visus tuos pačius žalingus įpročius ir daug visokių sumanymų...".

Toje amžinybėje, lyg jaukioje saulėtoje verandoje, Poeto buitis beveik tokia pati, kaip buvo – atsiskyrėliška.

Plynas laukas, erdvi troba, senas sodas, paprastų lentų suoliukai ir stalas po obelim...

Nėra kelelio per lauką ir nėra Gudakiemio vieškelio, kelio grįžti atgal, nes „Atokiausioj sodyboj labai paprasti / tėvo vartai – / nuo debesio lig debesėlio".

Stasio gyvenimas nebuvo rožėmis klotas. Gimė jis 1959 m. lapkričio 19-osios naktį Merkinės vienkiemyje. „Tėvas Merkinės lentpjūvėj meistravo duris ir langus, o dažniausiai kalė ir dailino aukščiausios rūšies grabus, – na o motina iš kolchozo sandėlių dideliuose batuose parsinešdavo grūdų, todėl vaikystėje ypatingų nepriteklių nepatyriau", – šmaikščiai apie save rašė S. Stacevičius.

Jaunystėje Stasys domėjosi astronomija ir aviacija, tačiau lakūno karjera baigėsi taip pat greitai, kaip prasidėjo. Stasys netapo ir lituanistu. Įstojo į Vilniaus universitetą studijuoti lietuvių kalbos, bet jau 1979 m. pavasarį atsidūrė sovietų armijoje. Metus mokėsi šaudyti iš tanko prie Gaujos upės Latvijoje, Karaliaučiuje ir Gumbinėje. Traumų ir karinių apdovanojimų, kaip pats sakydavo, išvengė.

Grįžęs iš sovietų kariuomenės Stasys ilgai nerado tinkamo darbo. Keletą metų blaškėsi, kol 1983 m. laikinai buvo priimtas į Varėnos rajono „Raudonosios vėliavos" redakciją.

1986 m. likimas nubloškė Stasį į Šalčininkus, kur įsidarbino „Lenino priesakų" redakcijoje. Ši redakcija buvo savotiška perauklėjimo įstaiga nusidėjusiems žurnalistams. Stasys nesidavė perauklėjamas. Kai 1988 m. rudenį pradėjo vadovauti Šalčininkų Sąjūdžio grupei, būsimieji autonomininkai ir pučistai su juo susidorojo. Stasys paliko Šalčininkus ir apsistojo Trakuose, „Galvės" redakcijoje.

1991 m. sausį nuvyko į Vilnių ir nusipirko pirmąją savo poezijos knygą „Vienkiemio valanda", kurią išleido „Vaga". Antroji, „Juodvarnių žemė", pasirodė Trakų šviesuomenei padedant ir buvo išleista „Galvės".

Naujas tarpsnis poeto S. Stacevičiaus gyvenime prasidėjo jam grįžus į Merkinės vienkiemį ir įsidarbinus „Valstiečių laikraščio" korespondentu Dzūkijai. Šioje redakcijoje pasirodė trečioji jo knyga „Perkūnės pasiilgę". Ketvirtoji, „Toli kriokliai", Stasiui atnešė pripažinimą ir šlovę. Jis tapo 37-ojo „Poezijos pavasario" laureatu. 2003 m. Lietuvos rašytojų sąjungos leidykloje pasirodė „Luktels ūkaujančių Bedugnis", 2005 m. – „Juodoji", 2008 m. – „Ne ėriukai nakty", 2012 m. – „Stiklinė". Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla po poeto mirties išleido jo eseistikos knygą „Milda supaisys".

Sigitas Birgelis, Punskas, Lenkija
Šaltinis – <www.punskas.pl>

Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ pardavimo vietos

Vilnius

LS KIOSKAS, Geležinkelio g. 16, Vilnius;
LS KIOSKAS, J. Lelevelio g. 2, Vilnius;
MAXIMA, Liepkalnio g. 112, Vilnius;
MAXIMA, Mamoničių g. 3, Vilnius;
MAXIMA, Mindaugo g. 11, Vilnius;
MAXIMA, Naugarduko g. 84, Vilnius;
MAXIMA, Ozo g. 18, Vilnius;
MAXIMA, Ozo g. 25, Vilnius;
MAXIMA, Pavilnionių g. 55, Vilnius;
MAXIMA, Šaltkalvių g. 2, Vilnius;
MAXIMA, Sausio 13-osios g. 2, Vilnius;
MAXIMA, Tiškevičiaus g. 22, Trakų Vokė, Vilnius;
MAXIMA, Ukmergės g. 282, Vilnius;
MAXIMA, Ukmergės g. 369, Vilnius;
NARVESEN, Gedimino pr. 19 (prie Vienuolio g.), Vilnius;
NARVESEN, Gynėjų g. 1, Vilnius;
NARVESEN, Sodų g. 24 D-1, Vilnius;
NARVESEN, Sodų g. 22, Vilnius;
NARVESEN, Sodų g. 22 (autobusų stotis), Vilnius.

Kaunas

MAXIMA, Jonavos g. 60, Kaunas;
MAXIMA, K. Baršausko g. 66 A, Kaunas;
MAXIMA, Karaliaus Mindaugo g. 49, Kaunas;
MAXIMA, Pramonės pr. 29, Kaunas;
MAXIMA, Šarkuvos g. 1 A, Kaunas;
MAXIMA, Savanorių pr. 255, Kaunas;
MAXIMA, Veiverių g. 150 B, Kaunas;
NARVESEN, Karaliaus Mindaugo pr. 49, Kaunas;
NARVESEN, Vytauto pr. 24, Kaunas.

Alytus

MAXIMA, Santaikos g. 34, Alytus.

Druskininkai

MAXIMA, M. K. Čiurlionio g. 99, Druskininkai.

Elektrėnai

MAXIMA, Rungos g. 4, Elektrėnai.

Jonava

MAXIMA, Plento g. 3, Jonava.

Kėdainiai

LS KIOSKAS, Basanavičiaus g. 53, Kėdainiai;
LS KIOSKAS, Budrio g. 5, Kėdainiai;
MAXIMA, Basanavičiaus g. 93, Kėdainiai.

Klaipėda

MAXIMA, Liepų g. 81, Klaipėda;
MAXIMA, Šilutės pl. 35, Klaipėda;
MAXIMA, Taikos pr. 141, Klaipėda;
MAXIMA, Taikos pr. 61, Klaipėda;
NARVESEN, Taikos pr. 101, Klaipėda.

Kupiškis

MAXIMA, Gedimino g. 53 N, Kupiškis.

Marijampolė

MAXIMA, Bažnyčios g. 38, Marijampolė;
MAXIMA, V. Kudirkos g. 3, Marijampolė.

Mažeikiai

MAXIMA, Žemaitijos g. 20-2, Mažeikiai.

Molėtai

MAXIMA, Sakalo g. 1, Molėtai.

Palanga

MAXIMA, Klaipėdos pl. 42, Palanga.

Panevėžys

MAXIMA, Klaipėdos g. 92, Panevėžys;
MAXIMA, Ukmergės g. 23, Panevėžys;
NARVESEN, Savanorių a. 5, Panevėžys.

Plungė

MAXIMA, J. Tumo-Vaižganto g. 81, Plungė.

Raseiniai

MAXIMA, Vilniaus g. 93, Raseiniai.

Rokiškis

MAXIMA, Respublikos g. 111, Rokiškis.

Šiauliai

LS KIOSKAS, Lyros g. 22 A, Šiauliai;
LS KIOSKAS, Vilniaus g. 198 A, Šiauliai;
MAXIMA, Aido g. 8, Šiauliai;
MAXIMA, Tilžės g. 225, Šiauliai;
NARVESEN, Aido g. 8, Šiauliai;
NARVESEN, Tilžės g. 109, Šiauliai.

Utena

LS KIOSKAS, Basanavičiaus g. 93, Utena.

Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ pardavimo vietų sąrašą galima pasitikrinti čia – https://prenumeruoti.lt/voruta

„Vorutos“ informacija
Parengta remiantis 2022 m. gegužės 5 d. duomenimis

Autorių dėmesiui

Dėkojame, kad skaitote ir prenumeruojate Lietuvos istorijos žurnalą „Voruta“ ir internetinį laikraštį *www.voruta.lt*. Jeigu nusprendėte atsiųsti mums straipsnį, žinutę, pranešimą spaudai, prašytume laikytis šių reikalavimų:

• Visi autoriai privalo laikytis Lietuvos visuomenės informavimo etikos kodekso, patvirtinto viešosios informacijos rengėjų ir skleidėjų organizacijų ir Visuomenės informavimo etikos asociacijos narių atstovų 2016 m. vasario 29 d. susirinkime. Žr. *Lietuvos visuomenės informavimo etikos kodeksas*, Vilnius: Visuomenės informavimo etikos asociacija, 2016, 24 p. Prieiga per internetą – *<https://www.etikoskomisija.lt/teisine-informacija/etikos-kodeksai/item/215-visuomenes-informavimo-etikos-kodeksas>*.

• Rankraštis turėtų būti surinktas kompiuteriu (šriftai – *Times New Roman* arba *Palemonas*, dydis – 12 punktų, tarpai tarp eilučių – 1,5 linijos) ir suredaguotas, laikantis bendrinės lietuvių kalbos normų, kalbos kultūros taisyklių.

• Publikacijos apimtis turėtų būti ne didesnė nei 15 000 simbolių. Jei publikacija yra didesnės apimties, prašytume kreiptis į redakciją ir aptarti publikavimo galimybes.

• Prie straipsnių būtina pridėti literatūros sąrašą, pateikti archyvinių šaltinių nuorodas. Išnašos pateikiamos puslapio apačioje. Remtis bibliografinių duomenų pateikimo standartu.

• Nelietuviški asmenvardžiai ir vietovardžiai adaptuojami (nelotyniško pagrindo rašmenis vartojančių kalbų – transkribuojami) ir gramatinami. Adaptuotus nelietuviškus asmenvardžius tekste minint pirmą kartą, jie skliaustuose pateikiami ir autentiška forma pasviruoju šriftu.

• Rankraštį prašome siųsti elektroniniu paštu vorutosfondas@voruta.lt. Laiške būtina tiksliai nurodyti savo vardą, pavardę, pareigas, kontaktinio telefono numerį, elektroninio pašto adresą.

• Prie rankraščio pridėti iliustracijų (pvz., dokumentų faksimilių), fotografijų. Būtina nurodyti fotografijų autorių vardus ir pavardes, pateikti metriką (asmenys, vieta, data ir t. t.), pažymėti, kuriai fotografijai skirtas aprašas.

• *JPG* arba *TIF* formatu išsaugotas iliustracijas ir fotografijas prašome siųsti prisegtas prie laiško (atskirai nuo pagrindinio teksto) elektroniniu paštu vorutosfondas@voruta.lt.

• Kitiems leidiniams pateiktų publikacijų Lietuvos istorijos žurnale „Voruta“ nespausdiname.

Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ redakcija
El. paštas vorutosfondas@voruta.lt, vorutosfondas@gmail.com.

Tel. 8 528 51266, mob. tel. 8 605 11117 (Aušra), 8 603 11117 (Irma).